

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Луси Караниколова
– Чочоровска

**БУГАРСКАТА
КНИЖЕВНОСТ
XIX век**

Штип, 2018

Луси Караниколова – Чочоровска

БУГАРСКА КНИЖЕВНОСТ XIX ВЕК

Штип, 2018

Луси Караниколова—Чочоровска

БУГАРСКА КНИЖЕВНОСТ XIX ВЕК

Автор:

Проф. д-р Луси Караниколова-Чочоровска

БУГАРСКА КНИЖЕВНОСТ XIX ВЕК

Рецензенти:

Проф. д-р Виолета Димова

Проф. д-р Блаже Китанов

Лектор:

Даниела Такева

Техничко уредување:

Делфина Јованова - Николенко

Издавач:

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

Печати:

Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

821.163.2"18"(035)

КАРАНИКОЛОВА-Чочоровска, Луси
Бугарска книжевност XIX век [Електронски извор] / Луси Караниколова-Чочоровска. - Текст во
PDF формат, содржи 206 стр. - Штип :
Универзитет "Гоце Делчев", Филолошки факултет, 2018

Начин на пристап (URL): <https://e-lib.ugd.edu.mk/719>. - Наслов преземен од екранот. - Опис на
изворот на ден 19.04.2018. - Слика и белешка за
авторката: стр. 204. - Библиографија: стр. 202-203

ISBN 978-608-244-512-0

а) Бугарска книжевност - 19 в. - Прирачници COBISS.MK-ID 107004938

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Проф. д-р Луси Караниколова-Чочоровска

БУГАРСКА КНИЖЕВНОСТ XIX ВЕК

Штип, 2018

ПРЕДГОВОР

Универзитетскиот учебник насловен како Бугарска книжевност XIX век е наменет за студентите што го слушаат изборниот предмет Бугарска книжевност во осмиот семестар на Катедрата за македонски јазик и литература, наставна насока, на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

Учебникот брои вкупно 205 страници, A4 формат и содржи вкупно 15 поглавја. Работен е според акредитираната предметна програма по предметот Бугарска книжевност, кој, периодизациски го изучува бугарскиот литературен 19-ти век (што опфаќа и неколку последни децении од 18 – от век) и делумно првата половина од 20-от. Тоа поточно значи дека во овој учебник (и во овој предмет) се изучува т.н. Нова и современа бугарска книжевност, заклучно со долговечната бугарска поетеса Елисавета Багаријана. Поточно, периодизациски, учебникот почнува со периодот на т.н. бугарско предпросветителство, а завршува со најзначајните претставници на бугарскиот симболизам.

Наставните содржини во учебникот се предвидени за изучување во еден семестар, во вкупно дванаесет седмици, така што последните бугарски автори застапени овде, претставниците на бугарскиот симболизам, се изучуваат во преглед, во период од две седмици.

Користена е главно литература од електронски извори, што воопшто не е за потценување, затоа што во современата бугарска литературна и научна мисла, речиси ситот материјал, а особено оној што му припаѓа на 19 – от век е комплетно и изворно дигитализиран.

Го потенцираме овој податок од едноставна причина што специјализираните литературни интернет – портали се целосно достапни и студентите можат слободно да ги користат. Во таа смисла, овој учебник послужува како своевидна рамка и дава основни насоки за изучувањето на бугарската литература од периодот на предпросветителството па сè до завршувањето на периодот на бугарската модерна, изразена главно преку приврзаници на симболизмот.

Реализацијата на наставната програма по предметот Бугарска книжевност, врз основа на материјалот што е застапен во овој универзитетски учебник е можна и до сега повеќекратно потврдена, благодарение на нашата повеќегодишна универзитетска наставна практика.

Што сè се предвидува за изучување во овој учебник?

Најнапред, студентите се воведуваат во Новата бугарска литература или литература со национален предзнак (што е одлика не само на јужнословенските, ами и на европските книжевности од крајот на 18 – от и почетокот на 19 – от век) преку запознавање со **периодот на т.н. предпросветителство**. Имено, овој период е типичен само за бугарската книжевност, а не и за другите јужнословенски книжевности, кои вообичаено својата национална литература и култура ја почнуваат со просветителството. Имено, предпросветителството во бугарската книжевност претставува своевиден премостувачки период меѓу средновековната литература и онаа од епохата на просветителството. Бугарите имаат еден единствен претставник на предпросветителството – **Паисиј Хилендарски**, авторот на познатата и своевременно мошне популарна „Историја словенобугарска“.

Неговото значење во контекстот на бугарската литература од 19 – от век се сведува на подигање на националната свест преку изучувањето, односно познавањето и читањето на сопствената историја.

Негов следбеник и прв претставник на просветителството е **Софрониј Врачански**. Тој бил вистински просветител, кој се залагал за издигнување на културната и националната свест преку образование, преку просвета на народен јазик. Софрониј Врачански е автор на првата печатена книга во историјата на бугарската литература, „Неделник“ или „Кириакодромион“, преведена од грчки на бугарски јазик. Софрониј Врачански е автор и на првиот оригинален труд во бугарската литература,

неговата Автобиографија или „Живот и страдание на грешниот Софрониј“. Тој бил и првиот народен учител кој подучувал и проповедал православно христијанство на народен јазик.

Георги Сава Раковски е првиот претставник на романтизмот во бугарската литература, иако романтизмот во неговото творештво не може да се рече дека наликува на оној од европски формат. Раковски бил повеќе општественик и револуционер отколку поет, повеќе фолклорист одошто романтичар во вистинска поетска смисла на зборот. Тој е автор на првата поема во бугарската книжевност, „Горски патник“, која речиси и да нема литерарно туку само историско – книжевно значење. Неговата заслуга е голема на планот на собирањето фолклорни и етнографски материјали што ги издава во Русија под насловот „Показалец“. Ова негово дело се смета за најголем првичен влог во процесот на развојот на бугарската фолклористика.

Петко Рачев Славејков е првиот автор во историјата на бугарската книжевност чие поетско творештво кое мошне многу се потпира на фолклорната традиција и во кое можат да се забележат сериозни елементи на естетизам. Тој се изучува со анализа на позната негова поема „Изворот на белоногата“.

Христо Ботев пак е првиот поет од висок формат во историјата на бугарската литература, вистински претставник на романтизмот и еден од најголемите и најзначајни поети во контекстот на целата бугарска литература. Автор е на сè на сè 19 песни, напишани во период од само седум години во неговиот краток живот од само 28 години, но тој е еден од најинспиративните и најинтересните поети на бугарскиот литературен 19 – ти век, чие поетско творештво секогаш одново и одново возбудува.

Следува изучувањето на периодот на т.н. протореализам со неговите најзначајни претставници Васил Друмев, Илија Рашков Ђлсков и Добри Војников.

Васил Друмев, високо црковно лице и автор на повести, се изучува со анализа на повеста „Несреќна фамилија“. Севкупната негова работа и како свештеник и како писател и општественик се состои во неговиот обид да се претстави тешкиот живот на бугарскиот народ од средината на 19 – от век, под османлиско владеење и зачувување на бугарските национални и народносни вредности.

Скромниот **Илија Рашков Ђлсков** се изучува со неговите повести „Изгубената Станка“ и „Несреќната Кристинка“.

Добри Војников пак е основоположникот на бугарската драма и театар и тој се изучува со мошне значајната негова драма „Криворазбрана цивилизација“.

Почетоците на реализмот во бугарската литература се обележани со културната, општествената и творечката дејност на **Љубен Каравелов**, една од најинтересните појави во историјата на бугарската книжевност на 19 – от век, писател и општествен деец кој има силно влијание врз повеќемина бугарски поети и писатели од тоа време (вклучително и Христо Ботев), човекот кој ќе повлијае реализмот да ги удри темилите и во српската литература. Каравелов се изучува со неговата повест „Мамино детенце“.

Еден од најплодните бугарски поети и писатели, претставник на реализмот и своевиден зачетник на модерната, мошне плодниот **Иван Вазов**, омилениот писател на многу бугарски генерации, го изучуваме со анализа на романот „Под игото“, преведен и на македонски јазик.

Најпосле, во преглед се изучуваат и претставниците на бугарскиот симболизам, поетите од крајот на 19 – от и почетокот на 20 – от век, **Пејо Јаворов**, **Теодор Трајанов**, **младиот Димче Дебелјанов**.

Во овој наш преглед на бугарската книжевност од 19 – от век ги вклучуваме и поетесите **Дора Габе** и **Елисавета Багаријана**, и двете мошне плодни и исто толку и значајни и влијателни во севкупниот бугарски културен живот, особено оној од првата половина на 20 – от век.

Во таа смисла ја потенцираме заслугата на Дора Габе како омилена писателка за деца, како и улогата на долговечната Елисавета Багаријана (1893 – 1991), првата жена што во историјата на бугарската литература отворено ќе прозборува за женските

теми и дилеми и во чија што поезија ќе биде застапен одразот на повеќе поетски епохи од првата половина на 20 – век: интимизмот, интелектуализмот, космополитизмот.

Нејзината и поезијата на Дора Габе се одликуваат со високи естетски квалитети и знаат силно да го допрат и современиот читател и проучувач.

Го дозволивме вметнувањето на последните пет поети во овој наш преглед на бугарската книжевност, од едноставна причина што тие или ја почнале својата поетска дејност во 19 – век или пак се само родени тогаш, но нивното творештво претставува логично продолжување на дејноста на бугарските писатели од многузначајниот 19 – век. И конечно, го допуштивме тоа затоа што литературата, сепак, не е математика...

Штип, Април, 2018

Проф. д-р Луси Караниколова-Чочоровска

Contents

ПРЕДГОВОР	6
1. ПОЧЕТОЦИТЕ НА НОВАТА БУГАРСКА КНИЖЕВНОСТ	13
1.1. ПРЕДПРОСВЕТИТЕЛСТВО И ПАИСИЈ ХИЛЕНДАРСКИ	13
1.2. ПАИСИЈ ХИЛЕНДАРСКИ	14
1.3. „ИСТОРИЈА СЛОВЕНОБУГАРСКА“	15
1.3.1. За Предговорот кон „Историја словенобугарска“	17
2. ПРОСВЕТИТЕЛСТВО	19
2.1. СОФРОНИЈ ВРАЧАНСКИ	19
2.1.1. Враца и Видин. Период на Пазвантоглу	20
2.1.2. Лични карактеристики	22
2.1.3. Учителска и проповедничка дејност	23
2.1.4. Софрониј, епископ Врачански	23
2.1.5. Книжевната дејност на Софрониј во Видин	24
2.1.6. Книжевната дејност на Софрониј во Букурешт	26
2.1.7. Софрониј – дидактички писател	28
2.1.8. Автобиографија – историско и книжевно значење	30
2.1.9. Политичка дејност	32
3. ГЕОРГИ САВА РАКОВСКИ	36
3.1. Во Цариград. Македонското другарство.	37
3.2. Во Браила и во Марсилија	39
3.3. Затворот во Цариград; Раковски како адвокат и претприемач.	41
3.4. Кримската војна, ајдучката чета и бегството во Романија.	42
3.5. Во Австрија и Русија	44
3.6. Бугарската легија во Белград; Дипломатската мисија во Атина.	45
3.7. Организирањето ајдучки чети. Болеста и смртта.	46
3.8. Книжевната дејност на Раковски. Широката програма.	47
3.9. Почетоците на поетската дејност.	48
3.10. „Предвесник на Горски патник“	50
3.11. „Горски патник“: прва и втора редакција	51
3.12. Значењето на ајдучката поема	54
3.13. Историографски и филолошки истражувања: цели и мотиви	56
3.14. Етнографските проучувања на Раковски: програмата на „Показалец“	57
3.15. Од историја кон политика и публицистика.	58
3.16. Два мемоара за црковното прашање	60
3.17. Карактерот и заветот на Раковски.	61
4. ПЕТКО РАЧЕВ СЛАВЕЈКОВ	63
4.1. Културните и книжевните прилики во Бугарија во првата половина на 19-от век – периодот на раниот романтизам	63

4.2. Биографија.....	64
4.3. Образованието на Славејков	65
4.4. Првите творечки обиди. Црковнословенски, српски и грчки обрасци.....	67
4.5. Општи карактеристики на творештвото на Славејков	69
4.5.1. Подемот во 50-те и 60-те години.....	69
4.5.2. Во Тревен и Трново. Непokoјствата.....	70
4.6. „Басненик“ и „Сместна китка“	70
4.7. Општествена дејност	71
4.8. Придонесот на Славејков за бугарската народна литература.....	72
4.9. Поетот Славејков и руското влијание	72
4.10. Славејков – поет – романтичар: „Сместна китка“.....	73
4.11. Песнопојки. Грчки и турски обрасци. Поет на еротичен витализам.	75
4.12. Сатиричната и хумористична поезија на Славејков.....	77
4.13. Календарите на Славејков.....	77
4.14. Поетското искуство.	78
4.15. Поетиката на Славејков	79
4.16. Дејноста на Славејков во Цариград. Бугарското црковно прашање.	80
4.17. Училишните изданија на Славејков.	82
4.18. Сатиричниот весник „Гајда“ (1863-1867)	83
4.19. „Македонија“ (1866-1872).	84
4.20. Националното прашање и борбата на Славејков за јакнење на бугарското национално самочувство.	85
4.21. „Изворот на белоногата“ – поема.....	86
4.21.1. Историјат на поемата „Изворот на Белоногата“	88
5. ХРИСТО БОТЕВ.....	91
5.1. Раното детство и родниот Калофер	91
5.2. Школување и дејствување.	92
5.3. За поезијата на Ботев.....	93
5.4. Личниот и татковинскиот простор во поезијата на Христо Ботев	97
5.4.1. Семантиката на просторните ентитети во поезијата на Христо Ботев... ..	99
6. ВАСИЛ ДРУМЕВ	103
6.1. Семејството, родниот град и школувањето.....	103
6.2. Семинарист во Одеса и легионер во Белград.....	104
6.3. Духовна академија. Основање на книжевно другарство.....	105
6.4. Епископот Климент	106
6.5. Периодот на ослободувањето. Митрополит трновски и министер.	107
6.6. Последните години.	108
6.7. Васил Друмев како писател.	109
6.7.1. Повеста „Несреќна фамилија“	109
6.7.2. Драмата „На Иванка“	114

7. ИЛИЈА РАШКОВ Б'ЛСКОВ	116
7.1. Животниот пат	116
7.2. Илија Б'лсков како писател. Првите обиди. Повести. „Изгубената Станка“.	119
7.3. Повеста „Несреќната Крстинка“.	121
7.4. Расказите на Илија Б'лсков	122
7.5. Просветител и воспитувач на народот. Епигон на романтиката од периодот пред ослободувањето.	123
7.6. Уметник. Раскажувачкото искуство. Поетиката на Илија Б'лсков.	124
7.7. Човек. Личност и светоглед.	127
7.8. Местото и значењето на Илија Б'лсков во литературниот развој.	128
8. ДОБРИ ВОЈНИКОВ	130
8.1. Потекло и образование	130
8.2. Полската и унгарската емиграција во Шумен.	131
8.3. Учител во родниот град.	131
8.4. Во Браила. „Дунавска зора“.	132
8.5. Драмски претстави: успех и слава.	133
8.6. Крајот на животот.	135
8.7. Општиот карактер на дејноста на Добри Војников.	135
8.8. Дидактичките тенденции во драмите на Добри Војников.	136
8.9. Тешкотиите во процесот на содавање на бугарската драма.	137
8.10. Проценка на делото на Војников.	138
8.11. Драмата „Криворазбрана цивилизација“	139
9. ЛЈУБЕН КАРАВЕЛОВ	144
9.1. Родниот град Копривштица.	144
9.2. Родителите на Каравелов. Неговите детски и младешки години.	145
9.3. Во Пловдив.	146
9.4. Во Русија. 60-тите години.	147
9.5. Првите дела.	149
9.6. Каравелов во Србија.	150
9.7. Каравелов во Букурешт.	153
9.8. Епохата на „Слобода“ и „Независност“.	154
9.9. Односот спрема човекот, природата и моралноста.	158
9.10. Статии, повести, стихови.	158
9.11. Литературно наследство.	159
9.12. Во текот на ослободувањето.	161
9.13. Заклучок. Каравелов и Бугарите.	162
10. ИВАН ВАЗОВ	164
10.1. Родно место, школување, поетски почетоци.	164
10.2. Патувања, емигранти, востание.	165

10.3. На слобода.....	165
10.4. Општопризнат поет.....	166
10.5. Вазов како поет. Преглед.....	167
10.6. Македонија.....	168
10.7. Бугарскиот јазик.....	168
10.8. Вазов како раскажувач.....	170
10.8.1. Поеми.....	170
10.8.2. Патни белешки (=патеписи).....	170
10.8.3. Раскази и повести. Сижеа и идеи.....	171
10.8.4. Композиција.....	172
10.8.5. Романи-„Под игото“ („Под јаремот“), 1894.....	173
10.8.6. Наратолошки аспекти на романот „Под игото“.....	175
10.8.7. Другите романи на Вазов. Преглед.....	185
10.9. Вазов како драматург.....	186
10.10. Заклучок.....	186
10.11. Значење.....	187
11. ПЕЈО ЈАВОРОВ.....	188
11.1. Живот и дејност.....	188
12. ТЕОДОР ТРАЈАНОВ.....	190
13. ДИМЧО ДЕБЕЛЈАНОВ.....	193
14. ДОРА ГАБЕ.....	195
15. ЕЛИСАВЕТА БАГАРЈАНА.....	199
БИБЛИОГРАФИЈА:.....	202

1. ПОЧЕТОЦИТЕ НА НОВАТА БУГАРСКА КНИЖЕВНОСТ

За разлика од другите јужнословенски книжевности кои своите почетоци како книжевности со национален предзнак ги обележуваат со периодот на просветителството, што како масовно развиено движење допира од европскиот Запад,* бугарската книжевност својата автентичност ја гарантира со периодот на т.н. *предпросветителство*.

Имено, станува збор за периодот од крајот на 18-от век, кога бугарската литература со национален карактер за свој единствен претставник го има хилендарскиот монах, отец Паисиј, наречен Хилендарски, затоа што служел во српскиот светогорск и манастира Хилендар.

1.1. ПРЕДПРОСВЕТИТЕЛСТВО И ПАИСИЈ ХИЛЕНДАРСКИ

Предпросветителството во Новата бугарска книжевност (бугарската книжевност на 19-от век) претставува типично за бугарската литература движење, кое всушност го подразбира преодот од бугарското средновековие кон просветителството¹, во онаа смисла во која тоа се имаше одразено од западноевропските култури и книжевности во литературата и културата на јужнословенските народи. И другите јужнословенски книжевности можеби можеле да дефинираат предпросветителски период (на пример, српската со Захарије Орфелин), но тоа се случува само во бугарската. Специфичноста на овој кус период од развитокот на бугарската литература се сведува на дејноста на неговиот единствен претставник, Паисиј Хилендарски, кој во својата „Историја словенобугарска“, како првенствен услов во процесот на подигањето на националната свест ја потенцира „ползата од историјата“, а потоа и потребата да се „љуби својот род и јазик“.

Имено, веќе следниот претставник на бугарската книжевност е токму просветител – Софрониј Врачански, но неговиот претходник, негов познаник и современик, Паисиј Хилендарски е предпросветител, благодарение на единственото дело што го напишал и самиот лично го распространувал, а со единствени родољубиви побуди и цели кои имаат просветителски манир и карактер.

---

*Ги имаме предвид српската, хрватската, словенечката, бугарската и македонската книжевност од 19-от век (како јужнословенски) и во оваа прилика ја нагласуваме уникатноста и на Новата хрватска книжевност која наместо просветителство и романтизам, своите почетоци ги обележува со појавата и развојот на социјалното, културно-книжевното движење Илиризам и неговиот лидер Људевит Гај.

¹Потсетуваме на вообичаената периодизација на европската културна историја дека имено, кај западноевропските народи периодот на средновековието се протега од 5-от до 15-от век, додека пак овој период кај словенските, односно јужнословенските народи го опфаќа периодот од втората половина на 9-от век (значи, непосредно после Моравската мисија на светите браќа Кирил и Методиј), па сè до почетокот на 19-от век, кога отпочнува т.н. Нов век, или период кој совпаѓа со конституирањето на капитализмот како општествена формација. Оттука, овој предпросветителски период во бугарската книжевност го означува и подразбира токму тоа и такво премостување – од средновековието кон просветителството, кога пристаот кон идеите од западноевропската култура стануваат поинтензивни и поприсутни на овие наши простори.

1.2. ПАИСИЈ ХИЛЕНДАРСКИ

(1722-1773)

Паисиј Хилендарски (бугарски: Паисий Хилендарски) се смета за прв бугарски преродбеник и национален историчар со неговото дело "Историја словенобугарска" (бугарски "История славянобългарска"), напишано во 1762 година.

Во својот текст за првпат Паисиј ги искажува идеите за бугарската национална преродба.

Преподобниот Паисиј Хилендарски е бугарски народен просветител и првиот кој отворено ја поддржува идејата за национална самобитност и ослободување на бугарскиот народ од Османлиите, и тоа мошне рано, во 70-тите години на 18-от век.

Сведоштвата за неговиот живот се направени врз основа на реконструкција на единствената творба, за која со сигурност може да се каже дека е негова - „Историја словенобугарска“.

За животот на Паисиј се знае релативно малку.

Се прифаќа дека е роден во 1722 година во богата трговска фамилија.

За негово родно место претендираат неколку градови и села, бидејќи самиот не напишал точно од каде е.

Денес за официјална верзија се смета онаа за која за првпат сведочи Неофит Бозвели, а е со политичка предлошка од времето на тоталитарниот режим на Тодор Живков во Бугарија. Според оваа, општо прифатена теорија, тој потекнува од градот Банско во Пиринска Македонија. Аргумент за тоа се бара и во кондиките на манастирите во Атон, во кои пишува дека татковата куќа на неговите двајца браќа Лаврентиј и хаџи В’лчо била токму во Банско.

Теоријата е спомната и во македонската наука.

Според други, тие се од различни татковци, а и нема докази дека Банско тогаш било дел од Самоковска епархија на Пеќката Патријаршија, туку бил додаден подоцна при Цариградската Патриаршија.

Недостигот на историски документи кои го прецизираат родното место се надополнува со дијалектолошки анализи на неговиот говор.

Тие го поврзуваат со реоните на Самоков и Перник, за кои постојат и бројни легенди. Хипотезите се однесуваат на селата Доспеј и Кралев дол. Во 1745 година Паисиј станал монах во српскиот Хилендарски манастир во Атон, од каде и го добил прекарот Хилендарски.

Бил испраќан да патува низ Балканот со цел собирање парична помош за манастирот од христијанското население.

Во 1761 по дела на манастирот патувал до Сремски Карловци во Војводина (тогаш во Австриската Империја), каде што било седиштето на српската Карловачка митрополија. Во нејзините богати библиотеки имал можност да прочита некои од познатите во оној период историски книги за Балканот.

Браќајки се во Хилендарскиот манастир, започнал да пишува историја на бугарскиот народ. По некои конфликти внатре во монашкото братство на Хилендар се префрлил во Зографскиот манастир, каде во 1762 година ја завршил својата „Историја словенобугарска“.

Податоците за животот на Паисиј по 1762 се малку и фрагментирани.

Неоспорно е дека по завршувањето на историјата се вратил во Хилендарскиот манастир и за извесен период бил негов проигумен.

Продолжил да патува, а сигурно документиран негов посетител се во реоните на Самоков, Котел и Асеновград.

Умрел во 1773 во Амбелино во јужниот дел на денешниот Асеновград.

Паисиј Хилендарски е канонизиран за светец од Бугарската православна црква во 1962 година.

Во својата „Историја словенобугарска“, Паисиј Хилендарски ги дава следниве податоци:

Роден е во 1722 година, во Самоковската епархија, најверојатно во Банско. Не учел „ниту граматика, ниту светски науки“. Во текот на 1745-та заминува во Хилендарскиот манастир на Света Гора, каде што подоцна станува најнапред ермонах, а потоа и проигумен. Макотрпно, во период од две години собира материјали, заради што, како што се вели во неговата историја престојува во „Немската земја“ (тоа се оние српски краишта што биле под австриска власт) и, започнува да ја пишува -Историјата, која што ја завршува во 1762-та, во Зографскиот манастир. При своите патувања низ „б'лгарските земи“ (дали мисли и на Македонија? Некаде се споменува Балканот), го носи со себе и својот труд, за да се препишува и распространува меѓу Бугарите.

Се претпоставува дека умрел на пат за Света Гора во селото Амбелино, денешна Лозница, во близината на Асеновград.

1.3. „ИСТОРИЈА СЛОВЕНОБУГАРСКА“

Паисиј Хилендарски е олеецтворение на преодот од бугарското средновековие кон епохата на националноослободителното, културно и политичко движење. ПРЕДПРОСВЕТИТЕЛСТВО

Создавањето на „Историја славенобугарска“, во времето и условите во кои тој живее претставува исклучително важен граѓански и книжевен подвиг.

Поттикнат од патриотизмот и од стравот за судбината на бугарскиот род и јазик, тој низ својата „книжница“ го воскреснува славното минато на Бугарите.

Неговиот стремеж е насочен кон будење на националната свест, која ќе претставува основа за високо национално самочувство и гордост.

Еден од најважните аргументи за тоа, според него е дејноста на Константин-Кирил и Методиј.

Заедно со оценките за словенските првоапостоли, тој ја продолжува средновековната традиција на почитување на просветителското дело, (затоа е претставник на предпросветителството) кое е положено во основата на богатата стара, односно средновековна култура.

Според него, Кирил и Методиј имаат првостепено значење за бугарската историја (такво е нивното значење во историјата и културата на сите словенски народи, но особено за Македонија и Бугарија, зашто нивните ученици, по завршувањето на Моравската мисија, отвораат книжевни школи на овие територии. Или, барем нам тоа ни е најмногу познато).

Затоа тој посветува одделна глава во својата Историја со наслов „За словенските учители“. Овде, Паисиј Хилендарски дава животописни вести за солунските браќа (главно биографски податоци, такви какви што ги има во Панонските легенди), а се сосредоточува и на создавањето на словенската азбука и создавањето на општословенскиот книжевен јазик.

Освен тоа, во ова поглавје зборува и за Моравската мисија на Кирил и Методиј и за тоа, кој народ прв ги користувал преведените од нив богослужбени книги. (веројатно мисли на Бугарите, оти тука е отворена Преславската книжевна школа).

При изнесувањето на тезите по однос на ова прашање, тој, согласно со духот на епохата, го пројавува својот романтичарски однос спрема минатото на бугарскиот јазик.

Во процесот на подготвувањето за создавање на „Словенобугарска историја“ Паисиј се запознал со некои од достапните во неговата епоха историски извори: житија на светци, летописни белешки, царски грамоти, сочиненија на Климент Охридски и Евтимиј Трновски, српскиот „Родослов“, руски публикации на „Пролог“ и „Кормчаја книга“, стематографиите на Павао Ритер Витезовиќ и Христофор Жефаровиќ, а најголемо влијание врз неговите општи идеи за историјата имале руските преводи на книгите „Дејанија церковнаја и граѓанскаја“ од Цезар Барониј и „Книга историографија“ (со оригинално име „Царството на Словените“) од Мавро Орбини.

По завршувањето на книгата, Паисиј продолжил да патува и сам да ја распространува.

За прв зачуван препис се смета преписот од 1765 година, порачан од богатите граѓани на Котел и направен од Софрониј Врачански.

Вториот бил направен во 1771 година во Самоков од поп Алекси.

За тие преписи се знае дека биле препишувани директно од оригиналот на Паисиј и во негово присуство.

Од периодот до крајот на 18 век се познати околу 10 ракописни преписи, а до крајот на 19 век нивниот број е повеќе од 60.

Вистинска историска вредност „Историја словенобугарска“ добила во првата половина на 19 век и натаму по нејзиното прво преработено печатено издание, направено од Христати Павловиќ во Будимпешта во 1844 година со наслов „Царственик или историја болгарска“.

„Царственикот“ претставува своевидна христоматија што вклучувало и некои делови од „Стематографијата“ на Христофор Жефаровиќ, а било користено како учебник по историја во преродбенските училишта.

За светец, Бугарската православна црква го канонизира на 26-ти јуни, 1962-та, а споменот за него се чествува на 19-ти јуни.

1.3.1. За Предговорот кон „Историја словенобугарска“

Предговорот на „Историја словенобугарска“ на Паисиј Хилендарски се состои од две поглавја: „Ползата од историјата“ и „Предисловие (предговор) за оние кои сакаат да прочитаат и чујат за напишаното во оваа историја“. Овде, Паисиј ги разоткрива своите просветителски идеи, чија специфичност лежи во сознанието дека историјата е таа која ќе му помогне на бугарскиот народ национално и просветно да се самоосвести. Тонот на Паисиј е дидактички и морализаторски.

Уште во почетокот, тој вели дека добро и полезно е да се знаат настаните што порано се случиле, зашто човек нема да се срами кога некому ќе треба да му одговори. Просветителскиот манир на авторот е забележителен во неговиот став кога вели дека никој не живее доволно долго, за сè директно на ни пренесе, па затоа смета дека е добро да посоти пишуванa историја. Сето тоа, вели Паисиј, го збогатува нашиот разум, односно не просветува. Веројатно, и без самиот да биде свесен, тој се пројавува како прв просветител.

Натаму, Паисиј прашува: Дали, вели, сакаш да седиш дома и да ги дознаеш чудесните патувања и минатото на големите царства? Сакаш ли, како што гледаш театарска игра да ги видиш промените и пропаста на големите царства, не племињата – тогаш прочитај ја историјата? Затоа што, констатира Паисиј, историјата му дава разум секому, не само да знае како да управува со себе и својот дом, туку и на владетелите-како да управуваат со своето царство.

Читајќи ја историјата, вели, без многу напор, ќе го дознаеш она за што другите многу се труделе. Од историјата ќе дознаеш за доброто на добрите и злото на злите, ќе размислиш и ќе ја видиш казната на злото и наградата на доброто.

Во духот на средновековната книжевност, Паисиј го ползува задолжителното повикување на Бога, дека имено Бог ќе го благослови секој еден којшто ќе посака да научи нешто, па затоа вели: „Бог е секогаш милослив, иако некогаш мислиме дека не заборапил.“

Откако ја констатирал „ползата од историјата“, Паисиј, во своето „Предисловие“ кон „Историја словенобугарска“, му се обраќа на бугарскиот народ, истакнувајќи дека занив, во овој историски момент (тоа е втората половина и крајот на 18-от век) е особено значајно да стекнат знаења за своите дедовци и предедовци, за својот род и јазик. И овде, неговиот манир на изразување е дидактички. Јас ви напишав историја за нашиот род и јазик, вели. Многу се намачив за да собирам податоци, за вие да го сакате својот народ и јазик. И советува да ја препишуваат неговата историја, притоа внимавајќи таа да не исчезне.

Паисиј постојано подучува и морализира, веројатно свесен за просветната заостанатост на бугарскиот народ. Ставот на овој полуписмен калуѓер од крајот на бугарскиот 18-ти век, ни дава за право да констатираме дека процесот на национално оствестување кај нив, кај Бугарите почува повеќе од половина век порано отколку кај нас, во Македонија. Причина за тоа се, се разбира освен ропските политички околности, уште и засилените туѓински, асимилаторски и конфесионални пропаганди, особено од соседните народи.

Интересено е што Паисиј уште тогаш ја согледува опасноста од Грците, особено обидот на доминација на Цариградската патријаршија и, оние Бугари што не се грижат за својот јазик ги нарекува „неразумен народ“.

И, повикувајќи се на заедничката сесловенска историја, Паисиј, како бугарски родољуб, нерационално ќе констатира дека од сите словенски народи, бугарскиот е „најсловенски“. Тоа, очигледно се должи на неговиот напор Бугарите да се одбранат од Грците и грцизмот во Бугарија, користејќи се со ненаучни факти. Впрочем, неговата Историја и нема научен карактер, туку само историско – книжевен.

Натаму Паисиј ќе праша: „Зошто ти глупав човече се срамиш од својот бугарски јазик и зборуваш на туѓ? Зарем Грците се помудри и покултурни од Бугарите?“ Овие негови констатации со прашален призив освен што го потврдуваат неговото родољубие, уште и имплицитно упатуваат на сознанието дека Паисиј, очигледно го знаел трактатот „За буквите“ на словенскиот писател Црноризец Храбар, па се изразил во негов стил – со потценување на Грците, кои сакаат да ги „владаат“ Бугарите

Паисиј поучително се однесува спрема Бугарите кога вели дека Грците не се неразумни зашто не го оставаат својот род и јазик, а Бугаринот, смета Паисиј, не може да има голема полза од Грците и нивниот јазик. Директно му се обраќа на бугарскиот народ велејќи: Не лажи се Бугарину, знај дека за својот народ и јазик се учи само на свој јазик“!

Паисиј истакнува дека не треба да се срамат од својот јазик. Исто така подвлекува дека причината за тоа е непросветеноста/необразованоста на бугарскиот народ, кој е прост и неучен. И, веднаш потоа, во духот на средновековната литература, повикувајќи се на Бога, а да не остане од него навреден бугарскиот народ, Паисиј ќе констатира дека иако Бугарите се прости, тие секогo примат во својот дом и го угостуваат. Грците, вели, не го прават тоа. А и Христос, вели, се симна да оди во домот на сиромашниот Јосиф. Значи, како што вели Паисиј, Бог ги сака простите и добри луѓе, а ти Бугарину вели, се срамиш зашто Бугарите се прости и неискусни, овчари и орачи, и затоа и го оставаш својот род и јазик и го фалиш туѓиот јазик.

Очигледно, иако недоволно просветителски освестен, Паисиј мошне рано ја согледал потребата од почитување и употреба на својот мајчин јазик, кој обичниот народ, иако разбирлив за него, го сметал за прост. Паисиј веројатно бил свесен дека токму тој прост јазик што го говори обичното, простото население ќе му помогне за тоа да се издигне од мракот на непросветеноста. Во оваа смисла, Паисиј се претставува како вистински просветител, иако предноста во просветувањето сè уште ја гледа во ползата од познавањето на сопствената историја.

Паисиј вели дека оваа истоија ја пишувал за оние што го сакаат својот народ и јазик. Истакнува дека и бугарските цареви и архиерери имале свои летописни книги и кондики, но тогаш немало словенски печатници, а народот, од небрежност-не ги препишувал. Истакнува дека тој нашол многу малку такви историски документи, зашто голем дел од нив биле уништувани од Османлиите.

На крајот од Предговорот го опишува начинот на кој ја напишал историјата-собрал многу такви историски книги и ги собрал во една-зашто вели, не секој може да ги најде и да ги чита книгите што тој ги барал по манастирите и црквите...

Паисиј Хилендарски е првиот писател во историјата на Новата бугарска книжевност, кој иако самоук, бил доволно храбар и истраен да го отпочне не само процесот на бугарското просветителство, туку со оглед на неговата рана национална освестеност, тој, односно неговата „Историја словенобугарска“ во исвесна смисла може да се смета и за мал. Но многу значаен зародиш за идниот романтизам...

Користена литература:

1. <https://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=15> видено на 04.04.2018;
2. Житие на преподобни Паисий Хилендарски, <http://martin.mitov.org/biblioteka/paisii.html>, видено на 04.04.2018;
3. Хилендарски, Паисий Славянобългарска история, <https://www.slovo.bg/showwork.php3?AulD=15&WorkID=92&Level=1>, видено на 04.04.2018.

2. ПРОСВЕТИТЕЛСТВО

2.1. СОФРОНИЈ ВРАЧАНСКИ

(1739 – 1813)

Софрониј Врачански, првиот бугарски просветител е една од најинтересните личности во историјата на Новата бугарска литература. Епископот Софрониј, основоположникот на Новата бугарска книжевност е првиот бугарски народен учител, публицист, автор на првата печатена книга, „Кириакодромион“, автор на првиот оригинален текст во бугарската книжевност „Автобиографијата“, дидактички писател на народен јазик, омилена црковна личност меѓу Бугарите во втората половина на 18-от век, влијателна политичка фигура и човек со високи морални и човечни вредности.

Поп Стојко Владиславов, покрстен како Софрониј Врачански, е роден во Котел, како што самиот посочува во својата Автобиографија во текот на 1739-та година, во семејство на трговец со добиток. Учел во келијно училиште во родниот град, од, според неговиот исказ, словенски и грчки црковни книги. Заправо, според неговата Автобиографија (Житие), тој во училиште научил да чита и и пишува грчки, додека бугарското писмо самиот го изучил.

Мајка му умрела кога имал само три години, така што неговиот татко бил принуден да се ожени по вторпат. Макеата лошо се однесувала спрема него. Но, вистинските проблеми настапиле кога починал и татко му, во неговата 9-та година, оставајќи многу долгови. Роднините разграбале сè што можеле. За да заработи за

живот одел по околните села, главно работејќи како абаџија, сè додека за него не се зазеле некои чорбаџии, па го замолиле владиката да го ракоположи за свештеник.

Работел како абаџија (шиел народни носии од грубо сукно), но кај него бил изразен стремежот спрема духовните занимања.

Во 1762-та бил ракоположен за духовник.

Свештеничките должности ги исполнувал во многу тешки услови. Имено, другите свештеници биле неписмени, па го попречувале на разни начини. Од друга страна пак, турската власт и грчкото свештенство му создавале големи непријатности.

Судбоносна за него била средбата со Паисиј Хилендарски во 1765-та во Котел. Паисиј му ја покажал „Словенобугарската историја“, од која тој направил препис, кој во бугарската наука е познат како „Софрониев препис“. За тоа под какви услови се случила оваа средба, какви зборови разменил Софрониј Врачански со светогорскиот ермонах, во науката не е познато. Но, неспорно е дека таа кај Софрониј поттикнала нови идеи и стремежи и го научила во кој правец да ја насочи својата дејност.

Можеби поттикнат од Паисиј и со цел да го прошири образованието, тој одлучил да ја посети Света Гора. Но, Руско-турската војна (1768) и најверојатно недостигот од парични средства му попречиле да ја оствари оваа своја желба. Дури после 10 години тој ја посетил Света Гора и останал таму 6 месеци. Притоа, имал среќа да се сретне со образовани и културно поиздигнати монаси и да размени мисли со нив. Освен тоа, имал можност и да ги разгледа и библиотеките на манастирите кои што ги посетил. Кога се вратил во родниот град почнал да ги подучува децата на читање и пишување и да проповеда меѓу народот на прост бугарски јазик.

Но, грчкото свештенство не го оставало на мира, така што од архиерејот бил назначен за да собира глоба од народот. Како што и самиот се искажува во својата Автобиографија, сторил голем грев, затоа што неправедно собирал глоба од сиромашните христијани заради алчните и користољубиви архиереи. Во христијански дух на неговото Житие, како и начинот на однесување се она по што тој можеби е најзапаменет во бугарската литературна наука.

Заради тоа што не можел да си прости, тој се разболува-добива нервно растројство, што го принудува да шета како луд крај реките и постојано да плаче. Бидејќи во градот немало лекари, го лечеле баби со баење. Заради тоа, грчкиот владика му забранил три години да служи литургија. Другите свештеници пак, негови ученици, го гледале на криво, го прекорувале и не му укажувале чест, дури ни заради приносите кои тој ги давал за црквата. Одеде дотаму што му префрлале дека тие се тие што го хранат, зашто тој бил неработник. Дури и чорбаџиите непријателски се однесувале спрема него. Наместо да му ги признаат услугите и добрите дела што ги правел, во најтешките минути го оставиле на милост и немилост и, дури и го предале на власта.

Еве што за ваквата неправда врз него забележал самиот Софрониј во Автобиографијата:

„Колку јас им се најдов за селските работи; колкупати одев кај везирот барајќи милост за селаните; дваесет години им ги учев децата на книга и писмо, секоја недела секој празник ги подучував, со толкав труд и со најдобра мисла- а најпосле ме предадоа“. Длабоко разочаран од таквиот развој на настаните, после 20-годишна учителска и проповедничка дејност, тој го напушта Котел и се пријавил во Анхиалската епархија.

2.1.1. Враца и Видин. Период на Пазвантоглу

Анхиалскиот владика го примил со радост и му ја доверил Карнобатската енорија? со дванаесет села. Но, и овде, тој не поминал спокојно. Бил изложен на маки и прогонства од турските управници, така што преживеал премрежја и опасности, кои

безмалку го загрозувале и неговиот живот. Најпосле, во 1794-та, бил принуден да ја напушти Анхиловата епархија и да се врати кај синовите во селото Арбанаси.

Уште истата година, тој бил поканет од трновскиот митрополит за Врачански епископ. Долго време архиереите го убедувале Софрониј да го прифати тој позив, потенцирајќи му дека митрополитот него го сметал за достоин. Притоа, као што велат изворите, тие воопшто не биле искрени, зашто состојбата во тој крај била исклучително тешка.

Врачанската епархија била разорена и опустошена од честите борби меѓу редовната турска војска и ордите на Пазвантоглу. Осиромашеното население не можело да ги подмири своите егзистенцијални потреби, а камо ли да може да ги поддржи материјално своите пастири во црквите. Можно е, трновскиот митрополит да се раководел и од други причини за да побара од Софрониј тој да го прифати испразнетото епископско место. Софрониј бил во немилост на грчкото духовништво. Имено, тој како вистински бугарски родољубец ги заштитувал правата на народот, ја извршувал црковната служба на словенски јазик, а меѓу населението проповедал на чист бугарски јазик. Таквиот негов однос силно ја засегаало националната чест на грчкото духовништво. Можно е, по таков начин трновскиот митрополит всушност да сакал да се ослободи од Софрониј, па затоа решил да го испрати во Враца за епископ. Софрониј долго време се колебал за оваа покана зашто се сметал себеси за недостоен за таков висок позив, а и затоа што и ја сфаќал големата и тешка одговорност на епископ. Најпосле, по настојувањето на синовите, тој се согласил и, на 1-ви септември 1794-та година бил ракоположен за Врачански епископ.

Според препораките од „ферманот“ (=писмото) што пристигнало од Цариград, тој се упатил кон епархијата зимно време, со намера таму да пристигне до Рождеството Христово. Населението се почудило како се осмелил да патува по толку лошо време. Сепак, со големи тешкотии, тој успеал да пристигне во Враца.

Тука, Софрониј ги поминал 6-те најтешки и најнемирни години во животот, постојано изложен на опасности од турските војски и од насилството на ордите на Пазвантоглу. Ова покажува дека и Бугарите, како и Македонците, во овој период биле изложени на политичко турско и грчко духовно ропство.

Софроние во тие тешки години се нашол во ситуации гладен, без парични средства и слабо облечен, да се крие по туѓи куќи, во турски семејства, па дури и во харем. Тој знаел дека, ако ако падне во рацете на крвниците, особено ордите на Гркот Пазвантоглу, не ќе може да се откупи со никакви пари, заради неговото високо црковно звање. Овие биографски податоци ја потврдуваат претпоставката дека Софрониј намерно бил испратен во оваа област, каде што судирот меѓу турските и грчките интереси бил силно изразен.

Тој не можел никаде да се засолни за подолго време. Среди зима бил принуден да бега од Враца, да скита по планини и шуми и да бега од зулумите.

Престојувал во Черепишкиот манастир, во Тетевен, во Плевен, во Арбанаси и на други места и, сè за кратко време. Дури и бил затворен, во окови и тоа биле најсуровите маки на кои бил изложен. Многупати животот му висел на конец.

Наговорен од калуѓерот Калиник, којшто управувал со Видинската епархија, во 1800-та година, тој заминал во Видин, каде што три години извршувал архиерејска служба, сè додека калуѓерот не станал владика и добил дозвола тој да служи.

Сепак, овој негов тригодишен престој во Видин бил најблаготворен за неговата книжевна дејност.

Во 1803-та Софрониј патува во Букурешт, кај двајцата свои внуци-Стефан и Атанас, кои учеле во вишо грчко училиште. Во Букурешт, тој се јавил пред угровлахискиот митрополит Доситеј, кому му ги раскажал сите свои патила. Митрополитот го примил многу добро и со сочувство се однесувал спрема неговите страдања. Тој му дал поддршка и секој ден го канел на трпеза, а му издејствувал и оставка од епископската должност. Иако се распопил, Софрониј и натаму продлжил да се потпишува како Софрониј Врачански.

Во Букурешт, Софрониј се запознал со видни духовни лица и светски луѓе. Растоварен од егзистенцијалните проблеми, ослободен од секакви стравови, тој се оддава на книжевна дејност. Само една грижа му ја тиштела душата-грижата заради напуштеното пастирство. Единствената олеснителна околност во таа смисла било сознанието дека, тој тоа не го направил за да се одмори од таа обврска, туку заради големите проблеми што притоа ги доживувал.

Затоа, како што велат изворите, тој и дење и ноќе се трудел да напише неколку книги што ќе бидат од полза за народот и, по таков начин да си ја оправда постапката.

Умрел во Букурешт, во 1813-та година. Не се знае каде е погребан.

2.1.2. Лични карактеристики

Биографските сведоштва мошне живо го разоткриваат внатрешниот портрет на Софрониј Врачански. Тој стоички и беспоговорно ги поднесувал страдањата, наведнувајќи ја главата пред неумоливите закони на судбината. Тој бил беспомошен да се бори со злото. „Нека биде“-со тие смирувачки и помирувачки зборови тој го прифаќал она што му било предодредено да го преживее.

Во неговиот портрет се отсликува лицето на народот-роб, измачен и потиснат под двојното ропство, смилено поднесувајќи го тоа.

Софрониј не бил темпераментна, пркосна природа, ами мек и благонаклонет духовник. Неговото религиозно чувство ѝ придодавал уште поблескав ореол на неговата нерасипана душа. Бил скромен. Подготвеноста да се самопрекори заради некои постапки и грешки го прават уште повозвишен и посимпатичен неговиот портрет.

Тоа е и логично ако се знае духот на времето и фактот дека монасите, како најобразувани и духовно и културно најиздигнати било природно да се однесуваат така. Добро е што Бугарите имаат податоци за своите просветители. На пример, Јоаким Крчоски би можел да ги има ваквите квалификативи, но податоците за неговиот живот се реконструираат врз основа на потписите што тој ги оставил на објавените дела. Добро е сепак, што и успеал да објави во тоа време дури пет книги.

Кај Софроние Врачански немало тајни. Што му лежело на срцето тоа и го кажувал. Искреноста и праведноста биле основните црти на неговиот карактер.

Тој поседувал бистар ум, чиста душа, па затоа лицемерието и лажната чувствителност, во каква и да било форма, му биле непознати. Сите животни неправди, сите пресврти на судбината не можеле да му ја поколебат волјата и здрав дух.

Друг квалитет што го издигнувал над средината биле неговото љубопитство и стремешот за просвета и образование. Во тоа време на мртвило, на заспаност и на крајна необразованост, ретко можело да се посочи личност која со таков жар и ревност се стремела кон самообразование и самоусовршување. Софрониј Врачански не се ограничил само на она што како знаење го стекнал во келијното училиште. Тој со труд и постојаност во напорите успеал да ги рашири своите видици, што и нашло одраз во неговите творби (=сочиненија).

Софрониј Врачански одел по стапките на својот претходник. Вдахновеното слово на Паисиј Хилендарски повлијаело на многумина дејци, па и на Софрониј и тоа, веројатно најсилно.

Мислата за будењето на бугарскиот народ, за распространување на просветата и знаењето го воодушевила младиот свештеник Софрониј и го насочила кон идната дејност. Откако се сретнал со Паисиј Хилендарски и откако ја препишал неговата „Словенобугарска историја“, тој веќе бил длабоко проникнат од сознанието за општествениот долг и дејноста полезна за народот. Тој ја чувствувал својата длабока

поврзаност со народот, ја согледувал тешката положба во која се наоѓал, ги сфаќал неговите духовни потреби и се обидува да биде од корист.

Софрониј бил вистински духовен пастир, вистински божји слуга.

Со високи човечки квалитети тој ја практикувал христијанската идеја: никого не обвинувал, никому не му враќал на злото со зло, им помагал на ближните, бил чесен и некористољубив. За него, свештеничката дејност не била средство за лично богатење, како што на тоа гледале другите свештеници и грчкото духовништво, кое на народот му наметнувало даноци и ги ограбувало богочестивите христијани.

Софрониј не можел долго време да го заборави оној момент од својот живот кога Шуменскиот владика го назначил за епитроп и го натерал да ги обикољува селата и да собира глоба од невиното население. Тој нечесен акт кај него предизвикал силно душевно растројство. Софрониј верувал дека Господовиот суд, кој секому му го дава заслуженото, ќе го казни за сторениот грев.

2.1.3. Учителска и проповедничка дејност

Софрониј Врачански широко ја сфатил својата задача. Мракот и незнаењето, рутината, предрасудите и суеверието-сето тоа го поттикнало да почне да работи на будење на бугарскиот народ. Тој станал учител не само на младите туку и на возрасните. Како и словенските првоучители Св. Климент и Св. Наум и тој ги учел децата на читање и пишување, а возрасните ги подготвувал за свештеници. За него просветата имала поголемо значење за народното будење отколку националното минато на кое Паисиј Хилендарски обрнувал внимание во својата „Историја“.

Неговата дејност била особено продуктивна после враќањето од Атон. Таму, Софрониј се подготвувал за учител и ги проширил и збогатил своите знаења. Во Котел, отворил училиште, кое многу се разликувало од дотогашните. Самиот тој во својата Автобиографија кажува дека почнал да ги учи децата на „книжно учение“ и да го подучува народот на простобугарски јазик (вообичаена е оваа тенденција меѓу словенските народи, во приодот на т.н. национален романтизам и пред него, да се настојува во училиштата да се изучува народниот јазик)

Во ќелијните училишта, какви што ги имало во тој период, се учело на грчки јазик. Софрониј е заслужен за речиси историската промена, кога се обидел во своето училиште да го замени грчкиот со бугарскиот јазик. Се изучувале повеќе предмети. Застапени биле оние со црковно-религиозни содржини, зашто училиштето имало за цел да ги подготвува учениците за идни свештеници. Но, покрај нив, биле воведени и предмети со световен карактер.

Софрониј огорчено зборува за своите ученици и свештеници од Котел, кои наместо да му бидат благодарни, го прекорувале кога требало да одделат материјални средства од црковните приходи за него.

Како духовен пастир, Софрониј не се задоволувал само со црковната служба, па затоа, секогаш кога имал прилика за тоа, ги подучувал граѓаните, ги наведувал да ги извршуваат христијанските и граѓанските должности, всадувајќи им љубов кон вистината и добрината.

И сето тоа го правел на прост и разбирлив бугарски јазик.

2.1.4. Софрониј, епископ Врачански

Дејноста на Софрониј се засилила и проширила кога станал епископ Врачански.

Тој не се решавал да ја прифати оваа должност, не толку затоа што се чувствувал стар (тогаш веќе имал 54 години), ниту пак затоа што епархијата се состоела од повеќе оддалечени едно од друго села и за тоа било потребно многу време за да се обиколат, ниту пак, затоа што бил свесен дека му претстои тешка и одговорна работа. Тој, според типичната за свештениците скромност, се сметал себеси за недостоен за таквата работа и, затоа што се плашел дека нема да ја исполни така како што треба.

И во најнеспокојното време и при најтешки услови, секогаш изложен на опасности и страдања, тој не ги запоставил своите должности: ја обиколувал епархијата, држел проповеди во неделите и празничните денови и давал мудри совети на паството.

Софрониј се борел со суеврието и предрасудите и се залагал за здрав разум и точни, егзактни сознанија за суштината на животот.

Инаку, силата и значењето на неговите проповеди и поученија се кријат, не толку во религиозно-поучната димензија и содржина, колку во формата преку која се произнесени. Тој говорел живо, едноставно, секогаш давајќи конкретни примери од животот. Народот го разбирал затоа што зборувал на лесен и разбирлив јазик. До неговото време, ниту црковната служба ниту проповедите во црквите не се слушале на бугарски.

Свештениците и другите духовни лица биле неписмени-не знаеле да читаат и пишуваат. Бугарскиот јазик бил исфрлен од црквите и оспоруван од грчкото свештенство. Сега, тој јазик е наметнат и удостоен со најголемо внимание од виско свештено лице, кое на јазикот и сопствената дејност им дава национален белег.

По таков начин, сосема спонтано, Софрониј го поддржал духот на бугарштината, го будел националното чувство и ја закрепнувал верата на народот.

Со внимание и восхит народот го слушал живиот збор на својот духовен водач. Сите го сакале и се радувале на неговата мудра реч. Особено приврзана за него била простата, необразуваната маса, која со радост го дочекувала и со солзи го испраќала.

Ретко може да се посочи друга личност од периодот на бугарската национална преродба која била толку популарна и сакана од широките народни маси. Таквата чест Софронија ја стекнал благодарение на живата и разбирлива проповед, но и на високите морални доблести.

Тој, сосема заслужено го носи квалификативот на народен пастир и учител.

2.1.5. Книжевната дејност на Софрониј во Видин

Периодот на својата свештеничка и епископска дејност Софрониј ја поминал во перманентен страв за својот живот, како и во бегство од турските војски.

Во такви услови, не можел спокојно и темелно да се посвети на книжевна работа. Во слободното време, кога не бил обеспокојуван од никого и кога подолго време ќе престојувал на едно место, тој темелно читал грчки и словенски книги и, „како трудољубива пчела“ собирал книжевни материјали: препишувал извадоци од нив, ги преведувал и, по таков начин ги подготвувал своите проповеди и поученија.

Тригодишниот период што го поминал запленил во Видин (1800-1803), иако доста тешки за него, тој ги искористил за да поработи на тој материјал, да го дополни и подреди.

Софрониј многу добро знаел дека за образовното издигнување на народот не се доволи само проповеди и поученија, туку и добра и развиена книжевност. Споредувајќи ја состојбата кај други народи, тој дошол до заклучокот дека, положбата на бугарскиот народ е очајна, зашто необразованоста и заостанатоста се длабоко вкоренети меѓу него.

Грците, Србите, Власите, Русите и други народи имале најразнообразни книги, а бугарскиот, во тој период немал никакви. Согледувајќи го тоа, тој се заложил, во

слободното време што го имал, да напише неколку книги на прост бугарски јазик и со тоа да ги удри темелите на книжевноста, со надеж дека после него ќе се изродат многу други книжевници кои ќе го продолжат неговото дело.

Често го беспокојувала мислата дека не направил доволно за своето паство. Имено, одговорноста и задолженијата што сакал и требал да ги исполнува спрема паството, честопати биле оневозможувани, не по негова воља.

Особено тешка била одговорноста што ја чувствувал пред Бога и пред народот, кога бил оддалечен од него. За него, грешникот, како што самиот велел, било непростиво да биде несплезен и беспомошен кога народот има потреба од него, да ги види народните страдања, да може да им излезе во пресрет. Сметал дека тој свој интимен грев ќе може да го „искупи“ ако напише неколку книги.

Исто како и Паисиј Хилендарски и Софрониј се жалел дека не владее со бугарскиот книжевен јазик, т.е. словенобугарскиот, затоа што „нема стабилизирани граматички и правописен систем“.

Тој ја знаел само простонародната реч и по таков начин почнал да го изложува она што го собрал од книгите на другите јазици, „со прост бугарски и просто, едноставно ги напишав“.

Во Видин, Софрониј, едноставно и лесно читливо напишал два зборника.

Првиот, „Поученија и словосказанија на празниците Гоподови“, е составен од говори и, како што вели насловот од проповеди и поученија кои самиот ги проповедал како свештеник и епископ. Тие се преводи и компилации од разни зборници и други црковни книги.

И самиот кажува дека користел многу книги, и тоа дамаскини и „пролози“ кои му биле при рака. Овде се поместени и Златоустови слова, слова од Презвитер Козма и тоа, оние слова за оние кои сакаат да станат монаси, слова за разни празници, поученија (за вистината, за ласкавоста, за бесстрашноста, за милостивоста).

Зборникот содржи Пролог (предговор), 79 слова и поученија и поговор.

Во предговорот, Софрониј вели дека ги превел поучителните слова и сказанијата од славјански на простобугарски јазик, за да може и простиот и неук народ да го разбере напишаното, зашто и тој самиот гледал дека многумина свештеници, монаси и прости читатели ги читаат, но не ги разбираат славјанските книги.*

Тој им се обраќа на црковните лица (типичната монашка скромност) и ги моли да му ги простат грешките, зашто, како што забележал, ни самиот не е вешт и добар познавач на бугарската реч. Ги советува свештениците и духовниците искрено да му ја прифатат книгата, да ја читаат во црква и така да ја исполнуваат својата должност.

Вториот зборник се одликува со религиозно-филозофска содржина.

Тој е напишан според преписот на извесниот поп Крсто од Разград (составен во 1850), а кој денес се чува во Софиската народна библиотека.

Составен е од неколку глави: 1. Поученија, 2. Митологија на Синтип филозофот, 3. Басни од Езоп и 4. Филозофски мудрости.

Проф. А. Теодоров-Балан е склон за труд на Софроној да ја признае само Митологијата на Синтип филозофот, но не и другите делови од Зборникот.

Според проф. Дринов пак, врз основа на факти добиени од неговата Автобиографија, како и според јазикот на преписот од поп Крсто, Софрониј е автор на целиот зборник. Ова мислење се потврдува и со последниот ракопис пронајден во Софиската народната библиотека, кој може да се смета дека е од Софрониј.

Поученијата во овој Зборник се вкупно седум и се однесуваат на: стравот од Господ, простотилакот, суеверието и исповедта.

---

* Ова е многу слично со дејноста особено на Крчоски и Пејчиновиќ, заради што бугарската наука нив ги нарекува Софрониевци. Ние не сме приврзаници на таквиот став, особено заради тоа што таквите идеи се општи просветителски идеи и ставови кои одамна се присутни и практикувани во западноевропската и јужнословенската просветителска книжевна практика.

Според зборовите на Софрониј во поднасловот, Митологијата на Синтип филозофот е преведена од персиски на грчки и од грчки препишана и преведена „на бугарски прост јазик, за да ја разбере простиот/обичниот бугарски народ“.

Книгата се состои од 30 анегдотични раскази:

Една од жените на персискиот цар Кир, зла, користољубива и бесрамна, сака да го убие сина си и го убедува царот Кир тоа да го стори. Но, Синтип и 7 други филозофи, со разни приказни и басни ја разубедуваат.

Во оваа книга се истакнати должностите на човекот кон општеството, спрема блиските, семејството и спрема себеси.

Оваа книга е како и повеќето други со поучителен карактер што дошле од исток и биле многу популарни и преведени на повеќе јазици. На бугарски, оваа книга има неколку преводи.

Исто така, мошне популарни биле и Езоповите басни, книга која била преведена од повеќе книжевници во периодот на бугарското просветителство.

Басните на Езоп биле преведувани од грчки јазик, а од нив на бугарски, така што биле ползувани како четиво во училиштата.

Според М. Дринов, преводот на Езоповите басни од Софрониј, како и неговата Автобиографија и неговите Филозофски мудрости, се напишани под влијание на српскиот писател Доситеј Обрадовиќ.

Професор Попруженко пак, откако ги споредил јазикот на текстовите на Доситеј и Софрониј, дошол до заклучокот дека влијанието на Доситеј врз Софрониј треба да се ограничи.

Имено, тој го поддржал во оваа смисла Б. Пенев, кој сметал дека Софрониј 144 басни превел од грчки, а не од српски јазик.

Впрочем, познато е дека Доситеј правел краток превод на басната, а негово лично дело е наравоучението, прилагодено на приликите во Србија и Војводина во периодот на српското просветителство.

2.1.6. Книжевната дејност на Софрониј во Букурешт

Со уште поголема мотивираност, во слободното време, Софрониј ја продолжил книжевната дејност и во периодот кога престојувал во Букурешт. Тука ги напишува сочиненијата „Кириакодромион“ или „Неделник“, „Исповедание на православната вера“, „Житие и страданија“ и „Театрон политикон или Граѓански театар“.

Со првата книга „Кириакодромион“ или „Неделник“, тој ги удира темелите на новата печатена бугарска книга. Имено, оваа е прва печатена книга во историјата на Новата бугарска книжевност, пишувана и објавена на прост, народен бугарски јазик.

Сите други книги се ракописни, а се препишувале од книгољубивиот народ и по таков начин се распространувале.

Во Букурешт, Софрониј живеел во попријатни услови, така што се погрижил широко да го распространи својот најголем труд и да ги направи своите проповеди и другите дела поприфатливи за широките народни маси.

„Неделникот“ е отпечатен во Римник (Влашко), во 1806 г. Оваа книга Софрониј ја составил од грчки и словенски творби. Не може точно да се утврди кои творби ги искористил и во колкави пропорции. Главен извор му бил сочинението на Никифор Теотокис Квриакодромион, преведено од руски (Москва, 1796). Софрониј преведувал директно од оригиналот, но не сè, туку само она што му се допаѓало и што одговарало на целта што си ја имал поставено. Многу слова и поученија ги презел и од други книги-најчесто од дамаскини.

Овде се среќаваат и такви кои ги има и во првиот негов труд, од „Поученијата и словосказанијата“. Пред книгата да биде објавена, Софрониј со отпечатен повик до бугарските трговци од Влашко, со молба да го поддржат и финансиски да го помогнат, зашто таа книга е преведена од славјански и грчки на прост бугарски јазик, за божјите закони да ги разберат и простите луѓе, и жените и децата. Такви книги, како што и

самиот забележал, имаат и Грците и Србите и Власите и други народи, а само сиромашните Бугари немаат.

„Неделникот“ почнува со предговор, во кој Софрониј зборува за потребата од просвета и тоа световна просвета на свештениците, благодарение на што тие би биле во состојба на народен јазик да ја проповедаат православната вера. Потоа следуваат 96 слова и поученија, подредени според годишните и верските празници. Словата се напишани по урнек на грчките-со вовед, текст, толкување и наравоучение, во реторичен, византиски стил, но на едноставен и близок до народниот јазик.

Преку извадоците од евангелските текстови и одломките од животот на библиските ликови, Софрониј обрнувал внимание на современиот живот, ги разгледувал односите меѓу народот, зборувал за доблестите и маните и им давал совети и поуки за секојдневниот живот: да им помагаат на блиските, да бидат разумни и трпеливи, да ги поднесуваат несреќите и оскудицата, да ги претпочитаат духовните богатства пред материјалните, да се стремат да вложуваат во себе уште од младоста, да водат сметка за својата духовна и телесна чистота, итн. Ова ја потврдува прогресивноста на Софрониј Врачански како писател и преродбеник, иако тоа го правел во духот на православната вера, сосема доблесно и хумано.

Иако неговите текстови и совети се првенствено составувани во религиозен дух, а во нивната основа се христијанските догми, книгата уште тогаш му била блиска на народот, особено затоа што го одразувала семејниот, општествениот и граѓанскиот бит на народот.

Значењето на оваа книга не се исцрпува само со нејзината религиозно-морална содржина, ниту пак само со фактот што е таа прва отпечатена книга на народен бугарски јазик.

И пред „Неделникот“ имало книги со таква содржина, и пред него биле објавени книгите „Абагар“ (1651) и „Молитвениот крин“ (1806), но тие книги се пред сè религиозни, а авторите во нив, при преводот, односно преписот не направиле никакви интервенции.

Оваа книга на Софрониј оставила длабоки траги во процесот на националното освестување на Бугарите. Таа поттикнала на нови идеи и мисли, нови чувства и расположенија, била одраз на новиот дух и воопшто, на новините во животот.

Според својот јазик и тенденциите што во неа се афирмираат, „Неделникот“ на Софрониј е продукт на времето на просветителството. Во неа, многу јасно е одразена личноста на авторот, неговите сфаќања и погледи.

Исто така, со оглед на фактот што таа била и прва печатена книга на бугарски народен јазик (иако во неа сигурно има и голем број црковнословенизми), таа дала поттик за појава на ред други печатени книги.

„Неделникот“ имал голема популарност. За необразованите и културно заостанати свештеници таа станала неопходна книга, а била читана и од обичните луѓе. Нејзиниот успех и значење се согледува и преку неколкуте изданија што ги доживеала (второто во 1853, третото во 1865, а до 1905-та доживеала уште пет изданија).

Книгата „Исповедание на православната вера“ е пред сè превод од грчки и словенски книги, а била напишана во 1805-та година.

Во предговорот се зборува за предноста на христијанската пред еврејската и исламската вера, а читателот се советува да ги одбегнува другите вери, зашто можат да го одведат до заблуда.

Во првиот дел, „Исповедание на православната вера“, дадени се основите на православната вера и поученија - поучни слова.

Во вториот дел, кој носи наслов „Повест за верата и обичаите еврејски“ се изложува религијата на Евреите: обичаите, верувањата, еврејските храмови и свештеници, трговијата, еврејската пасха, постот, покајанието, празниците и др.

Во третиот дел „Системите на Мохамеданската религија“ се изложува муслиманската вера, се даваат податоци за животот на Мухамед, за неговите чудеса, за неговото прошто и др.

„Театрон политикон“ или „Граѓански театар“ (1809) е последното дело што Софрониј го напишал во Букурешт.

Тоа е превод од латински на руски, српски и грчки јазик. Имено, Софрониј пред сè го користел грчкиот превод на унгарско-влашкиот господар Никодим Маврокордато, под наслов Τεατρὸν πολιτικόν.

Оваа книга оставила силен впечаток врз Софрониј, особено нејзината содржина, така што се решил и неа да ја преведе на „прост бугарски јазик, за да биде разбрана од народот и за неговата духовна полза“.

Познато е дека и Доситеј Обрадовиќ во својата просветителска и реформаторска дејност ја користел оваа книга. Книгата, инаку има световен карактер. Во неа се третираат односите меѓу господарите и потчинетите, а се даваат и модерни сфаќања за правата и на едните и на другите. Освен тоа, во книгата се провлекуваат и реформаторски идеи, во демократски дух.

Содржината на книгата соодветствувала на ропската положба на народот.

Софрониј сакал да ги истакне должностите на господарите спрема потчинетите, така што по таков начин подготвил почва за реформи, а посочил и на патот и условите за мирен и спокоен развиток.

Значењето што тој ѝ го придава на книгата се согледува од предговорот, каде што зборува за ползата што од книгата би ја имале не само господарите, кои ги подучува мирно, праведно и богочестливо да управуваат туку и за секој човек, зашто секој еден е господар на својата куќа, на својата жена, на децата свои, на слугите.

„Граѓански театар“ се состои од 30 глави, во кои подробно се изложуваат должностите и карактеристиките на идеалниот господар.

Каков, според Софрониј Врачански треба да биде господарот: Господарот треба да биде праведен, милосрден и кроток, да не им наметнува големи даноци на своите поданици, за да не предизвикува бунтувања, пред сите да ги исполнува законите, за да биде пример во таа смисла за потчинетите, да се занимава со книжевност за државата да му биде успешна, итн. Очигледно е дека препораките и погледите на Софрониј се во либерален дух.

Може да се види дека Софрониј, дел од оваа книга поместил во Видинскиот зборник „Филозофски мудрости“. Затоа, со своите слободољубиви и демократски идеи, оваа книга одиграла голема улога во периодот на просветителството во Бугарија, но и во многу соседни и некои западноевропски држави. Оваа книга била важно четиво за многумина политички дејци, кои ги разгледувале прашањата за односите меѓу господарите и потчинетите и меѓу власта и народот.

2.1.7. Софрониј – дидактички писател

Анализата на творештвото на Софрониј Врачански покажува дека тој не раскинува со минатото и традицијата. Како духовно лице, како воспитаник на црковнословенската книжевна оставнина, тој, како и старите писатели на дамаскините, во своите творби внесува религиозно-морална содржина. Сепак, токму тука може да се согледа разликата меѓу него и дамаскините.

Имено, во текстовите на старите црковни писатели преовладува црковниот елемент, а во текстовите на Софрониј, како и кај првите писатели на просветителството, религиозноста му отстапува место на морално-поучителниот (=дидактички) елемент. Впрочем, ообразувањето на Софрониј со средината во која што престојувал, му овозможила да вникне во општествениот бит, да се запознае со општествените услови и односи, да ги сфати добрите и лошите страни на животот на народот и да влијае на неговото морално издигнување.

Во секој свој текст, тој си имал поставено за цел да го посочува правиот пат, да ги изразува личните и општествени потреби, да го култивира духот на граѓаните и да

го поттикнува кон оние идеали кои биле изразени во делата на дејците од просветителството.

Софрониј Врачански ги удира темелите на новата бугарска литература-во основа дидактичка, како таква и доминантна во првата половина на периодот на просветителството.

Дидактичката доминанта во бугарската литература на просветителството доаѓа преку грчката и, иако не содржела естетски елементи, сепак имала историско - литературно значење и, се разбира социјален карактер.

Таа му се допаѓала на еснафскиот staleж и била корисна за општеството и за натамошниот развој на литературата. Во неа, општеството гледало залог за свој морален напредок. Освен со својата содржина, текстовите на Софрониј се одликуваат и со нов, прогресивен дух и со новите тенденции со кои се проткаени.

Софрониј не бил само духовен пастир и учител туку и писател-граѓанин, во вистинска смисла на зборот.

Во текот на целиот свој живот тој работел за средината од која што и самиот произлегол и во која и живеел и за потребите на граѓаните кои многу добро ги познавал.

Неговите мисли, идеи и чувства биле тесно поврзани со текот на работите во тоа време, со севкупното општествено поведење, онака како што историски се конституирало и се развивало.

Кај старите писатели не постоела речиси никаква врска меѓу она што го пишуваат, односно препишуваат и актуелниот момент, зашто ниту ги познавале ниту пак се обиделе да ги запознаат народните потреби. Во нивните дела доминира религиозниот дух, па на благочестивите христијани им зборуваат за задгробниот живот, за спасението на нивните души на оној свет, „каде што нема ни болест, ниту страдање ами само бесконечен живот“.

Целите и задачите на Софрониј биле сосема поинакви. Народот е роб на други народи заради „необразованоста, глупавоста и заостанатоста“.

Новиот пат кој Софрониј Врачански го трасирал бил патот на просветата, на образованието, на пошироките видици, на разумот. Тој, според него, бил патот што може да го извлече народот од ропската положба. Образованието, како што тој препорачувал, не треба да биде ќелијно, не треба да биде вдихновено со религиозен дух, туку светско, модерно, европско образование, „филозофско и граматичко“, како што тој го нарекувал.

Како пример, тој го посочува искуството на некои европски народи кои имаат „школи и академии“ и со такво образование станале учени и филозофи. Тој ги советува Бугарите да тргнат во таа насока, да се грижат за образованието на децата, да отворат училишта, а не наместо тоа да ги поддржуваат никому непотребните манастири, кои даваат поддршка на мрзливите монаси.

Според него, само со образование човек може да се запознае себеси, светот и народот, да ги осознае своите должности и да биде полезен за народот.

Она што Софрониј го принудувало по ваков начин да ги прекорува Бугарите и да ги изнесе овие недостатоци било, пред сè, неговото чувство на одговорност пред Бога и пред народот. Од истото чувство бил мотивиран и неговиот учител Паисиј Хилендарски.

Со вака манифестираните прогресивни дух и идеи, Софрониј се истакнал како деец за национална просвета и како вистински народен будител.

Неговиот светоглед не бил ограничен во тесните рамки на христијанските догми и правила, туку навлегува во суштината на актуелните национални прашања, чија основа има општествен и образовен карактер.

Софрониј открива нови видици за бугарската мисла, нови идеали. Неговата дејност претставува нова етапа во развитокот на бугарската книжевност.

2.1.8. Автобиографија – историско и книжевно значење

Ова е неговото најинтересно и најпочитувано дело, кое тој го озаглавил како „Житие и страдања грешнаго Софронија“, завршено во 1804-та година во Букурешт. Овде се претставени и личноста и животот на Софрониј, но и положбата на целиот бугарски народ во текот на 18-от и почетокот на 19-от век.

Автобиографијата е најважен и единствен извор за биографијата на Софрониј, но и исклучително значаен историски паметник од кој се црпат богати материјали за една многу важна епоха од бугарското историско минато, период во кој централната турска власт почнала да го губи своето влијание во оддалечените области.

Во Видинската област владеел Пазвантоглу, кој се прогласил за независен владетел. Обидите на турската администрација да го потчини останале напразни.

Арена на судирот меѓу власта и непокорниот вазал бил токму северозападниот крај на Бугарија- Видинско и Врачанско. Како современик и очевидец, тој се обидува да ги прикаже тие „меѓуцарски“ односи. Како и старите летописци и тој ги изложува фактите и настаните по хронолошки ред: ги споменува имињата на пашите кои зеле учество во борбите, дава сведоштво за војските нивни. Не сè што тој споменува е историски веродостојно, зашто многу од сведоштвата не се проверени и не се предадени вистинито и верно.

Во историска смисла, неговата Автобиографија не може да биде слика за реалната состојба во тоа време. Но, затоа пак, Автобиографијата на Софрониј има друго, поважно значење: таа е жив паметник на страдањата и маките на самиот автор и на целиот бугарски народ. Таа нуди слики и сцени за политичката обесправеност, за насилството, самоволието, грабежите, итн.

Освен тоа, овде, Софрониј ги изразува битот и наравот на простата маса, односите меѓу власта и народот, политичко-општествените услови во тоа време. И сето тоа е предадено со малку зборови, едноставно, лесно, но живо и изразно.

На фонот на површно и бегло опишаната епоха, релјефно се оцртува ликот на смирениот и богочестив пастир. Читателот може да ги доживее и преживее неговите чувства, мисли и настроенија што и самиот тој ги преживувал во одделни моменти и тоа по таков начин како да е сведок и учесник во опишаните сцени.

Живописно се предадени низа сцени од неговиот маченички живот: моментот кога бил повикан пред пашата, кога бил окован во пранги, кога сака да се обеси, кога го пренесува расположението во затвор, итн.

Страдањата и маките на Софрониј откриваат и некои основни црти на карактерот и психата на народот. Долговековната ропска положба на бугарскиот народ го развила неговото трпение. Угнетуваноста и тешкотиите ги скршиле духот и неговата волја. Молчеливо и покорно, без себесожалување, народот ја прифаќал таквата состојба како да му била предодредена. Како така да требало да биде, како Бог да ја пратил таквата судбина и секој со неа да требал да се помири.

Тешката атмосфера создала песимистичко расположение, кое се чувствува во Автобиографијата на Софрониј-за тоа што тој самиот проживеал, но и за тоа што проживеал целиот бугарски народ.

Сепак, многу слично како и македонскиот, и бугарскиот народ не изгубил надеж и верба во сопствените сили. Естетскиот извор на мислата и чувството во него не пресушил. Општото, колективно национално самочувство и самосознание пуштило длабоки корени, иако духот на бугарскиот народ бил угнетен и бессилен.

Тоа сознание се открива преку интересот на народот спрема својот пастир, неговите проповеди и целата негова дејност.

И Софрониј се прикажува во своето страдање, како се мачи како праведниот Јов, но духот не му потклекнал, ами со уште поголема енергија продолжил да му служи на народот. Со своето мачеништво тој наликувал на христијанските

проповедници, кои и покрај прогонствата, непоколебливо го следеле својот идеал и биле подготвени да се жртвуваат за него.

Ореолот на светец го окружувало неговото чело, така што бугарската критеририка е склона да верува дека тој со право ова свое сочинение го нарекол житие.

И од литерарен аспект, Автобиографијата на Софрониј има големо значење.

Ова е првиот оригинален текст во историјата на новобугарската литература и првата жива и реалистична слика на тогашната бугарска стварност.

Различните случки и перипетии од својот живот авторот ги изложува верно, искрено, без извртување на вистината, без нешто да сокрие.

Во Автобиографијата како вид литературна творба, познато е дека авторот не може да биде целосно објективен и рамнодушен спрема настаните во сопствениот живот. Тие се најчесто субјективни, бидејќи се стремат да ги истакнат моралните квалитети на неговата личност.

Кај Софрониј и во неговата Автобиографија тоа сепак, не е така. Естетски и неизнасилно, неговото раскажување се развива спокојно, без лирски дигресији, без субјективен пристап. Софрониј го изложува она што се случило, така како што се случило. Тој тоа го прави по таков начин што, некогаш, неговите чувства и доживувања не се изложуваат експлицитно, но можат да се доловат од тонот на нарацијата. Тонот во тој момент е тажен, нерадосен.

Само во ретки случаи кога се обидува да прикаже некој весел момент од својот живот или некоја смешна положба во која што се нашол тој го напушта тажниот и сериозен тон и во шеговита форма, ги опишува соодветните настани над кои и самиот се смее, на својот ум и на самиот себеси.

Во таа смисла, со шеговит тон тој ја раскажал случката кога успеал да ги излаже Турците. „Кога еднаш наидов на нив, тие ме прашаа: Што човек си ти? Да им речев дека сум владика, немаше да ми подадат рака. Ама јас им реков: „Доктор сум“? И тие почнаа да ме прашуваат за лекови, а јас им дадов совет“.

Софрониј не ја опишува експлицитно својата душевната состојба, ами таа може да се долови од дејствата и постапките од она што го преживеал. Така на пример, во една прилика индиректно го опишува својот страв, кога испил 3-4 чашки лута ракија и, кога седнал, косата на главата му се кренала, а телото му треперело.

Или, во друга прилика тој го оплакува својот живот, особено кога бил принуден сред зима, по темно и дождливо време да бега од Враца, да скита по гори и планини.

Инаку, душевните доживувања на Софрониј најубаво се откриваат преку неговиот индивидуален стил. Тој во Автобиографијата е жив, изразен, сликовит. Одвреме-навреме знае да го изрази и она што го чувствува во конкретен момент. Со солидни елементи на естетичност, неговата ненаметлива нарација има сликовит стил, така што Автобиографијата е интересна за секого, па дури и за денешниот читател.

Вредноста на текстовите на Софрониј Врачански е дотолку поголема што тие сите се напишани на народен јазик.

Тој, како долгогодишен проповедник и учител, за да биде разбран, се трудел да пишува на прост и достапен за народните маси јазик. Насакаде во неговите текстови се забележува влијанието на живиот збор и тоа главно на неговиот роден источнобугарски јазик, а овде-онде и со елементи од западнобугарските дијалекти. Во насловите, во предговорите, во поговорите и секаде кога за тоа имал прилика, Софрониј забележувал дека преведува од грчки и словенски (веројатно се мисли на старословенски, односно црковнословенски) на прост бугарски јазик.

Во таа смисла, како поддржувач на народниот бугарски јазик, бугарската наука го смета Софрониј Врачански и за *прв претставник на бугарската школа која ќе го покрене прашањето за востановувањето на бугарскиот литературен јазик*. Треба да се има предвид дека Софрониј не раскинал целосно со традицијата. За него, црковнословенскиот јазик бил јазик на свештенството. Како и народот и тој, спрема црковнословенскиот јазик се однесувал благонаклоно, читал творби на тој јазик за народното богатство, а авторите ги сметал за заштитници на верата и

националноста. Насловите на неговите текстови и одделни зборови и изрази во нив се напишани на црковнословенски.

Во јазикот на текстовите на Софрониј се среќаваат и грчки, српски и руски зборови, но најмногу турски. На многу места, тој туѓите зборови ги објаснува со турски синоними, изнесувајќи ги притоа и причините зошто тоа го прави: дека имено, тоа е единствената слабост негова, зашто е невешт и има оскудно знаење, но и затоа што за некои поими нема соодветни бугарски зборови. Тој таквата своја постапка ја оправдува со фактот што Бугарите заради долговековното османлиско владеење, се навикнале да зборуваат и по турски. (ова го пишува во поговорот на „Неделникот“).

2.1.9. Политичка дејност

Софрониј Врачански не можел да остане нем сведок на политичките случувања, особено во периодот на неговиот престој во Букурешт. Тогаш имал прилика да сфати колку е мал и дури и престапен стремежот за лична чест и спокојство во услови кога народот тоне под тешкото ропство. Од друга стана, тој чувствувал доволно сила и енергија за работа, така што како доследен народен преродбеник, како заштитник на народните идеали, тој се трудел да извлече корист за својот народ и од тие случувања да издејствува подобрување по однос на неговата тешка положба.

Востанието на Србите во текот на 1804-та година и Руско-турската војна (1806-1812) ја потхранувале во него надежта за промена на состојбата на бугарскиот народ. Особено силно верувал и се надевал на помошта од Русија. Целиот бугарски народ во периодот на просветителството очекувал помош од братскиот народ.

Треба да се има предвид дека, ако првите бугарски културни дејци негодувале по однос на руската политика на Баканот, сега ситуацијата била поинаква, зашто мнозинството бугарско население очекувало помош единствено од Русија.

Во таа насока, заедно со Софрониј работеле уште двајца Бугари: Атанас Николаев (Некович) од Тетевен и Иван Атанасов Замбин од Враца. Тие двајца во 1804 година заминуваат за Петроград за да ги возобноват политичките врски по однос на „општокорисните дела“, па и да работат на подобрување на положбата на бугарскиот народ. Сепак, без препорака и полномошно, тие не можеле да ја постигнат целта, зашто рускиот суд не им дозволил да ги остварат своите цели. Биле уверени дека само ако обезбедат полномошно, од кое може да се види дека се претставници на бугарскиот народ и дека ним им е наложена мисија во полза на народот, дека по таков начин ќе можат да обезбедат поддршка од Русите за својата кауза.

Затоа, тие им се обратиле на свои познаници во Враца, со молба да побараат од епископот Софрониј полномошно до рускиот суд.

Тоа полномошно, дадено од највозвишениот бугарски духовен пастир било доволно за да бидат примени и сослушани од релевантни фактори.

Молбата (полномошното) Софрониј го напишал на црковнословенски. Замбин бил најнапред незадоволен од молбата, зашто барал полномошно, за во Русија да може да дејствува самостојно. Откако му пратиле образец, Софрониј го составил полномошното.

Во тој документ, Софрониј зборува за тешкотиите на Бугарите, за настојувањето на Грците да им ги уништат божјите храмови и по таков начин христијаните да ја заборават својата религија. Ја истакнал и решеноста на Бугарите, кои имале доволно храброст да не им се покорат на Турците, кои впрочем и стравувале од тоа. Софрониј истакнал дека Бугарите би претставувале реална опасност за Турците доколку имале

некаква заштита, а досега немале можност со оружје да им се спротивстават на тираните.

Софрониј истакнал дека Русите и Бугарите се сродни и по јазик и по вера и дека повеќе од сите други народи се лојални и дека се согласни да бидат под нејзино (руско) покровителство, но не можат да го измолат и издејствуваат тоа покровителство. Софрониј, во таа прилика побарал од Замбин, од името на сите православни Бугари да напише молба до Неговото императорско величество, кому ќе му го приложи тоа доверливо писмо, од сите Бугари и од Софрониј. Го подучил да падне на колена пред рускиот император и да го моли за помош за угнетениот бугарски народ, да го ослободи од Турците (политичко) и Грците (духовно), за да можат да бидат под управата на серускиот монарх и, за заедно со Русите, да го благословуваат земскиот и небескиот цар.

Најпосле, Софрониј, од името на целиот бугарски народ го ополномоштил Замбин да замине за Русија. Писмото Софрониј го потпишал „Од бугарските области, епископ Софрониј Врачански“.

Замбин ја понел молбата до рускиот суд, заедно со полномошното од Софрониј. Рускиот суд ги препратил документите до главниот командант на дунавската армија Прозоровски, да го разгледа и да даде мислење. Но, Замбин не можел да ги дочека резултатите од молбата, зашто умрел од туберкулоза во 1808-та година. Во таа прилика, сите негови лични работи му биле испратени на Софрониј за да им ги предаде на семејството.

Овој факт сведочи за довербата и авторитетот што Софрониј ги уживал пред рускиот суд. По сè изгледа, главниот командант дал најдобри препораки за него штом го посочил за претставник на целиот бугарски народ.

И по смртта на Замбин продолжил да се грижи за состојбата на бугарскиот народ.

Првиот руски обид воено да им помогне на Бугарите бил неуспешен, заради тешката зима и недостигот од храна. Сепак, главниот командант се погрижил за тоа, следната година да се осигури успех на воените дејства во Бугарија, но и со учество на Бугарите, кои би биле подготвени да им се спротивстават на Турците.

За таа цел, главниот командант стапил во контакт со Софрониј Врачански, за кого се уверил дека има големо влијание меѓу народот. Софрониј ја дал својата поддршка на руската помош, притоа истакнувајќи дека Бугарите можат да востанат само тогаш кога руските војски ќе навлезат во Бугарија. Тогаш и ќе бидат подготвени да помогнат со оружје и храна, под услов, руските војски сами да не преземаат ништо, а по помирувањето, Бугарите да не бидат оставени на милост и немилост на Турците, како што тоа претходно го направиле морејските Грци.

Кога руската војска се одлучила да и' помогне на Бугарија, Софрониј го напишал познатиот *Повик кон бугарскиот народ*.

Повикот почнува со обраќање кон бугарскиот род, христијаните и сите коишто живеат на бугарската земја. Притоа, тој известува дека дошол часот за ослободување.

Софрониј ги охрабрува Бугарите, ги советува да не бегаат, да не се плашат од Русите и да ги дочекаат благонаклонето, зашто тие им се браќа што дошле да ги ослободат. Ги советува Бугарите да не ги напуштаат градовите и куќите, туку да се потрудат да им подготват сè што им е потребно-храна, сено, колку имаат, зашто тие дошле да пролеат крв за браќата и сестрите, за светата црква. Тој вели дека, секој христијанин треба „од устата своја да оддели и да ги угости“. Русите не убиваат како проклетите Турци. Тој ги уверува дека нема потреба да понесат ниту имот ниту стока

---

^{*}Имено, поедноставно кажано, политичката улога на Софрониј Врачански била во неговиот авторитет како епископ, кој обезбедува полномошно за двајца Бугари, коишто требале да ги застапуваат бугарските интереси пред рускиот суд, како земја заштитничка на словенските народи. Софрониј тоа го прави така што во тој документ ја изложува потребата од помош на Бугарите, заради руските злосторства и заради грчкото одрекување на Бугарската црква.

и, ако има загуби, сите ќе бидат надоместени од господарите. Тој ќе ги закрилувал и заштитувал.

Откако ги набројал тортурите на кои биле изложени од страна на Турците, тој рекол: „Ете, тоа наше страдање го слушна благочестивиот господар Александар Павлович и се смилува на вас и посака да не спаси од таквото луто мачеништво“. Никаде, во никое царство нема такво мачеништво, а цела Европа е известена за страдањата на Бугарите, за тоа се споменува во сите весници. „Бегајте од вашите мачители, љубезни христијани, како од лута и отеовна змија и сообразете се со христољубивите руски војници“. Имајте ги Русите како свои браќа, вели тој понатаму. Тој најмногу обрнува внимание на тоа да внимаваат да не бидат предадени и измамани, да ѝ помагаат на војската, да ѝ ги посочуваат патиштата по кои таа треба да помине.

Најмногу да внимаат од „јудино предавство“ (значи да не има некој домашен предавник, кој би бил против Русите), зашто тоа би бил најголемиот христијански грев. Тој не случајно обрнал внимание на овој „најголем христијански грев“. На крајот, Софрониј ја изразува надежта дека, ако Бугарите ги послушаат неговите совети, за кратко време ќе можат да живеат мирно и на слобода и „во радост и веселба“.

Со помош на Атанас Николаев, претставник на бугарскиот народ пред главниот руски воен штаб, т.н. од Русите „бугарски депутат“, било издејствувано бугарските бегалци да се населат во новоприсоединатата одласт Бесарабија. За грижата, љубезноста и заложбата на Николеав, Софрониј, со неколкумина првенци во Букурешт, во 1813-та година, во знак на благодарност и признание му испратил една грамота, поткрепена технички со соодветни потписи.

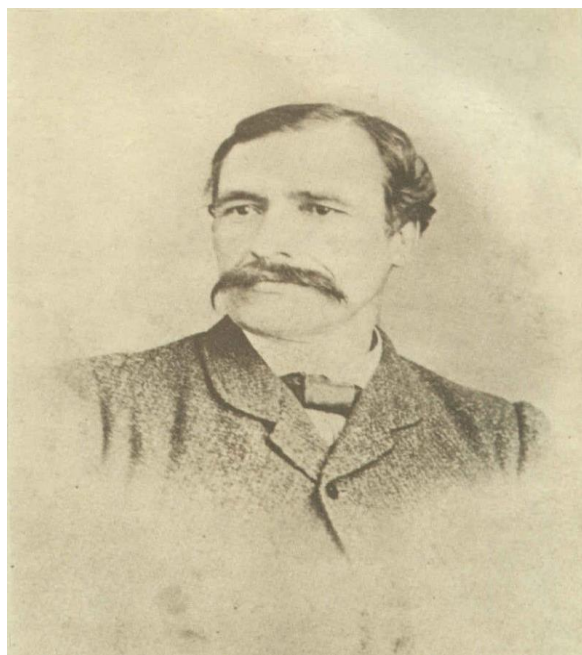
Овие податоци се сведоштво за големата политичка улога што Софрониј Врачански ја одиграл за време на неговиот престој во Букурешт. Тој во тој процес бил централната личност: околу него се групирале сите поинтелигентни и прогресивни Бугари, кои си имале поставено за цел да работат за доброто на својот народ. Во него, рускиот воен команден штаб гледал највисок и највлијателен претставник на бугарскиот народ. Колку бил популарен меѓу народот пак, се гледа од одата што во негова чест ја напишал учителот Д. Попоски од Тревен, во 1813-та година.

Иако произлезен од некултивирана средина и во услови кои не ветувале многу за развој на личноста, Софрониј успеал да ги развие својата природна дарба, практичниот ум и умешноста. Како учител, просветител и преродбеник, но и општественик, тој засекогаш го задолжил бугарскиот народ. Како книжевник, Софрониј Врачански повеќе се потпира на историјата, но со некои свои дела, особено со својата Автобиографија-која претставува жив паметник за неговите и страдањата на народот-тој успеал да заземе видно место меѓу бугарските писатели.

Користена литература:

1. Атанасов, Тома: СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ, <http://zdrasti.info/sofronij-vrachanski.html>, видено на 27.02.2018;
2. Врачански, Софроний: Житие и страдания грешного Софрония, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=167&WorkID=4641&Level=1>, видено на 27.02.2018;
3. <https://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=167>, видено на 28.02.2018

3. ГЕОРГИ САВА РАКОВСКИ (1921-1867)

Георги Сава Раковски, бугарскиот револуционер и просветител од првата половина на 19-от век е една од најинтересните, но и најконтроверзни појави во историјата на Новата бугарска книжевност. Тој е првенствено револуционер и огнен националист, силен поборник за бугарското име и слобода, нешто што ја замаглува и речиси ја обезвреднува севкупната негова книжевна и културна дејност. Бугарската книжевна историја, според нејзината официјална периодизација, го вбројува Раковски во редот романтичари, заедно со Петко Рачев Славејков и Христо Ботев. Раковски бил револуционер и емигрант, поет, публицист, фолклорист, историограф и етнограф, лингвист но, како што со право и ретко искрено и непристрасно забележува бугарската карактеристика во името на Михаил Арнаудов, еден од најдобрите познавачи на делото на Раковски, тој бил „(...) фанатичен патриот, кој не го признава човештвото и нациите, ако не се во служба на бугарското издигнување“.

Во своето недовршено „Житие“ од 1866 година, Раковски забележува дека е роден во 1821 година, од бугарски родители, татко Стојко и мајка Руса, во периодот кога под влијание на фанариотскиот владика Григориј, од Цариград во Бугарија биле дојдени тројца паши да го соберат оружјето од Бугарите и да ги исколат сите старешини и знаменити луѓе по градовите и селата.

Тоа е и годината на грчкото востание, кога Грција и се ослободува од Османлиите.

Од своето најрано детство Раковски носи две, во него длабоко вкоренети чувства: омразата спрема турската тиранија и љубовта спрема слободата, кои всушност се патеводители низ севкупниот негов живот.

Најголема улога во оформувањето на карактерот на идниот револуционер имала семејната средина. Имено, неговото пошироко семејство, и од таткова и од мајчина страна имало луѓе со воинствен дух. Неговиот вујко, Георги Мамарчов во 1835-та, во Трново, го подготвувал големото народно востание, кое било осуетено заради предавство.

Неговиот дедо по татко Сава (по кој тој и бил крстен) бил познат трговец, а имал 4 сина.

Најстариот Дачо, чичко на Раковски, учествувал во одбраната од крџалските напади.

Освен нив, Раковски ќе го има за пример и родениот татко, кој како човек со практични способности и бестрашен, во периодот од 1821 до 1827 година го заштитувал населението од турската власт, кога и успеал да се спаси од смртна казна и да обезбеди храна за гладните.

Татко му на Раковски придонел и за економското издигање на селото, заради што на себе ја навлекол омразата на другите чорбаџии, кои заради неговото покровителство над експлоатираниите сметале дека треба да гние во затвор, да се разори неговата материјална состојба.

Бугарската критеријтика во оваа смисла смета дека, Раковски ја наследил таквата особина од семејството и особено од татко му-да им помага на бедните и да покажува смелост во борбата со неправдите.

Освен од семејството, таквиот дух на Раковски има свои корени и во пошироката средина од која што потекнувал. Имено, заради стратегиската местоположба на Котел, на пат од Тракија кон Добруџа, уживал привилегии, кои биле и писмено потврдени со документи: имал општинска самоуправа и значителни приходи од занаетчиството.

А луѓето од Котел важеле за горди, слободољубиви и напредни. Котленските овчари, кои имале големи стада, воделе грижа за црквите, за училиштето во селото и покажувале склоност кон просветата.

Оттука, и многу видни Бугари на просветителството произлегуваат токму од Котел.

Во таа смисла, значајно е едно писмо на Раковски до селаните од 1857-та, во кое истакнува дека, во Котел, по пропаѓањето на бугарското царство, се јавиле првите просветени Бугари и, дека затоа, треба луѓето да бидат достоини и доследни, да не паднат подолу од дедовците и прадедовците, зашто нивното добро име силно ќе влијае. Како единствено машко дете на чорбаџи Стојко (покрај двете сестри), Раковски најпрво учи келијно училиште на словенски и грчки.

Во тој период, како дете, бил сведок, во август, 1829, благодарение на прочуениот вујко со офицерска униформа, на битките меѓу „московците“ и „Турците“, а децата радосно трчале да ги видат „ослободителите“.

Школувањето го продолжил во Карлово, кај знаменитиот елинист Рајно Попович, кој порано бил учител во Котел. За овој авторитетен учител се знае дека, со своето јасно и течно предавање за историски и филолошки теми, ги превлекувал учениците како магнет. Тие го слушале внимателно, така што научувале да читаат и пишуваат на грчки јазик. а прогресот на идните поколенија. Откако ја завршил „науката“ кај даскал Рајно во периодот меѓу 1834-1836, татко му имал намера да го воведо сина си во трговската работа, но под влијание на Крстевич (кој исто така бил воспитаник на даскал Рајно и другар на Раковски), при една посета на Цариград, тој (татко му) одлучува да му дозволи да го продолжи школувањето во прочуената „Велика народна школа“ на Грците во Цариград. Тоа се случило во декември, 1837 година.

3.1. Во Цариград. Македонското другарство.

Седумнаесетгодишниот Раковски сакал и самиот да учи, зашто го имал за пример Крстевич, кој продолжил да студира право во Париз, благодарение на финансиската поддршка на кнезот Стефан Богориди. Раковски, кој тогаш се потпишувал како Сава Стефанидис бил под силно влијание на примерот на овој знаменит котланец.

Училиштето во кое учел Раковски, било под надзор на Вселенската патријаршија, а било прочуено по целиот Исток, најмногу заради звучните професорски имиња што предавале таму.

Питомците на ова училиште ги изучувале сите гимназиски предмети: математика, физика, астрономија, а особено класичните јазици, филозофија и реторика. Во прва и втора година, Раковски ги изучувал говорите на Демостен, Тукидит, Ксенофонт, Херодот, античките грчки поети, најмногу Хомер, а учел и француски и латински текстови. Во едно писмо што му го испратил на својот учител Рајно, во март, 1841-та, Раковски пишува дека тој ги изучува арапскиот и персискиот јазик.

Кнезот Богориди, кој исто така бил мецена и на Раковски, веројатно ја имал предвид неговата идна чиновничка кариера, зашто настојувал да го усвои официјалниот книжевен јазик.

Од последните творби на Раковски со историско-филолошки карактер, може да се согледа дека тој добро го имал совладано не само старогрчкиот ами и турскиот, францускиот (кој го знаел пред да замине за Франција). Неговите поетски обиди пак, го откриваат влијанието на школата на новогрчката поезија, со нејзините романтичарски и револуционеро-патриотски тенденции.

Во Куру-чешме, школата во Цариград, учеле главно Грци, но имало и неколку Бугари од Котел, Сливен, Самоков и други места. Под влијание на грчките соученици, кои биле обземени од интензивираното национално сознание на целата грчка интелигенција, како и од мечтите за возобновување на Византиската Империја, Раковски и неговите другари-Бугари, го диференцираат, од дома донесеното патриотско настроение и стануваат фанатични поклоници на сè што е бугарско.

Грчката мегаломанија, со презрив однос спрема сè што е словенско и бугарско, го потхранувала таквото бугарско национално чувство, кое полека се трансформирало во еден бугарски шовинизам, кој го одрекува и исмева надмениот елинизам.

Школата на грчката пропаганда, која на Бугарите- варвари гледала како на орудие за остварување на своите интереси, го поттикнува и самоопределува културниот и националниот идеал на Бугарите од 30-тите и 40-тите години на 19-от век. Таа школа, всушност, придонесува за обратен ефект.

Во разговори и писма од периодот 1839-1841, Раковски ја искажува својата радост зради тоа што народот се буди, се отвораат бугарски училишта, а омразата кон грчкото духовништво се шири, така што ја истакнувал и потребата не само од духовна туку и од политичка слобода. Ваква преписка тој води со својот вујко Героги Мамарчов, кој во тој период е затвореник во Конја (Мала Азија): имено, вниманието кое султанот Махмуд го посветил на затвореникот, кому му дозволил да носи униформа и да се движи слободно, му направил силен впечаток на Раковски.

Тој, исто така, не се стеснувал да му се исповеда на својот учител Рајно (во писмо од 25 јуни, 1839) дека е огорчен од грчките владици, кои ги „задојуваат“ бедните Бугари како да се овци, за самите да си направат дворци во Цариград. Во Куру-Чешме, Раковски почнува национално да се освестува.

Иван Добровски, Сава Доброплодни и Иван Богоров, современици на Раковски, сведочат за него во времето додека учи во Куру-чешме: тој бил огнен патриот, кој водел дискусии со своите грчки соученици, пројавувал пркос по однос на училишните власти и мислел за издигнување на бугарштината. Раковски во тоа време бил силно воодушевен од херојските усилби на отецот Неофит Бозвели, кој настојувал Бугарија да се крене против грчките владици и да извојува бугарска епархија.

Црковното прашање било само една половина од националната програма во тоа време. Раковски внимателно ги следел усилбите на трновскиот округ да ѝ наложи на Патријаршијата назначување Бугарин за трновската митрополитска катедра. Затоа, Раковски со почит и верба гледал на својот соселанец, отец Неофит, кој не жалел ни труд ни живот за Бугарите да ги обедини околу проектот за основање бугарска црковна општина во Цариград, која би можела да дејствува со полномошно врз цел бугарски народ во процесот на извојување на религиозните и граѓанските права.

Раковски бил обземен и со еден утописки план: да се крене бугарскиот народ против турскиот режим, за да се востанови, веќе пет века изгубената независност.

Освен оваа активност, на планот на црковното прашање, Раковски бил посветен и на идеите и плановите на Тајното македонско другарство, образувано, како што вели бугарската критеририка, од бугарските студенти и ученици во Атина, со кои Раковски водел преписка и двапати се среќавал со нив во Атина. Членовите на македонското другарство биле патриотски настроени и сакале да подигнат востание во татковината, едновременно со избувнувањето на општогрчкото востание во поробените краишта -Крит и Тесалија.

Набрзо, Раковски станува главен двигател на оваа организација, заедно со Иларион Стојанович Махајловски, родум од Елена, и девет години постар од него. За Иларион тој пишува и во своето Житие, притоа воодушевувајќи се од неговата љубов спрема народот и татковината. Зашто имено, таа љубов станала предмет и цел на севкупното негово дејствување, нешто што силно повлијаело и на Раковски, кој во тоа време, како 20-годишно мочо се истакнува како вистински патриот.

Тој бил обземен од можноста за ослободување на Бугарија и се сметал дури и за дораснат да земе оружје в рака. Затоа, ѝ свртел грб на својата првична идеја да стекне и високо образование, а се откажал и од можната чиновничка кариера. Тој целосно и енергично ѝ се оддал на романтичарската идеја за национално ослободување. Меѓу членовите на Македонското другарство во Атина било решено Раковски да остане во Цариград за да ги следи воените подготовки на Турците и политичките настани воопшто, а Иларион да ја пропатува Бугарија, за да го испита внатрешното расположение на Бугарите.

Но, додека тие да успеат да организираат нешто сериозно, избувнал востанието на Крит, а се случило и разбивањето на Бугарите во Нишко. Немајќи начин да притекнат во помош, зашто и не биле подготвени да дејствуваат, тие се договориле: Иларион да замине за Трново, да почека што ќе се случи, а Раковски во Браила, каде што летото 1841-та било замислено некакво бугарско востание, кое ветувало да прерасне во поголемо емигрантско движење.

Во меѓувреме и Богориди дознал за неразумните постапки на својот питомец. Тој подготвувал казни мерки за Раковски и неговата нередовност во училиштето. Затоа, Раковски, за да ја избегне очекуваната строга казна, а и за да не остане само пасивен набљудувач на големите настани, во текот на јули, 1841-та заминал за Браила.

3.2. Во Браила и во Марсилија

Во тој период, големите романски подунавски градови Браила и Галац биле преполни со бегалци од Источна Бугарија, кои не само што ја држеле во свои раце севкупната трговија ами се одликувале и со жив национален дух. Токму во таква средина и во оваа грчка колонија, која живеела под влијание на движењето во Грција, во текот на летото 1841-та се подготвувало востание кое брзо било загушено.

Кога Раковски пристигнал во Браила, во почетокот на август, сè било завршено. Но, тој не бил очаен. Извесно време се колебал дали да замине за Одеса или да остане овде, по го претпочитал вториот избор, надевајќи се притоа дека ќе му се укаже можност да ги собере остатоците од разбиената „чета“ и да подготви ново движење што би донело промени во Бугарија.

Под името Георги Македон, образувано најверојатно од името на вујко му (кое го сметал за позвучно, отколку неговото крстено име Сава) и од називот на македонското другарство, Раковски си ги прикрива трагите и станува „чесен даскал“ по старогрчки и француски јазик. Наскоро, тој стекнува голема популарност меѓу емигрантите, ги групира околу себе прогресивните елементи и влегува во преговори со грчкото тесалиско-епиротско друштво, кое имало покровителство над Грците и

Бугарите во Романија. Новото тајно другарство изработило устав и клетва: Гркот Ставри се заложил да се вооружат Грците во Галац, Браила и Букурешт, а Бугаринот Казак, требал да се погрижи за вооружување на посиромашните Бугари во Галац, кои имале врски со организацијата во Бесарабија. Раковски пак, во чија кука се одржувале тајните состаноци, подготвувал план за дејствувањето.

Од Бесарабија требале да пристигнат 1000 луѓе, кои би се соединиле го галашките бунтовници, а требало и да се обезбеди помошта од браилските трговци во оружје и муниција. Оружјето требало да се префрли преку Дунав во Турција. Непретпазливоста го осуетила овој план. Полицијата ги открила активностите, благодарение на некои предавници, така што отпочнало апсењето на организаторите.

Тогаш, на 10 (22-ри) февруари, 1842-та, Раковски избрзал со објавувањето на востанието. Им се спротивставила силна војска, бунтовниците се распрснале на различни страни, а Раковски, откако се сокрил во една кука, по неколку дена сам ѝ се предал на полицијата, за да не настрада невиното население. Бил силно погоден од солзите на жените и децата на уапсените, така што одлучил сам да ја преземе одговорноста.

Во Букурешт бил затворен како политички престапник, а специјална комисија го прогласила за виновен за организирање заговор, така што бил осуден на смрт. Исполнувањето на пресудата зависело од грчките власти, зашто Раковски имал грчки пасош, па требало да биде предаден на грчкиот генерален конзулат во Букурешт. Од грчкиот конзул, Раковски бил испратен со брод во Цариград, за да биде предаден на тамошниот грчки амбасадор. Во Цариград бил добро примен од амбасадорот Маврокордато, кој имал разбирање за грчко-бугарското востание. Се сретнал и со татко му, а потоа грчкиот амбасадор во Цариград, наместо да го испрати во Грција, го праќа во Франција, за да се заборави неговиот случај и за да му го спаси животот.

Раковски со брод заминал за Марсилија, каде што бил пречекан од грчкиот конзул Колети. Овде, во една слободна и демократски управувана држава, во период од една година и половина, успеал да ја сфати огромната разлика меѓу напредна Европа и назадната Турција, да почувствува и претпостави до каде би стигнала неговата родна Бугарија, ако можеше нејзиниот народ да се образува, ако имаше политички права и економски подем, како западноевропските држави. Веројатно тогаш се појавила тешката воздишка, која подоцна ќе стане иманентна за Радој од неговиот „Горски патник“, кога сфатил колкава неправда му е нанесена на неговиот чесен и работлив бугарски народ со тоа што е принуден да живее во ропство и незнаење.

Затоа и ја потенцира носталгијата во „Горски патник“:

В мило отечество да се върна
мислех си аз всегда непрестанно,
в българско място сладко д' издъхна.

Тој веќе бил длабоко оддаден на својата несебична страст-да ѝ служи на татковината, но сепак, од престојот во Франција ќе извлече и голема полза за себе и својата посветеност на патриотизмот: уште подобро го научува францускиот јазик и научува правилно да ги проценува постапките на западните држави-пријателки на Турција. Освен тоа, се проширил и неговиот политички хоризонт, така што подоцнежната негова преокупација како публицист му била многу олеснета, откако научил да ги проценува партиските борби, социјалните движења и културниот живот на современа Франција.

Франција во тој период го има кралот Луј-Филип, а министер за надворешни работи е Гизо. Тие спроведуваат политика на мир и промислен развој со завојуваната колонија Алжир. Сепак, не можеле да го зауздаат револуционерниот вриеж во името на пошироките граѓански слободи и народен/национален суверенитет, кои дошле до израз во револуционерната 1848-та.

3.3. Затворот во Цариград; Раковски како адвокат и претприемач.

Во 1844-та, Георги Стојков Раковски (сега вака ќе се потпишува за да се сокрие како Георги Македон), преку Атина и Цариград ќе брза да дојде во родното село и да ги посети родителите и роднините кои биле нетрпеливи побрзо да го видат. Додека повторно престојувал во родниот Котел, тој уживал во домашниот амбиент и селската природа кои силно повлијаеле на неговото поетско настроение. Најнапред имал намера да стане учител во Трново, но една кавга со трновскиот владика Неофит го отргнале од таа намера. Но, се случило нешто сосема неочекувано и воопшто непријатно.

Имено, веќе подолго време во Котел бил разгорен антагонизмот меѓу двата staleжа: чорбаџиите и еснафите, што имало последици и за семејството Раковски. Чорбаџиите ги злоупотребувале црковните и општинските приходи, така што се збогатувале на сметка на општото богатство, налагајќи произволни даноци и ограбувајќи ја сиромаштијата. Со силата на Танзимата, прогласен 1839-та, еснафските здруженија си дозволиле да побараат сметка од дотогаш од никого неконтролираните старешини. Имено, од собраните 1000 оки сребро, собрани во текот на долги години, останале само 18, кои требало да бидат искористени за новото своно на црквата.

Татко му на Раковски, Стојко Раковски, бил избран од еснафите да преговара со чорбаџиите за тие да поднесат сметка и да посредува за спогодба меѓу двете страни, а потоа, со една делегација до отиде до пашата во Видин, за да се побара разврска на работите и казна за виновниците. Чорбаџиите, лукави интриганти, за да избегнат ревизија, не се стеснувале да го наклеветат Стојко и неговиот син Георги (односно Сава), дека го поттикнуваат народот на бунт.

Овој случај стигнал и до Портата, а чорбаџиите биле поддржани и од Стефан Богориди (мацената на Раковски).

Имено, Раковски бил наклеветен дека шетал по Европа, а сега кога се вратил во родниот крај пцуел и плукал по Турците и нивната вера. Наклеветени по таков начин, без притоа да биде оцрнет и капетанот Мамарчов (вујкото на Раковски), а за целиот нивен род да биде квалификуван како бунтовнички, Стојко и син му биле уапсени кон крајот на јануари, 1845-та, протерани во Русија, а оттаму во Цариград.

Поминале 18 дена во окови и смрдеа во руски затвор и уште 18 дена патувале до престолнината, а потоа биле затворени во страшниот затвор Топханата. Тешките денови Раковски ги поминувал единствено молејќи му се на Бога, без притоа да му биде дозволено да го види татка си. Бил изведен пред вонреден суд и одговарал како државен измамник. Судскиот процес не установил никаква реална вина, но по настојување на Патријашијата, која непокорноста на котленските еснафи ја поврзал со антигрчкото движење на Бугарите, таткото и синот биле осудени на 7 години затвор. Со поткупи и „врски“ пред великиот везир Решид паша, времето за престој во затвор било скратено.

Според записите на самиот Раковски, во турскиот завор поминале три и пол години во тешки маки и изложени на свирепи мачења.

Во меѓувреме, имотот на татко му, кој се состоел од околу 1 милион турски гроша се распаднал.

Најпосле успеале да се оправдаат и да ги посочат лажните клеветници. После многу перипетии, татко му бил ослободен кон крајот на 1847-та, а синот, во текот на месец мај, 1848-та. Татко му продолжил да работи во Котел, но бидејќи бил оцрнет пред селаните, не се дружел со никого, не учествувал во споровите по налог на Богориди, а единствената грижа му била да ја сочува честа на семејството и да ги исплати долговите. Пропаднат од маки и старост, умрел на 8-ми август, 1853-та година.

Син му, Георги Раковски, откако го напуштил затворот, останал во турската престолнина, каде што работел како адвокат, а потоа се занимавал и со трговија и претприемништво. Според неговото кажување, колку и да се збогатил со тие занимања, тој немал никакво задоволство кога веќе одблиску ги запознал страдањата на бедниот бугарски народ и гледајќи како секој ден потпаѓа под сè потешко угнетување.

Раковски сведочи и за тоа дека просветувањето на бугарскиот народ било строго забрането од грчкото свештенство, кое ги користел сите нечесни и лукави средства за да го држи народот во духовно ропство, работејќи притоа и на уништување на словенските елементи, со цел да ги претопи Бугарите во елинизмот. Тој се наоѓал во незавидна ситуација: од една страна бил оцрнет пред турските власти, а од друга, Патријаршијата го користела секој случај и сите средства за повторно да го наклевети.

Раковски упорно и претпазливо дејствувал на планот на бугарските народни работи, со цел да издејствува документ (=ферман) за изградба на бугарска црква во Цариград. За него најсреќен бил денот кога излегол тој ферман, во кој официјално се признала разликата меѓу бугарскиот народ (=булгар-милети), како нешто одделно од грчкиот (= рум-милети).

Станал член на црковниот совет, се заложил за бугарските работи и помогнал, меѓу другото, да почне да се печати првиот бугарски весник во Цариград „Цариградски вестник“ на Иван Богоров.

Раковски водел сметка и за тоа да ја подобри својата материјална состојба за да може да им помогне на сонародниците. Во тој период, тој го помагал бугарскиот еснаф по таков начин што се отворила фабрика за шпиритус, се обновила мелницата во Пловдив, се интересирал за експлоатацијата на железната руда во Самоков. Сето тоа не поминало лесно и без проблеми, за што се дознава од неговата кореспонденција од тоа време. Имал намера да се врати во родниот Котел, да ја обнови татковата кука и да се ожени, но од тоа не се остварило ништо, зашто сосема други околности го принудиле да се врати во Котел.

3.4. Кримската војна, ајдучката чета и бегството во Романија.

Еден остар дипломатски конфликт меѓу Русија и Турција ги подгреала надежите на Раковски. Во февруари, 1853-та во Цариград дошол кнезот Меншиков, за на великиот везир да му ги врачи барањата на Русија за ограничување на правата на католиците по однос на Божјиот гроб и за признавање на покровителството на Русија по однос на балканските христијани.

Франција и Англија, исплашени за своите колонијални интереси со рускиот пробив на југ, ја советуваат Портата да ги отфрли барањата на Русија. Тогаш, Меншиков, по наредба на императорот Николај I, ги прекинува односите со турската влада и го напушта Цариград во мај. Бугарите, кои безгранично ѝ верувале на северната словенска империја, традиционална покровителка на христијанската раја, ја допуштаат можноста за војна и се раздвижуваат.

Раковски забележува дека доаѓањето на кнезот Меншиков Бугарите го доживеале како можност за целосно ослободување од турското ропство. Тој и неговите истомисленици му дале петиција на кнезот и формирале едно тајно друштво кое имало двојна цел: да ѝ се доближат на турската администрација, за да не се угнетува бугарскиот народ, во случај да дојде до војна меѓу Турција и Русија, а од друга страна да го подготвува народот да биде во состојба на готовност и да дејствува во прилог на руското напредување во Турција (односно, да ги поддржува Русите).

Во 1853 година се случило она што не можело да се случи во 1842 година. Раковски набргу бил затворен и обвинет дека е руски шпион, но иако бил осуден на смрт со стрелање и овојпат ја избегнал смртта, затоа што пред тоа, со царски ферман бил назначен од воениот министер за прв драгоман при главниот воен штаб во Шумен (Тоа значело дека тој требал да работи на страната на Турците).

Главниот командант Јумер - паша го пратил во Цариград и тоа во окови. Според сведочењата на негови другари, тој успеал да се извлече, така што ги опил стражарите што го спроведувале, се ослободил од синџирите и побегнал в шума, а потоа и во Котел. Му преостанувало да се крие пред турските власти, па затоа набрзо, тој застанува на чело на една ајдучка чета. Целта негова со дванаесетте членови на четата била да дојде до руските војски. Заради поразот на руската војска, тој бил принуден да ја распушти четата, па нашол прибежиште во Котел.

Овде останал четири месеци, притоа собирајќи историски, филолошки и етнографски материјали, ја напишал првата верзија на поемата „Горски патник“ и ги ставил на хартија своите спомени од престојот во затвор.

Престојот во Котел, во татковата кука и во други скривалишта веќе станувало опасно, така што тој, кон крајот на 1854 – та година заминал, добро вооружан, за Влашко. Престојувал кај пријатели во Свишцов, каде што составил еден патриотски марш во чест на рускиот император Николај I, напишан во стилот на она што веќе претходно го составил во Котел:

Ще дојде за българи ден радостотворен
яви се Николай силному Светославу подобен,
преславский престол ще он ще да възнови,
правдодаяние свобода ще им подари...

Имал намера да пребегне во Русија, но немајќи доволно материјални средства, останал најнапред во селото Станоја, во близината на Букурешт, во куќата на неговиот братучед Никола Балкански. Овде се посветил на книжевна работа, иако бил во исчекување на развојот на воените случувања. Паѓа Севастопол, сојузниците ја победуваат Русија, а одлуките на Парискиот мировен договор потполно го скршиле неговиот дух.

Сепак, Раковски не бил човек што се оддава на очајот и запаѓа во пасивност. Тој, како што самиот забележал во концептот на своето „Житие“, направил резиме за сопствениот, веќе изоден пат и за значењето на историскиот момент и застанал на мислата-како емигрант, да се оддаде на литература, наука, публицистика и револуционерна пропаганда.

Тој го усвоил и гледиштето дека Бугарите треба сами да си помогнат за да ја извојуваат националната слобода. Се обидел во трговијата, но набргу се убедил дека не е во состојба да мисли на својата материјална благосостојба, кога народот се наоѓа под неподносливо ропство; потоа, сета надеж ја вложил во Кримската војна, која наместо да ја донесе долгоочекуваната слобода, неочекувано завршува катастрофално за Русија и со некаков обид за заздравување на веќе изнемоштената Османлиска Империја; тој ја прави сметката на својот живот и ја става сопствената совест на строг испит.

Доаѓа до недвосмислен заклучок: единствено можно упориште за него е- писател-емигрант и револуционер-публицист; единствениот начин да ја изрази духовната енергија е-да агитира со научни и литературни дела, да работи на остварување на националниот идеал, а да премине на вооружено востание, кога за тоа ќе се создадат услови.

Од 1856-та почнува вториот период од животот на Раковски. Тој ќе почне плански да работи на остварување на својот идеал, применувајќи тактики според потребите на историскиот момент.

3.5. Во Австрија и Русија.

Најнапред имал намера со својата поезија да го распламти патриотскиот жар и ајдучкиот идеал, преку херојската поема „Горски патник“.

Потоа имал намера да формира литературно-политички весник, кој ќе стане средиште на бугарската емигрантска мисла и мост меѓу разбудената бугарска интелигенција и поробениот народ.

Не е познато од кои причини во 1856 – та година се преселил во Австрија, поточно во Нови Сад, кој во тоа време бил центар на српскиот литературен и политички живот, една српска Атина, каде што Данило Медаковиќ го издава влијателното списание „Српски дневник“, во чии рамки излегува и подлистокот за литература и наука „Седмица“.

Овде, во Нови Сад, каде што се вкрстувале влијанијата од Австрија и Србија и каде што српските писатели на просветителството (=преродбата) го изразуваат српскиот национален дух на српската книжевност, Раковски добива нови поттици за својата дејност. Овде, тој имал на располагање богата библиотека, така што имал прилика да се запознае подетално со историјата и филологијата на западноевропските и словенските народи.

На средбите со учените Срби, тој ги доразјаснува целите на бугарската просвета, а со помошта на Медаковиќ, кој бил ревносен борец за културно издигнување на српскиот народ, тој започнува да го редактира списанието „Б’лгарска дневница“, кој всушност претставувал пообеман проект за бугарската кауза во Нови Сад („Б’лгарско урд’дничество“), кое издавало учебници за бугарското училиште, весник, списание и разни книги, а кое со текот на времето ќе прерасне во „Дружество словесности“, во кое учество ќе земат сите учени Бугари.

Раковски во Нови Сад многу чита, пишува, а покрај оригиналните дела кои наскоро ќе почне да ги печати, превел и еден учебник по антропологија. Од писмата до пријателите се дознава за неговите интереси, проекти, проблеми.

Тој собира и етнографски материјали, народни песни, размислува за конституирање на бугарски литературен јазик, потоа, се подготвува, врз основа на текстовите на старите писатели да состави една бугарска историја, а потоа и историја на Бугарија од турското завојување до најново време, собира и материјали за бугарски речник.

Бил свесен за својата слаба образовна подготовка, која ја надминува со високиот ентузијазам. Иако бил одбиен од богатите Бугари за материјална поддршка, тој не ја губи вербата во себе и во својот народ, зашто бил окуражен со лозунгот „Ќе дојде и нашиот златен век“.

Додека ја пишува новата, темелно преработена редакција на поемата „Горски патник“, која ќе биде печатена во текот на 1857 и 1858 година (крајот на неговиот емигрантски период), се подготвува да го редактира весникот „Б’лгарска дневница“, тој го објавува својот прв труд „Предвесник на Горски патник“ (1856).

Во следната 1857-та имал еден неуспешен обид да формира бугарска чета, па кога се вратил во Нови Сад бил обвинет заради неговото настојување за бугарска независност и ослободување од Турција. Имено, пријателски расположената австриска полиција спрема Турција не можела да ја толерира конспиративноста на Раковски, чиј авторитет во таа смисла веќе бил голем, затоа што безрезервно се жртвувал. За Раковски се заложил самиот Медаковиќ, кој му издал еден неопходен документ во кој се истакнува улогата на Раковски по однос на неговиот книжевен талент.

Сепак, пред австриската полиција се одбрал самиот Раковски со својата красноречивост, барајќи од нив да не биде испратен пред турскиот паша во Белград, туку да биде вратен во Галац. Тоа и се случило, иако овде не останал долго.

Овде, во Галац, град во Романија, каде живеат Бугари, каде што имало организирана бугарска емиграција, имал намера да формира „народно учебно бугарско друштво“ кое ќе издржува едно задолжително училиште во градот, ќе отвори печатница која ќе издава учебници и еден филолошки весник и кое би уредувало една бугарска редакција во Европа (во Белгија), као продолжение на весникот „Дневница“, на француски и на бугарски.

Но, работите се развиваат така што морал да замине за Бесарабија, со цел да отвори гимназија, независна од романското Министерство за просвета и со бугарски како главен јазик, за што многу се залагал намесникот на молдавскиот господар, кнезот Никола Богориди.

И токму кога требал да се нафати на таа задача, Раковски бил спречен со еден таен документ, испратен до молдавските власти, пред кои бил обвинет за предавство и во кој стоело дека тој треба да биде уапсен од Австријците.

Раковски знаел дека тоа е грчко и германско масло, заради што и самиот се чудел, зашто тие немале право да го апсат надвор од нивната држава. Затоа, тој во март, 1858-та заминува за Одеса, Русија.

Во овј развиен трговски град во кој имало голема бугарска колонија имало услови за мирна научна работа и тука тој останува две години.

Тоа е период на неговата најплодна книжевна дејност. Материјално бил поддржан од учени и богати Бугари, па се нафатил да работи и како надзорник на младите Бугари во духовната семинарија, каде што тогаш учи и Васил Друмев, голем почитувач на делото и дејноста на Раковски.

Многу е значаен фактот што, во Одеса, во богатата библиотека, Раковски со помош на професорот Григорович (Виктор Иванович Григорович) и со Спиридон Палаузов, во еден санскрит, го открива потеклото на бугарскиот јазик.

Во Одеса, Раковски сака да го објавува весникот „Дунавски лебед“ и списанието „Б’лгарски древности“. Подготвува и зборник со народни песни, со историски и митолошки коментар; подготвува и „Бугарско баснословие, според стари народни песни, обичаи и празници“; интензивно работи на новата бугарска историја, го напишува делото „Иступлениј дервиш“ што ќе биде посмртно објавено; потоа „Неколку зборови за Асениј Првиот“ (посмртно објавена), „Клучот на бугарскиот јазик, печатена во Белград, 1860; "Кратко разсъждение върху тъмните начала на европейската история", како и „Показалец“, печатена во Одеса, 1859, каде што ја дава програмата за етнографските проучувања на Бугарија, во кое дело се открива новиот поглед на бугарското поетско и обредно наследство, во духот на европските романтичарски утопии.

Руската цензура со нејзините автократски сфаќања и гркофилски тенденции по однос на црквното прашање, како и интригите на некои Бугари кои се сомневале во дејноста на Раковски биле причина тој да ја напушти Одеса и во март, 1860-та да дојде во Белград.

Овде наишол на плодна почва за своите книжевни и публицистички планови, како и можност за испраќање книги и весници во Бугарија.

3.6. Бугарската легија во Белград; Дипломатската мисија во Атина.

Откако објавил неколку веќе готови книги, Раковски се заложува да го редактира „Дунавски лебед“ (веќе од 1 септември, 1860), кој станува меродавен бугарски весник што многу ќе повлијае за правилното решавање на црквното прашање. Во Белград тој се чувствува сосема сигурно, откако српските власти го рехабилитирале неговиот статус на политички престапник пред турскиот паша.

Раковски е загрижен за состојбата во Цариград: имено, по однос на преговорите меѓу бугарските претставници и Патријаршијата за бугарската независна епархија, тој бил на мислење дека треба да се лобира кај Вселенската црква, за да се

издејствува духовна самоопредлба на бугарскиот народ. Притоа, морал итно да замине за Одеса, за да издејствува спречување на Русите во намерата, на местото на иселените Бугари во Бугарија да бидат населени Татари. Во таа смисла бил подготвен оваа ситуација да ја обелодени во цела Европа, но ја одложува заради недостигот од материјални средства.

Согледувајќи ја реалната политичка ситуација во времето на неговиот престој во Белград, тој и покрај својата работа на планот на историјата и филологијата, имал желба да дејствува во правец на формирање унија со српските официјални кругови. Ова е период кога на српскиот престол седнува кнезот Милош Обреновиќ, кој се носел со мислата да ја отфрли турската власт и да ја издигне Србија како стожер на една идна балканска федерација.

Раковски ја согледува поволната ситуација за преземање воена акција, така што кон крајот на 1861-та година, го изработува својот „План за ослободување на Бугарија“.

Според тој план, еден бугарски полк од 1200 војници од Кнежевац ќе влезе во Бугарија и преку Стара Планина ќе стигне во Трново, каде што 500 000 луѓе ќе чекаат со 100 000 пушки. Раковски самиот ја организира „Бугарската легија“ и „Привремено бугарско началство/претседателство“, кои би биле кадри на идната народна армија и на слободната бугарска влада.

На српските власти им одговарала таа идеја, така што тие дури и му помогнале на „бугарскиот војвода“, како што Раковски го нарекувале во Белград, да собере доброволци од Романија, Австрија, Русија и Бугарија. Така, Раковски, летото 1862-та располагал со 600-800 војници.

Војната меѓу Турција и Србија се очекувало да избувне секој момент, откако турскиот гарнизон во Белград бил разбиен, а белградската тврдина била опседната од српските и бугарските легионери. Во периодот на двомесечната српско-бугарска опсада на Белград, Раковски бил обземен од идејата еден ден да се прогласи за бугарски кнез, во рамките на една идна, можна народна династија.

Сепак, крајот на легијата бил кобен по Бугарија, зашто Србија, во меѓувреме, на Цариградската конференција ја постигнала својата цел. Српската власт му наложува на Раковски да ги распушти волонтерите. По таков начин, волјата на европските сили и отказот на кнезот Милош го осуетиле смелиот план на Раковски за ослободување на Бугарија.

Сепак, легијата одиграла голема улога: таа дала доказ пред Европа и светот дека Бугарите имаат воен дух и дека не се, како што претходно биле претставувани само „мирни орачи и тивки, кротки занаетчи“.

Пролетта, 1863 – та година, Раковски презема друг план: сакал да образува сојуз меѓу сите христијански народи во ослабената турска монархија и, таа идеја ја образложува и пред кнезот Милош и пред грчката влада. Преку Трст, со брод, заминува во Атина, каде што е добро примен од највлијателните граѓански и воени лица. Но, Грците биле обземени повеќе од својот фанатизам за обновување на Византиската Империја отколку од можноста за коалиција со словенските соседи. Разочараниот Раковски се враќа во Белгра, оди на Цетиње, а потоа заминува во Романија. Тој бил згрозен, не само од грчката мегаломанија туку и од српскиот шовинизам, кој сега, во новонастанатите услови за српската држава ја поддржувал само идејата за присоединување на Бугарија кон српското кнежество. Во ваков дух, Раковски напишал и една статија.

3.7. Организирањето ајдучки чети. Болеста и смртта.

И во Букурешт, Раковски одржува писмени врски со раководителите на српската и црногорската политика. Но, поголемо значење за него имаат средбите со романските државници Росети, Братиано, Стурдра и др., кои ги поддржувале идеите за едно востание во Бугарија.

Во годините од 1854-1865-та, Раковски има улога на наеофицијален дипломатски претставник на Бугарија и личност која е најдобро упатена во бугарските работи.

Освен меѓу туѓинци, тој бил уважен и меѓу своите: Аџи-Димитар, П. Хитов, Христо Македонски и други војводи, кои со свои чети дејствуваат во Бугарија, работеле по негови инструкции.

Во слободно време, тој не ја заборава ниту науката.

Така, во 1865 – та година го издава списанието „Б’лгарска старина“, објавува повеќе монографии за прашањето за јазикот, историјата и народното творештво. Не ја запоставува ниту публицистиката, така што го основа весникот „Иднина“ (1864), во кој печати текстови против панелинизмот на Патријаршијата и на грчкото кнежество, против чорбаџиите, поддржувачи на економското и духовно ропство и против некои Бугари во Романија, заразени од духот на олигархијата.

Тој особено бил револтиран од дејноста на некои млади слободоумни Бугари кои преговарале со Романците за некаква „Свештена коалиција“ против Турците. Затоа, Раковски самиот отишол да преговара со романските власти, да им стави на услуга еден бугарски легион, како гаранција дека Бугарите нема да доживеат разочарување како она во Белград. Неколкумина бугарски емигранти во Букурешт му зададе многу грижи на Раковски, кој во тоа време е веќе болен (во текот на летото, 1866-та година, лежи од градна болест, 20 дена во Кубеј, на руска територија). Овие емигранти ги кријат од него плановите дека, како должници на Романците, сакаат од султанот да издејствуваат одделување на Бугарија од Империјата, со автокефална црква и бугарски патријарх. Раковски ги смета нивните намери за несериозни и, во тоа време неостварливи, зашто суштината на таа „коалиција“ е русофилството и вербата за обединување на Србите и Бугарите под врховната власт на кнезот Михаил Обреновиќ.

Според Раковски, поважно било да се испратат чети, кои би го поттикнувале националниот дух, внатре во Бугарија, зашто тој поголемо значење ѝ давал на пропагандата внатре, за што доказ е неговиот „Привремен закон“ за народните чети, од 1867-та година. Имено, внатрешната пропаганда подразбирала издигнување на националниот дух и самочувство на народот.

Се залага за оваа дејност, по таков начин што, иако веќе болен, од постела дава инструкции за распоредување на четите за нивното дејствување во пролетта, 1867-та година и, истовремено, го пишува последното книжевно дело „Бугарските ајдути“.

Но, здравјето сè повеќе му се влошувало. Болеста што ја имал заработено уште во цариградскиот затвор и после многуте премрежја го уништува неговиот организам. Туберкулозата предизвикала канцер на левиот граден кош и, после тешка операција, тој умрел на рацете на сестра си Неша, во Букурешт, на 9-ти октомври, 1867-та.

Бил погребан во Букурешт, на гробиштата Шербан-вода, во присуство на целата бугарска емиграција во Романија. Посмртните останки во јуни, 1885-та биле пренесени во Софија, со помош на неговите потомци.

3.8. Книжевната дејност на Раковски. Широката програма.

Во периодот на Кримската војна, кога Раковски има 32 години, доаѓа до сознанието дека на бугарскиот народ му се нудат само два начина за спас.

Од една страна, по примерот на Србите и Грците и Бугарите треба да ги напрегнат сите сили за да го отфрлат османлиското ропство; и ајдучките чети и востанијата требало да докажат пред светот дека меѓу народот има желба за слобода.

Од друга страна пак, за да биде заслужена таа слобода и за Бугаринот да биде подготвен за новата, независна татковина, било потребно да му се наметне свест за

повисоко образование, за народот да се сврти кон науката, творештвото и социјалниот живот како и кај другите културно народи.

Во името на потребите на непросветениот бугарски народ, Раковски на сите позначајни книжевници од својата епоха им нуди една широка програма.

Тој бил не само револуционер по вокација туку и просветител, како и неговите учители: Априлов, Фотинови Бозвели. Затоа што и самиот ја согледал ползата од просветата, тој одлучол да посвети време и енергија за остварување на овој висок просветителски идеал.

Знаењата што ги стекнал во цариградската школа, а особено искуството од неговиот престој во Франција му ги прошируваат видичите, поттикнувајќи го да почне да работи на бугарското духовно издигнување. Љубопитен по природа и со надарен и просветен ум, тој се фатил во костец со најсложените прашања од бугарската историја и современиот политички живот.

Одлично го владеел не само грчкиот туку и францускиот јазик, така што имал можност да чита од богати извори. Животниот пат не му дозволил темелно да се посвети на науката и литературата, но благодарение на својот темперамент и мотивите на неговата дејност, неговата работа добива огромно значење.

Лишен од можноста да работи систематично и да биде специјалист во вистинска смисла на зборот, тој смело се впушта во ризични хипотези, на кои упорно опстојува. Сепак, постигнал успех меѓу читателите и покрај крајно тенденциозните политички заклучоци.

Трезвен реалист во политиката, Раковски е жртва на најсмелите утописки идеи како писател и научен работник.

За него инаку, не важела максимата дека-целта ги оправдува средствата. Раковски искрено верувал во своите погледи и откритија, колку и неметодично да пристапувал кон нив. Особено бил среќен кога неговата активност придонесува за заштита на бугарштината.

Историограф, археолог, филолог, етнограф, кај него има и доза на фантастика и дилетанство.

Со силна самодоверба и фанатизам тој пристапува кон најтешките прашања за сеопштата бугарска историја, за старобугарскиот јазик и санскритот, за народната поезија и религијата.

Колку што било смело неговото толкување на митот за бугарското народно минато толку му бил стран и јазикот на кој пишувал, зашто го отфрлил членот, што практично го загрозувало класичното совршенство на бугарскиот збор.

Во правописот внел елементи од другите црковнословенски јазици, како и некои веќе изумрени форми на глаголите. Сакал, по таков начин да ја претстави „чистотата“ на јазикот и да му даде архаичен печат што би го доближил до старобугарскиот.

Таквиот негов однос спрема јазикот, се разбира, го отуѓувал од масовниот читател.

Откако заминува во емиграција (1855) па сè до својата смрт (1867), Раковски неуморно работи со перо в рака, израснувајќи во најенергичен и највлијателен писател на своето време.

И покрај сите грешки и заблуди, неговото творештво за најголем квалитет ја има љубовта спрема народот и таковината.

3.9. Почетоците на поетската дејност.

Раковски ја сакал поезијата, особено на Неофит Рилски и Никола Бозвели.

Тој немал вроден талент за поезија, ами пишувал по убедување, според целта што си ја имал поставено, притоа потпирајќи се на мислењето на другите книжевници дека стихот е само техника што може да се усвои.

Тој ја немал потребната сензибилност ниту пак творечко вообrazение на еден поет, но затоа пак, добро знаел каква улога може да одигра поезијата како агитационо и дидактичко средство, така што си имал поставено за цел, на бугарски јазик да создаде нешто што ќе биде подобно како основа за народното будење (притоа го имал предвид искуството во новогрчката литература).

Првиот поттик во таа смисла доаѓа од времето на неговото школување во Куручешме во Цариград, каде што питомците ги изучувале не само класичните грчки поети туку и поновите автори, кои ја воспевале славата на исчезната старина или пак, ја разгорувале борбата за слобода. Имено, под влијание на своите соученици Грци и според училишната програма, тој ги изучувал современите грчки поети, чија поезија била колку израз на личните доживувања, толку и одраз на актуелниот историски момент, кој ја потхранувал омразата спрема тиранијата и ги калела борците на нова велика Елада.

По таков начин, Раковски, како и мнозина други први дејци на бугарското просветителство се кали низ школата на грчкиот шовинизам, притоа трпејќи го влијанието од грчката литература, заедно со националните, револуционерните и образовни лозунги и вкус на една романтичарска литература на народен јазик, способна да ја раздвижи љубовта кон своето, кон родното.

Раковски ни самиот не се сметал себеси за вистински поет, кој би требал да остави нешто трајно и естетски издржано. Бил измачуван од мислата дека Бугарите сè уште немаат ниту јазик, ниту лирика, ниту драми, инспирирани од духот на времето и напишани на народен јазик. Си го поставувал прашањето-зошто да не ги земат за пример Грците и да тргнат по патот по кој оди цела Европа? Сметал дека долг на најпросветените е да ги преземат на свој грб почетните тешкотии во тој процес, за да им ги олеснат задачите на идните поети.

Кога од скривницата во Котел се префрла од другата страна на Дунав, тој е обземен од спомените за доживеаното и прочитаното и инспириран од руската желба за помош на Бугарија, тој ја пишува одата посветена на императорот Николај, а потоа ја започнува првата редакција на поемата „Горски патник“.

Привремено ќе ја запре работата на „Худежество Марсово“, т.е. ајдучкиот поход, за да се зафати со наука, искуство кое многу ќе придонесе за подигнување на бугарскиот борбен дух и национално сознание.

Веќе во 1856 – та година работи на втората редакција на поемата „Горски патник“.

Раковски бил умерен во своите надежи и бил свесен за ограниченоста на материјалните средства. Тој, како што и самиот пишува е свесен дека неговиот придонес е многу мал, но расположението за тоа е големо и тој работи со љубов. Токму љубовта кон сопствениот народ му дала смелост да го прифати писателскиот позив и да ги надмине скрупулите за сопствената „неспособност“.

Си поставил за цел, во својата поезија да го возвиши хероизмот и славното бугарско минато и жолчно да ги осуди непријателите. Намерите му биле чесни, а ги вообличил со нагласен реторички стил и фалшлив сентиментализам. Тоа е карактеристика и на другите современи поети, чии творби се лишени од оригиналност. Неговиот доживеан патос се наметнува над естетското и уметничкото.

Најголемото значење на таа негова поезија е не нејзиниот квалитет туку практичната цел: преку поезијата да се влијае на свеста на младото поколение. Иако тенденциозни, неговите стихови ќе одиграат значајна улога не толку со внатрешната сила, колку со идеите и страстите. Искрената исповед повлијаела повеќе врз простиот народ, отколку тромоста на формата.

Сепак, како етапа која набро ќе биде надмината, треба да се ценат овие први поетски обиди на Раковски од 1854-1858 година.

3.10. „Предвесник на Горски патник“

Првиот печатен обид на Раковски датира од септември, 1856-та. „Предвесникот“ содржи освен една статија за случувањата во Кримската војна, една сатира за турското управување и една хумористична песна за просветата во Турција, уште и две подолги елегии: "Отлџчие от България еднаго разпалената родолюбца българина в лето 1853" и "Спомен месторождения."

Првата елегија ги изразува впечатливите размислувања на едно младо момче кому ропството му станало неподносливо, заради „убиствата, очајот, бедата и нечесноста“, па побегнал во туѓина. По пат, стигнал до старата престолнина на Симеон (во Преслав), при што наишол на урнатини и пустош:

Поминах снощи край град Преслав,
народска премила древност ме побуди,
разпален там близо коня попрах,
развалени стари съзрях там зиди.

Дълбоко съжаление ме люто привзе,
горчиви сълзи начнах да роня горко...

Еда тук е бил престол преславски?
Еда тук е цар Богор царувал?
Всемирно прославил род български,
еда тук е он крещение приел?

[...]

Уви, мълчание страшно на все владее!
Пустия грозна все място е обладала,
Отровно мое сърдце от жалости тлее!
Ръка агарянска съвсем го опустошила!

Поетот се пренесува од тешката сегашност на една подостоинствена епоха, кога во Преслав се издигнувале „сјајни палати“, цветале „уметнички искуства и словенска словесност“, а кои „денешнава итра Европа ги затемнила во длабок понор“.

Потоа, поетот се потсетува на нешто мрачно-побувањето на Бугарија, пропаѓањето на бугарската книжнина (книжевна оставнина), изгорена од Турците и Грците; ја оплакува положбата на народот, кој се наоѓа под двојно ропство-политичко и духовно, ги преколкува грчките владици, предавници... Скршен, тој се упатува во Трново, со надеж дека таму ќе види зачувани старобугарски споменици. Но, и таму го чека истото разочарување, зашто „отоманската рака сè искоренила! Ги претворила нашите свети храмови во нечесни турски погани џамии...тие останале без натписи, како мртви камења“...

Народ лишен от славная старина,
живее в скотское дълготърпение!
Не мисле за никаква прадедна добрина,
отбъгва всякое свободн' устремление!

Очајниот патник го повикува духот на Јантра, за од него да научи какво било старото „великолепие“ на некогашна Трапезица, како се заштитувале бугарските цареви и јунаци, како се враќале од победа...Но, тајниот глас од реката не знае што друго да рече освен дека Бугарија настрадала од демонот на разорувањето, а Бедата е испратена од Црниот Бог...Момчето не е задоволно од таквото објаснување; тој сака

вината да ја фрли на оние бугарски цареви кои го напуштиле херојскиот живот, за да се оддадат на раскош и разврат во византискиот двор и да се женат со лукави Гркинки.

Најпосле, момчето од таа страшна состојба излегува благодарение на помошта на Русите, кои се борат со Турците и им носат слобода на Бугарите. Почувствувал свет долг да се вклучи во борбата, и порачува:

Когда ти чуеш да съм погинал,
да не плачеш, майко, ни да ридаш
за славно дело, что съм юнашки свършил,
но гроба ми прилежно да издириш.

И върху гроба да се постави мрамор с надпис:

"За вяр' и за слобода погина славен!"

Елгијата со своите 71 строфа го велича славното минато, ја прекорува сегашноста и открива надеж за иднината.

Возвишеното чувство по однос на древното минато со сатира за моменталните старадања се тон и мотив на една „Ода за Елините“, потоа и на една „Воена песна“, како и една романтичарска песна „На античките паметници“, сите три дела на современи грчки поети, кои жестоко го жигосуваат варваринот Турчин и во кои се идеализираат искуствата на древната Атина и нејзините славни херои. Од нив Раковски несомнено се повлијаел, како што и тој подоцна ќе повлијае на Христо Ботев во „На проштевање“ (1868), во која е карактеристичен повикот за ајдучка борба.

Во „Споменот на родното место“ („Спомен месторождения“) се предава тагата на авторот за татковиот дом и родниот крај, но ова не е поезија за минатото и историските реминисценции, туку видување на изгубениот рај од детството, слика на природата, опис на старите тврдини меѓу Котел и Преслав. После секоја строфа се повторува еден од трите рефрена:

О, сладки млади години!
Изгубих ви в младини!

О, стари славни тврдини,
Кой ще да ви въздигни!

О, стара славная времена,
Оставихте наша племена!

Острата носталгија за планинското катче каде што помнала безгрижната младост се претставува паралелно со воздишките за изгубената слобода на народот и со силна верба. Колку и да е оваа поезија монотона и слаба според своите естетски квалитети, таа сепак дејствувала на срцето и разумот на читателите, кои успеваале да го препознаат искрениот патриотизам на авторот.

3.11. „Горски патник“: прва и втора редакција

Пред да го напише и да го објави „Предвесникот“, Раковски уште од Котел ја има готова поемата „Горски патник“. Поемата во таа прва редакција од 1854-та година, претставува разговор меѓу едно побегнато во шума момче и една птица-кукавица. Момчето е Бугарин, многупати осуден на смрт и распнат од љубов спрема народот,

дарба која, како што се вели во поемата е природна за секој човек. Момчето е облечено во старобугарска, златноткаена кошула, обуен со опинци и носи шлем и сабја. Него го прати зла судбина-тој гниел во затвор; сега дошол во гората (шумата) за да ги расее мрачните мисли и да ја чуе утехата од вештата птица. Откако ќе си ја каже болката пред птицата, таа го советува да биде како вујко му (јавна благодарност на авторот за капетанот Мамрчов).

Кога пак момчето зборува против чорбациите-изедници и Грците-предавници и го искажува разочарувањето од апатијата на народот и восхитот спрема Србите кои собрале храброст да го отфрлат ропството, птицата го бодри, посочувајќи му дека настапил важен момент.

Имено, војната од 1862-та година не го оставила светот рамнодушен, ги исплашила тираните и влеала надеж за слобода на угнетените народи. Со стихот во кој се искажува вербата дека: „ќе изгрее во Бугарија светло сонце на слободата“ ("ќе изгрее в Бџлгария свѳбѳди светло слѳнци") и со поздрав до птицата, поемата завршува така што момчето се упатува во скриената пештера, за таму да ја дочека 1855-та година, кога ќе се разоткријат историските тајни на родниот народ.

Поемата има за цел да ги повика угнетените, да ги разобличи народните непријатели и да ги прослави храбрите ајдуци. Таа има многу технички недостатоци на стихот, а вредноста нејзина се сведува на саморазоткривањето на една историска личност, како и изразот на скриените надежи во времето на Кримската војна.

Поемата е напишана грижливо, со црковнословенско писмо, а не била никогаш објавена, затоа што настаните брзо се менувале, а нејзината содржина подоцна не соодветствувала на актуелниот историски момент.

Во периодот на престојот во Букурешт, во 1855-та, Раковски работи на една нова, недовршена поема, „Стојан и Бојана“, во која апотеозата на ајдутството е споена со еден љубовен мотив. Поемата останала недовршена, зашто во септември таа година (1955) Раковски бил изнуден од поразот на Русите кај Севастопол и од Парискиот мировен договор, кој ги убива сите илузии на Бугарите.

Тогаш тој заминува за Нови Сад и тука, во текот на 1857-та година работи на втората редакција на „Горски патник“, која после многу перипетии е отпечатена кон крајот на 1858-та. Веќе напуштајќи го стариот концепт и идеи, тој дава една нова фабула, развиена поумешно, иако забележителен е шаблонот по однос на јазикот и стихот, кои мошне многу го растегнуваат раскажувањето.

Најнапред, пред почетокот на поемата, авторот дава еден „Повик до бугарскиот народ“, во кој го повикува народот на бунт и средба со непријателот:

Храбри в старост ти, народе,
тяшко носиш днес иго!
Свобода т' исчезн' отиде,
турско те налегна зло!

Царскм с' изгуби престоли!
Слава твоя потъмня!
Турчин сѳйност т' оголи,
небо твое помрачня!

Мешајќи ја елегията со ода и сатирата со проповед, грдејќи ги поддржувачите на ропството и сочувствувајќи со народот, авторот бара да му биде простено за слабиот поетски обид, кој меѓутоа е поттикнат од искрена патриотска желба. Тој потенцира дека не треба да се губи време и дека е потребно образование и храброст, разум и решителност, за народното дело да доживее добар крај:

С чистая љубѳв народна,
с постоянство с' решение,
Мѳжка душа благородна

всяко махв' угнетение!!!

Мъдрост с' храброст задружно,
два качества велика,
всяко дело мъчно, важно
лесно вършат от века!

После Предговорот, односно повикот, доаѓа првиот дел на поемата.

Најнапред се дава детална слика на природата, на пролетта. Во духот на старите пасторали, се зборува за цвеќиња, птици, водопад, сонце, песни на младите. Ова раскажување за наивното и чистото во животот на селаните во прекрасната природа, набрзо ќе се смени во расказ за нешто смело и тревожно.

Млад бугарски војвода стои покрај Босфор на Црно Море, го вперил погледот на север кон татковината и страшно и возбудено шепоти:

Хой обичам в гора да ходя
с вярна сговорна мила дружина;
млади юнаци славно да вода,
българи храбри, наша родина!

С пушки на рамо дале биящи,
с двойка гръмовни скъпи пицове,
с' златни полазки светло светящи,
и остри на пояс дълги ножове.

Войвода аз напред да вървя,
храбри след мене хоръгвоносец,
в Стара планина да ги заведе
с' свилян зелен злат пряпорец! [...]

Ах! Боже силни, ти помогни ми!
Тамо с юнаци моя да ида,
в тия години непоносими
българи братя мили да вида!

Целта на војводата е да ги насочи сонародниците, да ги разбуди од мртвечкиот сон и да ја возобнови славата и слободата на прадедовците. Меѓутоа, паѓа мрак, пристигнува знаменосецот и војводата се заминува со дванаестчлената чета во шумата, недалеку од Босфор. Војниците полагаат клетва за верност, после што треба, пред да се подготват за опасниот поход, да раскажат и да се исповедаат што ги довело тука и какво минато имале.

Момчињата, еден по друг ги раскажуваат своите неволји, по таков начин давајќи претстава за страдањата на целиот народ. Драгој од ц. Врбица зборува за насилствата на Татарите во ановите и борбите на неговата ајдучка дружина; Велко од с. Шипка ги опишува затворот и ајдутството; Момчил од с. Дрјаново се впушта во истриските спомени и за пакостите од Византија и фанариотското свештенство; Младен од с. Елена ги критикува злоупотребите и предавството на чорбаџиите; Радој од с. Бела не запознава со страшните темници и грабежи на Турците... Оставајќи ги другите своите патила да ги раскажат другпат, војводата на крај го зема зборот и ги советува јунаците да бидат бесстрашни и секогаш да му бидат на народот од помош.

Кога потоа во шумата наидуваат на неколкумина Турци кои го убиле синот единец на една мајка, го делат сочувството со неа.

Следува крвното крштевање на дружината. Потоа, војводата води разговор со тројца стари Бугари, кои му се жалат од градските првенци, грчкиот владика и европјаните, кои им дошле на Турците на помош. Војводата ги теши со скорешното

спасување од маките. Потоа, војводата останува сам, измачуван од тешките мисли за патилата на народот. Во зори, дружината се упатува кон Стара Планина.

После 130-те страници, на колку што е напишана поемата, следуваат 130 страници прозен текст, кој содржи историски, географски, митолошки, филолошки материјали.

Овие текстови се многу поинтересни за денешниот читател од стиховите, зашто не се оптоварени со груба техника, како стиховите. Ова покажува дека Раковски знаел да биде многу интересен со тие неизнасилени „екскурзии“, посветени ту на Георги Мамарчов, ту на Пазвантоглу, ту на грчките чорбации итн. Овие се првите научни обиди на авторот, во кои веќе ги изложува своите гледишта и теории, кои подоцна ќе се повторуваат во другите негови сочиненија. Раскажувањето на Раковски изобилува ту со мемоари, ту со дисертации, ту со хумор и го открива неговиот темперамент. Овие негови текстови не страдаат од недостатоците карактеристични за неговите стихови и предизвикуваат голем научен интерес до ден денеска.

Откако во „Цариградски вестник“ во 1859-та година (бр.447) го објавува историскиот спев во акростих „На великанот Атила“, во „Дунавски лебед“, во 1861-та година, Раковски објавува „Одломки од вториот дел од Горскиот патник“.

Овде, по описот на месноста Бакаджик до Карноба, се зборува сега веќе за именуваниот Хубјан војвода кој неочекувано се сретнува со побратимот Тихол војвода. Се спомнува дека „местото е тешко, а маките тешки“: во Попово село се собрале крсердари со 400 арнаути и сејмени, кои имале намера да нападат на Бакаджик. Тихол војвода ќе го запараша побратимот Хибјан-дали има одбор момци, за да се фати во битка со неверниците, за да ги гости лакомите врани со погано месо? Но, Хубјан не чекал покана, туку брзо дал запоед да се подготви утрешниот напад. Овде завршуваат 63-те строфи од вториот дел, а со оглед на тоа што подоцна ништо друго од „Горски патник“ не е публикувано не може да се дознае крајот на поемата.

3.12. Значењето на ајдучката поема.

Строго погледнато, овој еп од 1857 – та година претставува документ за поетската немоќ на Раковски.

Во него нема ништо поетски оправдано: ниту во единството на фабулата, ниту во изразните средства, ниту во сликата/призорот, карактерите и чувствата. Наместо поетска слика, Раковски поднесува инвентар од нешта (случки, настани, ликови), наместо карактери, се наидува на голи апстракции.

Тој ги имал усвоено шаблоните на новогрчката поетика, така што не може да го издигне својот стил и своите гледишта. И најпосле, заедно со конвенционалните сложени епитети, доаѓа и невозможниот јазик, своевидна мешавина (=хибрид) од црковно-словенскиот и новобугарскиот, насилно вграден во произволниот метар и стих. Јасно е дека Раковски не можел да го надрасне стихот на домашните учители и нивните техники. Јасно е зошто тој, којшто го познавал францускиот јазик воопшто не ја познава поезијата Виктор Иго и Ламартин, иако тие повлијаеле на неговите грчки учители. Воопштено зборувајќи, нему му останува туѓо новото поетско движење (=романтизмот), а од обрасците во грчката литература ја презема само клишираната фразеологија, без притоа подлабоко да се сроди со суштината на поетскиот израз.

И покрај сите недостатоци, неговиот „Горски патник“ претставувал вистинска сензација, било читано со трепет и изучувано наизуст. Едноставно, не постоел просветен и патриотски вдахновен Бугарин од 60-тите и 70-тите години на 19-от век кој жедно не ја читал таа проповед на бунтовникот и кој во Раковски не гледал некаков Мојсеј, повикан да го изведе народот од ропство. Најголема улога за таквата рецепција на поемата на Раковски има не формата туку легендата за херојот и нејзините тенденции. Она што во поемата е кажано, за наивниот читател се чини како

да е преземено директно од животот и верно ги одразува скриените убедувања и страсти на народот.

Наоѓајќи се во тешки околности, Бугаринот бил готов да го сподели револуционерниот миоглед на Раковски, бил заразен од емоционалниот тон и не се сомневал во вистинитоста на епизодите. Идеализацијата на патријархалниот бит и традицијата, како и бугарската и балканска природа, заедно се апотеозата на ајдутството, во тој историски момент биле блиски на напредната интелигенција.

Раковски верно ги опишувал времето и копнежите на младите. Неговото кажување за маките на робот, по затворите, насилствата од дервишите, арнаутите, јаничарите-сето тоа е претставено како нешто доживеано. Освен турската власт и самоволното однесување на војската и администрацијата, тој гледа и друго зло: грчкото свештенство, долгогодишниот непријател на бугарската слобода и бугарската просвета. Не заборавил да ги спомене и да ги искритикува и бугарските чорбаџии.

И, како што е вообичаено во творбите од ваков тип, после мачното и тешкото, доаѓа светлото и радосното.

Раковски бил поет на востанието и пророк на ајдутското движење.

Наспроти недостатоците на стихот и јазикот, тој успева да ги вообличи своите идеи. Хубјан војвода се манифестира со ореолот на спасител од ропството и понижувањето и нешто како автопортрет.

Исповедта за страдањата ги мобилизирано читателите во култот на слободата. Горскиот патник ќе констатира: „Нашата слобода зависи од нас“ ("Наша слобода од нас зависи"), и ќе ја поведе дружината кон Стара Планина. И многумина современици на Раковски кои негувале порадикални идеи ќе веруваат дека Бугарите ќе станат подостојни за слободата што ја посакуваат ако престанат да очекуваат помош однадвор и ако поведат смела борба против угнетуваците.

В тежки окови преугнетени
доколя стидно ми да трџпиме!
От диво племя унищожени,
доколе несвјатно да стоим!

[...]

Народ кој своя правда желае,
мила слобода и прелюбезна,
трябва с'орџе да я добие,
с жертва голяма и скъпоценна!

Раковски го истакнал националното чувство (тоа е периодот од средината на 19 - от век, релативно рано разбудено национално чувство, во споредба со состојбата во Македонија) и ја разгорел омразата против тиранијата. Тој побудува и срам за понижувачката положба, заедно со подготвеноста за саможртвување.

Дитирамбите на слободата органски се поврзуваат со прославата на ајдутството и токму во тие повици за ајдучки подвиг и ајдучка волја се крие основниот патос на поемата. Ајдучката дружина во шумата почива под сенките на столетните дрвја, пее јуначки песни, пирува со црвено вино и печени јагниња-сѐ додека не настапи моментот за крвава пресметка, кога ќе пројави нечуена храброст, поттикната од љубовта кон потчинетите. Стравот од смртта тука е непознат:

Коя по сладка смърт може бити,
разве за свобод' общенародна
в поприш' юнашко славно умрети?
Коя наслада по благородна?

По таков начин, поемата ја потенцира исконската потреба да се биде слободен, станува моќен двигател на револуцијата, средство за пропаганда на новиот дух, го интензивира самочувството на робот и ја разгорува неговата верба и енергија во служба на еден нов политички идеал. Во ова се состои реалното значење на овој ајдучки еп, прв од таков вид во бугарската литература.

3.13. Историографски и филолошки истражувања: цели и мотиви

Еден од хериотите на „Горски патник“, Момчил, држи долга беседа за бугарската историја, мечтаејќи да биде „учител на родот свој“. Во таа епизода, Момчил е двојник на самиот автор.

Имено, уште како 18-годишник, Раковски се воодушевувал од историјата на Венелин, а подоцна тој го прифаќа искуството на своите учители Априлов и Фотинов, кои го советуваат да проучува ракописи и печатени материјали за историјата, со цел да си ја разјасни големината на Бугарите во минатото.

Кога во текот на 1857-та и 1858 – та година Раковски оди во Нови Сад и во Одеса и има можност да влезе во богатите библиотеки, тој енергично продолжува да ја проучува историјата. Честопати бил измачуван од мислата дека Бугарите се малку познати на Запад.

Во едно писмо до неговиот пријател Данаилов, тој забележал: „Многупати ми се случувало да разговарам со образовани европјани кои воопшто не знаат дека постои бугарскиот народ, а ние пак, сметаме дека имаме право на внимание и сочувство од тие европјани! Нашиот народ сè уште не дошол до сознанието за себеси и задачите што му претстојат. Ние треба самите да се спротивставиме на непријателот... Без таа победа не можеме да очекуваме помош однадвор. Само просветата и образованието можат да му донесат благосостојба на нашиот народ“.

И за да го поттикне народот на просветување, тој почнува да го проучува сето она што го карактеризира тој народ како самобитна и единствена национална единица.

Науката за него претставувала не само убедување на умот туку у страст на срцето. Тој се заколнал дека ќе работи додека има во себе физички и умствени сили „во полза на народот, кој уште од младоста силно го возљубил, зашто нема ништо подрагоцено на овој свет“.

Како човек кој бил силно чувствителен, Раковски не ја одвојувал науката од животот, така што во таа смисла тој е вистински романтичар.

Раковски уште во „Горски патник“ ја осудил теоријата на Енгелс за турско-татарското потекло на Бугарите. Ја отфрлил и теоријата Гилфердинг за бугарскиот уралско-фински корен и ги возвишил словенските предци, кои стоеле многу повисоко од древните Грци, но и од многу културните англичани, кои тој ги нарекува бесчувствителни колонијални поробувачи.

Во својата статија „Краток преглед на темните и лажни начела на кои е заснована старата историја на сите европски народи“ ("Кратко разсџдение върху тъмние и лъжовние начала, на коих е основана стара повестност всех европейских народов"), објавена во Белград, 1860 – та година, Раковски се изјаснува за остар противник на официјалната западна наука, заблудена од грчките и римските истории и жесток заштитник на бугарската историја. Тој смета дека „Бугарите се први и најстари жители на Европа, а нивниот јазик е оној од кој се отцепил грчкиот“. Површно познавајќи го староиндискиот и староперсискиот јазик, тој зборува за „силно сродство, да не речам единство“ на бугарскиот со знаменитиот санскрит и зенд.

Бугарите, според Раковски, први ја напуштиле Индија, за да се преселат во Јужна Европа и да создадат култура и митологија во услови кога „денешните европски народи биле на понизок степен од цивилизацискиот развиток од старите Бугари“.

Заратурстра и Ману се, според Раковски „старобугарски законодавци“, грчките музи се бугарски богинки, древните/митолошки предци на Грците, Пелазгите се чисти Бугари, исто како што јунаците на грчкиот Заговор (1821) од новото време, Македонецот Марко Божар, копривчанецот Аџи-Михаил и трновчанецот Семко се исто така Бугари.

Во „Клуч на бугарскиот јазик“, статија пишувана во текот на 1858-та, предлага метод за да докаже дека, само со помошта на живиот бугарски јазик можат да се сфатат непознаниците и загатките со кои се занимавале европските филолози за индиската Веда, за персиската Авеста, што, според него, бездруго води кон фактот (=сознанието) дека бугарскиот јазик е праизвор или прв извор на јазиците, кон основните гласови од кој се образуваат сите други гласови и зборови. Тој дури сметал дека „македонските Бугари се основоположници на првата Христова црква во Европа“, зашто биле покрстени лично од апостолот Павле. Аналогно на тоа, тој смета дека сите јазици и верата на западноевропските народи во периодот пред попримањето на христијанството, можат правилно да се протолкуваат само преку бугарското предание.

Очигледно е колку некритично се однесувал кон своите извори и колку лаички ги сфаќал методите на проучување на јазикот. Тој и во оваа своја дејност бил заведен од патриотската егзалтираност.

Ако официјалната наука се изјаснува крајно претпазливо за прајазикот и митологијата на т.н. индоевропски народи, Раковски, без солидна подготовка се оддава на смело фантазирање, кои денеска можат да му се простат само од аспект на неговата национална програма. Тој не признавал чиста наука, а се потпира на желбата за зајакнување на самоувереноста и гордоста на поробените Бугари.

3.14. Етнографските проучувања на Раковски: програмата на „Показалец“

Како еден од првите културни работници од периодот на бугарското просветилство, покрај Априлов, Најден Геров, Богоров и Славејков, Раковски се интересира за битот и поезијата на народот и работи на планот на систематско запишување на сето она што ја карактеризира бугарската духовна култура, наследена од дамнешни времиња.

Тој ќе настојува и во „Горски патник“ и во бројните писма до пријателите да запишува празнични и семејни обичаи, песни, преданија, магии и сл., бара од нив „да му праќаат записи за обредите на свадба, раѓање, погреб, потоа коледарски, лазарски, јуначки, љубовни и други народни песни, сведоштва за народната астрономија, за имињата на села, месности, историски преданија итн“.

Етнографскиот опус на Раковски е всушност највредното од него.

Тој како и другите етнографи и фолклористи од 50-те и 60-те години на 19-от век се истакнува и како собирач и како запишувач и толкувач, едновременно. Идеите во оваа област покажуваат комбинација од точно набљудување и фантастика, што е генерална одлика и на неговите историско-филолошки текстови.

„Показалец“ од 1859 – та година, до ден денеска го запазува значењето на најобилно и најправилно запишано градиво. Од носталгијата во Одеса за родното село, од романтичарските соништа и идилата на народниот живот, од милоста спрема робот-маченик и од поетските и обредни записи и записите за древната религија, тој се инспирира да даде поширока слика на живата, актуелна старина. Спомените од родниот Котел се претставуваат како необично живи, а начинот на нивно прикажување честопати се доближува до еден уметнички и наивен реализам, инаку туѓ на неговите поетски обиди.

Тој најнапред ги опишува полските задачи на селаните, со обичаите при орање, сеидба, жетва и вршење. Тивкиот епос на земјоделскиот живот и народната трудољубивост на Бугарите се одлично загатнати од Раковски. Читателот неосетно се пренесува на падините на Стара Планина или на сончевите тракиски полиња, меѓу

младите, собрани за здружена работа. Подробно е опишано градинарството, начинот на кој се добива свила, лозарството, производството на розово масло (масло од трендафил) воденичарството, обработката на лен и коноп, домашната селска индустрија. Најпосле, претставени се спомените за седенките, собирањето, заедно се селската свадба.

Големата љубов на авторот кон битот и творештвото на народот, со голема умешност е претставена преку живописните слики од некогаш виденото. Простиот народен гениј е претставен преку: искуството на мајсторите, кои не оделе во училишта и академии, воздигнат е „сјајот на велелепните храмови“, потоа, добро приготвените вина, меѓу кои едно „белградско шампањско, произведено по европски начин“; умешноста на Бугарката-шивачка, потоа мелодиите на овчарите, кои „предизвикуваат кај човека мило чувство“.

Раковски сака да го поттикне читателот да покаже симпатии спрема умешноста, природната сила и душевната чистота на простиот селанец.

Оваа негова книга уште своевременно предизвикала невиден интерес. Таа била прогласена за „првокласна книга“ од современите на Раковски-Марин Дринов и Нешо Бончев. И движењето за зачувување на таа старина што подоцна почнува да се развива, многу нешта му должи на „Показалец“ на Раковски.

Во книгата „Асен I“, објавена во списанието „Б'лгарска старина“ од 1865 – та година, и во другите свои книги, Раковски често печати народни песни, кои биле проследени со историски и митолошки белешки. Тој имал намера да издаде и посебен "Сборник от най-стария български песни" (1858), типологизирани како баснословни, историски, љубовни, свадбени и др., но не стигнал да ја реализира таквата своја замисла.

Бугарската критеријка (конкретно во случајов, Михаил Арнаудов), која позиционирајќи го значењето на собирачката дејност на Раковски во историјата на бугарската литература и култура, во познатиот свој манир кога се Македонија и македонските работи во прашање, вели дека собраните песни на Раковски, покрај Сборникот на Миладиновци, го заземаат највидното место.

3.15. Од историја кон политика и публицистика.

Во текот на 1858 – та година, Раковски во Одеса ја подготвува книгата „Неколку зборови за Асениј Први, првиот бугарски цар и неговиот син Асениј Втори“.

Цензурата не го одобрува печатењето, зашто во книгата нашле злоупотреби на Патријаршијата, заради што авторот го навлекува сомнежот дека работи за отцепување на Бугарите од православието (што во основа била грчка интрига пред рускиот синод). Раковски оваа книга ќе ја објави во Белград, 1860 – та година.

Како историчар, Раковски не покажува голема доверба спрема старата и новата историографија. Според него, Грците сакале да го искористат православието за да ги покорат и ослабат Бугарите (ова е историски веродостојно), а византиските писатели, лути заради неуспесите на Ромеите, пренесуваат факти за Бугарите крајно тенденциозно. Исто така, и западните историчари, во услови на пасивност на папата и крстоносците, сакаат Бугарите да ги приклонат кон католицизмот. Ужаснат од лагите и од едните и од другите, Раковски сака да ја востанови вистината-меѓу другото и за да ги заштити сонародниците од една нова католичка пропаганда, поддржувана од престапникот Димитар Цанков. Раковски, во таа смисла, наметнувал една слика на политички, државни и религиозни борби во царувањето на Симеон, Крум и Асениј, таткото и синот, која инаку имала две цели: да ги убеди Бугарите за нивното високо културно рамниште низ средниот век и да поттикне одвратност спрема сепаратизмот на Цанков и неговите приврзаници, кои сакаат да го раздвојат народот врз основа на наводната верска различност.

Чистата научна реставрација на минатото овде страда од патриотската прекаленост и неметодичност на Раковски, кои го имале обземено многу порано.

Што се однесува пак до полемиката со спротивниот табор по однос на црквното прашање е правилна со своите претпоставки и, одново го истакнува страсниот темперамент и борбениот дух на Раковски. Него ништо не може да го сопре кога треба да го заштити распарчувањето на народните сили и кога треба да зададе саркастични удари против оние кои внесуваат фатални заблуди и не знаат за мерка.

Како субјективен и дрзок памфлетист Раковски ќе се покаже и во брошурата „Глас од еден Бугарин“ од 1860 – та година („Глас едного българи́на“), во која освен Цанков, го критикува и Гаврил Крстевич. Раковски овде ја истакнува канонската основаност за една независна бугарска црква, да ги оцрни гласините на унијатите за покровителството на папата, како и позитивно да го протолкува настојувањето на Абдул Меџид, кој им дозволил на Бугарите да побараат востановување на Патријаршија во Трново и на архиепископијата во Охрид, исто така, макар што Крстевич сметал дека Меџид им дал на Бугарите само право за именување народни владици.

Во сличен дух е напишана и брошурата „Одговор на богословската грчка брошура“ („Отговор на богословская гръцка брошура“), од 1860 – та година. Отфрлајќи ги „калуѓерските басни и легенди“, Раковски настојува да докаже две нешта: „дека Бог и Светиот Дух не ги избрал Грците и нивниот јазик за го просветат целиот свет и дека Грците не ги крстиле Бугарите ниту пак им дале писменост, како што го лажеле цел свет“.

Треба да се знае и податокот дека, кон крајот на 50-тите и почетокот на 60-тите години од 19-от век, Раковски не бил обземен толку силно од ништо друго колку со црквното прашање. Во бројните писма, брошури, мемоари и книги и весници, тој прави силни заложби за да го насочи неговото разрешување на правилен пат, како и за да ги насочи борците во Цариград во таа насока, за да убедува туѓи и бугарски поддржувачи во црковно-административните односи-да назначат лица што по националност би биле Бугари. Анализирајќи го поведението на сите заинтересирани фактори-на турската влада, на грчката црква, на западните сили и на Русија, Раковски дошол до заклучок дека врховен долг на Бугарите е да ги напрегнат сите сили за еманципација-пред сè црковна, и да се откинат од пакосната зависност од Грчката Патријаршија. Неговта радост била неизмерна, кога цариградските Бугари на чело со Иларион Макариополски, на 3-ти април 1860 – та година, ја отфрлаат власта на патријархот така што не го споменале во литургијата.

Самиот Раковски е одговорен не само за поттикот, туку и за авторитетното мислење за одбегнување на католицизмот и протестантството (нешто што било поддржувано од западните сили, со цел да се парализира руското влијание на Балканот). Раковски се радувал и за големиот углед меѓу Бугарите, и тоа не само емигрантите. Раковски е одговорен за зачувувањето на единството меѓу раководните фактор (црковни, цариградски), како и за пропаста на унијатството.

„Дунавски лебед“, што Раковски го издавал од 1 - ви септември 1860-та до 24 декември, 1861-та година (вкупно 62 броја) имал огромно влијание во тој процес, како и воопшто, за подигањето на духот на Бугарите.

Најнапред, Раковски го редактирал весникот „Българска дневница“ (1857). Инаку, тука тој го имал предвид главно учебното дело и книжевноста, но и злоупотребата на грчкото свештенство.

Тонот на текстовите во овој весник бил доста умерен, затоа што во Австрија не можела отворено да ја напаѓа Турција. Сепак, во новиот весник (Дунавски лебед), кој бил издаван во Белград тој зборува поотворено против Турција, иако истовремено се грижи да прикаже и лојалност кон Империјата.

Младината била восхитена од неговите идеи. Весникот се доживува како експозиција меѓу нив, особено заради смелиот јазик. Дајнелов, поддржувачот на „Дунавски лебед“ во Цариград, во 1861 – та година, соопштува за радоста со која биле

примени првите броеви од весникот и со каков восхит биле читани статиите. Весникот бил од големо значење за бугарските интереси.

Со својата публицистичка дејност Раковски се стекнал со репутација на прв публицист меѓу емигрантите и шеф на непокорните. Тоа се должело на: неговиот моќен повик за обединување на народните сили во името на големите просветни и општествени идеали; потоа со статиите во кои јасно и убедливо зборува за борбата против спротивставените интереси во Европа при разрешувањето на т.н. источно прашање; со внимателната и упорна поддршка на дејците во Цариград, успеал и да го заштити единството на бугарската црква, меѓу фанариотите и туѓите религиозни пропаганди.

Со своето богато искуство на општественик, Раковски покажал исклучително чувство за случувањата на своето време и, како полемичар и политичар (во сенка) тој, бугарското национално прашање го третира правилно. Неговата брошура од тоа време „Преселувањето во Русија“ (1861) („Преселение в Русия“), која била објавена анонимно, покажува колку тој верно ја посочува реалната опасност, на местото на пребегнатите Бугари да бидат населени Татари.

3.16. Два мемоара за црковното прашање.

Меѓу историско-полемичките трудови на Раковски, најинтересни се двете книги од 1859-та и 1864 – та година, посветени на црковното прашање.

Во најразгорената фаза од борбите и споровите, Раковски ги објавува тезите во овие свои две агитациони книги, кои ги содржат најценетите страници од бугарската литература од тоа време. Користејќи ту хумор, ту сарказам или патос, тој овде се претставува со карактеристики на вистински писател.

Тие карактеристики тој ги применувал многу порано, уште во 1854-та, кога криејќи се во Котел, работи над непубликуваните мемоари „Праведниот Бугарин“ („Неповинен българин“), во кои сакал да ги изложи своите страдања во цариградскиот затвор од 1845 – 1848 година.

Во тој период, сè уште неискусен, авторот требал, во тие недовршени мемоари да се справи со големите тешкотии по однос на јазикот. Освен тоа, тогаш почнува да пишува поезија и главно се занимава со своите лични доживувања. Во секој случај, во зачуваната во архивата на Раковски „Исечоци од страдањето во затворот“ („Част от пострадаанието в темницата“), како што гласи поднасловот на „Праведниот Бугарин“, тој открива мошне интересен поглед во душевните состојби во времето на судскиот процес на неправедно наклеветените од котленските чорбации-Стојко Раковски и неговиот син Сава (Георги).

Раковски се претставува како млад човек, кој се вратил од туѓина за да ги види родителите, да дише чист воздух и да ѝ се насладува населската природа и патријархалните обичаи. Но, тој паѓа во меланхолија кога ќе ја слушне веста за низата непријатности во татковиот дом, кога неправедно се приведени таткото и синот, сред лута зима, за потоа да го замени тоа чувство со претчувството на најтешките физички и душевни страдања.

Расказот на Раковски продолжува да ги опишува стравотиите во мачното подземје на затворот, за докажаната невиност, за клеветите на Патријаршијата и Богориди, за залудните обиди за помилување.

Како редок биографско-психолошки документ од таа епоха и слика на наравот и народните патила, „Праведниот Бугарин“ нема ништо што би му било, според својот квалитет рамно на него, освен „Житието“ на Софрониј. Иако во неа стилот е сè уште нестабилизиран, тој не пречи по однос на доживувањето на драматичноста на кажувањето.

Значителен напредок претставуваат неговите мемоари од 1860 – та година, насловени како „Бугарите за независното свештенство, денес возбудливото прашање и нивната црква во Цариград“ ("Българский за независимо им свещенство днес възбуден въпрос и нивна черква в Цариград"), кои прво биле објавени во „Дунавски лебед“.

Во подолгиот предговор се даваат почетоците на прашањето уште од древни времиња, кога Бугарите се покрстиле, па периодот кога го прифатиле покровителството на Трновската и Охридската патријаршија (1839), кога во Цариград е во подем борбата против фанариотско духовно ропство.

Раскажувањето на Раковски овде, во голем мера се потпира на личните впечатоци, зашто и самиот бил учесник во сите покарактеристични случувања околу извојувањето на граѓански и црковни права за Бугарите. Видно место е посветено и на мартирологијата на Неофит Хилендарски. Раковски се поклонува пред подвигот и величината на монахот-патриот и неговото самоодрекување, истакнувајќи ја улогата на Хеофт во извојувањето на бугарската народна хиерархија. Раковски се труди да биде објективен, наспроти субјективната нота на наклонетост и восхит или на осуда и иронија.

Бугарската критеририка проценува дека овие мемоари се едноставно незаменливи и неодминливи за секој еден што сака да го сфати духот на оваа епска епоха за народна црква, а читањето би им било исклучително интересно заради огнениот тон на авторот.

Освен овие две, Раковски е автор и на трета книга мемоари „Бугарското верско прашање со фанариотите и нивната мечта за панелинизмот“ ("Българский вероизповеден въпрос с фанариотите и голямая мечтайная идея панелинизма"), објавена 1864 – та година во Букурешт.

Најнапред, авторот зборува за зародишот на новото движење за бугарско духовништво, упатувајќи притоа многу сарказам на адреса на унијатскиот обид на Цанков и неговите приврзаници (тежнееле кон католицизмот), против кои, тој се борел и во „Дунавски лебед“ и во книги и со писма. Потоа се враќа кон постарите времиња, за да подвлече дека омразата меѓу Грците и Бугарите трае од поодамна. Ги разоткирива и пакосните и комичните страни на грчкиот шовинизам, кои и некогаш и сега-не престанува да ја труе бугарската душа со утопии за воскреснувањето на Византиската Империја. Притоа, мошне интересно и со висока доза на хумор е претставена посетата на неписмениот и наивен старец Јосиф Соколски на папата.

За целосен увид во делото на Раковски, неизбежно е да се спомене неговиот последен историско-мемоарски обид во брошурата „Бугарските ајдуци“ од 1867-та година, пишувана речиси непосредно пред неговата смрт. Во тој труд, Раковски фрла поглед на бугарската историја до паѓањето под османлиска власт, ги открива асимилаторските идеи на Византија и на Грците спрема Бугарите, се спротивставува на користољубивата политика на Европа спрема поробените и ги велича народните ајдуци како херои на честа и слободата.

3.17. Карактерот и заветот на Раковски.

Личноста на Раковски може да се препознае од неговата широка севкупна дејност и од неговата обемна книжевна продукција.

Очигледно дека бил човек со импулсивен дух, со силна волја, силно насочен кон остварување на идеалот. Водел бурен живот. Во него господарела мислата за слободен бугарски народ и слободна татковина, така што кај него нема воопшто никакви егоистични побуди, освен една: тој да биде оној кој го насочува народот на вистинскиот пат и-раководител на револуционерно-политичките акции.

Како фанатичен патриот, тој не го признава човештвото и нациите, освен ако тие се во служба на бугарското воздигнување. Бугарската огнена стихија толку го завладува што тој искрено се исповедал дека: „Тој секогаш бил Бугарин и ќе биде тоа не само до смртта туку и по смртта ќе остави завет-неговата прав да не се измеша со други народности“.

Целосно посветен на својот долг, тој сака сите што му се верни да му бидат потчинети, не трпел противречење, категорично ги жигосувал противниците. Во таа смисла и самиот запишал: „Мојот карактер не трпи никаков господар над себе“.

Неговиот хероизам меѓутоа, не ги исклучува ниту острите кризи на милост и душевна мака, на плач и солзи, особено кога гледа дека народното дело е на пат да пропадне, по вина на страшливите и недостојните. Но, нему му се туѓи очајот и откажувањето од она што го почнал: „Секогаш сум бил непоколеблив на патот што си го трасирав и ќе го следам до смрт“. Тој јасно осознава дека: „Ние се наоѓаме денес (главно 60-тите години на 19.век) во една критична состојба и време, така што или сега ќе излезе нашата народност на свет или ќе се потопа од некои други завојувачи и, само Бог знае уште колку века ќе треба да трпиме под туѓа власт“.

Животниот пат и севкупната дејност на Раковски зависат од неговиот темперамент и од таквата концепција на неговиот ум. Задачите на историскиот момент го предодредуваат да биде на услуга на националните интереси, на што тој се нафрла со исклучителна енергија. Тој сака да ѝ биде од полза на татковината како политички агитатор, како публицист, како поет и како образован човек. И во таа смисла, тој остава исклучително важни дела.

Неговото писателско дело има фрагментарен карактер. Условите не му дозволуваат да се задлабочи во научните проблеми, а дарбата за поезија му е незначителна.

Но, како културен работник, историограф, етнограф, публицист и автор на мемоари го претставуваат како крупна личност на епохата на Кримската војна.

Над сите негови одделни заслуги, се издигнува духот и моралната величина на оној кој како војвода, политичар-реалист и образован мечтател дава искусствен одраз на разбудената бугарска национална свест во 40-тите и 50-тите години на 19-от век.

Раковски е еден од најистакнатите претставници на бугарскиот национален романтизам преку периодот на интензивната преродба и без него, бугарската културна почва немаше да биде подготвена да ги изроди еден Љубен Каравелов, еден Христо Ботев и еден Васил Друмев.(предромантизам)

Користена литература:

1. Арнаудов, Михаил: Г.С.Раковски,
<https://liternet.bg/publish9/marnaudov/bpisатели/2/gsrakovski.htm>, видено на 27.02.2018;
2. Раковски, Георги С: Горски патник,
https://books.google.mk/books?id=w1EEAAAAYAAJ&dq=inauthor:%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8&pg=PA1&redir_esc=y&hl=en#v=onepage&q&f=false, видено на 28.02.2018;

4. ПЕТКО РАЧЕВ СЛАВЕЈКОВ (1827-1895)

Петко Рачев Славејков се смета за прв вистински претставник на романтизмот во историјата на Новата бугарска книжевност и автор на првите поетски творби кои во себе носат доза на естетизам.

Иако хронолошки бугарската литература е сè уште далеку од романтизмот во европска смисла на зборот, сепак, се смета дека токму Славејков е оној што го дава зародишот на оваа стилска формација.

4.1. Културните и книжевните прилики во Бугарија во првата половина на 19-от век – периодот на раниот романтизам

Првите години од 19 - от век во Европа, после големата Француска буржуаска револуција (1789) се во во духот на демократијата, национализмот и идеализмот, кои не може да ги запре ниту Виенскиот конгрес од 1815-та, ниту Метрниковиот сојуз, зашто веќе од почетокот на второто десетлетие почнуваат да се засилуваат политичките планови на реакцијата.

Од 1820-та, пламнуваат револуциите во италијанските кралства, во 1825-та избувнува бунтот на декабристите во Русија, во текот на 1830-та Јулската револуција во Франција, а во 1830-31, востанието во Полска.

Овие случувања не остануваат без свој одглас и на Балканот.

Во 1821-та година се иницира прашањето за грчката слобода, а во 1828-29, Русија води војна со Турција, која е насочена и кон признавање на независноста на Грција.

Во периодот од 1804-1815, во Србија, во Западна Бугарија, избувнуваат востанија, а во Ниш, Берковица и Видин, исто така, во 1841, 1842 и 1851 г. Европа е изненадена од крвата 1848, која била од извонредно големо значење за државниот и политичкиот живот во Франција, Германија, Австрија и Италија.

Се јавува т.н. политички романитизам, кој потоа еволуира преку фолклорен, литературен до филозофски.

Тоа било време кое ги родило имињата како Шатобријан, Ламартин, Иго, Бајрон, Дикенс, Валтер Скот, Шлегел, Новалис и др., кои пак, го одразуваат духот на новата Европа. Овој романтизам имал особено големо значење за државите кои се наоѓале под туѓа политичка власт, како Италија, Полска, Чешка, Хрватска и др. Тој, притоа, добива особена смисла, зашто се сообразува со судбината на народот, станува двигател на неговите потреби и можности и живо огниште на неговото национално самосознание. Во словенските земји тој романтизам се поврзува со засебни движења; Коларизмот во Чешка и Словачка, Месијанизмот во Полска, Илиризмот во Словенија и Хрватска. Многумина словенски автори од тоа време (Јан Колар, Адам Мицкевич, Људевит Гај, Петар Прерадовиќ и др.) зборуваат за романтизмот на словенската душа.

Словенскиот романтизам, романтизмот на поробените Словени, покрај строго уметничките проблеми што ги третираше, има и чисто практична димензија, тесно поврзана со потребите на народот, разработувајќи ги оние моменти, типични за западноевропските литератури, како воскреснувањето на татковината, а најмногу култот на народот и на народното творештво, култот на историското минато, стремежот кон национална индивидуализација, вербата во предодредената и историска мисија на племето.

4.2. Биографија

Петко Рачев Славејков, втор син на Рачо Казанџијата, се родил во предвечерието на националниот подем, на 17 ноември, 1827 година во Трново, во време на управувањето на Абдул Меџид (1823-1861), во времето на смртта на Бетовен, три години пред смртта на Бајрон и пет години пред смртта на Гете.

Живее во исто време кога и Спенсер, Вагнер, Верди, Иго, Дикенс, Тојстој, Достоевски. Тоа е и време, кога од 1829 – та година, Јуриј Иванович Венелин во Москва ја објавува книгата „Древните и денешните Бугари“, кога бугарската литература, бавно но сигурно се развива во знакот на романтизмот. До средината на векот, Раковски го развива својот светоглед, почнувајќи го своето образование со „Букварот на Рибнија“ од 1824-та, со трудовите на Неофит Рилски, Христакис Павлович, Рајно Попович, Никола Бозвели, Априлов, Фотинов, Богоров- било од учебничко -педагошки карактер, било од историски или филолошки, сите нивни дела биле во служба на националното сознание.

Домашни извори на тогашната бугарска мудрост биле: „Бугарската граматика“ и „Словенско-бугарски патоказ низ детството“, издадени во Карагуевац, 1835 – та година, „Просветителството во Европа“ и „Мајка Бугарија“ од 40-тите години, како и „Бугарските книжници“, „Деницата на бугарското образование“, „Дополнението кон Деница“, „Мисли за сегашното бугарско образование“, дури и „Географија“ и „Љубословие“ на Фотинов.

Во раниот период на оформувањето на Славејков, традицијата на просветителството на Паисиј и Софрониј е сè уште жива.

4.3. Образованието на Славејков

Раковски силно се поврзува со градовите Трново и Тревен, кои и до ден денеска го чуваат споменот за него. Тука тој ги прави своите први поетски обиди. И трновци и тревненци се одликувале со буден и независен дух, со претпримчивост и решителност, со смисла за националните традиции и со чувство за народна правда. Особено на Трново, како на стара престолнина на Бугарија, од 15-от век наваму се гладало како на симбол на бугарската независност.

Имено, кон крајот на 16-от век, Соркочивичевци, позната дубровничка фамилија го поттикнала населението на востаните против Турците. Подоцна, во текот на 1829-та Георги Мамарчов (вукот на Раковски) заговара востание во Трново, што било осуетено од руските војски. Во текот на 1834-та, трновскиот трговец Велчо Атанасов, со договор со Георги Мамарчов го поттикнува на востание народот од Елена, Габрово, Горна Ораховица и Лесковец. Но, неговиот заговор бил откриен, Мамарчов бил уапсен и затворен на островот Самос, каде што и умрел 1846-та.

Дваесеттина години по Велчовиот заговор, во 1856-та, Никола Филиповски, шивач, собрал 300 члена дружина за бунт, со цел на Бугарите да им се дадат религиозни права, да се создаде бугарска црква и војска, да се намалат даноците. Трновското население отсекогаш било непокорно и напредно. Во с. Габрово, во 1835-та била отворена првата бугарска гимназија. Трново, како некогашно митрополитско седиште, во 1839-та за бугарски владика го бараат Неофит Бозвели. Но, кога од Цариград е испратен Неофит Византиски, Грк, а Неофит Хилендарец го назначуваат за протосингел кај Гркот, трновци негодуваат.

Таткото на Славејков, учесник во Велчовиот заговор, познат песнопоец и гајдација, иако имал многу деца, му дозволил на синот Петко да го развива своето љубопитство и да се школува. Најнапред во Тревен, а потоа и во Трново, Славејков учел келијно училиште до 1837-та. Овде ја изучувал панихидата, учел од црковнословенски буквар, од псалтир, апостол, евангелие. Не можел да го усвои таквото образование, зашто и самите учители не биле добро подготвени. Кога подоцна станал ученик во грчкото училиште на Панајот Јоаниди, подоцна бугарски владика во Букурешт, тој, откако стекнал солидна наобразба, бил советуван од другарите да го напушти училиштето за да не се погрчи, така што стапил во турско училиште. И него го напушта, овојпат од страв да не се потурчи. Тоа траело до 1841-та.

Од Трново, 1842-та, заедно со Христо Драганов оди во Сишцов во училиштето на Емануел Васкидович и Неофит Бозвели, завршувајќи го во 1843-та. Овде бил ученик на Драган Цанков. Бил поттикнуван да се зафати повторно со изучување на словенската граматика, но тој, познавајќи ја добро, претпочитал да ја искористи библиотеката на учителот со грчки книги и го изучил грчкиот јазик.

Во 1848-та оди во Видин, за оттаму да замине во Србија и Австрија, со цел да стекне повисоко образование. Не успеал да ја постигне својата цел.

Завршил училиште за учители („даскалоливница“), учејќи со Драган Цанков и од предавањата на Иван Н.Момчилов, кој подоцна станал автор на бугарската граматика. Набрзо го напушта и ова училиште и со тоа завршило неговото институционално образование.

Било без сомнение дека ова љубопитно момче, исклучително ги почитувал богослужбените книги и житијата на светците, што го направил човек со црковнословенски мирослед. Кај него се развило чувството на богобојазност, всадено од неговата помајка, побожна и суеверна, која многу го сакала и го гледала како свое дете. Бугарската критеријтика со оваа квалификација го објаснува неговото учителствување во црковните служби во повеќе села. Тој од дете сакал да оди по манастири. Освен тоа, логично било, во тој период на највисока црковнословенска култура во Бугарија и имајќи предвид каков бил угледот на духовништвото, тој да

посака да стане монах. Во 1842-та тој побегнал во манастир, од каде татко му го врача. А подоцна, во 1848-та, тој подолго престојувал во Тројанскиот манастир со желба да се закалуѓери, но согледувајќи ги незгодите и страдањата на еден сар монах, тој бидува спасен од расото. Можеби тогаш го предомислила идејата да му служи на својот народ.

Иако незначителен, треба да обележи и еден друг момент од неговото образование. Станува збор за неговата наклонетост кон историската традиција. Имено, уште во текот на 1842-та, неговиот татко, кога го согледал неговото настојување да стане монах, му дал да го прочита ракописот на „Историјата словенобугарска“ на Паисиј Хилендарски. Според зборовите на Славејков, токму таа Историја го спасила од монаштвото. Освен тоа, во текот на 1842 - та или 1843-та, Славејков препишува една пократка историја од онаа на Паисиј, која ја имал од порано. Таа историја била во грчки препис и содржела „некои работи повеќе“, а била донесена од Константин Фотинов за неговата „Општа географија“. Од историјата на Паисиј, од книгата на Фотинов и од тој грчки препис тој составил една историја во два примерока. Едниот го праќа да се печати во Влашко (најверојатно, тој примерок паѓа во рацете на Априлов, кој не бил задоволен), а другиот, му го дава на учителот Христиаки Павлович, кај кого учи во Свишцов, со молба да ја прегледа и да ја отпечати. Таа историја, преработена, била објавена во 1844-та во Будим, под наслов „Царственик или Историја словено-бугарска“.

Интересот кон историјата кај Славејков го поттикнува и еден друг деец-Иван Богоров, со кого Славејков се сретнува во 1848 – та или 1849-та. Богоров му го разоткрива значењето на ракописите и старите објавени книги. Славејков му се доверил дека како 11-12-годишник имал прилика да ги гледа таквите стари ракописи по манастирите, а кои монасите ги користеле за во нив да си свиткаат сланина. Но, и тој имал сочувано два пергаментни листа, кои му ги дале тие монаси и му ги предал на Богоров, сметајќи дека само печатените книги ќе му бидат од полза.

За поттикнувањето на неговото културно самознание придонесуваат и други личности. Во 1847-та, како учител во Севлиево, тој се запознава со „Биографиите на знаменити луѓе“ од Плутарх, со делата на Доситеј Обрадовиќ, со Хомеровата „Илијада“. Во таа смисла, нема сомнение дека, средбата на Славејков со првите луѓе на бугарската преродба и со нивните дела, како и со други значајни дела влијаеле врз развојот и закрепнувањето на неговото национално сознание.

Со своето образование и начитаноста Славејков станува еден од најосвестените луѓе на своето време. Штотуку излезен од училиштето на Васкидович, Славејков почнува да работи како учител. Но, бил наклеветен од трновскиот владика Неофит, за кој имал напишано сатирична песна, а и заради отпорот спрема него од некои селски чорбаџии, Славејков бил протеран. Во такви услови и во недостиг од материјални средства, тој не можел да работи на своето духовно издигнување.

Потоа, два месеца учителствувал во Трново, Долно Маало. Во 1845 – та, учителствувал во Дебелец, во село Кованл'к, во Церова Корија, во Лесковец, во Бјала, секаде престојувајќи многу кратко и надевајќи се дека нема да го стигне злобата на Неофит. Потоа, преку селото Пиперково, стигнува во Свишцов, со надеж да се засолни во Трново.

По 6 месеци скитнички живот, тој го согледува единствениот за себе отворен пат-казанциската работилница на својот татко. Во текот на зимата 1845-46 тој престојува во Трново, го испекува kazanцискиот занает, но поради кавга со еден од работниците, тој го напушта родниот град, со надеж повторно да почне да заработува со учителствување.

Веќе во 1846-та станал учител во Севлиево, 10 месеци спокојно работејќи и на своето самообразование. Во 1847-1848 г. престојува во Ловеч, една и пол година работејќи засилено на полето на книжевноста. Но, оттука, почнале нови неспокојства. Во 1848-та станува учител во Плевен, па многу кратко во Враца и Берковица. Оваа година отишол во Видин, за оттаму да замине во туѓина и да го продолжи образованието, но се враќа по молба на мајка си. Тогаш доаѓаат да го бараат за

учител во Враца, како што му ветице градските првенци-тамошниот учите веќе починал.

Колку и да бил мачен и неблагопријатен скитничкиот живот, тој за Славејков се покажал дури и полезен. Тој пред сè го збогатува својот интелектуален видокруг, запознавајќи се со разни луѓе, па и со унгарски емигранти во Видин, во текот на 1848-та. Имал можност да ја запознае географијата на својата земја, да се запознае со нејзиниот бит и фолклор, со јазикот и психологијата на својот народ. Не е неважен и фактот што во времето на своето учителствување, тој од средината на простиот народ го добива и првичниот поттик за книжевна дејност. Кога во една прилика извесниот дедо Кољо, сужител во Митрополијата на Неофит му рекол „Да би мирно седяло, не би чудо видяло“, почнал да собира поговорки и пословици. Кога пак дедо Драган, во крчмата во Пиперково, му раскажал една вечер, на богат и жив јазик за изгорените од Грците бугарски книги, за истребувањето на сите образовани Бугари, за прогонот на бугарските монаси по манастирите, во него се родила мислата за писателска дејност.

Неговиот скитнички живот станал причина за збогатување на неговиот духовен живот, заради многубројните доживелици, да се засили кај него чувството за спротивставување, и тоа не само спрема Неофит туку и спрема грцизмот воопшто, да го изгради во себе отпорот спрема чорбациите и да се роди во него желбата и потребата да работи за обичниот, простиот народ, од чија средина и самиот потекнувал. Славејков почнал полесно да се ослободува од црковнословенскиот мироглед, да се доближи кон начините на мислење и разбирање на масата, земјоделската и занаетчиската, да ја прифати здравата народна мудрост. Треба да се споменат и, како што вели бугарската критеристика, корените на неговиот естетски демократизам. Впрочем, тој од рана возраст навикнал на прогонствата и страдањата, се навикнал да ги разбира и прифаќа различните човечки карактери, да набљудува и брзо да сфаќа, да се навикне на трпение, лишувања и замор, за да ја искал тврдата волја на чесен и доблесен човек, од кој татковината, во тој миг имала голема потреба.

4.4. Првите творечки обиди. Црковнословенски, српски и грчки обрасци.

Нема сомнение дека раното творештво на Славејков, кое трае до 1849/50-та година било мошне обемно. Од тие негови записи, но и од неговите кажувања може да се оцрта профилот на младиот поет. Иако тој самиот мислел дека расказите на дедо Драган го поттикнуваат на писателската дејност, сепак, тој својот пат, можеби несвесно, си го зацртал уште како ученик, кога на својот учител Петар Давидов му покажал некои свои стихотворби. Тие обиди, без израз и длабока мисла претставуваат само илустрација за поетската беспомошност на Бугаринот во тоа време.

Првите текстови, кои потекнуваат од времето на негово учителствување имаат разнобразен карактер, но сепак, според приликите на времето, можат да се сведат на неколку насоки:

Пред сè, овде излегува на показ неговата црковнословенска настроеност, што најдобро се согледува од „Житието на светецот Тодор“, печатено пред неговата смрт, а пишувано во 1844-45 година, според „Житието на светиот Алексеј, човекот Божји“ (Будим, 1833) на Константи Огњанович. Станува збор за еден средновековен епос, често разработуван во европските литератури, кој го привлекол вниманието на побожниот и црковнословенски ориентиран поет. Целта на Житието била да се истакне благочестивиот живот на светецот, кој заради блажениот живот се одрекол од световниот живот, а не да се разоткрие поетската дарба на идниот поет.

И кога работи како казанџија, Славејков препишува дамаскини, сказанија и сл. Во тој период го пишувал текстот, кој не стигнува до наше време (изгубен е) „Плачот на Трново и на Трновската патријаршија“, па и текстот „Страшното сновидение“, кое успеал да го отпечати во 1851-та. И овде доминира средновековниот мотив, а

пишуван е под влијание на апокрифна и дамаскинска литература. Очигледно, Славејков во оваа рана фаза од своето творештво бил под силно влијание на рационализмот во српската книжевност, па така, неговите стихови се суви, трими и безлични, зашто имаат за цел да разоткријат и разработат една морално-религиозна тема.

Во оваа насока Славејков се движи и во текстовите кои имаат историски карактер. За нив, соодветна наобразбе стекнал прочувајќи ги книгите во библиотеката на Емилиј Васкидович, човек со елинско образование. А Паисиј и Венелин го поддржувале во тој негов потфат. Хомеровата „Илијада“ ја чита најверојатно на српски или руски, а од неа направил превод на првото пеење, при што се возвишува култот кон силата и хероизмот. Во преводот ставил акцент на класицистички (=рационалистички), но и на романтичарски елементи.

Во 1847 и 1850-та, ако може да се суди според неговото писмо, тој ги напишал поемите „Крумиада“ и „Самуилка“, кои биле фрлени во водите на Дунав. Во тие поеми, повторно според записите на поетот, се возвишувале подвизите на Крум и Самуил и, најверојатно биле со античка историска основа. Важно е да се истакне дека, историската традиција во бугарската поезија, започната од Димитар Попоски од 1813-та, во Славејков наоѓа доследен продолжувач. Во сличен дух е и стихотворбата „Прва здравица“, преведена во 1848-та од збирката на Андреј Качиќ Миошиќ "Разговор угодни народа словинскога" (1756) или можеби од грчкиот препис на Историјата на Паисиј (1784), објавена под наслов „Песна за царот Орун и грчкиот цар Никифор“. И оваа творба ја искажува антигрчката настроеност на Славејков.

Истата тенденција лежи и во оние творби на Славејков кои за инспирација имаат не книжевен туку реален повод, а поврзани со случувањата во Бугарија во 40-те год. на 19-от век. Имено, во 1843-та, кога бил учител во Долно Маало, Славејков ја напишал песната „Прославило се Трново“, сатира во стих против месните владици Панарет и Неофит. Значењето на оваа песна е повеќекратно: се поврзува со конкретен момент од бугарскиот духовен живот-кога се јавува отпорот против грчкото свештенство, разоткрива еден нов квалитет во духот на авторот и, за првпат во оваа песна се користи метарот, стихот и духот на народната бугарска поезија, иако сè уште не бил изграден култот кон неа.

Омразата спрема грцизмот, кај него всадена уште од татко му, од Паисиј (Историјата), од трновското граѓанство, од учителствувањето во Свишцов, подоцна, во Ловеч, во 1847 – та година доаѓа до израз во поемата „Огледало“, што ја насочува против грчките владици во Бугарија. Заради таа поема, Илариот Михајловски, Бугарин, не бил назначен за владика од Неофит, а Славејков го напушта училиштето во Свишцов.

Инаку, љубовта кон народното творештво, кај него е забележана уште во 1844 - та, преку грижливото собирање поговорки и пословици, нешто што тој веројатно го работел по инстинкт.

Славејков има и љубовни песни, наивни и без големо уметничко значење, како што суди бугарската критеририка, според подоцнежните негови записи со ваков карактер. Освен тоа, како што самиот Славејков пишува, тој имал собрано околу 100 „љубовни песни и други, со општ карактер стихотворенија“, „пропратени со познати грчки и турски мелодии“, со наслов „Цветособрание“, а кои биле испратени во Влашко, но се изгубиле. Веројатно, неговите љубовни записи биле создадени во 1847-та, кога и почнува да преведува/препејува 54 песни од српски, 212 од грчки, 180 од турски.

Веројатно, неговите љубовни песни биле пез поетски израз и уметничка обработка, со наивно смел еротизам и сладуњав сентиментализам, а кои, според бугарската критеририка се повеќе отпор против спахиите, аристократијата, чорбациите и грчкото свештенство. Можно е тој да посакал да се ослободи од мачното чувство на роб, радувајќи ѝ се на жената. Сè уште не е доволно истражено дали Славејков дал израз на своите лични копнежи и жеби.

4.5. Општи карактеристики на творештвото на Славејков

Славејков се формира како личност, морално, идејно и поетски во текот на 30-те и главно 40-те години на 19 – век., инаку најплодни години на бугарското просветителство (=преродба), кога и се потенцира културната волја на Бугарите за духовна преродба преку просветување.

Уште тогаш тој, како човек на своето време, ги дефинира своите основни тенденции и ги кристализира своите културни идеали: интерес кон бугарското минато, кон фолклорот, кон народниот збор. Од друга страна пак, првите негови творби не дозволуваат потполно да се долови неговата творечка личност и, ако не да се сфати неговата природа, тогаш барем преку неговата културно-општествената и политичка дејност да се препознаат главните мотиви на неговата поезија. Во тој период, Славејков сè уште не може да се ослободи од формалното влијание на српскиот рационализам, но, воопштено зборувајќи, според карактерот на неговото творештво, тој е *наивен романтичар*.

Во тој почетен период од неговата дејност, слабо е изразена љубовта кон бугарското народно творештво и отпорот против грчкото свештенство. Притоа, неговиот хоризонт останува доста ограничен, а неговата дејност има повеќе личен, а не општествен карактер. Тој сè уште работи исклучиво на себе и не се оптоварува со повисоки национални идеали, иако можеби ги чувствувал во душата.

Славејков, има една исклучително значајна карактеристика-умее да го долови пулсот на своето време, има верски, практичен усет, а од друга страна има огромна желба за самообразование, несакајќи да назадува, прогресирал од ден во ден. Првиот период од неговата дејност има големо значење по однос на подоцнежниот развиток на неговата личност и е органски сврзана со неа.

4.5.1. Подемот во 50-те и 60-те години.

И додека на Запад, во текот на револуционерната 1848-ма се покажа волјата на млада Европа, која се манифестираше со силна реакција против романтизмот, со реализмот во литературата (Манифест, 1848), позитивизам во филозофијата, радикализам во социјалниот и општествениот живот, додека во Русија се случува духовен подем во текот на 60-тите години, а каде се обучуваат и многу Бугари, дотогаш во Бугарија, развитокот не се одвива толку брзо.

Имено, иако постои тенденција да се фати чекор со западноевропските земји, дури кон крајот на 60-те години на 19 – век, на Бугарија ѝ се случува романтизам, исто како и во Србија. За ова, многу придонела Кримската војна (1853-1856) која го избистрила бугарското политичко сознание и ја покажала непокорноста пред грчката патријаршија. Се раѓа движење за политичка слобода, антитурско, заедно со антигрчкото, за национално ослободување и засебна црква. По таков начин, 50-те и 60-те години го усложнуваат бугарскиот политички, стопански и културен живот.

Почнува да се печати богата периодика: 1844 „Љубословие“, „Б'лгарски известник“, „Б'лгарски орел“ (1846), „Цариградски вестник“ (1848-1861) на Иван Богоров и Александар Екзарх во Цариград, „Мирозрение“ во Виена (1850), „Б'лгарска дневница“ во Нови Сад и „Дунавски лебед“ во Белград на Раковски, „Б'лгарски книжници“ во Белград 1858 на Димитар Мутев, „Б'лгарин“ (1859-1863) на Драган Цанков и „Турција“ во Цариград (1862-1875), и др.

Периодичниот печат придонел за изразување на различните погледи и сознанија, го поддржувал националното сознание, го изразуvalo општественото мислење и, го изнело пред светот бугарското национално прашање. Истовремено, се раѓаат повеќе идејни движења, се разгоруваат општествената и националната борба, во подем се училиштата и читалните, кои станале средиште на бугарскиот дух, се

оформува многубројна и подобро подготвена интелигенција во Бугарија и надвор од неа.

Најпосле, се создаваат и културни центри: на домашната интелигенција во Цариград и во дијаспората: Белград, Букурешт, Браила, Болград, Одеса, Москва и на други места. Бугарската книжевна продукција која се создава веќе и во туѓина, сè уште е без поетски надарени личности. Првите боди на Димитар Попоски (Одата на Софрониј од 1813-та) и песните на Богоров и Сичан Николов, немаат уметничка вредност. Единствено творбите на Најден Геров, особено неговата поема „Стојан и Рада“ од 1845 - та и оние на Атанас Кипиловски, можат донекаде да се сфатат како своевиден почеток на бугарската поезија. Потоа, веќе следуваат и други, поиздржани поетски обиди, како на пример, оној на Георги Сава Раковски и неговиот „Горски патник“, каде се пренесуваат индивидуални доживувања и преживувања, иако неговата поема ја губи својата патриотска и фолклорна романтика во патосот на револуционерниот идеал. Сите овие поети, кој подобро кој послабо создаваат поезија во периодот пред и по Кримската војна, (50-те и 60- те година на 19 - век) всушност, го подготвуваат тлото за појавата на еден Славејков.

4.5.2. Во Тревен и Трново. Неспokoјствата.

Кон крајот на 1849-та, Славејков станал учител во Трново. Со себе ги зел мајка си и двете сестри и, под покровителство на трновските првенци Никофор Даскалов и поп Јовчо и останал во Трново три години. Преживеал некаква љубов со ќерката на тамошниот поп и, според некои негови писма, мечтаел со неа да основа семејство, но во 1854 - та година се венчал со имотната и убава тревенка, ќерката на тамошниот градски првенец Иванчо Рајков, Иринка, по таков начин стекнувајќи се со солидна општествена репутација.

Веќе кон крајот на 1853-та оди во Плевен, каде станал секретар на владиката Доротеј, надевајќи се дека ќе ја стекне закрилата на Неофит (грчкиот владика). Но, попусто. Во Плевен останал само неколку месеци, за следната 1854 година, пак да стане учител во Тревен, а во 1855 - та или 1856 - та да стане учител во Трново, во класичната машка гимназија, каде што престојува веројатно, не подоцна од 1862 – та година.

Овде другарувал до Никола Михајловски, директорот на училиштето, К'нчо Кесаров, воспитаник на Белградската духовна семинарија, Никола Златарски и др. Од Трново се враќа во Тревен во 1863 година, а потоа и во Ески Џумаја (денес Трговиште). Инаку, тука не се задржал долго заради стравот да не биде убиен од некои гркомани. Во 1864 – та година бара учителско местово Шумен, па оди во Варна, само неколку дена, зашто согледал дека во тој град грцизмот сè уште не е добро искоренет и нема услови за дејствување, така што се враќа во Тревен, каде што станува учител и потоа во Трново, од каде одлучува да замине во Цариград.

Славејков не успеал подолго време да остане на едно место, Тие неспokoјства му овозможуваат, покрај другото, да се запознае со просветните дејци. По таков начин, тој можел да има не само обрасци за својата педагошка практика, но и да ги развива своите книжевни интереси. Учителствувал, со мали прекини 13 години.

4.6. „Басненик“ и „Сместна китка“.

Колку што Славејков бил посветен на образовната и воспитната дејност, исто толку бил вклучен во просветителскиот подем на времето, така што можел да се повлијае од примерот и на тогашните книжевници. Во Тревен тој подготвил три книги, кои ги издал во Букурешт во 1852 – та година: „Басненик“ или „Езопови басни“,

„Смесна китка“ (Тератка I) и „Песнопојка или различни песни, сатири и гатанки на бугарски јазик за развеселување на младите“.

Првата книга „Басненик“ била посветена на Маринчо Петров од Плевен, кој го поттикнувал Славејков на културен подвиг. Втората книга „Смесна китка“ пак, била посветена на Стојан Чомаков.

Басните на Езоп, кои веќе биле преведени од Софрониј Врачански и се изучувале во грчките и српските училишта, Славејков ги превел на чист и убав бугарски јазик, најверојатно од црковнословенски или руски извор, па тие станале корисно четиво за учениците. Освен Езопови, во неговата книга се сретуваат и басни од Крилов и Лафонтен. Учејќи ги децата според тие басни, спонтано и тој се учел од школата на источната мудрост, се навикнува на алегорично размислување, што го применува до крајот на животот.

И книгата во стихови „Смесна китка“ била наменета за училишна употреба. Во тие творби, Славејков е наивен, но искрен и во нив се чувствува влијанието на Најден Геров и неговата „Стојан и Рада“.

На ти, дете,
китка цвете,
от учење,
што не вене.

Песните со наслов: „Духовно прочитание“, „Примери добродетелни“ и „Науки и уметности“, потоа „Опишувања“, „Здравословија“ и др. биле корисни и интересни не само за децата туку и за возрасните. Овие песни биле преводи од руски, грчки, српски и веројатно од турски извори, а не само од бугарски. Ова била мала христоматија (зборник, збирка) на тогашното училишно знаење. Плод пак на неговата учителска енергија била и книгата „Скратената верзија на турската историја според Н.Малуфа“, издадена во Цариград, во 1857 – та година.

Прилагодена за бугарските училишта, во неа не присуствувала патриотската тенденција, зашто не било загатнато славното бугарско минато. Сепак, најдобро и најверно, културниот идеал на своето време го изразил во стихотворбите: „Нова година“, „Век и глас“, „За Софија“, „За Враца“, сите сместени во збирката „Смесна китка“.

Од стихотворбата "Век и глас":

О български заспали синове,
дечица, момци, вси млади и стари!
От сън станете, мъдрост ва зове -
венчан ще бъде, който че предвари.

4.7. Општествена дејност

Во тој период, Славејков не можел да се ослободи од својата омраза спрема митрополитот Неофит и спрема грчките владици воопшто. Во 1854-та, тој заминал во Цариград, со цел да издејствува смена на Неофит од Трново, но се враќа во август, истата година, без да ја оствари својата замисла. Но, не се скршила неговата волја. Во 1856-та повторно оди во Цариград, сега како претставник на трновската епархија.

Овој пат, зашто веќе имал обезбедено влијание преку Никомидскиот грчки митрополит, успеал во намерата, Неофит да биде сменет од трновски владика. Неговото учество во веќе разгорената црковна борба станувало сè поживо и поинтензивно. Стекнувал влијание во цариградските кругови, главно меѓу бугарската емиграција која пак преку него го проверувала расположението на народните маси.

Во 1856 – та година, неколкупати оди во Цариград, освен по свои уште и по „народни работи“, како што кажувал самиот. Кога во 1861-та година, во мај, во Цариград се одржувал црковен собор, со 20 претставници, за да се разгледа прашањето за независна бугарска црковна епархија, тој бил присутен како ополномоштен претставник на врачанскиот и севлискиот округ. Во 1861 - та година, тој работел и на планот на разбивање на католичката пропаганда во Бугарија. Очигледно е дека Славејков, иако далеку од средиштето на културно-општествените борби, не се задоволувал да биде само учител, ами сакал да биде еден од првенците во својот крај. Бавно, но сигурно, тој се подготвувал за поширока дејност, која би имала значење за целиот народ.

Веќе имал издифиренциран однос спрема црковното прашање, кое може да се дефинира вака: против елинизмот, против католицизмот и протестанството, а за православие, за светлата традиција на св. Климент, за духовно единство на бугарскиот народ. Таквата ориентација првенствено била руска, но не помалку и бугарска. Славејков сè уште не можел да ги сфати погледите на руската политика спрема бугарската културна револуција.

4.8. Придонесот на Славејков за бугарската народна литература.

Славејков добро го познавал својот крај, како и оние села низ кои поминувал на пат за Цариград, така што имал можност да ги прошири и збогати своите познавања за народното творештво. Своите проучувања, набљудувања и грижливо собрани материјали сакал да ги сподели со другите. Во 1855-та во „Цариградски вестник“ објавува „Бугарски народни пословици“ и „Бугарски народни преданија и стари обичаи“, а во 1859-та во „Б'лгарски книжници“, објавува „Бугарски народни приказни“.

Освен тоа, преку извесниот Цветко Недев, кој имал врска со бугарската емиграција во Одеса, испратил 600 пословици и 100 народни песни, кои во 1855-та Императорската академија на науките во Петроград ги издава под наслов „Болгарски народни песни. Сборник Петра Рачова Славејков“.

Големите број собрани пословици, Славејков доживеал да му бидат отпечатени кон крајот на животот. Дека интензивно работел на ова поле сведочи и фактот што, од 1851- 1866, на Николај Плаузулов и Васил Рашеев во Одеса им испраќа 1000 пословици и 100 песни, меѓу нив и 12 песни од циклусот за Крали Марко.

Смислата на неговата собирачка дејност се крие во сфаќањето на фолклористот и романтичарот Славејков дека, во обичаите, преданијата и легендите, во песните и приказните се крие најсилната народносна компонента. Ако исчезнат тие, ќе исчезне и бугарскиот народ.

Од друга страна пак, кај него е забележителна тенденцијата, која се јавува уште во 1852-та, да се искористи народното творештво како поттик за лично поетско дело. Тој имал идеја да напише поема во која главен лик би бил Крали Марко. А таа негова страст не била случајност-тоа е време, како што вели бугарската критеристика, кога се зголемува интересот спрема народниот фолклор, што совпаѓа со публикувањето на Зборникот на Миладиновци (1861), со материјалната помош и поддршка на хрватскиот бискуп Јосип Јурај Штросмаер.

4.9. Поетот Славејков и руското влијание

Во Елена, во 1849 – та година, Славејков го проучува ценетиот подарок од Никола Михајловски - "Русская христоматия" от Галахов, издание од 1846-та. Со рускиот автор тој се запознал порано, уште кога ја проучувал библиотеката во училиштето во Габрово. Уште во 1845-та, тој го има во рака, ако може да му се верува

на неговото писмо Писмовникот на Курганов, што тој го преведува и подготвува за печат. Можно е, првиот превод од руски, стихотворбата „Гроб“, што ја објавил во „Цариградски вестник“ на Богоров, во 1849-та, да е пишувана под влијание на Писмовникот. По сè изгледа, ги познавал руските обрасци и пред 1849-та. Токму Никола Михајловски бил оној што го насочува кон руските обрасци, а веројатно му давал и корисни совети.

Христоматијата што му ја подарил Михајловски му открила еден поинаков поетски свет на Славејков, така што од тој момент, па до крајот на животот, тој ќе го отфрли српското влијание и ќе ја прифати руската поезија како урнек за уметничко создавање.

Интересот кон руската литература сè повеќе се засилувала. Во Тревен, по женидбата во 1853-та, тој се претплатува на руски книги и списанија. Можно е, неговата жед за руската литература да ја задоволува и преку препродавачи на руски книги, какви што можеле да се сретнат во Трново, во Цариград и на други места. Почнал да ги преведува од руски: „Басните“ на Крилов, кои, меѓу другото, ја поттикнале и неговата склоност-да мисли алегорично, да се изразува преку примери и анегдоти, да ги симплифицира содржините според случувањата од реалноста. По таков начин, мудростите станале составен дел од неговата практична дејност, на секојдневниот живот и активностите.

Руските романтичари пак, кои исто така ги читал во оригинал и ги преведувал, придонеле за тоа да почна да создава повозвишени почисти стихови. Така, во песната „Пророк“ од Лермонтов, која Славејков ја превел во 1859-та под наслов „Проповедник“, библискиот тон е замент со граѓански.

Славејков прв ги воведува руските поети во Бугарија. Со руско посредство, Славејков запознава и некои западни поети, како Гете и неговиот „Фауст“. Не случајно, Славејков ја приопштува на бугарски и поезијата на Осијан, мистификацијата на Макферсон, па и Бајрон. За некое големо влијание на овие поети врз младиот Славејков не може да стане збор. Но, сепак, од нив тој ги усвојува начелата и метриката на стихот, се запознава со композициската разработка на мотивот, со лирскиот тон на творбите, по таков начин навикнувајќи се и самиот да создава лична, интимна поезија.

4.10. Славејков – поет – романтичар: „Сместна китка“

Во периодот од 1850 – 1853 – та година, Славејков напишал 37 стихотворби (=песни), а во 20-тина од нив го разоткрива својот сè уште наивен поетски свет. Уште овде, во овие песни, иако сè уште не го поседува гордото сознание на поет, тој ја пројавува својата поетска дарба, созревањето и развитокот, по однос на првите поетски обиди. Овде тој е поет кој има уметничка/естетска задача, која се стреми да ја постигне според своите интимни заложби. Поетот зависи исклучиво од своите чувства и расположенија. Во основата на таа негова лирика се крие нерадоста како романтичарска суштина. Меланхолијата е доминантна. Бегството од стварноста, кое не ги задоволува внатрешните потреби и желби станува смисла на неговиот живот. Спомените и мечтите се неговиот нов свет, зашто како човек се ослободува од суетата, за прибежиште да најде во душевната природа.

Од особено значење е што и во оваа поезија Славејков сè уште не расчистил со христијанскиот миоглед, за што сведочи песната „Цвет I“ од „Сместна китка“-со интерпретации за празната слава и покајанието, за милоста, за христијанството. Овде зборува и за душата и воскреснувањето на мртвите, за богатите и за сиромашниот Лазар, или пак за животописи на знаменити светци.

Христијанскиот миоглед инаку, лесно го води кон романтизам. Тој се доживува за измамен илузионист, за кого светот е едвај една лажна мечта. Во неколку рефлексивни песни тој дури се обидува да ги премости границите на личното за да стигне до метафизичкото.

Со песната „Спомен на мината година“, тој всушност ја најавува поезијата на „Смесна китка“, загатнувајќи ги „златните мечти“ кои го воздигнуваат во облаците. Поетот се сомнева дека тој или било кој друг може да помисли дека бил „чесен и блажен“, зашто:

От край до днес тук на света
едни мечтания лъжливи,
нечайни сетнини горчиви
живота пълнат с тегота.

Во сенката на заборавот и лажниот живот, светот на срцето носи утеха. Така, во песната „На срцето“, изразен е стремежот кон заборавот, кон „мечтите да не го исплашат сонот“ на душата.

Склоноста на Славејков да обопштува, да размислува за вечните прашања, најдобро е изразена во елегијата пишувана по повод смртта на Априлов (учителот на Раковски) „На Никифоровата смрт“. Овде ја третира мачната мисла за минливоста на човековото битие, за тоа дека смртта „не гледа ред ни време“, ниту дали е човек богат или сиромашен, цар или роб, па извикува: „Ах, кратковременост световна!“

Историскиот романтизам, загатнат мошне слабо од поетите-претходници, како Д. Попоски, Иван Стојанович и Најден Јоанович и убаво изразен од Добри Чинтулов, како еден од силните белези на времето, се доловува во „Смесна китка“, како и во статиите за бугарското минато, преземени од Веселин, каде што експлицитно констатира „Ах, тие беа златни бугарски години“.

Таков е неговиот став-носталгичен по однос на минатото и оние легенди и преданија што ги слушнал во Враца, Габрово или Севкијево-„Радан војвода“ и „Моминска стена“. Но, поетски во оваа смисла тој се изјаснува во две елегии: „Спомен“ и „И таа вечер, о светла месечино“. Во златната ноќ, со сета своја раскош, поетот патува крај гробниците на прадедовците, потонати во заборав. Ослободен од притисокот на секојдневниот живот, поетот станува „роб“ на својот духовен и душевен поглед: се внесува во споменот и размислувањата, во сенки и привиденија. И, преданијата стануваат вистина, која ја оживува поетската вообразба; поетот гледа стар воин, уморен од битки, кој својот меч го предава на синот, испраќајќи го во подвиг или смрт; ете тука, вели, на високиот трон седи јунак, внук на Каран. Враќањето кон минатото било особено функционално за робот, угнетен од мачната судбина. Ваквиот тип „елегизам“-воздишка по некогашната бугарска слава-е внатрешно сроден со патриотската романтика на времето. Во таа смисла, Славејков декларативно забележува: „Обичаи, татковина, општество и, живеј со секого во љубов и согласност,“! Според него, токму татковината, за која не можел да испее реторички оди, од минатото треба да ја црпи надежта за утрешнината. Оттука и наклонетоста во неговата поезија спрема родната земја, татковото огниште, како и присуството на воздишка при спомените за родниот крај. Песните „Таму“, „Стара Палнина“, „За Тревен“, иако се напишани под туѓи влијанија, сепак, во нив доминира личната исповед.

Интересно е што во многу свои поетски творби Славејков пројавува развиено чувство за природата. Дури може да се рече дека бугарската природа за првпат во Славејков го има својот поет. Во овие рефлексивни песни, неретко Славејков пројавува и израз на свои душевни настроенија.

За овој циклус песни за природата (пејзажна лирика) со исклучителни лирски нијанси, карактеристично е целосниот романтичарски однос на поетот, особено што мошне неопределено (како во песната „Утро“), тој ја третира природата како рамнодушна набљудувачка на човековата судбина. На места пак (песната „Век и глас“) природата е блиска и сочувствителна спрема човекот и нагова утешителка. Таква е и песната „Ноќ“, во која месечината не само што свети и гори ами и страдните срца „сладосно ги теши“. Во песната „Свезда“, го моли небесното светло да не го заборави. Во песните „Љубов“ и „И таа вечер...“, тој дури отворено се исповедува дека

единствена утеха во животот му се јасните свезди, на кои им ја доверува својата болка и светлата месечина, пред која ги исплакува „тажните младешки дни“.

По однос на оваа пејзажна лирика, бугарската критеристика е едногласна дека, ако Славејков произлезеше од една повисоко развиена култура, во цивилизациска смисла на зборот, сигурно на своите песни ќе им дадеше и своевиден филозофски поглед на нештата (како еден Лермонтов на пример) и веројатно ќе засегнеше и теми кои навлегуваат во суштината на човековото битие, копнежот кон друг свет, кон надминување на земското несовершенство. Но, и како такви, тие се доволно романтичарски.

Како и многумина поети романтичари, Славејков пишува и љубовна лирика. Впрочем, рефлексивната и љубовната поезија кај него се надополнуваат. Тој, чувствата за природата ги изживува со чувството на невозвратената љубов, на отуѓеност и осаменост. Така, неколку негови лирски записи, иако се со наивен младешки израз, зборуваат не само за книжевното влијание туку и за животната праведност. Чувството на лишеност, на несмотреност на светот, води кон желбата за сон, за вечен заборав („На срцето“). Зборува за горчината на спомените и неостварената љубов кога ја гледа саканата како „ненаситно својот нов другар го целува/бакнува“ („Спомен“). Во „Љубов“, тој љубовта ја сфаќа како оган, како желба и страдање, како суша за нежниот цвет.

Славејков многу рано почнал да размислува за човековиот живот, на кој во поезијата му се приближил преку природата и жената, за по таков начин, од пасивен романтизам да премине во bolezhлив индивидуализам, кој се одразувал во длабокото чувство на осаменост. Таква е песната „Солза“, која се смета за една од најубавите во тоа време, која ја открива отуѓеноста од светот и презрениот син на клетата и злокобна татковина, осуден на тага. Но, овде се претставува и преродувањето-ослободувањето од песимизмот на младоста и зародишот на оптимистичкиот светоглед, веќе искупен со страдања и солзи. Животот, и покрај сè, сепак е мил и за него треба да се работи и да се живее.

4.11. Песнопојки. Грчки и турски обрасци. Поет на еротичен витализам.

„Песнопојката“ на Славејков за првпат е издадена во 1852-та во Бугарија, а доживува повеќе изданија – во Цариград, 1854 – та, како „Веселушка за развеселување на младите“, во 1864 - та „Славејче или збирка од различни песни, бугарски и турски за разонода на младите“.

Подоцна, во 1868 - та и 1874 - та се објавува под насловот „Песнопојка или збирка од разни песни бугарски и турски“. Секое ново издание содржело и нови песни, кои веќе биле негде објавени. Освен тоа, во овие збирки има песни кои не се само на Славејков, ами туѓи, чии автори се откриваат во други изданија. Сите тие, и оригиналните и туѓите се подложувале на преработка. Оваа збирка има многу песни преведени од грчки или турски (дури и турски, печатени на кирилица) и прилагодени според некоја позната мелодија од времето. Повеќето песни се лесни и биле пеани од младите.

Впрочем, овде Славејков го продолжува она што веќе го имал почнато во „Цветособрание“. За овие песни многу повлијаела збирката стихови на грчкиот поет Атанасиј Христопуло, која му била достапна на Славејков, а која изобилувала со еротика. Славејков не ги разбирал длабоките извори на таа еротика, ниту пак главните особености на неговата лирика. Кај Славејков, во оваа „Песнопојка“ се наидува на здрава и животна еротика, која згора на тоа, во изданието од 1852-та е „збогатена“ со наивен и плачлив, а понекогаш и досаден романтизам.

Првата Песнопојка има 16 песни, по дух блиски на оние од „Смесна китка“, само што овде е снижен гордиот тон на страдањето, чувството е лишено од длабочина и

искреност, доживувањата се многу едноставни, а формите на изразувањето сведени на безживотни шеми. Личното се губи, има многу општи места без инвенција, како и многубројни повторувања без вкус. Веројатно овде, Славејков творел за да изрази не толку свои, ами туѓи и општи душевни настроенија и состојби. Таква е песната "Помня, помня, мило либе":

"На, весела е пролетта
приятно е времето
но тъмен е за мен света
и тъжно ми сърцето".

Славејков го претставил бугарскиот љубовник од 50- тите години на 19 - век како не многу интересен и целосно обземен од своите копнежи. Неговата љубена не ги познава љубовните страдања како него. Тој се сомнева во неа дека може да биде верна. Еве, како изгледала бугарската Татјана (Пушкин), според Славејков:

„На прозореца поглежда
от зори до тъмнини,
все за тебе е в надежда
там в далечните страни“.

Иако во овој период Славејков е веќе зрел маж (37 години), тој не доживува развиток на интимниот живот.

Сепак, за Песнопојката на Славејков е важно дека содржините овде, добиваат нов поетски израз, веќе уметнички (естетски) издражан. Тие стихови се добри и по однос на непосредноста, искреноста и чистотата на лирскиот тон. Такви се песните: „Отиваш си ти от мене“, „Ето мрџна се и днес“, „Плачи, въздишай и тъжи“, „Буйни ветрове“, „До край ли ме остави“, „Ружа в месец май“, „По моря се скитам ази“, „Не растат саминки“, „Тогаз поне“, дори „На Нова година“. Овие песни покажуваат дека, иако годините поминуваат, Славејков во својата љубовна лирика (во споредба со „Смесна китка“), го сочувал својот ран романтизам. Новината овде се наоѓа во чувството, или подобро сфаќањето дека љубовта спрема жената претставува мост кон животот и, дека, плачот по жената (со призив на младешки романтизам) е всушност плач за животот.

„Не растат саминки в поле цветовете,
нито птички пеят сами в пролетта;
без сърце другарско тежки са денете,
тежък без надежди живот на света“.

И во песните со еротски мотив, особено оние инспирирани од Атанасиј Христопуло, иако од нив зборува грчкиот поет, очигледна е во нив и творечката дарба на Славејков. Такви се особено песните: "Борба за целувка", "Напомяне" и "Пиянска молитва". Се воспева виното, веселбата и љубовта, се дава еден анакреонтски поглед на светот, кој има и доза на хумор, а чија цел е-да се искаже една вистина за животот: "яж и пий, туй ще ти остане от живота", која се граничи со епикурејство. Во таа смисла, песната „Борба за целувка“, некои бугарски критичари ја третираат како реалистична слика во односот меѓу љубениот и љубената.

Како и да е, во песните од Песнопојката, Славејков ја покажува, макар и недоволно јасно, својата еротична природа. Притоа, тој е инспириран колку од песните на Најден Геров, толку и од некои руски романтичари и, иако иако не многу лесно, песната ја наполнува со љубов, како никој бугарски поет пред него.

И во овие песни се одразува времето. Се промениле стопанските форми на живот во Бугарија, особено со појавата на новиот граѓански и светски светоглед, кој го засилува отпорот против елинизмот, кој бил и економско бreme врз плеќите на

бугарскиот народ. Во таа смисла дејствува и Славејков во својата Песнопојка, сакајќи да ги изрази ставовите на граѓанската младина, едновременно давајќи и песни на народен јазик, како преземени и распространети од турски и грчки песни. По таков начин се објаснува и успехот на овие песни и нивната широка распространетост.

Бугарската карактеристика не ги оправдува обвинувањата на Т.С.Брумов дека Славејков со своите „сладострасни и неморални песни“ ширел разврат меѓу Бугарите. Зашто имено, Славејков овде го загатнува романтичарскиот копнеж. Впрочем, оваа поезија на Славејков придонесува за удирање на темелите на поетскиот индивидуализам од една, а од друга страна го диференцира неговиот подвиг за доброто на татковината, како поет на дејствувањето.

4.12. Сатиричната и хумористична поезија на Славејков

Дека не можел да се затвори и ограничи само во својот поетски свет, тоа се гледа и од неговата секојдневна активност на овеќе полиња. Покрај песнопојките, тој сместува и сатирични и хумористични песни, кои имале не помал успех од другите, особено што третираше теми кои го засегнувале животот на обичниот човек во глумата провинција, а не ги заобиколуваат ниту проблемите на семејството и желбите и воздишките на „момите и ергените“ при женидбата, односно мажачката.

Исто така, во сатирата „Грчолија“ („Гърчоля“), тој и натаму неоткажувајќи се од отпорот спрема грцизмот, ја исмева гркоманијата на некои Бугари, кои си го навредуваат мајчиниот јазик, за да бидат „поблагородни“, користејќи грчки и турски зборови. Ваквите теми меѓутоа не го одведуваат Славејков кон дидактичноет, ниту пак кон лут и горчлив сарказам. Различни и разновидни се мотивите што Славејков ги третира во својата сатирично-хумористична поезија: сознанието дека парата е најмоќната царица на светот („Без пари“), преку искусно поставени дијалози, во песните „Иван и Стојан“ или „Сийка и Еленка“, го изразува стравот од женидбата или мачниот копнеж по неа, потоа, зборува за страдањето заради беспарицата, за опседнатоста со мода, за мрзливоста, за променливоста и лукавството на сопругата во повеќе песни како: „Мариола и Кољу“, „Жена и мџ си приказват“, „Пенчо“, „Коконите зиме“, „Честити мџ“, „Стојан вдовец за мома оженен“, „Оженена мома“, „В планината духна буря“.

Со сите песни Славејков успева да предизвика љубопитство, искористувајќи повод да изрече некој животна мудрост, некоја шега, умешно да вметне некоја народна поговорка. За овој корпус негова поезија значаен е фактот што и тука, Славејков го открива животното искуство на својата средина, па изнесува комични фигури, потоа и што го користи хумористичниот стил, при сè што кругот на неговите опсервации во таа смисла бил мошне ограничен.

4.13. Календарите на Славејков

Календарите на Славејков се пишувани подоцна, кога тој почнува да го набљудува бугарското општество, во светлината на определени национални идеали.

Поетот веќе и во книжевната дејност почнува да се пројавува како општественик. И во календарите тој одново користи хумор. Во односот спрема средината, тој се изјаснува со тон на моралистичка изобличена критика, без притоа да заземе поза на пророк, кој критикува во името на Бога, ниту пак како проповедник, кој со поучителни слова би го посочил патот кон вистината и правдата, но исто така, не се стреми да биде ниту ироничен.

Во овие свои календари, Славејков се претставува како народен будител, кој рационално сфаќа и проценува, со личен поглед на нештата, но колку што е благонаклонет спрема одредени појави, толку и сака да го сврти вниманието и кон некои идеали и умее навреме да вметне доза на хумор. Хуморот го изразува со куси белешки, кои ги печати во своите календари и тоа така што ги прилагодува кон секој месец и секој ден од месецот, проследувајќи ги со некој краток коментар или лирска песна.

Идејата за ваквите календари, кои донекаде и можеле да ја ублажат финансиската состојба на Славејков тој веројатно ја добил од некој српски календар, кој можел да го има при рака додека ја истражувал библиотеката во училиштето во Габрово. Таквите календари имале своевидно општествено и национално значење.

За првпат, календар Славејков објавил во 1857-та, "Нова мода календар за 1857 г., со поднаслов "Смей се дядо да се смеем, че дано се проумеем".

Во 1861-та издал "Смешний календар за Нова година". Такви календари, со наслов „календарче“, или месецослов, Славејков издавал и подоцна во 1871 - та, 1876 - та, 1877 - та, 1879 - та, 1883 - та, но тие го немаат значењето на претходните два. Содржината на тие календари имплицитно изразува една длабока цел на Славејков: првиот негов удар е насочен спрема најопасниот непријател на бугарскиот народ-економскиот и духовниот притисок од елинизмот. Затоа, на секоја страница има по некоја шега и критика насочена спрема грчките трговци, владици, свештеници и бугарските чорбаџии.

Неговите коментари биле вакви: "Град може да падне, но сега тој вече нема да чука толкоз даскалите и писателите, колкото ќе очука гръцките владици и гркоманите чорбаџии".

Или: "Общо едно землетресение ќе стане по сичка Бџлгария, та ќе да паднат сичките грџци владици от престолите си. Частно пџк землетресение ќе стане на Фенер и то ќе бџде тџй силно, што то ќе да отцепи бџлгарската каса от грџцката".

Критиката, исто така ја насочувал и општо на културната заостанатост на Бугарите, особено на чорбаџиите, но имал и лични забелешки, како на пример, критиката спрема Раковски, заради тоа што тој употребувал „мртви падежи“. Ја критикувал и женската мода, која се повеќе се европеизирала, а тоа според Славејков, може да претставува опасност за бугарските обичаи, за формите на социјално однесување и духот на народот.

Тоа било период (средината и втората половина на 19 - от век), кога Бугарите се ослободуваат од патријалхалниот бит и се стремат кон подражавање на грчката и европката култура и модата воопшто. Притоа, не треба да се сфати дека Славејков бил против европската култура, ами пред сѐ добар познавач на бугарскиот бит, на христијанските црковни обреди, но и на бугарската ангажираност да гледа предност, а не одрекување од своите иманентни културни белези, па и оние во модата. Тој сакал пред сѐ да ја мотивира националната чест и чесност, да го предизвика, да му даде цели и задачи. Во таа смисла и неговата духовитост не е злобна и саркастична туку таква што засмејува и разведрува.

4.14. Поетското искуство.

Во својата поезија Славејков ги изразува своите убедувања и притоа, неговиот успех се должи колку на содржината на неговите стихотворби, толку и на умешноста да завладее со формата.

Тој станал господар на бугарскиот збор.

И ако бугарските лингвисти уште од 40- тите години на 19 – от век расправале за тоа во кој правец треба да се развива бугарскиот јазик (па оттаму и трите школи-црковнословенска, славјанобугарска и бугарска), Славејков, потпирајќи се на својот

усет и на искуството на Берон и Априлов, уште во 1846-та го напушта црковнословенскиот и пишува на јазикот на средината од каде што потекнува. Таквиот јазичен демократизам му налага во поезијата да го употреби источното бугарско наречје (ова е добро за нас Македонците). Уште овде разрешил едно практично прашање, докажувајќи дека на бугарски јазик може да се пишува и дека тој е, како што сметале гркоманите, расипан од членот. Обилната продукција на Славејков ја затврдува поетската реч, создава форма на уметнички израз и налага тонско - метрички одмерен стил. Доловувајќи го духот на бугарската реч, тој можел со неа да работи слободно и да ја употреби како градиво за уметничка творба. Имал извонредно чувство за форма, зашто од многу рано пишувал и се трудел да ја совлада, за да може сигурно да го разработува мотивот. Тој создавал одлични лирски композиции, затоа што умее поетската тема да ја потчини на определен план.

За обележување е дека Славејков подоцна поправал и свои и туѓи дела, стремјќи се кон подобра изразност. Строфите му се доста стегнати и синтаксички и музикално. Најчесто, строфата ја расчленувал на 4 стиха. Немал богато образование, така што видокругот му бил мошне ограничен. Должината на неговите стихови најчесто била од 4, 8, 12 и 18 слога, со не секогаш запазена цезура: 3+4, 4+4, 4+4+5, во зависност од лирското чувство.

Колку и да имал недостатоци во таа смисла, тој се смета и за прв колорист на бугарскиот стих.

Добро ја владеел и римата, која најчесто е вкрстена, женска и машка, а се среќаваат и внатрешни рими. Неговите рими звучат убаво (красно - тјасно, гушка - дружка, пазва - запrikaзвай, строго - с Богом, покрива - изтриват, мрамор - јавор, мене - научени, дървета - долове). Музикалноста се засилува не само со повторувањето, со ритмички повторените фрази ами и со соодносот на звучните и беззвучните согласки.

Најпосле, по однос на поетиката на Славејков, треба да се предочи дека тој постигнал лирска мелодичност, музикален стих, мошне значајни за тој период и тоа не толку според соодветната подготовка и техниката на своето поетско творештво колку со непосредниот и жив усет за убавата и звучна бугарска реч.

4.15. Поетиката на Славејков

Славејков, во рамките на својата дејност во Тревен и во Трново, главно се потпира на општественото сознание како поет. И наместо да се наврати на раниот романтизам од „Смесна китка“, тој го насочува вниманието на грчки дури и на турски обрасци. Во таа смисла, неговото натамошно растење како поет доаѓа повеќе благодарение на неговото интензивно читање руска уметничка литература. Но, времето било такво што тој не можел долго да остане поклоник на својата муза (руската литература). Неговото поетско се наоѓа на крстопат. Но, и во тој период антагонизмот меѓу поетот и граѓанинот не е напрегната, зашто имено, поетот го развива своето граѓанско чувство, а граѓанинот на заборава дека е поет. Единствено што поетот, кој го поставува граѓанинот во сенка, не им дава поетски израз на оние настроенија и идеали кои го мачат борецот Славејков на општествената арена.

Само малку одломки од таа поезија можат да загатнат дека Славејков не бил рамнодушен спрема маката и радоста на својата средина. Затоа и може да се рече, од „Смесна китка“ до „Славејче“, не заборавајќи ги и календарите, последователно, има мал развиток. Линијата на тој развиток може грубо да се означи: од индивидуализам, макар и бледо пројавен, кон колективизам, и тоа во романтичарски дух. Во личноста на поетот Славејков останува непроменет неговиот културен идеализам.

4.16. Дејноста на Славејков во Цариград. Бугарското црковно прашање.

Творечката и животната енергија на Славејков требало да биде исползувана. По сè изгледа, Цариград најмногу го привлекувал за таму да ја продолжи својата идна дејност, а особено откако Иван Андреев Богоров ја пренел својата работа од Лајпциг во Цариград и тука почнал, во 1848-та да го издава Цариградски вестник“ (подоцна и во своја печатница).

Во периодот околу Кримската војна, Цариград станува важно духовно средиште на бугарскиот духовен живот, кога и има наплив на Бугари-работници, трговци, занаетчии, просветни дејци и народни будители. Се создава бугарска колонија, која брои околу 30 000 души, а кон крајот на 70-тите години и 50 000 души. До ослободителната војна, овие Бугари имаат свои другарства од професионален, финансов и трговски карактер, како „Провидение“ (1862-64), „Братско дружество“ (1867-74), „Напредок“ (1871-72), „Блага чест“ (1871), „Надежда“ (1872-78), „Промишление“ (1870-76).

Незадоволни од својата црква, конституирана во 1849-та во Фенер, каде што е седиштето и на грчкиот патријарх, тие имаат намера да основаат поголема црква, чии основи ги втемелуваат во 1858-та, но заради пречките од Грците инедостатокот од материјални средства во 1860-та година, не успеваат.

Сепак, кога во 1858-та за владика е поставен Иларион Стојанов Михајловски, тие веќе имаа смел духовен водач. Во рамките на црквата Св. Стефан, тие во 1857-та го отвораат основно училиште „Св. Кирил и Методиј“, а подоцна и други училишта на други места во близината на Цариград. Освен тоа, грчкото училиште во Куру-чешме, француското католичко училиште, потоа царското воено-медицинско училиште, султановиот лицеј и др., привлекувале голем број Бугари кои сакале повисоко образование (Раковски, Добри Војников и др.). Во тие училишта се создавале ученички бугарски другарства со патриотски и просветни задачи. Во 1857-та се создава бугарско книжевно другарство кое го издава „Б'лгарски книжници“. Бугарската општина во Цариград го издава списанието „Читалиште“ (1870-75). Списанието „Македонска дружина“ (1871-74) пак, имал за задача да ја брани Македонија од грчката и српската пропаганда, а „Женското добротворно другарство“ (1875-77) се грижел за духовниот подем на Бугарките.

Веќе во 70-тите, Бугарите во Цариград настојуваат да отворат бугарска гимназија, болница и библиотека. После првата печатница на Иван Богоров од 1849-та, веќе се отвораат и други, кои публикуваат весници, списанија и книги за Бугарите, така што тој печат ги поддржувал повисоките бугарски културни, стопански и политички интереси, не само во Цариград, како исклучително значаен духовен центар за Бугарите туку и во цела Бугарија.

Сепак, најголемото внимание тогаш е сосредоточено кон прашањето за бугарска црковна независност.

Цариград ги знае сите моменти од борбата, која почнала во 40 – тите години со Неофит Бозвели, преку Илариот Макариополски, со знаменитиот 3-ти април, 1860-та, за да се стигне до 1870-та и 1872-та до Антим I, првиот бугарски егзарх (1871-та се основа Бугарската егзархија, независната бугарска црква, што Бугарите успеале да ја издејствуваат преку изделување од Патријаршијата). Лозунгот на бугарската колонија во Цариград, која ја изразува главната насока на бугарската национална политика, изразена во „Читалиште“ во 1879-та од Балабанов била: Оружје! и: Книги!

Славејков се обидел да остане во Цариград уште во 1856-та, кога му е ветено да биде учител при бугарската црква во Фенер. Во 1858-та бил помошник певец во бугарската црква. Со цариградските Бугари тој имал контакти и преку списанието „Гајда“. А, кога како учител во Трново, во 1862-та се запознава со американскиот мисионер Алберт Лонг, кој му наложува да го прведе Новиот завет од црковнословенски на бугарски, тој сфаќа дека конечно, судбината му се насмеала.

Веќе во 1864-та се преселил во Цариград, кога и добил задача да го поправи Новиот завет и исто така и веќе преведениот Стар завет.

Отпатувал без сопругата и децата, што му овозможило слобода по однос на неговата општествена работа. Живеел близу до средиштето на своите сонародници во многу скромни услови.

Во Цариград, Славејков зел учество во духовниот живот на своите собраќа. Имал доста развиено чувство за заедништво. Бил претседател на бугарското читалиште и го следел неговиот развој. Во 1870-та бил член на штотуку основаното печатарско другарство „Промошление“. Читалиштето уредува и говори, а веќе во 1873-та, Славејков го печати текстот, односно говорот "За славјаните и елините, главно за българите", а во текот на 1875 - та и: "Българската колонизация в Цариград".

Неговите говори биле живи и огнени, но духовити и поттикнувачки, по секој повод: славењето на споменот на Кирил и Методиј, како и славењето на празникот на читалиштето, кога се отвора и првата бугарска изложба. Останале запаметени и неговите посмртни слова/говори (=епитафи) за Авксентиј Велешки од 1865 - та и Илариот Макриополски од 1875 - та. Многу од говорите на Славејков биле компромитирачки за властите, па затоа останале неотпечатени.

Говорите на Славејков ја придобиле наклонетоста на народот. Тој ги имал сите квалификуваности на добар оратор, а неговите говори се слушале со радост и напрегнатост. Затоа, неговото име станало симбол на бугарската политичка програма. Неговите говори го предизвикале вниманието на странските комзули и некои грчки владици, кои доаѓале во неделни денови да го слушаат. Во 1871-та ја изложил идејата, заедно со Иван Најденов, да отворат и бугарска гимназија и да издаваат бугарски весник што би излегувал секојдневно, Таа замисла му се остварува дури во 1890-та, кога Харитон Геннадиев во Пловдив го издава дневниот весник „Балканска зора“. Славејкови имал и многу помошници, меѓу кои и син му Никола, кој е многу заслужен за излегувањето на списанието „Македонија“. Славејков исто така, честопати се обраќал, преку редакцијата на весниците со апел до претплатниците за неопходната материјална помош за излегувањето на весниците.

Особено е значајна годината 1871-та, кога Славејков, со помошта на Британското библиско друштво работи над преводот на Стариот и Новиот завет. Тогаш тој имал повеќе време не само да го следи развојот на црквото прашање туку и непосредно, да земе учество во борбата за бугарска духовна независност.

Пишувал статии, агитирал меѓу емигрантите во Цариград. Затоа и бил наклеветен од неистомислениците пред Букурешкиот револуционерен комитет. Така, тој бил принуден да „војува“ на три фронти: грчки, турски и бугарски. Зел учество во поранешните црковни собори, а при народниот собор од 1871-та се бори за ослободување на затворените бугарски владици, ги наметнува своите сфаќања при изработката на Уставот за Бугарската егзархија.

Сепак, кулминација на неговата општествена дејност запаметена во бугарската историја претставува црквната борба на 22 јануари, 1872-та. Од писмо од 1870-та, може да се види дека тој ги поттикнува Бугарите во Цариград да го поддржат Иларион Макариополски, Панарет Пловдски и Иларион Ловчански да отслужат литургија на Богојавление во бугарската црква во Фенер, без одобрување од Патријархот. Црквната служба се отслужила и предизвикала вистинска бура во Патријаршијата. На 22 јануари, народот се собрал во дворот на црквата и, инспириран од говорот на Славејков, тргнал кон Високата порта, носејќи, наместо плакати, листови од списанието „Македонија“. Таму, Славејков и Тодор Икономов до великиот везир поднесуваат три барања: 1. Да се вратат бугарските владици; 2. Да се исполнат барањата и 3. Во народните работи да не се меша Иванчо П'нчович. Овој бунт на повеќе од 2000 души, многу смел и опасен, значел и почеток на крајот на заокружувањето на бугарското црковно прашање: на бугарскиот народ му се дава за право да пристапи кон избор на свој духовен главатар.

Во 1872-та Славејков ќе биде наклеветен во списанието „Македонија“ и ќе биде затворен на неколку месеци, по барање на Егзархијата и бугарскиот народ, но и по залагањето на Митхад-паша. Исто така, повторно бил наклеветен и куќата му била демолирана од турски чиновници и бугарски неистомисленици и, сигурно долго ќе лежел во затвор, ако за него пред великиот везир не се заложил лично егзархот Антим I, како и некои руски дипломати во Англија. Излегувајќи од затвор, за него настапиле тешки денови на преиспитувања и лишувања. Ништожната учителска плата во 1873 и 1874-та едвај стигнувала за да преживее. Она што било вредно во неговата куќа го продал евтино за да осигура леб. Неговиот најстар син Ива, кој веќе го завршил колеџот, од 1872-та станал учител во Враца и ја презел грижата за семејството во Тревен. Другиот негов син Рачо, со помошта на рускиот амбасадор, грофот Игнatieв, заминал во 1873-та за Николаев, како питомец во јужнословенскиот пансион на Тодор Минков. Сепак, Славејков требал да ги исплати долговите на списанието „Македонија“, а не му помогнала ниту едномесечната обиколка низ Македонија во 1874-та, која била со задача наложена од Егзархијата, да ја спречи таму (во Македонија) католичката пропаганда. Молбата да остане подолго во Македонија, Егзархијата не ја одобрила.

Тој го изгубил и учителското место. Материјалната состојба не му ја подобриле ниту долгите ноќи поминати во подредување на своите георафски, етнографски и историографски материјали или подготвувајќи статии за некој весник, кои требал да ги печати под псевдоним. За да може да преживее во Цариград, тој се трудел да го материјализира својот книжевен труд. Превел напори да го врати својот претходен углед и да остане во Цариград како скроман деец по 13 години работа за бугарскиот народ.

Наоѓајќи се под надзор на турската полиција, клеветен од грчките свештеници и во немилост на Митхад-паша, заедно со рамнодушноста на Бугарите па дури и на некои свештеници, тој согледува дека веќе не е пожелен во Цариград. Во крајна беда, во 1874-та го напуштил Цариград и заминал за Одрин, каде што станал учител. И од Одрин, каде што забите на грцизмот сè уште биле остри, тој како човек исфрлен од коловозот на општествениот живот, морал да замине, преместувајќи се во 1874-та за учител во Стара Загора.

4.17. Училишните изданија на Славејков.

Уште во 1866-та Славејков обнародил мошне голема и содржински значајна работа-книгата „Габровското училище и неговите први попечители“. (Училиштето во Габрово и неговите први претставници).

Посветена на Априлов и Плаузулов, оваа книга за која тој долго време собирал материјал (одејќи дури во Одеса), имала за цел да го запознае народот со појавата, развитокот и организацијата на првата бугарска гимназија. Индиректната цел на авторот била, со оваа книга да ја претстави историјата на културниот подвиг во времето на бугарското просветителство (=преродба). Во таа смисла, како извор на податоци, таа и денеска е мошне значајна.

Покрај редакторската работа на Библијата (1864-1870) и работата во „Читалиште“, Славејков издава разни книги и брошури, весници и списанија, со кои настојувал да ги задоволи духовните интереси на најшироките народни маси или пак потребите на бугарските училишта. Така, освен песнопојките, календарите и месецословите, во 1868-та издал: „Първа читанка“, „Таблицы кратки“, „Начална книжка за черковно чтение“; во 1869 г. „Кратка читанка“, „Искрици или разни поучителни приговорки“, „Кратка свещена история“, „Робинзон [на островът си]“. Приказка твърде нравоучителна, за употребление в училищата“; во 1870 г. - „Кратки приказки за децата“; во 1871 година пак, издал 7 брошурки „Пчелица или ред книжки за децата“, прво детско списание кај Бугарите.

Сите овие изданија, како што се гледа од насловите, биле наменети за бугарските деца, зашто тој, како учител, добро ја познавал детската психологија. За тоа зборувал и во "Наръчни наставления за учителите" од 1872 година.

Тој се грижел и за еснафите од Балкапан (општината каде што била сместена главнината на бугарската емиграција во Цариград), па во таа смисла издава бугарска книга со поуки и за забава. Исто така, во 1868-та ја издава книшката "Светий Димитрий Солунски и македонските славени българите", а следната година "Спомен за тисацелетието от деня на смъртта на св. Кирила".

Објавува инекои преводи, кои се печатени во 1868-та: "Исторически примери върху нравствеността, събрани от разни нравствени книги" и "Питомка или правила за прилично поведение между човеците, заети от италиански", от Франческо Соави, а во 1870-та "Дневникът на бедний момък или преговаряния върху человеческий живот" от О. Фоје.

Преведувал и прилагодувал на бугарските прилики и раскази, повести и романи. Во 1867-та ја објавува посвеста на Шевалие "Царуване осем дена или историята на Мазаниела" и многу други: "Разбойник в Балкана", и "Последний Абенсераж" од Алфонс Рене де Шатобриан и "Цариградските потайности". Прводите ги правел од руски и француски, а подоцна во тоа му помагал и син му Иван. Сите овие преводи имаат романтичарски карактер и извршиле големо влијание на естетската култура на Бугаринот од тоа време.

Славејков бил мошне прогресивен, кога веројатно под влијание на француската литература која можел да ја чита во оригинал, почнал да обрнува внимание на т.н. женско прашање, во смисла на настојување и бугарската жена да стекне образование. За таа цел, ја издал брошурата "По въпросът за жените", во 1869-та, а веќе во 1870-та почнува, еднаш месечно да ја издава "Ружица или ред книжки за жените", прво женско списание кај Бугарите, од кое излегле само два броја. За жал, ова списание не било поддржано од бугарската жена, која сè уште економски зависна, не можела да оддели од семејниот буџет за едно списание, кое се залагало за нејзиното духовно издигнување.

Славејков не бил поддржан и за други, потрајни негови изданија. Тој бил еден од првите Бугари кој се обидел да издава хумористични весници, но без многу успех. Напразно се обидува да ги насмее и другите и себеси, во тешките денови на душевни приспитувања. Поради недостатокот од материјални средства и заради рамнодушноста на бугарската колонија во Цариград и будното око на властите, тие списаниеја за кратко време замираат. Сепак, најопшто гледано, Славејков со тое изданија станал прилично популарен книжевник.

4.18. Сатиричниот весник „Гајда“ (1863-1867)

„Гајда“ бил сатиричен весник за освестување на Бугарите, кој Славејков го уредувал додека учителствувал во Ески Џумаја. Почнал да се публикува во Цариград, во февруари, 1864-та до 1867-та, двапати месечно. Заедно со весникот „Макеоднија“ тие стануваат важни органи на бугарската политичка и општествена мисла. Од 1865-та, во „Гајда“ излегувал литературен прилог, „Весник за наука и забава“. Подоцно, како мото на весникот ја ставил реченицата „Човек нема поголем непријател од незнаењето“. Весникот задолжитено имал уводна политичка статија, па дел за „Бугарските работи“, за „Грчките работи“, „Кореспонденција“, разни „Шарени новини“, стихотворби и анегдоти, белешки за нови книги и сл.

Кога почнало објавувањето на литературниот подлисток, политичката статија била укината, но весникот си ги задржал дотогашните културни и политички тенденции. Работел главно сам, а подоцна му се придружиле и други.

Овој и други весници издавани во Цариград имале за цел, да ги востановат бугарските интереси по легален, законски начин.

„Гајда“ имал антигрчка настроеност. Немало страница од нејзиниот политички дел, а во него да не се напаѓало грчкото свештенство, грчкиот патријарх и елинизмот воопшто. Весникот, може да се каже, имал тактика во борбата и односот спрема црковното прашање. „Гајда“ се родила во разгорена општествено-политичка борба, кога единството на бугарската интелигенција било нарушено, кога почнале заемни борби меѓу самите Бугари. Во таа смисла, „Гајда“ станала изразител на едно движење кое го поддржувала, развивала и му давала идејна програма. Тоа било движењето на бугарските трговци, на младите борци за бугарска независност.

4.19. „Македонија“ (1866-1872).

На овој свој неделен (седмичен) весник Славејков мошне многу бил посветен, зашто станал орган на цело едно движење во бугарскиот општествен живот.

Весникот имал неколку поднаслови во различни периоди: „Политички и филолошки весник“, „Весник за народот“, „Лист за политика, книжевност и трговија“, „Весник за политика и книжевност.

Иако „Македонија“ не располагал со доволно материјални средства, што може да се види од различните „понуди“ и „повици“ на Славејков до претплатниците, сепак тој успеал да стане еден од најдобрите весници што тогаш излегувале во Браила, Букурешт и Цариград. Покрај Славејков, во овој весник свои текстови печателе најистакнатите бугарски интелектуалци во тоа време: Григориј Немцов, Тодор Икономов, Никола Прванов, Ива П. Славејков и др. Весникот имал уникатна новинарска тактика и ги следел најпознатите странски весници-грчки, турски, руски, српски, англиски, германски и француски. Оттаму, во него се наоѓал не само материјал за информација и политички преглед туку и статии, кои на ваков или онаков начин ги засегнувале бугарските интереси, особено такви преку кои редакторот Славејков или сакал да прикаже некои свои видувања или пак се стремел да го држи напрегнато вниманието на општествената јавност на некои прашања од политички и културен карактер.

Весникот бил под будно внимание на строгото око на цензурата па, затоа што требал „да игра како што му свират“, редакторот се стремел да користи загатки, пословици и поговорки, или пак препечатени статии од странскиот печат. Кога препечатувал статии, Славејков или ги скратувал, ако тоа било неопходно или пак, давал иронични забелешки. Особено со иронија ги проследувал статиите земени од грчки изданија, било атински било цариградски. Многу бил внимателен кога препечатувал од руски или српски весници.

„Македонија“ била во полемика со некои турски и грчки весници, така што, воопштено зборувајќи, таа ги одбивала сите странски мислења што биле неприфатливи за народното дело. Весникот постојано го изразуval сопственото мислење против бугарски и странски ставови и бил орган на младите, орган на определено движење, предупредувал на опасност, го пренесувал и странското влијание меѓу народните слоеви, изјаснувајќи ги притоа и своите ставови. Така се оправдува настојувањето на Славејков да им служи само на „народните работи“, да не знае за „атер и страв“, никогаш да не отстапува од своите начела и да се бори за да создаде будно просветно и општествено мислење.

4.20. Националното прашање и борбата на Славејков за јакнење на бугарското национално самочувство.

Славејков бил упорен во борбата, затоа што не отстапувал од своите тврди убедувања. Тој станал стожер (упориште) на оние кои сметале дека судбината на народот зависи од него самиот. Неговата парола била „Запознај се самиот себеси“! Средствата за тоа биле црквата, народните училишта, читалиштата, библиотеките, периодичниот печат и книжевноста, воопшто. Затоа во своите изданија печати мноштво статии за националното прашање, кои поблиску или подалеку ја засегнуваат неговата програма. Имал определена тенденција-да докаже, категорично да истакне дека за бугарскиот народ се неопходни пред сè просветување, образование, внатрешно усовршување, повисока духовна култура. Една од неговите цели е да се запази јазикот-по секоја цена. Иако неговата концепција за народноста има и географски, етнографски и моралистички тенденции, сепак, во својата основа таа е филолошка. Некои негови статии носат наслов: „Здравиот егизм“, „Јазикот на еден народ“, „Народ и народност“, така што, иако не се сите во негово авторство, зборуваат за неговиот здрав поглед.

Сфаќајќи ја по таков начин народноста, тој работи и на планот на бугарското „родознание“ (познавање на татковината, на бугарштината). Бугарскиот народ броел 6 милиони и, според него бил најброен во европска Турција и има многу богата и славна историја, за што материјали можеле да се црпат од живиот извор-народот. Затоа, треба да се изучуваат и да се опишуваат неговите нарави и обичаи, „неговата статистика и положба“, да се собираат „народните песни, приказни, пословици и поговорки“, за тие да ѝ служат и да ѝ бидат од корист на татковината.

Друга идеја која ја проникнува целокупната негова дејност е-да се запазат етничките граници на Бугарија и да се запази бугарштината и бугарскиот јазик и надвор од границите на Турција-во Романија, Србија, Бесарабија. Тој водел грижа и за најоддалечените краишта на неговата татковина. Таму каде што се сочувал бугарскиот јазик, не треба никој да го замолкне.

Во таа смисла, Славејков е еден од првите коишто ја сфаќале опасноста за *бугарскиот народ во Македонија, на која ѝ се заканувала во тоа време опасност од силната грчка и српска пропаганда*.⁷ така што тоа била причината зошто на својот втор весник му дава име „Македонија“. (курз. ЛКЧ)

Славејков се раководел и од друга идеја: да се постигне духовно единство меѓу сите „претставници“ на бугарскиот јазик, зашто само тогаш тој ќе може да биде силен и да опстои при секаков внатрешен отпор. (Македонската интелигенција во овој период има контакти со бугарската, во најмала рака во Русија-Петроград, Москва, Одеса и во Софија, а националното прашање кај нас не може ниту да се рече дека е во фазата на својот зародиш).

И кога некои (така се вели во бугарската критеристика) почнале „таму“, во Македонија да испраќаат буквари и книги на македонско наречје, тој во весникот Македонија неколкукратно упатувал на опасноста дека таа дејност води кон „опасен сепаратизам“.

Крајната цел на Славејков била и тоа е неговата голема идеја, Бугарите да се стремат кон зајакнување на своето национално самосознание. Тој добро согледал

---

⁷Имајќи предвид дека оваа статија е преземена од бугарската книжевна критика, а нашето издание има карактер на прирачник – учебно помагало, го додаваме токму овде ставот на македонската книжевна историја според која, ваквите изблици на „присвојување“ на Македонија и Македонците, особено во периодот на многузначајниот 19-ти век, се должат на недоволно закрепнатото национално самочувство на Македонците, кое пак, се должи на влијанието на различните пропаганди кај нас во тоа време – втората половина на 19 – от век: грчкото црковно влијание, политичкото турско ропство, бугарското националистичко влијание и, згора на тоа уште и католичката пропаганда која стигнува од Хрватска преку рускиот професор Виктор Иванович Григорович, собирач на народни умотворби.

дека е неопходно Бугарите да се манифестираат како народ, како определена културна единица, како одделно колективно сознание.

Тој станал страстен водач за бугарска национална индивидуалност. Од еден полски весник во весникот „Македонија“ со задоволство ја превел мислата дека „еднаш изгубената слобода може да се поврати, но изгубената народност никогаш не се враќа, никогаш не може да се спечали“.

Оттука, Славејков го извел својот краен идеал-духовна слобода, лична и книжевна, во најширока смисла на зборот. Таа слобода за него станала скапоцена особено откако Митхад-паша, тогашниот турски велик везир, препорачувал бугарските училишта да се спојат, да се претопат со турските. Во таа смисла тој ја поведува борбата против добро замислениот план на турската власт.

Ваквите идеи и дејства не се исклучителна особеност само на Славејков. Во борбата за разрешување на бугарското национално прашање земаат учество и други истакнати личности, со високо образование, со широки познавања на грчката и европската култура. Само тој немал високообразование. Но, благодарение на својата волја за самообразование, тој, иако самоук, застанува меѓу бардовите на бугарската интелигенција и, во многу нешта се издигнува над нив, како вистински народен трибун. Како вистински „човек од народот“, неговите идеи произлегле од потребите, сфаќањата и желбите на широките народни слоеви. Тој многу добро го познавал бугарскиот народ, живеел со неговата мисла, дејствувал во негова полза. Не бил демагог, ами поседувал одлики на трезвен Бугарин кој интуитивно ја доловува смислата на нештата, потпирајќи се на своите набљудувања и својот практичен ум. Како вистински борец тој верувал во инстинктот на народот и го слушал гласот на народот, заради што и неговото дело доживува успех. Преку неговите дела може да се суди за народот, така што неговиот пример претставува вечно соединување меѓу личноста и колективот, преку што и најсилно се изразува народноста. И народот го чувствувал Славејков како свој, зашто работел и за себе и за другите. Неговата личност предизвикувала доверба.

Славејков бил еден од најзначајните претставници на бугарската борбена стихија, на бугарската волја за национално самосознаие преку просвета и култура. Во таа смисла, тој бил непоткуплив од домашните и туѓи влијанија, иако понекогаш бил свесен дека по таков начин ќе ја навлече омразата на некоја силна, но ниска и дребна душа. Како и Неофит Бозвели и Георги Сава Раковски и тој знаел да биде маченик за идејата, за народот и татковината, за националното самосознание. Тоа е една висока добродетел и саможртва, која ја познаваат само големите луѓе. И, веројатно немаше да биде толку силна, ако ја немаше дарбата на публицист. Општественикот ја давал содржината, а публициститот-формата. Затоа се и неделиви.

4.21. „Изворот на белоногата“ – поема

Поемата „Изворот на белоногата“ е инспирирана од народната поезија. За заплет е искористен познатиот мотив за вечната љубов на двајца млади. Во поемата е исползувано народното верување за вградување на тело на човек или неговата сенка во новата градба, за таа да биде здрава и издржлива. Овој мотив се сретнува на почетокот и на крајот од поемата.

Во композицијата во прв план е епското доживување. Изграден е прецизен заплет. Освен епското, свое место има и лирското, што се должи колку на придобивките на традицијата, толку и на фактот што поемата, како типична романтичарска творба со лирско-епски карактер веќе можела од западноевропските книжевности да допре и до јужнословенските.

Сликите се типични за фолклорот, изградени со типични за Бугарите квалитети и на принципот на контраст.

Во првите стихови, поетот го воведува читателот во времето и местото на дејството. Тоа се случува во селото Бисер, во старите денови. Сега се воведуваат ликовите на девојката Гергана и момчето Никола. Тие се потретирали целосно во духот на народната традиција. Користени се постојани епитети како: „пиле шарено“, „кротко јагне“. Обилно е застапена и метафората.

Описот на девојката се развива во рамките на уметничката симболика.

Се опишува љубовта меѓу Гергана и Никола, фазите на додворување и продлабочување на врската меѓу нив, искажано преку народните обичаи: додворување на седенка, на изворот за вода, за да се дојде до цвеќето за девојката, што претставува гест на желбата таа да стане сопруга на Никола. Овде е заплетот на поемата.

Прекршена е забраната да се сака девојката, поточно да се прикажуваат среќата и љубовта во опасно, полноќно време, кога скитаат вештерки, змејови и духови. Овој, навидум непотребен момент од поемата, се претвора во мошне важен за нејзиното натамошно развивање. Во одбивањето на Гергана се открива нејзината претпазливост, а во границите на епскиот мотив – нејзината желба да бидат исполнети утврдените правила на заедницата.

Во светот на љубовта и убавината ќе се вмеша дисхармонијата. Поттикнува е од „мешањето црна вода“, што е олицетворение на судбината. Главен чин во развојот на заплетот е средбата на девојката со везирот. Се случува неочекувано нарушување на вообичаениот ред на нештата. Везирот во срце ја ставил, но во срцето на Гергана има веќе некој друг.

Во следните стихови следува дијалогот меѓу Гергана и везирот, што е прикажан како вербален дуел меѓу незаштитената девојка и сесилниот господар. Во него се прикажани и вредностите на двата различни света на кои припаѓаат. Во разговорот, Гергана ја претставува традиционалната култура и доблестите на патријархалното општество. Сè што ќе допре нејзината чиста душа, добива неизмерна вредност. Целиот овој свет е лојален. Животот на Гергана е исполнет со ред и селски бугарски менталитет, во кој сите се еднакви. Тој патријархален свет ги има квалификативите: дом, љубов, родители, семејство, труд, убавина на природата.

Преку ликот на везирот пак, насликан е неговиот начин на живот. Тој нуди невидени и нечуени нешта за да ја заведе девојката. Се обидува да ја уништи нејзината замисла за убаво, достоино, да ја извади од нејзиниот свет и да ја убеди да се откаже од него. Но, ликовите зборуваат различни јазици, тие не се сослушуваат и не успеваат да ги разберат аргументите на другиот. Световите во кои живеат располагаат со вредности кои се некомпатибилни.

Гергана цврсто стои зад своите убедувања. Таа го брани правото и желбата да живее во своето родно место, ги брани своите блиски и својата љубов. Она на што најостро се спротивставува е посегнувањето по правото на избор. За неа е недозволиво нарушувањето на личниот свет и чувства. Во нејзиниот свет нема господари и робови. Таму владее слободата, и тоа е единственото нешто во што се согласува со везирот. Гергана тука е олицетворение на бугарската девојка која е тврдоглава и упорна кога е во прашање одбраната на своето. И токму тоа ќе предизвика восхит кај везирот заради што и ја ослободува девојката. Овој момент претставува кулминација на вредносната битка меѓу ликовите, битка во која девојката е морален победник, а наградата и се претвора во прокоба.

Во поемата, Славејков оваа нејзина победа ја претвора во пропаст. Сите добри дела на везирот не се во состојба да ја елиминираат мрачната судбина.

За да биде здрава основата на фонтаната на изворот, во неа е вградена совршената убавина на Гергана. Љубовта не може да ја надмина силата на вербата во мистичното. Никола не се враќа дома, а се слуша понекогаш кога свири, токму тогаш кога на чешмата се појавува сеништето на неговата сакана.

4.21.1. Историјат на поемата „Изворот на Белоногата“

Помеѓу Ибинча и Харманли на патот има чешма која се нарекува „Акџ балдџрџ чешмеса..“

Така започнува една од најпознатите *поеми* во бугарската литература „Изворот на Белоногата“ од Петко Рачев Славејков, напишана во 1873 година. Овде тој ја воспева и возвишува духовната сила на бугарската жена и убавината на бугарското село. Славејков извесно период од својот живот поминал во Харманли, така што имал можност добро да ја запознае околината. Бил заинтересиран да дознае каде бил погребан Волкашин. Имено таа желба, подоцна, го довела до тоа да ги слушне народните кажувања за чешмата кај Харманли.

Акџ балдџрџ чешмеса... или како што денес чешмата се нарекува Изворот на белоногата е изградена на крајот од 16 век од Сиаваш паша. Подигната е статуа на славната хероина белоногата Гергана (којашто го восхитувала големиот везир со своето достоинствено однесување). Луѓето раскажувале дека до чешмата имало три натписи на мермер од коишто денес е сочуван само еден: „Благодарение на водата сè е живо. Добродетел Сиаваш паша, 1585.“

Местото каде е се наоѓа статуата

Статуата на белоногата Гергана

При ископувањата спроведени во 1960 година од Археолошкиот институт при Бугарската академија на науките, потврдено е дека чешмата кај Харманли е изградена кон крајот на 16 век заедно со познатиот Олудере. При ископувањата е откриена и тракиска керамика од предримската ера, кои сведочат за постоење на населби пред 2500 години.

Денес до Герганината чешма има мермерни скали, а околу нив на мермер се исклесани зборовите на Петко Славејков. Исто така постои и статуа на убавата девојка Гергана, извајана од бел камен.

Токму тука Славејков ја слушнал приказната за Гергана, пренесувана од генерација на генерација. Подоцна тој ја овековечува оваа легенда преку своето дело, кое претставува гордост на Бугарите и бугарската култура.

Истоимената поема на преродбенскиот поет е напишана во 1873 година и е објавена во списанието „Читалиште“. Кај селската чешма везирот се сретнува со Гергана и сака да ја убеди да дојде со него во харемот, во Истанбул. Таа на тоа му

возвраќа дека и да оди со него не би го засакала, како што го сака својот роден крај, родителите и како што го љуби Никола. Турчинот останува импресиониран од нејзината решителност, па затоа заповеда нејзината сенка да биде вградена во селската чешма. Така Гергана умира.

"Изворот на Белоногата" е дело, која засекогаш ќе остане еден непресушен извор за гордиот бугарски народ во времето на османлиското владеење. Композицијата на делото е изграден спореднародните преданија за девојката Гергана и ги подразбира неминливите доблести на бугарската девојка и жена.

Во Гергана е олицетворена силната и длабока морална сила на девојката во тоа време. Таа ја открива бугарската филозофија на животот врз основа на љубовта и личниот избор, тесно поврзани со слободата. Она што ја издвојува Гергана од останатите и што ја претвора во идеал за совршенство е чистата и несебична љубов. Како што Пенчо Славејков рече: "Тоа е предавство во љубов кон Божјото проклетство на Бога" (Измена в љубовта е за българката Божие проклетие). Славејков ја опишува љубовта меѓу Гергана и Никола како чесна, возвишена и верна. Тој постојано ја нагласува припадноста на ликовите еден кон друг.

Она по што ликот на Гергана е уникатен е тоа што во неа е вткаено само љубов, во нејзината душата не постои место на омраза. Оваа љубов, во комбинација со чувство на должност кон татковината и' дава на Гергана единствен став за идеалот не еден Бугарин.

Гергана ги поседува сите карактеристики кои што својствени за бугарската жена. Нејзе ја карактеризира напорната работа. Таа оди на нива, ја врши домашната работа, ја одгледува градината... Бугарката е позната по својата напорна работа. Покрај тоа што е вредна, Гергана е и *скромна*. Ова е една од причините зошто таа не оди со везирот - нејзината скромност. Таа не е опседната со алчност и жед за пари.

Во заплетот на делото, авторот воведува две баладични епизоди. Првата е на почетокот на песната, во која „Црната Веда“ ги слуша двајцата вљубени и ја раскажува приказната. Втората е на крајот, кога сенката на Гергана е вградена во чешмата и таа умира. На прв поглед, овие две епизоди немаат логична врска со централниот настан, средбата на Гергана со везирот, што се случува крај чешмата.

Поемата се состои од три дејства.

Во првото дејствие се претставени младите, момци и девојки, весели, а само Гергана тажна, зашто сè уште го нема Никола. Младичот пристигнува со група млади. Задониле бидејќи носеле камења за новата кука. Сите се радуваат на претстојната свадба. Кога другите заминуваат, Никола и Гергана остануваат сами. Среќни се. Пред да се заминат, Никола и' подарува цвеќе на Гергана, но таа одбива, понесена од народното верување дека во вечерните часови не се подарува цвеќе, зашто ќе донесе несреќа. Никола го зграпчува цвеќето и си заминува. Гергана останува сама со нејзините сурови претчувства.

Во второто дејствие, претставена е Гергана, која рано се подготвува да оди на изворот, а таму Никола ќе ја чека. Гергана оди на чешмата, но дознава од селаните дека везирот дошол и останал токму во нивното село. Кај изворот бегот Селим со задоволство ги гледал девојките како доаѓаат да наполнат вода. Тој заклучува дека во неговиот харем нема само Бугарка, па затоа се одлучува да си избере една. Никола којшто дошол на изворот порано, ги забележува Турците и заминува од кај изворот со цел да ја сретне сканата за да и каже да не оди кај изворот. Но, тие се разминуваат. Бегот ја забележал убавината на Гергана и посакал да ја однесе во харемот. Тој се обидува да ја заведе со неговите пари и облека, убедувајќи ја дека таа не родена да работи на нива, туку да појде со него и да живее богат живот, но Гергана не наследува на тоа. Убедувањата на везирот ги наоѓаме во стиховите:

...Ти не си за туй родена,
Най си родена, дарена
бяла ханџма да бѣдеш,

все по чардаци да ходиш...
я хайде, бяла българко,
хайде на Стамбул да идем...

Таа сака да остане во својата татковина, заедно со нејзиниот сакан, пријатели и родители. Никола ја дознал состојбата во која се наоѓа Гергана, ги собира сите млади и заедно одат кај бегот да го замолат за милост. Трогнат од големата љубов на младите, бегот наредува девојката да биде ослободена и во таа чест наредува на местото на изворот да се изгради чешма.

Во третото дејство се прикажува чешмата, која е веќе завршена, и притоа се потенцира дека во темелите на чешмата мајсторите ја вградиле сенката на Гергана. Молбите и плачот на девојката не можат да ја спасат... Никола, исто така, бара спас за својата сакана, но залудно. Гергана умира.

Никола откако дознава за смртта на саканата оди на нејзиниот гроб, за потоа никогаш повеќе да не се врати дома...

Поемата „Изворот на белоногата“ ги овековечува здравите основи на патријархалниот свет.

Користена литература:

1. Йоцов, Борис ПЕТКО РАЧЕВ СЛАВЕЙКОВ,
<https://litenet.bg/publish10/bjocov/prslaveikov.htm>, видено на 01.03.2018 година.
2. Михайлов, Камен ПОЕЗИЈАТА НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ,
<https://litenet.bg/publish4/kmihailov/prslaveikov.htm>, видено на 01.03.2018 година.

5. ХРИСТО БОТЕВ

(1848-1876)

Името и дејноста на Христо Ботев отвора значајно поглавје во новата бугарска литература. Неговата поезија (од вкупно 19 песни) е прва која има уметнички, естетски белези (слично како и местото и улогата на Константин Миладинов во македонската литература).

Бил поет, револуционер, публицист. Бил задоен со идеите на напредната руска интелигенција од 60-тите години на 19-от век-Чернишевски, Доброљубов и Писарев; бил пасиониран приврзаник на револуционерната идеологија на Васил Левски, кој проповедал ослободување на бугарскиот народ од Турција со сопствени сили и изградување бугарска држава врз принципите на демократијата и рамноправноста на сите народности во неа.

5.1. Раното детство и родниот Калофер

Како што соопштил Захари Стојанов, првиот биограф на Ботев, тој е роден на 25-ти декември, 1848-та, на Коледе и крстен Кристофер, зашто се родил во очи на Божиќ. Потекнува од едно, како што го нарекуваат најубавите бугарски преродбенски гратчиња, Калофер, во подножјето на Стара Планина (или Балкан). Според Стојанов, „...ако не се беше родил и пораснал во живописниот Калофер, каде што Стара Планина е гигантска, паметник и олицетворение на волјата за слобода...од него можеше да излезе сосема поинаков човек“.

За својот роден крај, самиот Ботев ќе запише: „Тој алтан, Калофер роди во мене страсна љубов, која исчезна толку рано, и длабока омраза, што ќе ме придружува до гроб“. Загатката за „љубовта и омразата“ била една од оние тајни што Ботев ги однел со себеси без да ги обелодени. Меѓутоа, во ова негово самопризнание се кријат клучните зборови-„љубовта и омразата“-на неговата поезија, што се двата пола, плус и минус на неговата поезија и неговиот човечки и поетски темперамент.

Во таа смисла и бугарската критеријка го потенцира контрастот меѓу првичниот негов младешки светоглед, инспириран од величествената природа на неговиот роден крај, што веројатно имал клучна улога во поттикнувањето на идниот поетски порив од една страна и од друга, бедата, ропството, понижувачката, нечовечката и „скотска“ положба на народот, а кои ќе го фрлат семето на незадоволството и депремираноста. Подоцна, самиот Ботев ќе запише: „Тоа беше селото Калофер...Овде ги запознав чорбациите и сиромашните, Турците и народот“. Ова категорично и остро самосознание на младиот Ботев јасно ја одразува противречноста на неговиот краток живот (живеел само 28 години).

5.2. Школување и дејствување.

Со помошта на рускиот вицеkonzул во Пловдив, Христо Ботев тргнува да учи во Одеса во 1863-та. По една година, тој запишал: „Овдешниве учители и нивните наредби не се човечки, туку зверски“. Ботев тешко ги поднесувал строгите правила на училиштето, така што негово училиште стануваат библиотеките и книгите, уличните средби и шарениот свет на одеските босјаџи и бунтовници по скришните станове.

Иако таткото на Ботев бил уважен учител во Калофер и човек што ги изучувал „елинските науки“, а од синот сакал да направи руски воспитаник од Одеса, иронијата на судбината предизвикала сосема поинакви случувања. Бил исклучен од училиштето, но тоа за него значело слобода. Нему веќе не му било потребно формално образование. Се упатил да учителствува во Бесарабија, каде што живеела бројна бугарска емиграција.

Престојот во селото Задунева во 1866-та се смета за најбогатото поглавје во неговиот живот. Таму среќава природен, слободен живот, без никаква романтична љубов, без романтични средби. Таа година, Ботев се запишал со намера да студира на Одескиот универзитет, но семејната несреќа на татко му, го принудила да се врати во татковината, каде што во почетокот на 1867-та го заменува болниот татко во училиштето.

Авантуристичкиот дух повторно го носи меѓу бугарската емиграција во Романија, така што се зафатил да работи како печатар кај печатарот Паничков во Браила. Очекувал да се вклучи во револуционерните чети што заминуваат во Бугарија. Тоа очекување било инспирација да ја напиша знаменитата песна „На проштавање“. Сепак, ослободувањето на Бугарија било уште далечно.

Во 1868-та, Ботев, во една мелница кај Букурешт го среќава идеологот на ослободителната борба од Турците -Васил Левски, така што бил воодушевен од неговата личност. Во ова романско прогонство, Ботев се сретнува и со идниот т.н. патријарх на бугарската уметничка реч-Иван Вазов, кој исто така бил воодушевен од младиот поет Ботев.

Следните години му биле исполнети со постојано движење.

Бил учител во Александрија и Исмаилија, се занимавал со конспиративна дејност, соработувал со емигрантските весници и списанија. Во 1871-та, со телеграма ја поздравил Париската комуна. Во јуни, 1871-та почнал да го издава својот прв весник „Збор на бугарските емигранти“, од кој излегуваат само пет броја. Во април, идната 1872-ра година бил затворен поради револуционерна дејност и лежел во Фокшанскиот затвор, од каде што бил ослободен по интервенцијата на Љубен Каравелов и Димитар Ценович.

Во тие години се зближил со втората силна и значајна фигура на бугарската национална борба-Љубен Каравелов. Ботев соработувал во неговите изданија, а Каравелов одиграл важна улога во идејното оформување и културниот ангажман на Ботев. Во тоа време, Ботев создава обилна публицистичка продукција.

Од средината на 1872-та, Ботев подолго време престовува во Букурешт. Следната, 1873-та, почнува да го издава својот весник „Будилник“, од кој пак, поради недостиг на средства објавил само три броја.

Соработувал со весникот „Независност“ на Каравелов, во кој објавува неколку песни и многу фељтони. Наскоро почнал со издавање на третиот весник „Знаме“ и во тоа време, созрева раскилот меѓу Ботев и Каравелов-не само поради лични туку и поради идејни причини: Каравелов го претпочитал просветителството, а Ботев се залагал за екстремните патишта на револуционерно дејствување.

Во јули, 1875-та, Ботев се жени за Вената Рашева, а идната година се раѓа ќерка му Иванка. Сепак, не му било судено да се радува на спокојниот семеен живот. На 9-ти мај, 1876-та го презема водството на една чета и се вклучил во бунтот. На 13-ти мај заминува кон Дунав, каде што се качува на легендарниот параброд „Радецки“, со кој по пристаништата ги собира 200-тините борци на неговата чета. Четата се истоварува на бугарскиот брег кај селото Козлодуј, тргнува кон планината Балкан (Стара Планина) и кај Враца е пречекана од турската војска. Таму загинува и Ботев.

5.3. За поезијата на Ботев.

Христо Ботев бил поет на вокација. Неговиот збор доаѓал од длабочините на неговиот дух, како што се раѓа и песната. Не е чудно што неговите песни се пееле и станувале народни, добивајќи фолклорно-социјални карактеристики: и во метриката и во стилот и во духот. (Нешто слично како нашиот помлад Миладинов). Но, неговата поезија го надминува фолклорот не само со силната лична интонација и биографската исповедност во неа туку и со новата литературна насока.

Поезијата на Ботев е генијален скок што бугарската уметничка поезија ја постигнува за време на преродбата. Таа е голем чекор од фолклорот кон литературата.

Иако во споредба со него претходната поетска традиција во бугарската литература е мошне скромна, Ботев сепак, се потпира на нејзиното искуство (она на Раковски и Славејков). Несигурниот поетски збор на неговите претходници кај него се здобива со изразна зрелост. Ботев се учел од примерот на Пушкин и Лермонтов, на Гете и Хајне. Но, извориштата од кои тој тргнува речиси не се препознаваат, зашто во неговиот стих доминантна е неговата индивидуалност и изразна моќ.

Поезијата на Ботев е скромна по квантитет-тој напишал сè на сè 19 песни. Сепак, тие не биле доволни да го направат најголем и недостижен бугарски поет.

Периодот во кој ги создава своите песни, исто така е краток-од првата песна „На мајка ми“, објавена во април, 1867-та до последната „Бесењето на Васил Левски“ од 1875-та поминува помалку од една деценија (7 години). Сепак, тоа е времето во кое бугарската поезија го достигнува својот врв (во просветителскиот период што се граничи со романтизмот) и, како таква станува подеднакво вредна по однос на европската.

Една од основните карактеристики на поезијата на Ботев е нејзината *дијалогичност*: таа секогаш се изразува со глас упатен кон некој (поетот, поетското јас се поставува како прво лице во претпоставена говорна ситуација) -мајката, братот, либето, таткото, народот, татковината (кои се всушност етерично присутен соговорник на поетскиот субјект), или пак, поетскиот субјект е директно е вклучен во дијалогско-вокативна лирска конструкција.

Во таа смисла, драматизмот на поезијата на Ботев не е само психолошки драматизам на поетот, кој е распнат меѓу мечтата и „реалноста“ на постоечкиот херој туку и уметничка драмска структура која преку дијалогот го претставува објективниот драматизам во животот.

Другиот битен белег на поезијата на Ботев е нејзината елегичност. Елегијата инаку била еден од најомилените жанрови на Ботев (контрадикторност меѓу неговиот револуционерен и пркосен дух и елегичноста на неговиот поетски израз).

Треба да се има предвид дека елегичноста на Ботев мошне многу се разликува од жалниот сентиментализам на неговите претходници. Тие не го поседуваат иманентниот поетски талент на Ботев. Во таа смисла, неговата поетска емоција се развива од тагата кон сарказмот и сатиричниот гнев кон скотската стварност и анималната покорност на народот (како во песните „На брат ми“, „Елегија“, „Во меаната“), од една страна, а од друга се насочува кон идеалот на високото романтичарско значење на подвигот („До моето либе“, „На проштавање“, „Хаџи Димитар“).

Татковината и народот се највисоките вредности во поезијата на Ботев, но и во неговиот живот, воопшто. Ако татковината за него е недопирлива и света вредност, народот во неговата поезија е амбивалентен лик: кога Ботев вели „молчи народот“, тој е објект на гнев и презир, како ропско „стадо“. Во „ќе каже некогаш народот“- е израз на врвното морално-историско паметење на нацијата.

Овој амбивалентен (двоен) однос кон народот ја определува позицијата на Ботев во бугарската литература. Со Ботев и неговата поезија започнува процесот на т.н. осменичка манифестација на поетот/поетите по однос на народот (во таа смисла Ботев е синоним за поет - јунак на револуционерната борба; Иван Вазов е поет, како народен пастир, а Славејков е поет на културниот подвиг).

Поезијата на Ботев се квалификува како негова творечка стихија (стихијно, непланирано ја создавал) и претставува врв на бугарската поетска реч.

Сепак, и според својата изразност и според своето значење во историјата на уметничкиот збор и како историски патос - публицистиката на Ботев е конгенијална на неговата поезија. Неговата публицистика (што се гледа и од песната „Хаџи-Димитар“) покажува дека тој не е обична „распеана птичка“, туку еден од најголемите ерудити-Бугари на своето време, кој бил одлично запознаен со филозофските, културните и политичките идеи.

Ботев создавал класични примери на публицистички жанрови, како што се фељтонот и политичката статија и нив ги доведува до уметничко совршенство (значи, во нив има и многу естетика). Дури и малите весникарски жанри, какви што се хрониката и информацијата-се литературно неповторливи. Главни карактеристики на публицистиката на Ботев се: генијалните анализи, одлични емоционални слики, префинета иронија и сатирична жолчност, белетристички живи описи и карикатурани портрети. Бисери на неговата публицистика се статиите: „Наместо програма“, „Политичка зима“, „Смешен плач“, „Народот“, „Петрушка“.

Како прво поглавје во новата бугарска поезија, Христо Ботев стои некаде на преминот на романтизмот ко реализам. Израснат идејно-политички под непосредното влијание на руската револуционерно-демократска мисла, како и под влијанието на штотуку започнатата демократска националноослободителна револуција во Бугарија, тој станува револуционерен поет од профилот на доцните романтичари. Како таков бил изразуваач на расположбите на нареволуционерниот дел од народот-малоимотното селанство и ситната буржуазија, економски угнетена од Турците.

Ботев издал само една стихозбирка и тоа заедно со својот другар Стамболов, со наслов „Песни и стихотворенија од Ботјова и Стамболова“, во Букурешт, во 1876-та. Освен тоа, Ботев издал и два календара: едниот во 1875-та, каде што била објавена и стихотворбата „Хаџи Димитар“ и вториот во 1876-та, каде што е објавена песната „Обесувањето на Васил Левски“. Освен овие, познати му се и некои преводи од руски јазик.

Проучувачите на поетското дело на Ботев, меѓу кои најзначаен е Михаил Арнаудов, ја нарекуваат неговата поезија генијална импровизација!

Песните на Христо Ботев, издадени од 1868-та до 1875-та, 19 на број, ги одразуваат тие зовриени револуционерни чувства кај бугарскиот народ. Неговите први песни се одликуваат со елегичен тон, како резултат на незадоволството и говорат за

противречностите меѓу идеалот и стварноста. Подоцна, Ботев користи пошироки епски слики на револуционерната борба („На проштевање“, „Ајдути“), остра критика на паразитските слоеви и квазипатриотите („Во меаната“, „Гурѓовден“, „Патриот“). Во своите песни тој го повикува народот на востание („Борба“, „Мојата молитва“). Главната тема во оваа поезија е идеалот за слобода-национална и социјална.

Во првите песни на Ботев („До мајка си“, „До брата си“, „На проштевање“, „Ајдути“), веќе се чувствува пулсот на народноослободителната борба, за подоцна тоа чувство да престане, бидејќи во следните свои песни, неговите социјални идеи ќе се здобијат со поширока историска перспектива. Таков е случајот со песните „Борба“ и „Молитва“, во кои се насетува благотворното влијание на Париската комуна, каде што тој резонира со волјата на комунарите и ја жртвува својата надеж во името на една борба за живот и смрт за спас на целото човештво.

Ботев бил револуционер-романтичар, така што успеал стварноста на своето време правилно да ја одрази во уметнички слики. Тој го жигосува современиот поредок, преполн со противречности и доминација на експлоататорската класа на домашната и странската буржоазија (чорбаџиско-беговскиот систем). Освен тоа, тој успеал да покаже и револуционерна перспектива за излез од таквата состојба. Оттука, некои критичари го нарекуваат и критички реалист.

Исто така, се смета дека Ботев создал уметнички метод, каков што не се среќава кај неговите современици, т.е. метод на реалистичко одразување на стварноста во нејзиниот револуционерен развој напред. Врз таа основа, неговата револуционерна романтика се појавува како суштествен елемент на реализмот. Ова е значајно за суштината на поетскиот свет на Ботев, зашто овој автор навистина имал постојано активен однос кон реалноста што го опкружува. Тој како да се задушувал во моралната пустелија на своето време, па непрекинато спорел со него. Ботев е во постојан конфликт и со инертноста на средината, со непостојаноста на народот, со заспаната совест, со згаснатата енергија.

Меѓутоа, неговата личност многу често ја покрива сенката на самотноста, па затоа често и се наоѓал во резигнација. Се чувствувал неразбран и навреден, ќе пати заради несовршеноста и пасивноста на светот. Постојано распнат меѓу идеалната и реалната визија на стварноста, тој ги создава своите 19 песни.

Според Гане Тодоровски, основниот впечаток по однос на поезијата на овој поет и револуционер е драматичниот конфликт помеѓу личноста на поетот и општествената стварност.

Овој конфликт е присутен уште во првата негова стихотворба „Кон мајка си“. Со непростлив грев во душата поетот шета по светот и наидува само на она што веќе душата му го мрази. Од длабочината на душата, тој се оплакува пред мајка си. Причините за болката не се искажуваат, но можат да се насетат. Преовладува елегично расположение и типична романтичарска пасивност по однос на стварноста. Има овде и младешка сентименталност. Ботев тука застанува на позицијата на еден пасивен протест. Тој ја одречува постоечката стварност, без да ѝ најави свое активно спротивставување.

Во второобјавената песна „Кон брата си“, тој веќе наоѓа сили да ѝ се спротивстави на реалноста. Ги надминува очајот и желбата за смирување во гроб, желбата за смрт. Овде се проширени и конкретизирани неговите патриотско-општествени мотиви за песимистичко гледање на животот. Тој си ја сака татковината, пати заради народните наволји и искажува подготвеност за борба. Сепак, чувствува дека е осамен и малкумина се тие што ќе го посетуваат.

Толкувачите на поезијата на Христо Ботев, заради ваквите размисли на поетот низ кои тој се пројавува како разочаран самотник и страдалник во своето општество, непомирлив одречувач на стварноста, мечтател опчинет со иднината, во него препознаваат романтичар од повисока класа, т.е. револуционер-романтичар.

Во песната „Елегија“, тоа негово извишување во револуционер-романтичар е далеку поевидентно. Во „Елегија“ се открива позрела фаза на идејно-политичкото, психолошкото и творечкото оформување на поетот. Сега тој се исправа простум пред

сопствениот народ, лице в лице со поробените, за да му се обрати од позиција на еден активен однос кон стварноста. Тој го прекорува народот дека слободата не ја подаруваат никому и никаде, дека неа ја донесува борбата. Во оваа песна тој прекорува и насочува, протестира и е гневен. Оваа песна е во духот на романтичарскиот концепт - тој не се ограничува на сликањето на стварноста, туку ја слика како реалност и својата претстава за неа. Овде има и едно сознание за историската одговорност пред својот народ и пред татковината. Тој однос пак, е во согласност со неговиот веќе пројавен конфликт со општеството што го опкружува, т.е. судирот на идеалот и стварноста.

Врз основа на оваа идеологија, револуционерно-демократска во својата суштина, се пишуваат и другите песни на Ботев („Борба“, „Мојата молитва“, „Гурѓовден“), низ кои продолжува и се доразвива конфликтот (што е и лајтмотив тука) не личноста и општеството.

И во песните што носат сатирични белези, Ботев се служи со романтичарска гротеска („Патриот“).

Во песните со ајдутски мотиви („Ајдути“, „На проштевање“, „Пристанала“, „Се зададе темен облак“), тој исто така се пројавува како романтичар, кој од повисоки идејно-морални позиции ја одрчува гневно, иронично и патетично грозната општествена стварност.

За да се сфати поцелосно поезијата на Ботев, треба да се споменат и неговите стихотворби „До моето прво либе“, „Хаџи Димитар“, „Обесувањето на Васил Левски“.

Песната „До моето прво либе“ има програмски карактер. Таа е своевидна „арс поетика“ на Ботев, па опсегот на нејзината содржина ги надминува рамките на интимниот, автобиографски повод. Овде се претставува поетовата визија за љубовта, во еден поширок контекст, но и социјално-етичките проблеми на своето време. Тоа се прашањата за правото и долгот, за личната среќа, за социјалните проблеми на времето, за смислата на жртвувањето. Овде се наоѓаат во конфликт двете гледања на љубовта: едната, личната, сентиментално-спокојната и другата, слободната, љубовта кон револуционерно-ослободителниот идеал, саможртвата за народна слобода и правда. Сликата на стварноста овде е остварена преку револуционерната мечта на поетот, како возвишен, прекрасен израз на неговиот херојско патриотски дух.

Баладата „Хаџи-Димитар“ е најпозната стихотворба на Ботев. Овде поетот го манифестира својот романтичарски уметнички поглед на светот. Ликот на ранетиот војвода е даден низ положба, опстановка и судбина на нешто необично, величествено, легендарно, волшебено, нешто малку е реално, но е исклучиво, несекојдневно, возвишено. Херојот на песната е историска личност и поетот ја слика неговата смрт. Тешко е ранет и е останат сам во планината. Се споменува името на Караџата и на дружината, што ќе рече дека постои соодветна историска верност, но тоа не се елементи на реализам. При сликањето на херојот и неговото умирање, Ботев го применува принципот на уметничката условеност и на романтичарската (субјективна) симболизација. Кај јунакот што страда некаде во планината, доаѓаат орлицата, соколот и волкот. Тие не се предадени низ реалистичен опис како крвожедни животни, туку како поетски симболи треба да претставуваат нему блиски суштества според силата и слободата. Тие доаѓаат за на херојот да му ги олеснат болките. Во тие симболизации, поетот ја воведува и самовилата како романтичарско олицетворение на слободољубивоста, вечната младост и убавина. Самата планина Балкан (Стара Планина) како амбиент, е предадена низ поетска симболизација на пазува-закрилница. Планината како географски поим е таков романтичарски херој што му ја „пее“ ајдутската песна на јунакот, величејќи го неговиот подвиг. Не само таа туку и земјата и небото и свертот и природата жалат по него. Овој максимален размер на хиперболизациите му е потребен на авторот за да ја потенцира големината на трагиката. Сите тие неми присуства покрај ранетиот јунак прераснуваат во живи суштества, исполнети со најчовечки грижи и сочувство по неговите патила. Дури и сонцето подзапирало, па пече поналутено, дури и гората го нуди своето таинствено и благо шумолење како лек наместо бакнеж, дури и ѕвездите го опсипуваат небото,

небаре приспивна песна, дури и месечината брза за да изгрее, дури и ридовите разнесуваат надалеку ајдутска песна.

Низ таа волшебено раскрилена раскош на природата, јунакот се претставува како нешто духовно најголемо. Ликот на Хаџи Димитар се возвишува низ една титанска големина, чиј подвиг добива димензии на бесмртност. Тој е еден од оние што никогаш не умираат. Затоа е и толку тешка таа негова смрт што и не е смрт, зашто за него поетите ќе пеат низ вековите. Ботев уште на почетокот ја највува неговата бесмртност: „Жив е тој, жив е...!“ По таков начин поетот ја сугерира идејата, што ја заокружува со коментарот: „Тој што во бој за слобода гине, нема да умре...“

Песната „Обесувањето на Васил Левски“ е последната поетска творба на Ботев. Интересна е и заради својата творечка историја и заради силниот лиризам во неа. Песната била напишана кон крајот на 1875-та, во еден од најтешките моменти од животот на Ботев, кога тој се наоѓа осмаен во емиграција и напуштен од многумина дотогашни другари по идеја и акција. Гладувал во периферијата на Букурешт, заедно со мајката, жената и браќата. Песната ја пишува како прилог на еден календар што го печати за да може да се прехрани.

Ботев кон личноста на својот другар и водач на бугарската револуционерна организација чувствува длабок пиетет. Ботев бил воодушевен од Левски, за него со восхит зборувал во писмата до своите пријатели, но уште повеќе бил потресен од веста за неговата смрт. Сакал со стихови да ја опее и оплака таа ненадоместива загуба за бугарскиот народ. И успева да создаде поетска творба за која ќе биде речено дека се одликува со необична уметничка сликовитост и дека е полна со сугестивен трагичен патос. Има нешто митско, нешто епско, силно и сеопфатно во оваа песна, во која поетот ја слика својата татковина како мајка, како црна робинка што жално и милно ја оплакува смртта на својот син-единец, кој виси на црната бесилка. Зимата е лута, виорите гонат трња низ полето, гарваните грачат и кобат, пците и волците луто завиваат. Сè е вознемирено низ едно претчувство на грдо зло-смртта на првводачот на борбата против петвековниот турски освојувач (чие име не е ни споменато), сè е во некоја тревога. Целиот народ тажи и го оплакува херојот. Студ и мраз, плач и безнадежност насекаде. Такво е и срцето на безутешната мајка-робинка, нејзиниот глас е беспомошен, глас во пустина. Изградена е слика на една широка и разгранета сенародна болка што попримила димензии на страотна вознемиреност меѓу луѓето и меѓу природата. Во духот на романтичарскиот концепт, претставен е еден реален историски случај што се користи како повод за да се пресоздаде во уметнички облик едно длабоко внатрешно доживување на настанот.

Оттука и Васил Левски, како и Хаџи Димитар е симболизиран и донекаде хиперболизиран лик. Во песната за Васил Левски се изразува односот на народот кон трагичниот настан. Левски е лик-симбол.

5.4. Личниот и татковинскиот простор во поезијата на Христо Ботев

Поаѓајќи од една прилично елементарна и мошне општа карактеристика по однос на поезијата на Христо Ботев дека имено, таа „стои на границата меѓу романтизмот и реализмот“ (Тодоровски, 2005:10), ентитетот простор ќе го разгледуваме повеќе од позиција на значење, а помалку (или сосема малку) како географски поим. Заправо, просторноста, во реална смисла на зборот (токму како географски поим), кога е во прашање вечно младиот бугарски поет Ботев се потенцира во секој еден биографски запис за него: роден е во живописниот Калофер, во преграатите на велелепната Балкан Планина. Родното место ја одредило, или можеби подобро - ја предодредило неговата револуционерна, поетска и конечно и животна судбина. Родниот простор е негов ДНК – код, негов иманентен дијалектички судир на противречности, зашто од него ги наследил гордоста и пркосот на невремињата, од една страна и презирот кон народната покорност пред ропството, од

друга. Бездруго, врската со неговиот народ е цврста и нераскинлива, зашто и тој самиот од него се изродува и нему му припаѓа.

Оттука, неговата поезија ќе се „покори“ на уште една општа квалификација дека имено, таа, во себе го носи „судирот меѓу идеалот и стварноста“ (Тодоровски, 2005:10). Мошне сличен, но без доза на општост е и ставот на Елка Димитрова, кога вели дека во својата поезија Ботев прави синтеза на опозицијата меѓу рационалниот и емотивниот параметар. Дека, „во разумот се слеваат и мислите и чувствата“ (<http://slovo.bg/showwork.php3?AulD=27&WorkID=10904&Level=3>). Впрочем, низ своите сè на сè 15-тина песни, Ботев, движејќи се постојано по граничната линија на романтизмот и реализмот, односно идеалот и стварноста, знаел некаде да биде повеќе сонувач и копнежлив, а другпат сурово реално да зборува за социјалната експлоатација и против пасивноста на својот ропски народ. Но, и во едниот и во другиот случај, и кога е повеќе рационален и кога е нагласено емотивен Ботев е пред сè бунтовник. Ботев ја конституира категоријата „бунт“ во новата бугарска литература, тој „(...) создава поетски обрасци на душевниот феномен бунт“ (<http://slovo.bg/showwork.php3?AulD=27&WorkID=10904&Level=3>). Затоа не случајно, токму заради ова, но и заради личната, националната и универзалната (=општочовечка) димензија на поезијата на Ботев, Михаил Арнаудов ќе ја нарече неа „генијална импровизација“ (Тодоровски, 2005: 9).

Елка Димитрова пак, оди до таму што по однос на песните на Ботев дава шема, го реконструира моделот според кој тие се „направени“: „Херојот ја осознава потребата од бунт. Целта на тој бунт е слободата – национална и социјална (...) Во таа борба херојот не настапува сам по себе (во свое име, з.м.) туку во името на своето родово и интимно битие – соодветно преку претставата за родот (мајката, таткото, братот) и за љубената“ (<http://slovo.bg/showwork.php3?AulD=27&WorkID=10904&Level=3>).

Во оваа смисла, категоријата простор, семантички, сосема се сообразува со поетската доминанта на Ботев. Просторот станува интегрален дел од контекстот на бунтот, онаму каде што вечно се судруваат дијалектичките + и -, разумот и емоциите, копнежот и стварноста, слободата и ропството. Просторот станува таков благодарение на речиси унифицираното татковинско, национално значење што како метафорика го „носи“ со себе. Токму затоа, ентитетот простор во оваа поезија стекнува способност за симулирање на претставата за бугарскиот менталитет од средината и втората половина на 19-от век, но и белег на неговиот национален идентитет.

Категоријата простор во поезијата на Христо Ботев ја анализираме во вкупно пет негови песни: „До моето прво либе“, „Кон мајка си“, „Кон брата си“, „Хаџи Димитар“ и „Обесувањето на Васил Левски“.

Квантитативниот биланс од просторните единици во овие песни изнесува вкупно 46 примероци, од кои: 7 примероци во песната „До моето прво либе“ потоа, 6 примероци во „Кон мајка си“, 8 во „Кон брата си“, 17 примероци во „Хаџи Димитар“ и 8 во „Обесувањето на Васил Левски“).

Составот на просторните ентитети е таков што тие се јавуваат како едночлени, двочлени, трочлени и поретко како четворочлени синтагми.

По однос на градбата (=морфологијата) пак, просторните единици во поезијата на Христо Ботев се најчесто составки од именски зборови и предлози и прилози за место.

Имено, едночлените просторни ентитети се најчесто општи именки: „светот“ (25)*, „гробот“ (25), срцево (32), „татковината“ (32), „ридојте“ (36). Поретко се наидува на сопствена именка „Бугаријо“ (51), па и на просторни единици претставени преку прилог за место: „тука (сè е без надеж)“ (30), (сам си) среде неразбрани“ (32), „овде (јас сакам смрт да ме најде)“ (36).

Двочлените просторни синтагми се најчесто составки од предлог за место + именка („в гробја“ (31), „в оган“ (32), „в планина“ (35), „в градите“ (35), „во бој“ (35), „в гори“ (36), „в полиња“ (51), „в полето“ (51)). Исто така мошне се фреквентни синтагмите од придавка + именка, поточно именка + придавка: „татково имање“ (30), „душата

страдна“ (31), „душа млада“ (32), вселена цела (35), „лутата рана“ (36), „бесилка црна“ (51). Една двочлена просторна синтаagma претставува невообичаена составка од именка и глагол („гората збори“ (25)).

Се чини дека најфреквентни се трочлените просторни синтагми, чија градба е разнолика. Знаат да се јават како составки од предлог за место+придавка+именка, односно предлог за место+именка+придавка: „во лути рани“ (32), врз небото голо“ (35), „над ропска земја“ (35), „в пустош ширна“ (51) и „в срцето клето“ (51). Освен тоа, трочлените просторни единици се сретнуваат и како синтагми од предлог за место+бројна именка+именка: „на една страна (пушката молчи)“ (35), „на друга сабјата (на два дела)“ (35), потоа и како составки од предлог за место+именка+прилог за место („в полето долу“ (35)), составка од предлог за место+заменка+именка („над него сокол“ (35)) и уште како составка од предлог за место+именка+именка („по сводот ѕвезди“ (36)).

Четворочлените синтагми се најретки. Тие се сретнуваат сè на сè трипати во овие пет песни и тоа, како составка од предлог за место+именка+именка+глагол („од градиве љубовта згина“ (25)), како составка од предлог за место+именка+заменка+придавка („в прегратки твои мили“ (31)) и уште како составка од предлог за место+општа именка+сопствена именка+прилог за место“ (51)).

Морфологијата на просторните синтагми, која главно се состои од доминација на именски зборови (именки и придавки) и прилози и предлози за место допушта да се констатира и граматичката легитимност на просторноста, која пак, семантички, има главно татковинска, односно национална настроеност.

5.4.1. Семантиката на просторните ентитети во поезијата на Христо Ботев

Заедничките семантички именители на просторните ентитети во поезијата на Христо Ботев се сведуваат на релацијата лично-татковинско-универзално. Впрочем, кај Ботев сè почнува од иманентниот за него бунт, од конфликтот меѓу очекувањата и реалноста, од судирот меѓу љубовта спрема народот и презирот спрема него заради помирувањето со неслободата. Тоа пак, веќе значи дека „изворот“ на неговата поезија е личното, субјективното, кое според својата суштина едновременно е и патриотско и општочовечко.

Насловот на програмската песна „До моето прво либе“ ветува доминација на субјективното. Сепак, метафориката на стиховите, вклучително и просторните елементи упатуваат на сосема поинаква состојба. Имено, лирскиот (или можеби поточно „лирско-епскиот“ субјект, ако смееме така да го наречеме), се „откажува“ од личните потреби во името на татковинските, националните. Така, „гората збори“, „горите плачат“ и „вековните гори се гласат“, за набрзо и лирско-епскиот субјект да се запараша „зошто ли горам“? (курз. ЛКЧ)

Ги користиме репрезентите на категоријата простор за да ги нагласиме националните чувства и теобната татковинска состојба. Тие овде, и не само овде, ги потиснуваат субјективните доживувања, зашто имено, субјектот се „откажува“ од љубовта („од градиве љубовта згина“). Притоа, метафората гради ја третираме како просторен ентитет, како место од каде што љубовта доаѓа, а за што ни дава право предлогот за место со кој е дополнет.

Од универзалните просторни единици, во оваа песна на Ботев се наидува само на две: едната на почетокот („светот“) и другата на крајот („гробот“). Нив можеме да ги третираме како своевидна поетолошка рамка во која „се случува“ лична и национална драма: од една страна на поробениот, но непокорен субјект кој ѝ се „дава“ на татковината и покорениот и пасивен народ, од друга, за кој тој се чувствува повикан да му помогне.

Просторните единици го легитимираат програмскиот карактер на оваа песна, едновременно, индиректно сведочејќи за ропскиот и пасивен менталитет на бугарскиот

народ од средината и втората половина на 19-от век и идентитетската освестеност на еднката која има задача да го поттикне колективот активно да копнее по слободата.

Песната „Кон мајка си“, која брои најмалку просторни едници (сè на сè шест) има доминантно песимистичка настроеност. Во неа личното уште повеќе му се „предава“ на колективното, татковинското, кое овде, како впрочем и во песната „Кон брата си“ се идентификува со роднините, со блиските на лирскиот субјект. Заправо, личната болка е резултат на непомирувањето со ропството, т.е. таа е многу малку лична, зашто „нема време“ да остане таква – мора да се трансформира во национална. И тука, надворешната, универзална рамка ја прават просторните ентитети „по свет“ и „в гробја“, кои се прв, односно последен показател за простор во песната. Во „внатрешноста“ на оваа просторна ограденост се сретнуваат ентитетите „татково имање“, потоа проширените просторни синтагма „тука сè е без надеж“ и „в прегратки твои мили да паднам“, како и двочлената фраза „душата страда“ (курз. ЛКЧ).

Категоријата простор функционира во правец на индиректно потенцирање на личните, односно народните потреби за интуитивна слобода. По таков, посреден начин се истакнува и универзаланата семантичка димензија на оваа песна дека имено, песимизмот ќе се надмине ако се надмине и злото, односно ропството.

По однос на нашето настојување просторот да го „ставиме“ во функција на менталитетот, односно идентитетот, овде, во оваа песна, тоа се случува по ист начин како што беше навестено и во програмската: колективниот менталитет е претежно ропски, но лично и национално освестените ќе направат сè, за ставот и сфаќањата на еднката да станат став и сфаќање на колективот.

И во песната „Кон брата си“ преовладува песимистичкото расположение на лирскиот субјект, за што поткрепа наоѓаме и во просторните единици. Тие пак, овде, може експлицитно да се класифицираат во ентитети кои го потенцираат личното, националното и универзалното. Најбројни се „личните“ ентитети за простор: „душата ти тлее в оган“, „срцето – во лути рани“, „распињаат душа млада“, „...на срцево што си страда“. Метафорите душа и срце ги третираме како просторни ентитети, зашто имено, тие тука се претставуваат како место за страдање и место за распнување. Ентитет за простор со национален белег има само во еден примерок: „Татковината ја љубам“, додека пак, универзални просторни ентитети среќаваме во два примерока, на крајот од песната: „светот мртов, свет од лаги“ (курз. ЛКЧ).

Надворешната доминација на личното не значи дека оваа песна, која инаку е изразито лирска, има и исклучителна субјективна семантика. Имено, трите „нелични“ просторни единици (една таковинска и две универзални) го валоризираат песимизмот на лирскиот субјект, едновременно легитимирајќи го уште еднаш менталитетот на бугарскиот човек, односно народ од периодот пред ослободувањето од Османлиите.

Поезијата на Христо Ботев иако необемна, допушта, барем од гледна точка на анализата на прсторните ентитети да биде квалификувана како своевиден поетски роман во кој првичната доминантна лиричност, елегичност, апатичност и песимизам ќе бидат „заменети“ со доминација на епското, на хероизмот, на величење на херојското. Тоа се случува во многузначајната песна на Ботев „Хаџи Димитар“, каде што бројните просторни единици (вкупно 17) сведочат за еволуцијата во процесот на закрепнување на националниот идентитет, за прогресот по однос на надминувањето на народниот ропски менталитет преку хероскиот пример на непокорност и отпор. Заправо, овде, не само што не му се отстапува место на претходно семантички доминантната народна пасивност по однос на ропството (заради која поетското страдање е интензивно), туку се вметнува своевидна револуционерна линија, преку примерот на мртвиот, но храбар Хаџи Димитар.

Малубројни се во оваа подолга стихотворба просторните ентитети со субјективна семантика. Поточно, таква е само една проширена просторна синтагма: „овде јас сакам смрт да ме најде“, која воопшто не звучи меланхолично, зашто доаѓа по просторните единици главно со татковинско значење, преку кои се потврдува херојството на загинатиот за слобода на народот јунак.

Татковинските просторни ентитети се не само најбројни туку и семантички најефектни: „в планина“, „в градите рана зинала“ (силна метафора за смртта на јунакот), „врз небо голо“, „в полето долу“, „над ропската земја“, „во бој“, „зашуми гора“, „ридојте пеат“, „волк му ја лиже лутата рана“, и др. (курз. ЛКЧ).

Опитниот читател и добар познавач на поетското творештво на Христо Ботев во овие татковински просторни ентитети (особено во единиците „планина“ и „гора“) ќе ја препознае најнапред Балкан Планина, поширокиот родокраен простор на поетот, а потоа во неа и преку неа и целата Бугарија. Тоа значи дека повторно, нема отстапување од вообичаената семантичка линија на која или во која можат да се сместат просторните единици: имено, овде многу точно, прецизно и правилно личното прераснува во татковинско, зад кои пак се назира исконскиот човекот стремеж кон слобода. Но кон слобода не со пасивност туку со активен отпор, со борба.

По таков начин, просторните ентитети ја задоволуваат општата семантичка настроеност на поезијата на Ботев, останувајќи и натаму во функција на дефинираниот менталитет и национален идентитет. Во песната „Хаџи Димитар“ тие се чекор понапред од пасивноста и застоеноста и уште еден чекор поблиску до слободарскиот менталитет и конечното национално осознавање.

Во песната „Обесувањето на Васил Левски“ Ботев повторно му се враќа на песимизмот. Овде, неговата доминација е сепак, само привидна. Зашто смртта на големиот бугарски национален херој Левски, можеби и повеќе од онаа во песната за Хаџи Димитар значи посреден, индиректен отпор спрема ропството.

По однос на просторните ентитети, овде доминираат оние со татковински белег. Заправо, од вкупно осум просторни ентитети, седум се татковински. И не само тоа, два од нив се експлицитно „локализирани“, поточно именувани: „До градот Софија, близу“ и „Бугарија“. Единствената просторна единица со субјективен белег („јад ти навеваат в срцето клето“) според својата семантичка насоченост едноставно гравитира кон оние со национален белег, а сите заедно кон непомирувањето со ропството и „премолчаниот“ во смртта на Левски повик за борба за слобода (курз. ЛКЧ). По таков начин се заситува основната семантичка линија по која се движат просторните и не само просторните ентитети во поезијата на Ботев: личните потреби и интереси на поетот стануваат национални, кои пак не се поинакви од оние за кои се залагаат сите обични и нормални луѓе на светот – национална слобода и човечка слобода.

По ваков начин третирајќи, просторните ентитети, како единици кои се во функција на приказ и показ на менталитетот, односно идентитетот не остануваат само бугарски: тие се едновременно и балкански (зашто многу балкански народи ја делат сличната судбина со Бугарите од средината и втората половина на 19-от век) и светски и општочовечки, универзални...

Идеите и поезијата на Ботев извршиле силно влијание врз бугарската општествена јавност од крајот на 19.век, пред и по ослободувањето од османлиското ропство.

Поезијата на Христо Ботев е преведена на повеќе светски јазици.

Користена литература:

1. Ботев, Христо: „Поезија“, Матица, Скопје, 2005;
2. Димитрова, Елка: „Поезијата на Христо Ботев в нейния литературноисторически контекст. Образы и проблематика“, <http://slovo.bg/showwork.php3?AulD=27&WorkID=10904&Level=3>; видно на 06.03.2018 година;

3. Караниколова, Луси: „Категоријата простор во поезијата на Христо Ботев (Просторот во функција на менталитетот и идентитетот“, Книжевна академија, Скопје, 2013;
4. СтојановЉудмил: ХРИСТО БОТЕВ,<https://litenet.bg/publish5/lstoianov/hbotev.htm>, видено на 05.03.2018 година
5. Тодоровски, Гане: Христо Ботев, „Поезија“, Матица, Скопје, 2005.

6. ВАСИЛ ДРУМЕВ (1841-1901)

6.1. Семејството, родниот град и школувањето.

Првата грижа на Бугарската црква, откако беше прогласена за независна, беше да создаде неприкосновен авторитет, како пред бугарските верници, со чии духовни судбини требаше да раководи така и пред другите независни цркви, особено пред Цариградската патријаршија, од која се беше откинала со херојска борба на цел еден народ. Тоа, т.н. Бугарска егзархија можела да го постигне само ако за свои раководители и претставници ги привлечела најзнаменитите свои духовни чеда, иако многумина од нив биле предодредени за дејност од друга природа. И наспроти тоа, тие биле подготвени да се поднесат себеси за жртва, раководени од евангелското начело-кому му е дадено и самиот треба да даде. Еден од тие млади Бугари кој сторил таква жртва бил Васил Друмев.

Васил Друмев, подоцна епископ Климент Трновски се родил во 1841-та, во Шумен, како петто и последно дете во побожно еснафско семејство. Татко му, Друми, бил шнајдер и се занимавал со ситна мануфактура. Мајка му, Керуша, била одгледана од Албанци-христијани и дури и самата се сметала за Албанка, која подоцна го изучила бугарскиот јазик. Кога се родил Друмев, Шумен бил еден од најбогатите градови во Бугарија, во кој одамна постоел голем гарнизон, уште во Руско-турските војни од 1806-1812 и од 1828-1829. Подоцна, за време на Кримската војна (1853-1856)

неговата благосостојба уште повеќе се зајакнала, така што тој бил избран за главна воена база на турските сојузници. Таквата материјална благосостојба мошне многу придонела за подемот на занаетите, кои пак ги издржувале црквите, така што овде, многу рано, ќелијните училишта биле заменети со општински.

Васил Друмев тргнал на училиште во учебната 1847-48 година и бил мошне надарен, така што брзо научил да чита и да пишува. Следната година почнал да учи математика (=сметање), географија, граматика и Божјиот закон. Бил најдобар меѓу своите соученици и по успех и по поведение.

Кон крајот на 1849-та, во Шумен се населиле многу полско-унгарски емигранти, кои по Унгарската револуција нашле прибежиште таму. Градот веднаш добил нов дух, кој се одразил на севкупниот општествен живот на шуменци. Унгарската емиграција во Шумен придонела за нова уредба на техничките училишта, кои веднаш биле преобразувани на основно и горно (т.е. гимназија). Биле изменети и методите во наставата, откако се вовеле и нови предмети. Се изучувал и латинскиот и германскиот јазик, а се предавала и т.н. естетска историја. Тогаш Друмев сè уште бил ученик во основно училиште. Тој можел да се стекне дури и со музичко образование-свирел на флејта, а во училиштето имало и оркестар па се изучувале и танцови како, полка, кадрил, валцер, мазурка, чардаш и др. (според „Цариградски вестник“, бр.32).

Кога за учител во шуменското училиште дошол Иван Богоров, внел уште повеќе новини-вовел географија, а ги поттикнувал учениците на читање, особено преку неговите преводи на романот за Робинзон Крусо. Тој во училиштето го конституирал чистиот новобугарски книжевен јазик.

Кога во 1853-та избувнала Кримската војна, заради болестите што се појавиле училиштата биле затворени две години. Во тој период Васил Друмев во неделите одел да пее во црквите или пак, одвреме навреме работел како аргат по нивите.

Кон крајот на војната, во 1856-та, учителот Доброплодни отворил читалиште во кое одел и Друмев, а при завршувањето на учебната година подготвил претстава во која главната ролја му била доделена на Друмев, кој тогаш ја завршувал шуменската прогимназија. Овој учител одиграл голема улога во поттикнувањето на Друмев за драмско творештво.

6.2. Семинарист во Одеса и легионер во Белград.

Кога Друмев го завршил училиштето во 1856-та, заедно со неговиот другар В.Д.Стојанов, биле назначени за помошници учители-супленти, кога и имале можност повеќе да работат на сопственото самообразование, под раководство на довчерашниот учител Сава Доброплодни. Учителот ја поддржувал желбата на Друмев да го продолжи школувањето во странство, така што во 1858-та, откако била обезбедена помош од Руската црква, а по иницијатива на бугарското претставништво во Одеса, Васил Друмев влегол во изборот од Шумен за натамашно школување.

Тој заминал за Одеса. Како стипендист на духовната семинарија, тој поминал една година во т.н. низок курс на семинаријата и благодарение на природната дарба се покажал како најдобар ученик. Затоа и му било дозволено предвреме да ја усвојува материјата, а во слободното време да се посвети на своите интереси. Веќе во 1860-та тој во „Б'лгарски книжици“ го печати преведениот расказ „Царицата Семирамида“ и некои статии во „Цариградски вестник“. Особено се заинтересирал за бугарските работи кога Раковски бил назначен за надзорник на откријата во пансионот на семинаријата.

Влијанието на Раковски било делотворно. Друмев, овде, во семинаријата, ја започнува и ја завршува повеста „Несреќна фамилија“, за која идејата потекнува уште од неговите училишни денови во Шумен. Била печатена во 1860-та во „Б'лгарски книжици“. Иако имала големи недостатоци, таа го предизвикала вниманието особено на младите бугарски читатели, зашто тука се дава слика за неправдата над бугарскиот

народ и тоа, за првпат од сонародник. Додека се печатела повеста, Друмев за „Б'лгарски книжици“ испратил два свои превода: : "Нравствени разсјудения с невинниа јуноши" и "Привидения", во кои, во јазикот силно се чувствуваало влијанието на Раковски.

Следната, 1861-та ја напишал песната „Еве, гледајте мили браќа“ ("Ја гледајте, браќа мили"), по повод затворањето на бугарските владици Иларион Макариополски и Авксентиј Велешки и, со оваа песна веќе се го конституирал името како писател.

Влијанието на Раковски врз Друмев било не само на книжевен туку и на општествен план. Затоа, кога Раковски во 1861-1862 основа бугарска легија во Белград, која требала да послужи како јадро на идната бугарска војска и Друмев ја напушта Одеса и во декември, 1861-та заминува за Белград. Легионарите од Белград се преместени во Карагуевац и војската била распуштена, откако Србите го добиле тоа што им требало од нив. Друмев, кој откако се спротивстави на една заповед на Раковски бил осуден на смрт со стрелање, при што бил спасен со интервенцијата на Стефа Караџа, кого од тој момент ќе го смета за свој спасител и ќе чува негова фотографија во својата соба. Со Раковски ги раскинал односите, заради, како што се вели во бугарската критеристика, неговата арогантност.

По распуштањето на легијата Друмев имал намера да се врати во Одеса, но се разболел од тифус и можеби и ќе умрел ако не го прибрале некои набожни селани и го гледале како син. Потоа, со помош на брат му Никола оди во Галац, од каде што, заради недостигот од материјални средства бил принуден пеш да ја изоди цела Јужна Бесарабија за да стигне до Одеса.

Иако ја напуштил семинаријата, Друмев бил повторно примен. Со двојни усилби тој успеал да ги положи испитите за пропуштениот семестар и пак да се вброи меѓу првите ученици. Слободното време повторно го посветува на книжевна работа, а во 1862-та станува член на друштвото Книжовно општество“, а негова задача била да приготви учебници за бугарските училишта. Во 1863-та друштвото ја издава книгата „Другар за децата“, во која Друмев го напишал поглавјето "Родина и отечество".

Целта на тоа поглавје била да ги разбуди родољубивите чувства кај младите читатели и да ја зголеми претпазливоста од грчкото влијание. Најголемото дело на Друмев од тој период била повеста "Ученик и благодетели, или чуждото си е сè чуждо", чиј прв дел бил објавен во весникот „Советник“, а вториот дел останал недовршен, можеби затоа што весникот престанал да излегува.

6.3. Духовна академија. Основање на книжевно другарство.

Во јуни, 1865-та Друмев со одличен успех ја завршил Одеската академија, после што станал стипендист на Киевската духовна академија.

60- тите години од 19 – от век е време кога кралот Александар II ги спроведува големите реформи, кои освен ослободувањето на закрепостените селани ја вратиле и вербата во човековиот напредок и создале народносен дух меѓу руската интелигенција. Ова се одразило и на идеалистички настроената природа на Друмев.

И во духовната академија Друмев бил еден од најдобрите, а неговиот професор по омилитика К. Певчицки велел дека тој му бил еден од најдобрите студенти. Друмев овде се занимавал со педагогија и филозофија, а потемелно се зафатил со едно важно прашање од областа на црковната и политичката историја низ првите векови на христијанството-прашањето за односот на светската власт спрема црквата и спрема појавените ереси. Плод на тие проучувања била неговата дисертација "Греко-римските закони о преступлениах против вери и церкви" (1869), после што се здобил со научниот степен "кандидат".

Својата дисертација со извесни дополнувања подоцна ја објавил во „Периодическо списание“ под наслов „Влијанието на светската власт врз црковните работи“.

Подоцна, во „Духовни книшки“ ја напишал многу значајната статија „Нешто за нашата љубов и нашата почит спрема духовенството воопшто“. Научниот интерес на Друмев по однос на црковното прашање не го одвлекол неговиот интерес од поезијата и литературата воопшто. Имено, од тој период се неколку негови раскази и повести, како и драмата „Иванку“ („На Иванка“), девојка во која веројатно бил вљубен, но не открил за неа речиси ништо. Ја изучувал и драмската поезија на Шекспир, кого го препорачувал како урнек на сите бугарски драматурзи.

Духовната академија ја завршил во 1869-та, по што заминува накратко во родниот Шумен, па потоа во Галац, Унгарија, каде што со својот другар од детството В.Д.Стојанов, се заложил за основање на книжевното другарство, кое требало да биде основано во Букурешт и да се соедини со тамошното читалиште „Братска љубов“.

Друмев требал да стане главен учител на бугарското училиште и редактор на весникот „Отечество“ и истовремено и член на книжевното другарство. Овој проект не бил веднаш реализиран, зашто авторитетниот историчар М. Дринов сакал да биде негов претседател. Сепак, по извесно време, со другарството раководат Друмев и неговиот пријател од детството Стојанов.

Од тој период почнува вистинската општествена дејност на Друмев. Тој бил *de facto* претседател на книжевното другарство, а неговиот другар Стојанов главен редактор на „Периодическо списание“, во кое Друмев објавил неколку обемни статии: „За отхраната“ и „Животописание на Стојко Владиславов Софроний“. Од тој период е и другарувањето на Друмев со друг важен општественик и познат бугарски писател во тоа време-Добри Војников. Заради кусокот на средства на книжевното другарство, тој бил принуден да го заземе местото-главен учител во бугарското училиште, заради што Војников го напуштил тоа место и станал учител во Ѓоѓево.

Во редакцијата на „Периодическо списание“ и како претседател на книжевното другарство Друмев останал повеќе од 4 години, од 1868-1873-та. Освен двете статии, што се негови најважни научни трудови, тој напишал и Предговор кон „Мајка Бугарија“ на Неофит Бозвели и една преведена статија „Историската наредба на црквата“, објавен под псевдонимот И.Тонев. Печател и доста рецензии, главно за црковни книги и учебници, пројавувајќи ја својата строгост, при што особено бил беспощеден спрема Добри Војников, кого веќе подолго време систематски го одрекувал. Сигурно Друмев ќе бил попродуктивен, ако списанието излегувало дванаесет, а не двапати годишно и ако тој не бил принуден да се бори со проблеми од материјален карактер.

6.4. Епископот Климент

Колку и книжевната работа да била привлечна за Друмев, тој требал да ја напушти и во најдобар случај, помалку време да троши на неа.

Во рамките на Турција, 70-тите години на 19 век веќе донеле разрешница на најважното за Бугарите прашање-црковното, што налагало жртва од целиот народ, а најмногу од бугарската интелигенција. Така, во 1873-та, Друмев за велигденските празници оди во родниот град, за одблиску да ги запознае потребите на татковината. Тој ќе присуствува на еден учителски собор, свикан од Варнанскиот митрополит Симеон, кого што го предлага Друмев за секретар на соборот, кој пак изработил устав-програма за селските и градските училишта, за распределбата на училишното време низ годината и избира учебници за селските училишта.

Во јуни, 1873-та, тој ја напушта Браила (Браилово, Унгарија) и оди во Тулча, поточно во с. Башкој, каде што од митрополитот Григориј бил ракоположен за јерѓакон со име Климент, а на 24 – ти, истиот месец и за јермонах во манастирот Чилик, а веќе на 18-ти јули за архимандрит. Во втората половина на октомври, тој веќе станал протосингел на Доростоло-червенската митрополија во Русе, а на 21-ви април, 1874-та бил ракоположен за епископ. Како таков бил испратен за управител во доружданскиот дел од таа епархија. Но, пред да замине таму, добил обврска од

трновскиот митрополит Иларион Макариополски да го отвори и уреди новооснованото духовно училиште во Ласковскиот манастир „Св. Петар и Павле“.

Во Тулча и Тулчанско, Климент веднаш ја стекнал наклонетоста на народот, така што тој останал добредојден за време на целиот негов престој во Добружда.

Во прво време, Климент го насочил вниманието кон прашањето за отворање нови училишта, за подготовка на учители и изработка на учебници. Исто така многу се залагал и за развој на читалиштата во епархијата.

Сите овие активности меѓутоа не му го одвлекуваат вниманието на Климент од општонародното егзархиско дело, како и од работата во книжевното другарство, во кое продолжува да работи како еден од неговите најактивни членови.

Сега во списанието праќал не толку статии колку рецензии. Во тие години, 1874-1876, тој ја пишувал недовршената повесть „Богдан и Златка“. Многу неповолни за книжевна работа биле годините на Ослободителната војна, кога првенствено требал да се грижи за образованието и училишно и книжевно на своето паство. Особено требал да се грижи за спасување на населението од русенско, кое стоело пред опасноста да биде иселено, според стратегиските државно-турски интереси.

6.5. Периодот на ослободувањето. Митрополит трновски и министер.

Периодот на ослободувањето му создало нови грижи и преокупации на Климент.

Му било предложено да стане ректор на Петропавловското духовно училиште во Лесковец. Истовремено, во октомври, 1878-та му било наложено да управува со Трновската епархија, оттука бил повикан да земе учество во конститутивното собрание и како архиереј и по избор од Русенско.

Бил избран и за член на 15-точлената комисија, на која ѝ било наложено да го прегледа рускиот проект за конституција. Климент бил еден од оние кој се заложил, избирачкото право да биде поврзано со одреден образовен цензус, како и за тоа да се формира сенат, за да се решат сите прашања на народното собрание. Бил учесник и во делегацијата од Бугарија, која при изборот на кнезот Александар I, заминала во Русија за да му оддаде признание во името на бугарскиот народ за извојуваната слобода од Турција.

Откако ставил ред во Петропавловското духовно училиште, на Климент му било наложено од Министерството за народна просвета да отвори и уреди Трновска женска гимназија (девическа гимназија), чиј директор бил година и пол. Заради неговите заслуги, таа гимназија била наречена по неговото име во 1902-та. Раководел бесплатно и со машката гимназија. Заради неговите заслуги на полето на образованието, есента, 1879-та бил предложен и избран за министер за народна просвета.

Од јуни 1880 до ноември 1887-та бил оддаден на својата пастирска и просветна дејност. Неговото учество во политичкиот живот не било толку за да одигра некаква улога во него, туку повеќе за да има можност да си го каже своето мислење. Според него, колку и бугарскиот народ да не бил подготвен за слободата, тој токму преку неа ќе научи да ја цени и почитува таа слобода.

Во служба токму на таа народна слобода поминала целата натамошна дејност на Климент. Затоа, за канонски митрополит бил избран во мај 1884-та, а во ноември, таа година бил назначен за егзархиски делегат пред бугарската влада, како и за привремен управител со Софиската епархија.

Бил и претседател на штотуку основаниот Црвен крст, кој одиграл огромна хуманитарна улога во времето на Српско-бугарската војна. Во екот на оваа војна, кога бугарската влада одлучила да ја префрли државната каса од Софија во Плевен, на Климент му биле доверени на чување 400 000 лева, да ги користи за потребите на

државната машинерија. По таков начин, освен другите свои должности, тој станува и бесплатен касиер на Министерството за финансии.

Васил Друмев или епископ Климент бил човек со независен карактер и вистински родољуб. Односите со Русија почнувале да се влошуваат, а основните причини за тоа треба да се бараат во новиот политички курс на Бугарија: владата сè повеќе се ориентира кон политика, спротивна од руската, а високото свештенство сè уште продолжувало да го смета рускиот цар за покровител на Бугарите и да му го споменува името во црквите како цар-ослободител. Односите меѓу државната власт и свештенството уште повеќе се влошиле кога на денот на изборот на Фердинанд за кнез на Бугарија, во август, 1887-та, во својот молебен, Климент посакал скорешно помирување меѓу Русија и Бугарија, зашто, како што сметал тој, иако народот го прифаќа новиот кнез, тој не може да заборави кому му ја должи слободата.

Најпосле, владата наложува Климент да ја напушти Софија.

Оди во Трново, каде што иако бил радосно пречекан од народот, не бил оставен на мира од власта. Му било врачено писмо во кое му се наложувало да не држи проповеди и служби по црквите, на што Климент, се разбира, не се потчинил, ниту пак престанал во литургиите да го споменува рускиот цар.

Антагонизмот меѓу владата и Климент особено се засилило кога пролетта, 1888 кнезот дошол во Трново, а не бил пречекан од Климент, кому не му било прилично, како духовно лице, во време на молитва и според црковните канони да присуствува на гозба и веселба.

6.6. Последните години.

Борбата меѓу владата и Климент не била борба исклучително само со него-тоа била само една мачна и тешка епизода на Светиот Синод и неговите членови, кои биле третирали како демони на востановената власт и главно на царот (т.е. кнезот). Конечно, во 1890-та година таа борба се смирува откако по настојувањето на, како што се вели, светската политика, тој веќе не бил член на Синодот и бил оставен на мира.

Сега имал можност да се оддаде на книжевна дејност. Го напишал недовршениот расказ „Зошто“, недовршената повест „Царот Иван Александар“, кратката историја на Лесковскиот манастир „Св. Петар и Павле“, големата збирка „Собрание на правила на Св. Апостоли, Вселенските и Поместни собори“ и др.

За жал, тоа спокојство не траело долго, зашто било нарушено од женидбата на кнезот, кој сакал да се измени членот 38 од веќе поставената Конституција (Устав) на бугарската црква, така што децата на кнежевската двојка да можат да ја задржат верата на своите родители. Тоа всушност значело, преку дворот да се втурне католичкото влијание во Бугарија.

Климент пак, токму во единството на државната религија гледал единствен залог за бугарското државно единство. Овие сфаќања ги споделувале и другите бугарски архиереи, кои отвориле фронт со владата. Најрешителни биле токму Климент и епископот врачански Константин, кои не пропуштале можност да се застапуваат за државна религија.

По едно блескаво слово на Климент, тој бил изолиран со сила во Петропавловиот манастир, а набрзо го изведуваат и на суд. По низа судски процеси, Климент бил осуден на 3 години затвор, со можност за помилување на 2 години или вечно заточеништво. Има многу малку податоци за времето на неговиот престој во затвор, а самиот, во едно интервју, рекол: „Јас во тој затвор страдав многу“.

По излегувањето од затвор тој бил срдечно пречекан и во Софија и во Трново, но во меѓувреме власта била сменета. На Климент му била доделена честа да положи венец на гробот на рускиот император Александар III, и исто така, да стори сè што е потребно за повторно воспоставување блиски односи меѓу Русија и Бугарија.

Иако бил истоштен од престојот во затвор, тој се согласи да застане на чело на Народното собрание. Тој многу придонел и за покрстувањето на престолонаследникот, кнезот Борис и за воведувањето на бугарската династија во православието.

Кога конечно настапил период поволен за творечка дејност, Климент веќе не бил здрав. Бурниот живот ја прекршил неговата железна природа и тој, по неколкугодишно боледување, починал во Софија, на 10-ти јули, 1901-та.

Посмртните останки му биле пренесени во Трново и погребани на 14-ти јули во олтарот на собрната црква „Св. Богородица“.

6.7. Васил Друмев како писател.

Неспокојната и разнообразна државна, црковна и граѓанска дејност, не му дозволувале на Друмев да посвети повеќе време на книжевна работа, при сè што имал талент и волја за тоа. Тој и како епископ и како митрополит се фаќал за перото, но тоа повеќе го правел со интерес на црковната книжина, која бара помалку дарба, а повеќе трпение, повеќе склоност кон компилативни отколку кон творечки способности. Секако дека тие трудови не се без значење, а особено неговото учество во преводот на Библијата, но тие по својата културно-историска улога се далеку од она што Васил Друмев можел го создаде.

Според бугарската критеристика, во оваа смисла митрополитот го претставуваат две неизмерни величини. Митрополитот целиот свој живот го препознава белетристот во себе, иако прашањата од политичката дејност секогаш одново го одвлекувале, за да го оствари долгот кон граѓаните и црквата, како примарен по однос на оној на творецот и писателот.

Во таа смисла, бугарската литература може само да жали што не се доразвил до крај неговиот исклучителен творечки талент. Зашто имено, тоа што го извршил митрополитот Климент, колку и да било големо, можело да биде сторено од други; но она што Васил Друмев не го направил како писател, останува како голема загуба за бугарската литература, која ги има само неговите младешки дела: „Несреќна фамилија“, „Ученик и благодетели“ и „На Иванка“. Историското значење на овие негови дела е големо, зашто со нив Друмев се јавува како родоначалник на некои литературни родови во бугарската литература.

6.7.1. Повеста „Несреќна фамилија“.

Оваа повест ја концепирал уште додека живеел во родниот Шумен, есента, 1858-1859 година. Ја завршил пролетта 1860-та, а била објавена во списанието „Б'лгарски книжици“. Заедно со повеста во истото списание тој поместува и два свои превода: „Царицата Семирамида“ и „Привиденија“, кои се одраз на неговиот литературен вкус и интерес и едновременно ги одразуваат и интересите на европските читатели од првата половина на 19 - от век. Овие два расказа носат белези на авантурситички роман, од кој и самиот Друмев бил инспириран кога ја пишувал „Несреќна фамилија“.

Во основата на повеста лежат реални спомени и преданија, кои биле внатрешен поттик за нејзиното создавање. Кон тоа, треба да се придодаде и влијанието на излетите во околината на Шумен и Преслав, под раководство на учителот на Друмев Доброплодни, како и раскажувањата на Доброплодни за прочитаните сензационални романи. Во таквата романтична опстановка, која ги разоткрива сè уште нејасните страници од бугарското славно минато, за да го поттикне отпорот против угнетувањето, се раѓаат и оформуваат сижето и фабулата на „Несреќна фамилија“.

И токму страдањата и бедите на бугарскиот народ, кој некогаш се радувал на својата положба, го образуваат центарот на првенчето на Друмев, околу кој се движи развитокот на целото дејство. И јунаците и настаните се во функција на тој „центар“. Дејството се развива од борбите на две строго разграничени категории/табори лица: едните се олицетворение на добродетелта, а другите на злотата. Во првиот табор, без сомнение спаѓаат Бугарите, а во вторите јаничарите и домашните предавници. Турците не играат никаква улога во повеста, зашто Друмев, при сè што бил многу млад, бил доволно досетлив, за сета вина да ја фрли на бугарскиот предавнички елемент, како неодговорен фактор во Турската империја, а легитимните власти ги претставува како заштитници на редот и праведноста. Ова е еден практичен елемент во повеста, без кој сигурно немало да биде дозволено таа да биде објавена.

Ако се земе предвид ваквата опстановка, ваквата рамка на настаните, заедно со поделбата на ликовите по табори, може и да се оправда авторот што постапил токму така, а не само да го насочи вниманието на типизирањето на ликовите. По таков начин и поттекстот на повеста се подразбира. Оттука и предноста што тој им ја дава на ефектното и театралното, пред посложените и подлабоки пројави на човечката душа. Како што тврдат критичарите, и покрај типизираноста, тој успева да се ослободи од шаблонираноста и да ги индивидуализира своите лица. Тоа пак, е направено мошне небрежно, без особено мотивирана врска дадена претходно.

Оттука и нагласената едноставност на средствата со кои Друмев се служи за карактеризација. Тој главно вниманието го насочувал спрема главната страна на еден карактер, изоставувајќи го оние нешта кои, колку и да се чинат незначителни, можат да придонесат за продлабочување на карактерот и неговото драматично претставување. Во таков случај, ликовите не би имале потреба од авторовото портретирање, било нараторско (омнисцентно или јас-наратор) било преку разговори со други ликови, било преку нивните самопризнанија и самораскажување. Во таков случај тие би говореле своја, индивидуална реч, а не со шаблонизирани изрази и јазична предодреденост, зад кои не се гледа нивната душа, туку замислата на авторот, преку која зборуваат и размислуваат.

И покрај ваквите недостатоци (нараторлошки, технички, но многу битни) кои се одразуваат на дејството на повеста-немотивираноста, расцепканоста, сепак, „Несреќна фамилија“ се чита со интерес и внимание. Тоа е така зашто Друмев умеел да го поттикне вниманието на читателот преку добро усвоената техника на напрегнатоста. А напрегнатоста Друмев ја постигнува со недоискажаноста, со загатнувањето на тајните и таинственостите, честопати поддржани со соништа и претчувства, на кои става акцент во повеста.

Другата предност на повеста која е мошне очигледна е нејзината на места драматична форма. Инаку, тој драматизам се постигнува по таков начин што волјата на еден или неколку ликови се објаснува преку една чудесна дејствителност или со спротивставената волја на други ликови. И оттука произлегуваат низа конфликти.

Честопати, таквиот драматизам предизвикува театрален ефект. Патетичното пак, веднаш ги зема формите на шаблонизираната театралност. Но и како таков, Васил Друмев е најзначаен во дијалозите, кои ни даваат можност да се открие идниот автор на „На Иванка“.

Токму овие квалификации на повеста го поставуваат и опишуваат задниот план и не принудуваат да претпоставуваме дека, авторот не го гледа тоа што го опишува. Впрочем, описите би му биле мртви, доколку не упатуваат на вообразбата, на имагинацијата. Инаку, многу подобри се описите на природата, кои се лишени од какво и да е авторово настроение, зашто, иако се кратки тие се расфрлени и немаат обединувачки центар. И како такви, описите служат како своеобразен фон на раскажувањето и ја постауваат хармоничната врска меѓу доживувањата на ликовите и природата или пак, придонесуваат, преку техничкиот контраст на ликовите да стигнат до бездните на човековата душа.

Овие квалификувати и недостатоци на повеста треба да се изведат не само од гледна точка на авторовиот талент туку и од обрасците кои, на еден или друг начин

влијаеле врз литературните разбирања на Друмев и оттаму и на неговите естетски потфати. Романите од светската литература можеле да повлијаат врз неговата повест. Друмев ги знаел од раскажувањата на неговиот учител Сава Доброплодни, а некои критичари пак, сметаат дека тој во Одеса имал можност да прочита некои од романите на Валтер Скот и на Александар Дима-таткото. Едно е сигурно-тој го имал прочитано „Горскиот патник“ на Раковски, со кого и лично се познавал.

Друмев секако, ги имал усвоено средствата на сензационалниот (=авантуристичкиот), особено француски роман и поемата на Раковски, по однос на тешкотиите што бугарскиот народ ги поднесувал од домашните предавници.

Овие влијанија допуштаат, како што тврди бугарската критеририка, „Несреќна фамилија“ да се вброи во категоријата сензационални и авантуристички романи и повести.

Но, колку и да е блиска до нив, таа во себе содржи и многу од елементите на историскиот и реалистичниот роман. Пред сè, сижеото на повеста не е плод на гола фантастика и измислени факти и настани, невозможни во реалниот живот туку е земен од минатото на еден народ и од спомените и искуството со кои растел и се развивал самиот автор. Тој ја пишува повеста како Бугарин, обземен од љубов спрема народот и од желбата да ѝ биде од полза на татковината. Ја пишува не по европски терк, опширно и во неколку томови, исполнети со секакви измислици, туку така како што самиот разбирал. Неговото сфаќање било такво што сметал дека, за еден литературен продукт најважно и суштинско е, не измислицата туку реалната содржина, и не како е дадено туку што и колку е вложено во него. Овие сфаќања се кореспондентни со неговата подоцнежна дејност, кога, по стекнувањето високо образование тој ќе почне да ја претпочита научната проза. Во таа смисла треба да се согледа и историско-литературното значење на „Несреќна фамилија“, која им се допаѓала не современите на Друмев и според содржината и според патриотските тенденции во неа, кои се резултат на чисти и искрени чувства.

По таков начин и се заокружува значењето на повеста, прва од овој вид во бугарската литература, која не е само еден наслов повеќе туку „еден важен факт, еден суштествен момент во развитокот на бугарската уметничка литература воопшто... Во рамките на таквата традиција се оформуваат и претставниците на бугарската повест од втората половина на 19 - от Век. Друмев им го трасирал патот“.

Повеста „Несреќна фамилија“ е составена од Предговор и девет поглавја: „Несреќа“, „Пустинско (самовилско) живеалиште“, „Заговор“, „Ослободување“, „Џемал – бег“, „Крџалии“, „Веселба“, „Ужаси“ и „Последниот“.

Повеста се карактеризира со убави описи, кои се семантички празни, но се во функција на патриотската цел на Друмев, како и со извонредни дијалози. Ликовите не се доволно добро портретирани, само се крокирани, колку преку нив да се постигне потребната типизација. Ликовите се предадени главно преку црно – бела техника.

Во Предговорот, Друмев зборува за големите несреќи што бугарскиот народ ги доживува од јаничарите и домашните предавници. Ја констатира и културната заостанатост на Бугарите, кои немаат своја литература, туку само преведена. Мошне тактички и практично, за да ја помина цензурата за ова свое дело, Друмев посветува внимание само на јаничарите и домашните предавници, а Османлиите ги претставува како заштитници на народот. Овој негов мудар потег се покажал како мошне функционален, зашто многу лесно, зад домашните предавници се препознаваат и поробувачите.

Во првото поглавје „Несреќа“ се дава опис на убава мајска вечер во домот на Велко и Рада. Нивната ќерка ќе биде жива запалена, а нивните двајца синови – Велик и Стојан се заробени од разбојниците – јаникари, кои бараат откуп за нив од 50 000 лири, за да не ги убијат. Се разоткрива несреќата на поширокот семејство, во која се вклучени Велко и двајцата негови браќа Петар и Иван.

Поглавјето „Самовилско живеалиште“ се однесува на една колиба, која се наоѓа во близината на Шумен, во месноста Маркиш. Тука живеат Петар и Владе, син и татко. Петар е брат на Велко. И тука се дава убав опис на околината, повторно без длабоко

семантичко значење. Таткото Петар и синот Владе живеат изолирано во самовилското живеалиште, а местото било прочуено како такво што, секој што таму би дошол, би бил убиен. Таинствено е тоа место, така претставено под влијание на народните легенди и преданија. По таков начин, повеста поприма авантуристички белези, нешто што и бугарската критеристика го смета за влијание што Друмев го претрпел од својот учител Сава Доброплодни.

Дваесетгодишниот Владе, сака да знае зошто живеат изолирано. Тој му раскажува на татка си дека со другарите, дружината, во шумата спречиле јаничари кои од еден татко барале откуп за синот, 20 000 лири, па јаничарите го убиле синот на тој човек, Стојан. Владе чувствува вина, зашто да не биле тие, момчето би било живо. Тој ден, стариот татко Стојан, во Владе го препознал својот мртов син и одел по него, сè до нивното живеалиште, но отстапил, откако видел каде живее. Владе сака да знае зошто со татко му живеат изолирано.

Такото на Владе, побожен човек, му ја раскажува на синот несреќната судбина на нивното семејство. Биле богато трговско семејство со три браќа. На едниот од нив Иван, му била грабната жената од јаничарскиот началник Џемал - бег, а по некое време им ги запалиле дуќаните во чаршијата и куќата. Во куќата, како што сега кажува Петар, изгореле и мајката и сестрата на Владе. Таткото Петар сакал да се удави во реката, но тогаш го сретнал малиот петгодишен Владе кој плачел и решил заради него да продолжи да живее. Во оваа несреќна семејна судбина се обвинуваат/критикуваат јаничарите, а не Османлиите.

Таткото Петар се опишува како човек кој постојано се моли на Бога.

Веќе забележителна е тенденцијата на авторот самиот да ги опишува ликовите, без да ги пушти самите да се разоткријат, така што се наидува на надоволно развиени портрети. Ова е еден од главните недостатоци на раскажувањето.

Таткото Петар ја дораскажува приказната: Тој очаен со синот Владе бил спасен од брат му Иван (чија жена била грабната од Џемал - бег), кој заради несреќите станал ајдутин. Иван ги донел во ова пустинско живеалиште. Иван иако подолго време не бил во Шумен се грижел за безбедноста на браќата-Петар и Велко.

Петар му објаснува на синот дека во тоа живеалиште никој не ги вознемирува, зашто народот суеверно сметал дека е тоа опасно место што ги одвраќа луѓето, а особено ги одвраќало јаничарите и разбојниците. Во овој момент од раскажувањето се применува дидактизам – критика на суеверието.

Таткото Петар ќе раскаже и дека чичкото на Владе – Иван умрел ранет и без една рака, а ја донел мајка му која умрела за еден час, без ништо да проговори (подоцна ќе се дознае дека таа со ќерката била малтретирана од Џемал – бег).

Петар ќе изрази сомневање дека и другиот брат Велко живее спокоен живот. Велко, чии синови се грабнати од јаничарите на Џемал -бег, веројатно не ни знае дека Петар и Владе се живи.

Додека Петар и Владе разговараат за несреќната судбина на нивното семејство и плачат, на врата ќе тропне некој. Таткото и синот се пресоблекуваат како чудовишта и земаат пушки во раце. На вратата бил некој постар човек кој барал - смрт! Тој човек (Велко, но нема да се раоткријат сега) барал, заради семејната несреќа, да биде убиен од жителите на ова живеалиште, за во смртта да најде утеха, а и затоа што верувал во гласините дека на ова место ќе најде смрт.

Непознатиот ја раскажува несреќната судбина на семејството-дека разбојниците му ја изгореле ќерката и дека му ги грабнале синовите за кои бараат откуп, пари кои тој ги нема.

Непознатиот ќе им каже дека е од Шумен, а дека заради големата несреќа на поширокото семејство, сега е преселен во Преслав. Од неговото раскажување се дознава дека е тој братот на Петар-Велко, но Петар не му дозволува на Владе сега да се разоткријат, оставајќи го Велко со уверување дека се тие сепак помоќни од обични луѓе и дека ќе му помогнат. Владе се воодушевува од добрината на татко му, кој го советува со другарите да појдат и да ги ослободат братучедите-но со лукавство, а не со јунаштво.

Овде, се чувствува влијанието на преданијата и авантуристичките романи.

Следното поглавеј носи наслов „Заговор“. Владе поаѓа во Преслав за да се договори со дружината. Во раскажувањето се потенцира контрастот меѓу тагата на Владе наспроти убавата преславска природа. Владе на полјаната се сретнува со чичко му Велко, но се уште не се разоткриваат. Ќе бидат нападнати од разбојниците, Велко ќе биде ранет, и во мигот кога му се заканува опасност да биде убиен, доаѓаат другарите на Владе и ги ослободуваат.

Другарот на Владе Пометко, раскажува дека ги спасиле благодарени на кучето на Владе и дека сега Велко е жив и се наоѓа дома во Преслав. На пладне, целата дружина се подготвува да ги спасува синовите на Велко. Владе искажува благодарност до другарите и се плаши некој да не биде убиен. Владе ги советува да постапат итро-за да не се пролее крв, на што се спротивставува Пометко, кој сака да се бори и да убива, зашто нему целото семејство и сестра му му биле убиени од јаничарите.

Владе подготвува авантуристички план: тој да оди да преговара со разбојниците, а дружината да нападне од дрвјата.

Во поглавјето „Ослободување“ прикажани се најнапред јаничарите кои ги држат заробените двајца браќа. Стојан и Велик си ги прикажуваат соништата. Едниот го сонувал чичко му Петар и братучедот Владе, иако знаеле дека веќе 18 години се мртви.

Го наслушнуваат разговорот меѓу двајцата јаничари-дека татко им е само ранет, а дека некој млад јунак (Владе) ги убил двајцата јаничарски стражари. Едниот од јаничарите искажува жалење за двајцата браќа и не сака да ги убие. Зборува за тоа дека му е жал што во последните 10 години унесрекиле толку многу семејства.

Потоа другиот му се доверува дека Џемал -бег од него барал да му го донесе храброто момче (Владе), а претходниот ден се вратил без него- не успеал да го фати. Доаѓа трет јаничар кој соопштива дека другар му бил убиен од Велко.

Залајува кучето на Владе, доаѓа Владе за да преговара со нив, од дрвјата рипнуваат неговите другари. Владе бара од разбојниците да ги остават пушките и да го напуштат местото. Ги предупредува и другарите да не пролеваат крв.

Набрзо дружината тргнува кон Преслав со ослободените синови на Велко.

Следното поглавје носи наслов „Џемал-бег“. Џемал – бег е началникот на јаничарите (и самиот јаничар), очекува вести за апсењето на Владе. Доаѓа Коста парталовиот (Дрипљо), слуга на неговиот син Алија, пред кој бегот открива дека жена му, син му и некоја христијанка побегнале, а тој во нивните сандачи нашол икона и крст.

Доаѓа јаничарот Емин, кој му соопштува на бегот дека се ослободени синовите на Велко од младиот Владе и дека Омер е мртов. Џемал - бег тогаш признава дека Омер му бил син и ја споделува оваа тајна со Емин.

Потоа Емин му раскажува дека народот се подготвува да му се спротивстави, зашто не можел веќе да ги поднесува неговите злодела и дека се жалеле во Цариград (значи, врховната османлиска власт се прикажува како праведна) и дека му следува казна на Џемал -бег.

Пред јаничарот Емин, Џемал - бег раскажува зошто толку многу сака да се одмазди на семејството на Велко. Тој бил млад јаничар кој се вљубил во жената на Иван, братот на Петар и Велко. Кога ја грабнал, Иван дошол по неа, а таа пред него си забодела нож.

Џемал - бег вели дека им се одмаздувал на неговите браќа: им ја запалил куќата и дуќаните, Петар побегнал а Велко од Шумен се иселил во Преслав. Син му Алија бил вљубен во ќерката на Петар (сестрата на Владе).

Џемал - бег (поранешен христијанин-критика само на јаничарите) прашува за Владе, кој е и од кое село. Затоа што Емин не знае, Џемал го убива Коста парталовиот. Наредува да се најде Владе и да се убие целото семејство на Велко. Емин го предупредува дека ќе го казнат крџалиите. Крџалиите се побегната турска војска која правела зулуми, надвор од контрола на султанот. По таков начин, повторно

се критикуваат домашните предавници и нивните злодела, како и нерегуларната турска војска.

Поглавјето „Крџалии“ дава приказ на однесувањето на крџалиите-анархистичката војска. Доаѓа еден јаничар кој со началникот на крџалиите Али-бег преговара во името на Караман-бег: да го нападат Преслав, а потоа и Шумен, а половината од запленилото да му го даде на Караман-бег. Џемаил-бег не го давал Преслав. Крџалиите тргнуваат во напад.

Во поглавјето „Веселба“ се зборува за подготовките за веселба во домот на Велко, заради ослободувањето на синовите. Доаѓаат и Петар и Владе, кои веќе се разоткриле. Велико, едниот од браќата има лошо претчувство. (во текст, претчувството и соништата редовно наоѓаат остварување) Велко и Стојан одат по риба за гостите и доцнат. Владе оди по нив и по втропат ги ослободува. Велко уште има лошо претчувство. На веселбата присуствуваат и две христијанки. Постарата од Струмица, од Македонија, ја раскажува својата несреќна судбина: биле две сестри, родителите им ги забоделе на колец. Дошла од Струмица во Шумен. Стојанка се викала жената, па се покажува дека таа е постарата сестра на Рада, жената на Велко, се познале од раскажувањето на Стојанка.

Младата убавица која била со неа и нејзина штитеничка, била всушност ќерката на Петар, сестрата на Владе. Веселбата од куќата на Велко се проширува низ целиот Преслав. Ќе биде прекината со доаѓањето на Крџалиите.

Следува поглавјето „Ужаси“. Крџалиите го напаѓаат Преслав. Јаничарите пак, на чело со Емин, во името на Џемал - бег ја напаѓаат куќата на Велко. Велик, Стојан и Рада и Велко се заробени од јаничарите. Ги убиваат: браќата на клада, а родителите на колец.

Џемал - бег е задоволен што се одмаздил, но умира влечен од коњот-тоа се третира како божја казна. Емин се исплашува и тој се фрла во огнот. Умира и сестрата на Владе.

Последното поглавје носи наслов „Последниот“. Владе останува сам и се враќа во самовилското живеалиште. Моли за прошка пред гробот на мајка си и пред Бога. Ја запалува колибата- но не се знае дали умрел. Несреќата на семејството е тотална-но на крај останува надеж, преку податокот за неизвесноста –дали Владе навистина умрел.

Повеста „Несреќна фамилија“ е наивно четиво. Изобилува со убави описи, интересни дијалози, назаокружени портрети. Се одликува со слаба наративна структура – има разгранета фабула, што е одраз на влијанието на авантуристичките романи. Има силна тенденциозност. Се критикуваат јаничарите, а индиректно преку нив и османлиите и сите поробувачи. Се велича храброста на младите бугарски јунаци. На крај, се остава надеж дека ќе биде подобро, преку неизвесноста за можната смрт на јунакот Владе. Се казнуваа и непријателите, Џемал – бег и крџалиите.

6.7.2. Драмата „На Иванка“.

Оваа петточинка е најзначајното дело на Васил Друмев.

Самиот го објаснувал принципот на пишување на ова свое дело: „Шекспир на пример, не ги знаел правилата за пишување драма и тој не пишувал според никакви правила, но сепак, тој ги напишал најдобрите и најгенијалните драмски творби“.

Во духот на овие свои сфаќања, Друмев ја пишува драмата „На Иванка“, без да внимава на правилата, имајќи го за образец, ни помалку ни повеќе туку токму Шекспир.

Поводот за Друмев да ја напише оваа драма е многу интересен. После една преписка со Добри Војников, кому му препорачува како да пишува драмски текстови, Војников му одговара по таков начин што, му препорачува наместо да критикува, самиот да се нафати да напише драма.

А еве што му препорачувал Друмев на Војников, кој се сметал за основоположник на бугарското театарско искуство: „1. Да ја изучи историјата на искуството, воопшто, а особено на драмското/театарското искуство; 2. При составувањето на пиесата прво да го проучи предметот, а потоа добро да ја осмисли содржината и планот на пиесата; 3. Да внимава за кого ги прави тие работи; и 4. Сето тоа да си го постави за цел, кон која ќе се стреми со сето срце и душа. И тогаш нека биде уверен дека дека ќе ја заслужи благодарноста на потомството...“

И Друмев се согласил со предлогот на Војников да напише драма. Драмата била готова за 3–4 месеци, иако се претпоставува дека била напишана претходно, а во тие 3–4 месеци само ја преработил.

Оваа драма веднаш по излегувањето, била квалификувана како настан од извонредно значење за развојот на бугарската драмска литература.

Дури и еден Љубен Каравелов кој важел за остар противник по убедување на Друмев, истакнал дека оваа драма ги удира темелите на бугарската драма. Само Војников нашол мошне многу недостатоци: и во постановката на дејството, и во издржаноста на ликовите, и во немањето поврзаност меѓу чиновите, и во расцепканоста на дејството и во големата пренатрупаност на драмата со настани. Сепак, никој не се повел по овие констатации на Војников, иако во добар дел биле оправдани и, тогаш на нив се гледало како на одрекување на автор на автор, а не на критичар по однос на делото.

Сепак, современата критеририка во оваа смисла зазема еден оптимален став –дека вистината е некаде на средина: ниту пиесата е толку лоша како што сакал Војников да ја прикаже, ниту пак е дотолку совршена, за каква ја сметале другите. Исто така, современата критеририка смета дека треба да се посочи нешто многу значајно за оваа драма, што од денешна перспектива не смее да биде пренебрегнато –тоа се големите влијанија на кои бил подложен Друмев кога се нафатил да ја пишува „На Иванка“.

На преден план е влијанието на Шекспир и најмногу неговата драма „Макбет“, по однос на која „На Иванка“ е речиси идентична и според замислата, и според поставеноста и според разработката на сижето. Некои ликови од пиесата пак, се доближуваат до ликовите од Шекспировите „Отело“ и „Хамлет“. Освен тоа, оваа драма на Друмев е слична и со драмата „Кнегиката Рајна“ од Војников. И двете драми имаат иста идеја: Грците со интрига, настојуваат да предизвикаат раздор меѓу Бугарите, со единствена цел, да имаат корист за себе, така што кога ќе ги ослабнат, да можат да ги завладеат. Сличности постојат и во драмската концепција и начинот на кој таа идеја е реализирана. Мала разлика има по однос на треманот на љубовниот елемент.

Во таа смисла, со оглед на заемните влијанија и приматот што Војников го има по однос на драмата во бугарската литература, многумина критичари се склони да сметаа дека токму „Војников му ја дал на Друмев не само насоката како драматург на историската драма, туку го создал и образецот по кој и самио Друмев ја составил својата драма“.

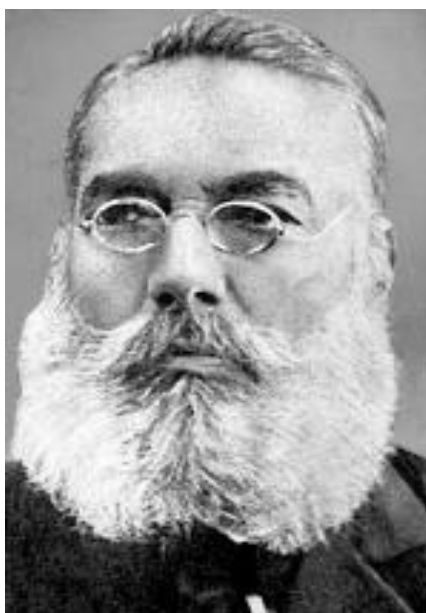
И покрај големите недостатоци, драмата „На Иванка“ се смета за една од најдобрите и најиздржаните драмски творби во бугарската литература.

Според Иван Вазов, „драмата „На Иванка“, макар само опит, бараше висок драматуршки талент и (...) долги години остана единствена национална драма во бугарската литература“.

Користена литература:

1. Чилингиров, Стилиянweb | Библиотека “Български писатели”, т. III, <https://liternet.bg/publish10/schilingirov/vdrumev.htm>, видено на 06.03.2018 г.

7. ИЛИЈА РАШКОВ Б'ЛСКОВ (1839-1913)

7.1. Животниот пат

Илија Рашков Б'лсков твори во 2-та половина на 19-от век и тоа речиси цели 50-тина години. Тој останал прилично долги непознат за бугарската литература, главно заради скромниот живот. Неговото дело за првпат ќе биде разоткриено од Александар Теодоров Балан, кога и ќе му биде одредено достоинство место во историјата на бугарската литература, но сепак не предизвикало големо внимание.

Подоцна, и други критичари или не му го одредуваат заслуженото место или пак, воопшто не му го споменуваат името. Причината за тоа е отсуството на жива претстава за развојот на бугарската уметничка мисла, која е навикната на поголеми имиња од редот на Петко Рачев Славев, Васил Друмев, Љубен Каравелов, Христо Ботев, Иван Вазов.

Тој, во такви прилики не успеал да го издигне своето име, најверојатно заради фактот што не се занимавал со општествена и публицистичка дејност, туку само со литературна. Освен тоа, бугарската критеристика во одреден период ја натценува емигрантската книжевност за сметка на домашната, така што мирната дејност на Илија Б'лсков лесно можела да биде одмината.

Бил син на учител, и самиот учител, тој не успеал да го избегне проклетството на својата професија: да образува и да воспитува, а времето и животот да го онеправдаат.

Роден е на 9-ти февруари, 1839-та година, во село Д'боки, Старозагорско, како прв син на Рашко Б'лсков, учител од село Клисура, Карловско. Во 1841-та, семејството се сели во село Черковна, Провадијска околија, каде што татко му Рашко Б'лсков почнува да работи како учител.

Во не многу благопријатни услови, младиот Б'лсков го почнува своето основно образование. Пролетта, 1849-та учи во Девнаја, а оттаму пак се враќа во Провадија, каде сега татко му бил учител. (За Илија Б'лсков познато е дека многу често бил физички малтретиран од татко му, зашто тепањето тогаш било единственото воспитно средство). Поради клеветите на грчкиот владика Месемвриј, татко му бега од Провадија во 1851-та, наоѓајќи прибежиште во село Калипетрово, Силитренско, а него го праќа во Русе, кај тогаш прочуениот грчки учител Парашкев Дамјанов Бојациев, строг и жесток учител, но и крајно мрзлив човек. Овде, Илија Б'лсков наместо да добие повисоко образование, бил малтретиран не само од својот учител туку и од неговата сопруга („коконата му“), злобна жена на која морал да ѝ слугува.

Во 1851-та Б'лсков избегал од тука и заминал во Клаипетрово да бара заштита од татка си. Кога пак овој го видел измачениот син, одлучил сам да го учи, така што во 1853-та Б'лсков полага испит за пред селани од Калипетрово и околните села. Така завршува основно образование.

Неговото образование во тој момент било толку оскудно што, како што признавал и самиот, едвај можел да се потпише. Учел: Псалтир, словенско читање, грчки јазик, буквар, световна историја, географија, аритметика, но не бил задоволен од својата наобразба. Во 1860-та учел „уроци“-лекции по бугарски јазик кај Добри П. Војников, потоа француски јазик и 6 месеци бил ученик во 4-ти клас во полугимназијата. Толкаво било севкупното образование на Б'лсков.

За сметка на тоа, животот уште од мали нозе го втурнува во големи искушенија. Додека учел во Русе, сфатил што значи од туѓинци да чекаш леб. Во 1854-та, кога поради војната на Русија со Турција училиштата биле затворени, татко му останува без работа, а тој бил даден да учи занает кај еден кројач во Силистра. Во таа година, Турците ја опседнале Силистра и тој бил принуден со другите граѓани да се крие по подруми и земјени хумки за да се спаси.*Во тој период, ИБ за да преживее, продавал питулицы меѓу руските војници. Тогаш судбината му се насмеала, но тој ѝ свртел грб.

Еден руски генерал којшто многу го засакал, сакал да го посини и да го одведе во Русија, но тој тогаш не можел да се оддели од родителите. Подоцна се согласил, тргнал да го бара генералот, но обидите му останал попусти. Затоа пак, како продавач и слуга на руските војници, тој оди во Браила, каде што останал до крајот на Кримската војна, во 1856-та, каде што работел како чирак во една мануфактура. Таа година тој се вратил во село Калипетрово, а неговиот татко без работа не можел да ги прехранува шесте деца. Тогаш Б'лсков работел сешто: бил слуга во селска крчма, работел во аптека на еден Италијанец, каде што бил многу измачуван, бил чирак кај еден абација. Веќе во 1857-та, еден добродушен старец, желен за просветување на народот, го зема во село Ајдемир, во близината на Силистра и го вработува како учител. Сепак, не успеал да најде спокојство, зашто татко му бил прогонет од турскиот валија во Влашко и Бесарабија, а тој останал да се грижи за семејството.

Бугарската критеристика потенцира дека страдањата и патешествието на Б'лсков потсетува на она на Петко Рачев Славевков. Тоа е време на Кримската војна (1853-1856) и Б'лсков бил многу млад за да ја сфати суштината на случувањата. И, додека тој продава питулицы, Славевков е водач на ајадучка чета во Стара Планина и мечтае за ослободување на Бугарија. Б'лсков немал борбена волја, бил мирен,

---

*Како куриозитет, во овој период од животната биографија на Б'лсков се споменува дека во спасувањето на Силистра, учествувал и самиот Лав Николаевич Толстој.

понижен и благ, но со бодар дух. Неговите доживувања не можеле да не извршат влијане на него, така што тој созрева духовно.

Го запознал градскиот живот, односите меѓу луѓето од различните социјални слоеви, типичните фигури на тој живот, ги сфаќа и пороците на неговата култура. Го познавал и животот во селото. Самиот запишал дека до 17 години бил селанец, а до 20-тата година веќе станал учител. Го запознал селскиот живот, битот на народот, неговите нарави и обачаи, неговото творештво. И оттука, подоцна во своето творештво ќе доловува интересни карактери и фигури. Најпосле, тој и географски ја запознал таа област, нејзините особености и природа. Силно се приврзал за тој крај и за татковината.

Сепак, за да се дооформи духовно и интелектуално, Б'лсков многу работел на себеси, на сопствената самонаобразба, за да се подготви како учител за народот. Тој живее во духот на основната ориентација на своето време: просвета, духовен подем, одбрана на националната индивидуалност. Уште во текот на Кримската војна тој се имал запознаено со црковнословенската култура, со православните традиции. Бил исклучително набожен човек, а таков станал во времето на војната, кога го изучувал евангелието и Божјата исповед. Дури и самиот станал пеец во црквата во Шумен. Се запознал со духовната литература на бугарските дејци, негови претходници, но за идната негова дејност, најголемо влијание извршил Петко Рачев Славејков и неговиот „Показалец“, по однос на ориентацијата на Б'лсков особено спрема бугарската фолклорна романтика.

Имено, уште додека учителствувал во Ајдемир почнал да запишува народни песни, а потоа во Шумен, патувал по селата, собирал фолклорни материјали, од кои некои му биле отпечатени во „Градинка“ во 1874-та. Во периодот на ослободувањето, во 1888-та година, тој побарал материјална помош од Министерството за народна просвета за објавување на неговите фолклорни и етнографски материјали од Шуменско.

Покрај во црковнословенската, просветната и фолклорната традиција, Б'лсков највпечатливо се пројавува во литературата. За софистицирањето на литературниот вкус на Б'лсков голема улога одиграло творештвото на Славејков, Добри Војников и Васил Друмев, како и преведената литература од 50-те и 60-те години на 19 - от век. Овие влијанија придонеле за изградување на морално-религиозното сознание на младиот Б'лсков и го закрепнуваат неговото чувство за праведност.

Од големо значење за неговиот интелектуален и културен растеж е и неговото учителствување во селото Ајдемир и потоа во Шумен. Овде држел слова во црквите и во училиштата, при годиншните испити, ги подучувал и некои селски и градски првенци, заедно со селаните гради нови училишни згради (како училиштето во Долно Маало во Шумен), го подготвува училишниот персонал за нови наставни методи, се залага за отворање читалишта, библиотеки и цркви, а бил и настојчив по однос на тоа кај сограѓаните да го поттикне бугарското национално чувство и да се води мирна борба против влијанието на грчкиот и влашкиот јазик.

Краток период, додека бил учител во Шумен, во 1864-та ја напуштил дејноста за да стане продавач на книги, но само три месеца, притоа патувајќи низ околните села и повторно се вратил на учителската служба. Бил покренувач на весникот „Право“ во 1879-та и на весникот „Зорница“. Единственото неговотопатување во странство било она во Букурешт во 1866-та, кога заминал таму за да го провери своето здравје. До крајот на својот живот тој останал доследен на својот долг: учествувал во Епархијалниот учителски собор во 1873-та, кога земал активно учество во обиколките на празнични денови-Коледе, Нова година, Велигден-по селата за да ја разјаснува содржината и смислата на Уставот за должностите на училишните управници, учители и родители, а присуствувал и на годишните испити како „ревизор“. Исто така бил и училишен инспектор, учител во Давидово, потоа, со прекини бил учител и во Педагошкото училиште и во Женската гимназија во Шумен. Тој го збогатил своето искуство и ги проширил и своите сознанија.

7.2. Илија Б'лсков како писател. Првите обиди. Повести. „Изгубената Станка“.

Покрај богата учителска активност, Б'лсков сакал да го исполни долгот спрема својот народ и како писател. Поттикот за пишување го добива уште во најрана детска возраст, кога бил пофален од својот учител Добри П. Војников за изработената писмена работа „Опис на селскиот собор“.

Првите негови текстови, пишувани во духот на црковнословенската традиција, „Толкување на десетте Божји заповеди“ („Тълкувание на десетте Божи заповеди“) од 1857 година и „Животот на светиот Јован Претеча и светиот Игнатиј Богоносецот“ („Живот на светаго Ивана Предтеча и на светаго Игнатия Богоносца“) од 1863 година, се тесно поврзани со неговата учителска дејност и не го покажуваат творечкиот талент на 21-годишното момче.

Кога во 1860-та била објавена „Несреќна фамилија“ на Васил Друмев, тој добил идеја и самиот да напише повест. Тоа била идеја, тешка за реализирање зашто ниту имал доволно образовна култура, ниту пак писателските обрасци што ги познавал можеле да му дадат доволно познавања за тоа да го направи. Немал дури ни инвенција, ниту пак знаел од каде да црпи суров материјал. Му помогнале околностите, поточно случајноста.

Имено, во 1863-та, имал прилика во Шумен да ја прислушкува исповедта на ајдутиот Жељо, кој се исповедал во собата на духовникот, која била под собата на Б'лсков. Тогаш, Б'лсков направил првична концепција, имал суров материјал, ја имал основната идеја и еден главен херој. Иако ја знаел „Горски патник“ на Раковски и „Несреќна фамилија“ на Друмев, тој цели 3 години, од 1863-1866, бил советуван и поправан од Добри Војников, додека доволно не завладеал со материјалот и соодветната уметничка форма.

Повеста ја објавил под името на татко му, плаашејќи се дане биде гонет заради неа со целосниот наслов „Изгубената Станка. Вистински настан од Руско – турската војна“ („Изгубена Станка. Истинско събитие из Руско-турската война“). Јадрото на повеста се потпира на исповедта на шуменскиот сограѓанин и ајдутин Жељо, но во колкави пропорции, не се знае. Фабулата на повеста е следна: Татари ја грабнуваат убавата девојка Станка, а Жељо ја ослободува. Нема сомнение дека Б'лсков го подложил ова фабуларно јадро на уметничка обработка.

Треба да се има предвид во овој и во творечките случаи на Друмев и Каравелов, дека поемата „Горски патник“ на Раковски претставувала извориште за развој на бугарската раскажувачка проза, зашто имено во неа, исповедите на некои од ајдуците се вистински раскази „во мало“. Кај Раковски се среќава дејство и етичкиот мотив за грабнатата девојка од неверници и ослободена од близок човек, макар и мртва.

Овој ист мотив, за девојката-страдалничка се среќава и во побугарчената повест „Жалната Цветана“, но и во народната песна за изгубената Станка. Оваа песна Б'лсков ја поместил на крајот од својата повест. Јасно е дека тој сакал, со разработката на дејството, ликовите и фабулата да ги претстави страдањата на Бугарите под една несигурна власт. Авторот поконкретно зборува за стравот од Татарите, кои од руските војски се изгонети кон селото Таш-авал, каде што живее семејството на дедо Иван, гнездото на неговата убавица. Го критикува и татарскиот напад и грабеж, чиј плен е Станка, ги претставува и очајните обиди на Петар да ја спаси својата сакана; го разоткрива заговорот на Петар и Васил, чија што жена Неда е татарски плен, потоа и на Жељо и Никола за ослободувањето на Станка и Неда и на крај-зборува и за спасувањето на Станка и свадбата со Петар.

Со таквата фабула, Б'лсков сакал да ја прикаже состојбата на едно несреќно бугарско семејство кое страда, но и кое се бори за своето право. Во ова се крие револуционерниот момент, кој е мотивиран од страдањата на Бугарите и од кој треба да се изроди херосјкиот бугарски дух. Жељо и Никола и Васил и Петар се носители на

отпор и го конституираат напишаниот закон за чест и право. Кај Б'лсков, носители и предизвикувачи на страдањата се Татарите, а не Турците (слично како и кај Друмев јаничарите).

И оваа повест, како и „Несреќна фамилија“ на Друмев, временски е позиционирана во периодот на османлиското ропство. Друмев го свел раскажувањето во времето кога јаничарите беа искоренети како категорија од Османлиската Империја. Илија Б'лсков пак, се концентрира кон Кримската војна. Најпосле, овие непријатели, страдалници и спасители, кои се движат во познати, бугарски области се разоткриваат по еднаков начин и кај двајцата писатели.

Во оваа смисла, во бугарската критеририка се посочува дека не треба да се смета дека Б'лсков е целосно зависен од Друмев.

Имено, Друмев има поцврста композиција, појасно развиено дејство, поедноставно во изложувањето, поскумна искреност во изразот. Ако во дијалозите Друмев е посилен, Б'лсков е посилен во описите на природата, во потенцирањето на колоритот на опстановката, во поспокојниот епски тон. Освен тоа, Б'лсков внесува нови моменти во својата повест. Во нејзините 20 глави и епилогот (во првото издание имало 22, а во второто, 2 се изоставени, по наредба на Митхад-паша) се претставува не само реакцијата на непокорните пред насилството и неправдата туку и „страстниот рицар“, вљубениот, кој трага по својата љубена, кој прераснува во тип-воин, кој сака да ја спаси Бугарката-страдалничка. Овој мотив е мошне присутен во народната песна. Хероизмот во љубовта: на сите пречки треба да им се одолее, а правдата треба да победи.

Петар е во Таш-авал, во Варна и Силистра, во Шумен, на Стара Планина, во Камчија и Чала Кавак. По таков начин, Илија Б'лсков го претставува ајдутството во бугарската раскажувачка проза, подвлекувајќи ја неговата широка човечност и гордото самооткажување. Исто така, само како скица, загатнат е типот а Гркот-свештеник во ликот на Варненски и шуменскиот владика. И двајцата, и покрај молбите на Петар, остануваат рамнодушни спрема страдањата на своето паство.

Илија Б'лсков, слично како и Раковски, за првпат во белетристиката ги опишува убавините на Стара Планина, на Делиорман, на бугарската природа, искажувајќи ја по таков начин љубовта кон бугарската земја.

И напосле, изложувајќи во совојата посвет настан од животот на својот народ, тој се обидува да даде слика на војната, но не слика од бојното поле, туку слика од зад борбената линија. Штета што тој момент не е присутен пошироко во „Изгубената Станка“, за да имавме како читатели поширока претстава за страдањата на бугарскиот народ од тоа време. Сепак, Б'лсков, иако располагал со доволно набљудувања и доживувања, најверојатно стравувал да ги изнесе, заради можните репресии од турската власт.

Повеста „Изгубената Станка“ има и недостатоци. Б'лсков не создал послабо дело од „Несреќна фамилија“. Првото издание од 1866-та веднаш се распродадо во Румелија и Бесарабија, а потоа следувале уште пет изданија на повеста: од 1867, 1882, 1885, 1897 и 1928 година. Оваа повест, во 1870-та била драматизирана од Богдан Манчев и изведена во Белград. Само механички била прилагодена за сценска изведба, а Манчев во неа не внел ништо свое.

Повеста на ИБ „Изгубената Станка“ била омаловажена од Нешо Бончев во Класичните европески писатели на бугарски... П. Сп., Браила, г. I. 1873, кн. 7-8, с. 5-6, но сепак, народот ја прифатил безрезервно и во Бугарија и меѓу бугарската емиграција во тогашната бугарска дијаспора.

7.3. Повеста „Несреќната Крстинка“.

Охрабрен од успехот на својата прва повест, Б'лсков, како 27-годишник, во 1866-та, го имал концептот и за втората повест, над која работел 3-4 години. Била публикувана во Русе, во 1870-та, под целосниот наслов „Несреќната Крстинка. Повест народно – бугарска“ („Несреќната Крстинка. Повест народно-българска“).

Подоцна, во своите „Спомени“, тој објаснува дека сижето го зел од животот на еден учител, од 1847-та. Но, психолошките корени на таа повест можат да се доловат и во „Изгубената Станка“. Оваа повест покажува дека развојот на ИБ како писател е ограничен. И овде се среќаваат трите категории ликови-причинителите на злосторствата, страдалници и избавители од страдањата. Разликата е единствено во тоа што сега, дејството има првенствено морализаторски карактер. Овие три типа ликови ги носат истите три мотива како и во „Изгубената Станка“, па и во следните творбни на Илија Б'лсков -мотивот на злото, на страдањето и искупувањето, односно спасението.

Повеста има 25 глави со интересни наслови, кои внатрешно се многу подобро поврзани (мотивациски се сврзани) отколку во „Несреќна фамилија“ и „Изгубената Станка“. Овде, Илија Б'лсков ја развива својата проста, но интересна фабула, за да ги истакне, загатнувајќи ги уште во предговорот „Пет гроба“, моралната и физичката пропаст на едно едно семејство, заради расипаноста и невниманието на таткото. Значи и тука имаме една „несреќна фамилија“, но со совршено ново сиже, со поинаква обработка и со нов дух: историја на едно семејство кое се бори со гладот, како брод во бура, оставен без кормилар.

Илија Б'лсков настојува во оваа повест да го оствари својот план, претходно добро осмислен. Во основата на тој план лежи скриена, не груба и не нагла тенденција, која се доловува на крајот на повеста.

Така, писателот за да ја интезивира вината на Лулчо, добриот учител во селото Кортен, Новозагорски, а потоа и во Черковна, Провадиско, тој заминува во Романија, за во градот да ја задоволи желбата за нов живот. По таков начин се разоткрива не само борбата на семејството што го оставил во сиромаштијата, туку ја разоткрива и мизеријата во која самиот тој (учителот) пропаднал. Сега раскажувањето го „напушта“ Лулчо и се сосредоточува на животот на жена му и децата, кои пребегнале од село Добрина. Овде, авторот го степенува, го интензивира страдањето на семејството, за да ја придобие наклонетоста на читателите.

Децата се распрснати да просат корка леб по туѓи врати, со исклучок на Крстинка, која останува со мајка си и-умираат: Стојнка умира на жетва, Ганчо, бидејќи бил чувар, една ноќ несакајќи ќе го убие своето братче Иванчо, тргнато во некоја туѓа кука да бара закрила; еден муслиман ќе го убие Ганчо во падините на Делиорман. Б'лсков не ја поштедува ниту мајката: таа умира од тага. Оставил уште еден празен гроб, за да бидат пет. Закого е тој гроб? Тука, авторот искусно ја одолговлекува разврска, оставајќи ги напразни обидите на спасителите-мирниот Милчо и добриот момок од Рилскиот манастир Костадин, инаку брат на Лулчо. Блесок светла надеж изгрева над опустошениот дом-се чини дека Милчо и Крстинка ќе го обноват. Но, Милчо умира од офтика.

Навистина, Крстинка има несреќна судбина. Сепак, нејзината добрина треба да биде наградена: уште од раната младост, по неа копнеел Георги, кој доаѓа од Бесарабија како спасител и ја одведува таму со себе, како своја сопруга.

Сега авторот, според внатрешната смисла на раскажувањето, повторно го воведува Лулчо, за кој читателите добиваат впечаток дека е веќе заборавен исфрлен од нарацијата. За да ја заврши повеста, Б'лсков требал да го вметне мотивот на казната. Во „Изгубената Станка“, тој морален проблем е разрешен главно преку

свадбата на девојката-страдалничка. Овде пак, се постигнува истиот ефект со епилогот на семејната хроника: по пет години, Крстинка и Георги од Бесарабија, Лулчо од Романија и Костадин од Рилскиот манастир се собираат во село Добрина, над петте гроба: тоа е морална поука од страдалниците за виновникот, кој плаче над гробовите и проколнува.

Повеста завршува така што, младите повторно одат преку Дунав, во Бесарабија по „нов живот“, а Лулчо и Костадин во Рилскиот манастир за покајание и „Смрт“. Пораката е-чистото срце треба да живее, грешната душа треба да се очисти, пред да замине од овој свет. Крајот ги соединува наградено страдање на Крстинка со казнетиот престап. По таков начин, Б'лсков повторно се враќа кон веќе познатиот за него тип на невина страдалничка, само што тука, за разлика од „Изгубената Станка“ нејзиното страдање е уште поголемо бидејќи е предизвикано од близок човек. Всушност, таа ја неутрализира трагедијата на своето семејство.

Во повеста „Несреќната Крстинка“ Б'лсков дава и еден тип на учител. Станува збор за учител кој се расколебува во своите морални ставови, заради желбата да ѝ се оддаде на градската култура, која по дефиниција (во реалистичните текстови во европската култура од 19 – от век) е порочна. Сепак, тој заради слабата волја и желбата по таквиот, „поинаков“ живот станува пасивен престапник. Исто така, Б'лсков во оваа поест, покрај ликот-тип на мајката-страдалничка, веќе загатнат во „Изгубената Станка“ внесува и низа други типови од селскиот живот.

Очигледно е дека Б'лсков со повеста „Несреќната Крстинка“ става на показ еден тип на раскажување, дотогаш непознат во бугарската литература. Сега тој има за соперник еден друг раскажувач-Љубен Каравелов со неговите „Страници од страдањата на бугарските племиња“ од 1868 – та година. Но, Б'лсков ја зачувува независноста како писател. Сега тој е повозрасен, позел, подобро запознаен со својата средина, со придобивките од писателското искуство, па затоа и си поставува посложени творечки задачи. Каравелов секако дека предничел пред Б'лсков и според својот темперамент, и со својата плодност како писател, но и со својата силна и надарена личност. Освен тоа, Каравелов подобро и побаво реагираше на главните случувања на своето време, како и секој писател-пропагандист.

Б'лсков пак, со својата стегната композиција, со своето спокојно раскажување, со некои свои фигури достоинствено би можел да соперничка со „Бугарите од старото време“, ако имал само малку повисока култура на вкусот. Но, сепак, „Несреќната Крстинка“, која стои на повисоко естетско-уметничко ниво од „Изгубената Станка“ и „Несреќна фамилија“ на Васил Друмев, останува една од најубавите бугарски повести од периодот пред ослободувањето на Бугарија од Османлиите.

Ако се суди според бројот на изданијата што ги доживеала, таа немала толку голем успех како „Изгубената Станка“: само две, од 1883 - та и 1828-та. Тоа сепак, не ја оспорува нејзината повисока уметничка вредност.

7.4. Расказите на Илија Б'лсков

Илија Б'лсков е автор и на повестите „Пијаниот татко“ („Пиян баща“) и „Двајца браќа“, како и на повеќе раскази. Расказите ги пишувал веќе како зрел, 40-годишен човек и по периодот на ослободувањето. Но и сега, како порано, кога пишувал повести, тој не пројавил поактивна творечка волја. Освен тоа, тој и преведувал раскази, главно од руската и српската литература. Кога станува збор за неговото искуство во кратката раскажувачка проза, основен е впечатокот дека тој се мачел да ја усвои техниката на кусиот расказ и во тоа покажал успех. За своите раскази, Б'лсков црпел материјал од своите спомени, враќајќи се назад во времето на ропството, давајќи притоа интересни и типични фигури. Попознати негови раскази се: „Поп Марко“, „Дедо Дани“ и др.

Б'лсков ги критикува селските чорбации во расказот „Сиромашни клетви“, зборува за страдањата на бугарските семејства од насилството на некој турски разбојник во расказот „Трите ѕвезди или казнет престап. Расказ од селскиот живот во Руско-турската и Кримската војна, г. 1854“. Негов најубав расказ е „Трите ѕведи“, во кој го разоткрива животот на бугарските семејства од североисточна Бугарија во текот на Кримската војна.

Паѓањето на моралот, желбата за богатство и раскалашен живот, распаѓањето на семејството, особено селското под влијание на градската култура се теми на повеќе негови раскази, како: „Главчо“ (1885), „Стојанчо“ (1885), „Донка убавицата“ (1886), „Убавата невеста Златка“ (1887), „Пенчо“ (1888), „Куцото учителче“ (1883), „Нечесната Калинка“ (1892), „Велчо“ (1896) и пр. Избрани раскази од Б'лсков се објавени во 1817 година во Софија, во издание на воената библиотека.*

Со своите раскази, Б'лсков го затвора кругот на својата писателска дејност што ја почнал уште пред ослободувањето и во текот на Кримската војна и по таков начин го подвлекува внатрешното единство на своето дело.

7.5. Просветител и воспитувач на народот. Епигон на романтиката од периодот пред ослободувањето.

И во периодот на Руско-турската војна (1877-1878) Б'лсков останува доследен на својата дејност, чиј правец го беше одредил уште во својата младост. И подоцна, во 90-тите години, кога веќе неговите творечки сили се во фаза на опаѓање, тој останал литературно активен. Во тој период, писателот-раскажувач е уште поцврсто поврзан со учителот и воспитувачот. Или, можеби подобро, како што се вели во бугарската критеририка, писателот му се покорува на учителот. Тоа е период кога Б'лсков ги проверува своите убедувања како граѓанин, кој, иако живее во Шумен, град оддалечен од центарот на политичките и културните збиднувања, тој, иако веќе ослободен, не престанува да копнее и да ја изразува љубовта кон татковината.

Согледува дека народот сè уште е духовно сиромашен и дека има потреба од просвета, воспитание и морално усовршување. Него особено го привлекувала простата маса, занемарена од духовните аристократи на новото време. Како и повеќемина негови современици-сонародници и Б'лсков ќе се стреми да ги спомнува заборавените трудбеници, чие дело било подзаборавено. Тој станува поклоник на минатото, од кое црпи поуки не само за другите туку и инспирација за себе и својата дејност. Живеел со спомените, со навиките, културата и сфаќањата од дните на ропството, но и дните на херојските борби. Во своите изданија тој препечатувал творби излезени пред ослободувањето, ги цитирал Фотинов, Раковски, Славејков, Каравелов, Христо Ботев и др. Неопходни биле книги за народот и тој се потрудил да му ги даде. Имал дури идеја да оформи специјално другарство кое ќе издава само книги што би биле полезни за народот. Со други зборови, Илија Б'лсков мечтаел за работа сред широките народни маси. Така, освен неговата дејност во списанието „Духовен прочит“ (Белград, 1862) и во „Училиште“ (Букурешт-Русе) на Рашко Б'лсков,

---

*Имаме потреба, на ова место да дадеме една информација. Имено, во подготовките за предметот Бугарска книжевност, во 2012 година, се соочивме со достапност на белетристичка литература од Б'лсков, кој беше речиси единствен од бугарските писатели на 19 – от век што не беше дигитализиран. За таа цел, го искористивме нашиот службен престој во Софија, на Факултетот за славјански филологии, кога ни беше укажано внимание од колешката Елена Дараданова, којакратката проза од Илија Б'лсков и неговите повести ги побара за нас од Софиската универзитетска библиотека, од каде што во скенирана форма ни беа доставени по електронски пат.

Во оваа смисла ја потенцираме и повеќегодишната солидна соработка со колегите од Факултетот за славјански филологии, Катедра за јужнославистика.

тој почнал да уредува и сам да го издава во 1874-75, во Букурешт и Виена, списанието „Градинка. Книшки за секој да може да ја прочита“, од кое излегле само пет броја. Иако наидувајќи на пречки во таа своја дејност, Б'лсков не се откажувал.

Работејќи на „проектот“ изданија за народот, тој од 1880-1889 година издава "Ред съвременни книжки за прочитане на всекиго", од кои излегле 28 броја и кои имаат специфични „цветни“ наслови: "Минзухар", "Теменуга", "Зюмбюл цвете" (1880-1882); "Момина сълза", "Лале" (1883), "Лиляка" (1884); "Перуника", "Здравец", "Латинка" (1885); "Ружа", "Калинка", "Криво лале" (1886); "Елха", "Трендафил" (1887); "Върбина цвете" (1888); "Димитровска ружа" (1889). Во тие книшки имало и раскази кои излегувале во посебни броеви на сериите. За овие изданија, правени во Шумен, Русе и Варна, карактеристично е што во нив има и собрани од Илија Б'лсков народни анегдоти „за разонода и разговор“, кои биле објавени во 1895-та во пет книги со наслов „Итар Пејо“.

Илија Б'лсков печател и раскази и расправи во „Војничка збирка“, каде што доаѓа до израз неговиот интерес кон народното творештво. Исто така тој негов интерес е забележителен и во "Станеник или коладник" (Варна, 1886), мала книшка од коледарски песни, собрани од него. Најсилно, неговиот култ кон народната старина е изразен во „Паметник“, (Шумен, 1895-96 кн. I-VI).

Во тие изданија има разновиден материјал, прилагоден на вкусот на народните маси: статии со морално-поучителен карактер, просветен, потоа народни умотворби-стихотворби, приказни, пословици, гатанки, речник со бугарски зборови од Шуменско, анегдоти за Итар Пејо, училишни вести, спомени, интересни карактеристики за некои личности, материјали и белешки, оригинални негови раскази, потоа и преведени и адаптирани раскази, цитати од бугарски писатели, како и описи, етнографски и описи на природата.

Во рамките на народно-просветната дејност на Б'лсков треба да се споменат и неговите календари, за периодот од 1871-1877 и за 1880-1897. Во календарите тој го подражавал Петко Рачев Славејков, трудејќи се даде подобар труд од неговиот. Неговиот стремеж да подучува, нашол одраз и во училишниот дидактизам. Во таа смисла, најзначајни се неговите учебници по веронаука и црковна историја, кои имале голем успех.

Со овие учебници, како и со целата своја дејност во текот на ослободувањето, Б'лсков ги следел не само своите склоности туку и потребите на своето време. Овде тој доаѓа до израз по таков начин што, дава можност подобро да биде сфатено неговото уметничко дело. Клучниот момент во тоа негово дело се изданијата за народот и учеството на бугарската младина во процесот на културното и духовното издигнување.

7.6. Уметник. Раскажувачкото искуство.Поетиката на Илија Б'лсков.

Перманентната работа на Илија Б'лсков на народното дело придонела тој постојано да созрева како писател. Не може целосно да се одрече дека тој закрепнал и во своето искуство како автор на повести. Кај него има одредени линии на развој, кои можат да се подложат на еден општ поглед. Тој останува доследен на замислата и опстановката во своите повести. Кога го замислувал своето дело, тој имал за цел со него нешто и да покаже, да подучи, така што концепцијата е во функција на наравоучението. Во „Изгубената Станка“ тоа е хероизмот на ајдучката правда, правдата на страдањето, невиноста и добродетелта. Во „Несреќната Крстинка“ пак, тоа е злото од баспатицата на таткото, наградата за невиноста на жената.

Од основната замисла, натаму, зависи и карактерот на опстановката: таа е така изработена што ја изјаснува наравоучителната цел на авторот, односно идејата. Содржината владее со формата на неговите повести. Тоа се објаснува и со фактот

што секоја глава во повестите е озаглавена со што сакал да го поттикнува вниманието на читателот, но и да го потенцира секундарниот мотив, кој е повторно во функција на општата цел. Тоа се објаснува со дигресиите и епизодите во раскажувањето: не само заради неговата недоволна раскажувачка умешност и нестабилизираниот уметнички такт туку и затоа што се резултат на желбата да го исцрпи моралниот мотив подлабоко, а кој пак го поткрепува општото настојување на авторот.

Интересно е што во секое следно дело Б'лсков е сè појасен во остварувањето на својот план и тоа го прави сè подобро. Тој создава сижејни шеми и еднообразни композициони потфати, кои ја изразуваат неговата слаба творечка инвенција. Сите негови повести можат да се сведат на една шема, која во груби црти, би изгледала вака: објект на интерес-бугарското семејство; фабула-хроника на бугарските страдања; општа цел-предизвикано зло или копнеење по добро; ликови-со определена композициона функција, двигатели на дејството, помошници и противници; композиција-со експозиција, климакс, епизодично дејство, катастрофа и катарзис, со морална утеха за читателите и, сето тоа да има трагичен карактер. Најпосле, во средиштето на интригата треба да има жена, носителка на идејата за измачената невиност и наградената добродетел. Во врска со тоа се и потфатите: предикативни (=строго наративни), ликотворечки и дескриптивни. Најнапред, интересно насловена глава; отклонување од основната нишка на раскажувањето, за да се затемни општата цел на дејството; прекинување на описот на местото, за да се поттикне поголемо љубопитство; претставување на таинствени или страшни сцени; враќање на основната наратија; претстакжувања, претчувства и соништа; интервенција на авторот во спокојниот тон на наратијата со лирски изливи и дидактички размисли, наравоученија, објаснувања за читателите.

Односот на авторот спрема ликовите е таков што тој зазема страна во борбата (внатрешна или надворешна на ликот); изразува симпатии спрема едни и отпор спрема други. Ги опишува експлицитно, преку внатрешните карактеристики, моралните особини и душевните состојби, или пак преку дијалог или монолог, за да се разоткријат намерите, решенијата и дејствувањето. Најпосле, треба да се спомене и- подробноста во опишувањето на предметите, лицата, опстановката, природата, без притоа многу да се обременува наративниот тек на повеста. Лирските пасажии од страна на авторот и хероите се дадени за да се освежи опишувањето.

Ваквата раскажувачка постапка на Б'лсков не е и не може да биде само негова авторска карактеристика. Тие се општи елементи на занаетот кои се пренесувале во бугарската литература преку преведуваните наравоучителни повести, преку сензационалниот и авантуристичкиот роман, како и преку рускиот тенденциозен расказ, кои веќе биле востановени на Запад и во бугарскиот романтичарски стил. Од друга страна, треба да се повлече дека, колку што Б'лсков созреваал со текот на времето толку повеќе и се отклонувал од тој стил, како веќе застарен.

Од друга страна, со фактот што тој формата ја потчинува на идејата, нешто што кај него не е воопшто грубо, Б'лсков ги надминал сите дотогашни стилови и станал најнезависен уметник. И по однос на композицијата тој пројавува многу такт и умешност. А таквата умешност е очигледна и при изборот на материјалот и неговата обработка. Во таа смисла, бугарската критеристика е склона да посочи на еден автобиографски момент.

Имено, Илија Б'лсков имал можност од искуството на Васил Друмев да согледа дека личните, интимните доживувања и настани можат да бидат соодветен материјал за наративна обработка. Тој, како сè уште недоволно закрепнат раскажувач, во првите свои творби, како на пример повеста „Изгубената Станка“, користи описи на Стара Планина (Балкан), на Делиорман, а сцените со владиците од Варна и Шумен се градени токму на нешто преживеано.

Во „Несреќната Крстинка“ пак, зад ликот на Лулчо, во извесна мера се крие неговиот татко Рашко. Во Крстинка пак, е олицетворена неговата родена сестра. Милчо носи карактеристики од него лично и од неговиот брат Димитар, итн.

Треба да се има предвид дека целото творештво на Б'лсков во основа се потпира на неговото лично, животно искуство. Исто така, во описот на опстановката (средина, атмосфера), во која се развиваат настаните и каде што дејствуваат ликовите, како и во описите на природата-има лични набљудувања и впечатоци и, се разбира, лични доживувања. Особено тоа е карактеристично за описите на природата во „Изгубената Станка“ и „Несреќната Крстинка“. Тој момент од неговите повести е многу значаен.

Друга, многу често присутна одлика во подоцнежната негова литература е бугарскиот народен бит, како извор на инспирација, но и како широко распространета активност во тој период-собирачката дејност: народни умотворби, етнографски материјали и сл.

Интересот за народниот бугарски бит кај него не е резултат само на спокојно набљудување и изучување. Напротив, тој го изучувал со огромна љубов, му се радува на тоа творештво, зашто во него и преку него го чувствувал непосредно својот народ. Такви се сцените од свадбата во „Изгубената Станка“, селскиот собор во „Несреќната Крстинка“ итн. Собраниот пак од него фолклорен и етнографски материјал, придонесува тој да прерасне во одличен познавач на народниот живот што наоѓа одраз и во неговата кратка раскажувачка проза (расказите).

Мемоарскиот, автобиографскиот момент е многу битен во творештвото на Илија Б'лсков, зашто тој го искористил во своето творештво. Кој и каков бил неговиот метод? Многу прост: без особена преработка, тој, во речиси сурова постапка се внесува во повеста или расказот. Б'лсков тоа го прави зашто не ни сакал (можеби и не знаел) да прави разлика меѓу животната и уметничката правда. Сакал да создаде „вистински настан“, „вистинска бугарска случка“. Не е тешко опитниот читател таа вистина да ја препознае во нарацијата.

Прозата на Илија Б'лсков е популарна токму поради вграденоста на тој „вистинит“ материјал во неа. Токму тој материјал покажува дека творештвото на ИБ има во себе свеж реализам. Тој реализам е тенденциозен (и не е непознат во литературите барем на јужнословенските народи), особено во неговите повести. И, како што се вели во бугарската критеристика, ако таквиот реализам кај Друмев е повеќе романтичен, кај Каравелов-револуционерен, тогаш кај Илија Б'лсков преминува во етичен.

Тој етичен „свеж реализам“ е и главната карактеристика на ликовите на Б'лсков. Повеќето од нив, ако не и сите, имаат свој архетип во животот. Благодарение на таквата постапка, Б'лсков можел да претстави цела галерија ликови од различни слоеви на бугарскиот живот: учители, свештеници, селани, чорбаци, крчмари, лихвари, еснафи, трговци. Тој бил особено критизерски настроен спрема чорбациите, крчмарите и лихварите. Со особена симпатија пак, ги слика учителите, свештениците и селаните.

Според ролјата што ја играат во раскажувањето, како и според својата нарав, ликовите на Б'лсков се делат главно на две групи: добри и лоши. Првите се неминовно жртва на вторите. Но, и лошите ликови не ги остава без да ги казни: гинат заради својот порок или пак од раката на оној што е повикан да ја исполни „вишата“ правда. Паѓа во очи што во групата на добрите спаѓаат повеќе жени, а тоа, кај Б'лсков не е случајно. Жената кај него, особено Бугарката е претставена како страдалничка, маченица и трпителька на неправдата. Тој, по таков начин всушност ја карактеризира жената од својот роден крај, која го носи возвишениот квалификатив-да трпи, да поднесува. Затоа е и претставена со маченички ореол.

Интересен е фактот што ликовите на Б'лсков кои се земени од бугарската стварност имаат богат внатрешен живот. За психологијата во времето на Б'лсков малку се размислувало и зборувало. Се сметало дека е доволно верно да се одрази настанот, а психолошката правда ќе си дојде сама по себе. Во таа смисла, ако ова се смета за недостаток во неговата проза, тоа е недостаток воопшто на бугарската повест. Важно е што тие ликови се веродостојни и естетски издржани. За некаква особена индивидуализација не може да се зборува. Зашто имено, средиштето на

интересот на Б'лсков не е психолошката анализа или проблем, туку рзврската на дејството, во името на правдата и моралната поука. Кога ги карактеризира ликовите, тој се служи со востановените реалистични и роматичарски постапки. Сепак, во таа смисла тој бил мошне искусен: дава живи, иако не разнообразни, честопати дури и жанровски шематизирани фигури и сцени, кои се од особено значење за бугарската литература пред и за време на ослободувањето.

Илија Б'лсков е екстремно статичен во разработката на фабулата, а таков е и при портретирањето на ликовите. Тие се готови, завршени, уште во почетокот, уште во насловот.

Како што во својата литература Б'лсков покажува силна зависност од својата средина и од својот темперамент, таков е и во јазикот и стилот. Јазичното богатство во неговиот стил е резултат не само на задачата на писателот туку и од суровиот материјал што лежи во основата на неговото дело. Така, во основата на неговиот јазик лежи шуменското наречје, со голем број архаизми, а се сретнуваат и многу турски зборови и изрази. Турцизмите главно се употребуваат со некоја турска пословица или поговорка, или пак влегуваат во разговорите меѓу ликовите, за да се постигне индивидуализацијата на говорот, но и за да се истакне некоја реалистичка подробност. Кај Б'лсков нема многу русизми. Како и да е, неговиот израз, едноставен и прост, со својата кратка фраза и тон на добродушен народен раскажувач, претставува една од најважните карактеристики на Илија Б'лсков како писател. Таа едноставност на изразот е поддржана и со непосредноста при обраќањето кон читателите, но и со обилната употреба на пословици и поговорки, па дури и народни песни. Не го заборава и плеоназмот, толку карактеристичен за народната литература, но сепак, поголемо присуство на стилски фигури кај него нема, иако е забележителна склоноста да се изразува во алегии, како во подражавањето на разговорниот стил, така и во цитатите од евангелието. Оттука и неговата склоност да поучува, да морализира.

7.7. Човек. Личност и светоглед.

Творештвото и стилот на Илија Б'лсков допуштаат во нив, да се препознае неговата личност. Во таа смисла, човекот и писателот се неделиви. Тоа пак, покажува дека, колку и да е скромно неговото дело, тоа сепак е негово и е одраз на неговата животна судбина.

Пред сè, тој не може да се ослободи од влијанието на својата средина и од психологијата на својата класа. И самиот забележал дека до 20-годишна возраст се чувствувал туѓинец во градот и дека стилот на животот му го определиле општите услови во кои работел и дејствувал бугарскиот учител. Оттука произлегува и неговата демократичност во односот спрема народот и начинот на мислење, но и неговиот идеализам. Тоа биле општи особености на бугарските дејци пред ослободувањето, но кај него тие имаат своја индивидуална црта. Демократичноста на Б'лсков не е идеологија, политичка програма, вјерују во животот, туку естетика и близок до природата начин на живеење. Неговиот идеализам пак, има христијански карактер.

Илија Б'лсков бил аполитичен, нему му биле туѓи општествените и политичките борби и нив ги следи како како граѓанин, давајќи свои проценки, но не земајќи учество во нив. Тој не бил човек со борбена природа. Оттука, кај него е забележителна мекоста и нежноста, кои ги пројавува во својот однос спрема спомените, спрема минатото, спрема убавото во животот, воопшто.

Илија Б'лсков имал перо на реалист, но не можел да не го идеализира она што за него било скапоцено: добрите стари времиња, селото, бугарскиот учител и сл. Поседувал внатрешна склоност спрема идиличното, спрема незасегнатото од цивилизацијата, или со други зборови, склоност кон русоизмот, што пак го олицетворува неговиот страв од суровата дејствителност, од драматичните конфликти

во животот. Во таа смисла, Б'лсков би можел да биде поет на тивкиот пејзаж, на слатката идила, на чистотата, на добрината, на љубовта и радоста во животот. Токму она што му недостига, тој го надоместува како една можност, како ограбено од животот, од неговите зли сили.

Во светогледот на Б'лсков се пројавува извесен дуализам, наследен од неговата црковнословенска култура. Влијанието на христијанството останало присутно кај него, преку победата на доброто над злото, преку неминовната победа на семојниот Бог. Неговиот однос спрема човековите дела најдобро се изразува со народната пословица- „Бог забавува ама не заборава“. Класната борба за него претставувала негирање на секаква хуманост. Според него, социјалното прашање не се разрешувало со методите на економскиот материјализам, туку со средствата на моралниот идеализам, преку личното внатрешно самоусовршување.

Не смее да се заборава дека Б'лсков останал, од првите денови на својата младост до крајот на животот предан син на Бугарската православна црква. Од православната традиција тој го наследил морално-религиозното сознание. Се разбира дека тоа не е длабоко и дека во неговата основа лежи христијанската догма, но затоа пак е искрено и силно.

7.8. Местото и значењето на Илија Б'лсков во литературниот развој.

Појавата на ИБ во бугарската литература била од особено значење. Тој, како ретко некој друг современик е силно зависен од бугарската литературна традиција. Негови обрасци се општонародната и побугарчена книжевност, Раковски и Друмев, па Кравелов, за во периодот пред ослободувањето да се пројави како епигон на предослободителниот романтизам.

Во таа смисла, имајќи ја предвид и црковнословенската традиција од која бил, исто така силно зависен, Илија Б'лсков повеќе дури и од Васил Друмев (кој бил и свештено лице) ја потенцира, дури и пресилно, морално-религиозната насока во бугарската уметничка литература.

Оттука, централни одлики на неговото творештво се општонародната морална романтика, црковнословенската култура и националниот бит. Иако честопати бил наивен во своите творечки замисли и нивната реализација, тој успеал да внесе во романтизмот повеќе реалистични моменти, на селскиот реализам да му даде морален дух, да вложи во бугарската расказна тенденциозност помалку субјективност и повеќе уметничка мерка. Ако можел да ги познава подоцнежните Толстоеви романи, како на пример „Воскресение“, тој, како што се тврди во бугарската критеријтика, сигурно би станал негов ученик, кој како човек на уметничката реч, веројатно би се задлабочил во етичкиот реализам и моралниот идеализам. Токму во оваа смисла Б'лсков е осамен во бугарската литература, која е најсиромашна токму овде.

Прашањата кои Илија Б'лсков простосрдечно ги засегнува и честопати наивно ги разрешува, претставуваат голем и значаен влог за бугарската литература. Прашањето за воспитувањето и судбината на човекот, за гревот и искупувањето, за добродетелта, до ден денеска чекаат свој мајстор, за да бидат разрешени онака како што тој тоа го направил: со психолошки средства, со морално-религиозна и филозофска длабочина.

Од друга страна, Илија Б'лсков опишувајќи ги страдањата на бугарскиот народ, истакнува дека тие страдања можат да имаат и подлабоки морални причини, дека можат да бидат последица не само на турското ропство, на ропските животни услови, туку дека логично е да се последица и на човековите страсти, незивсно од политичката власт на народот. Зашто имано, и самите Бугари можат себеси да си причинуваат жестоки страдања.

И навистина, можеби Б'лсков не можел да го следи револуционерно-пропагандистичкиот расказ на Кравелов, бидејќи се наоѓал под будното око на

властите во Шумен, но тој сепак обрнал внимание на моралните страдања на бугарската душа-причинети од свои, а не од туѓинци. Во таа смисла, неговиот реализам има карактеристики на реализмот на Каравелов во „Бугари од старото време“.

Погледнат од таква перспектива, Илија Б'лсков е првиот бугарски регионален писател. Целата област од Шумен до Браила, Добружда и Делиорман, Дунав и источниот дел на Стара Планина, со своето население, со својот бит, со својот живот, наоѓа суров, но праведен, ако не и разнообразен, длабок и богат израз во поевста на Б'лсков.

Илија Б'лсков е и првиот кој ги удира темелите на жанровските изрази и слики, лесни, неизнасилени, естетски. Тој е основоположник и на селската поевст во бугарската литература, со што го трасира патот на добропозната идеализација на бугарското село. Тој е и првиот што ја спротивставил селската идила, морал и чистота на градската цивилизација, со својата расипаност и со својот материјализам.

И најпосле, Илија Б'лсков, заедно со Друмев и Каравелов, создава не само одделен вид бугарска поевст туку влијае за таа да се конституира како засебеи и независен литературен вид во бугарската литература.

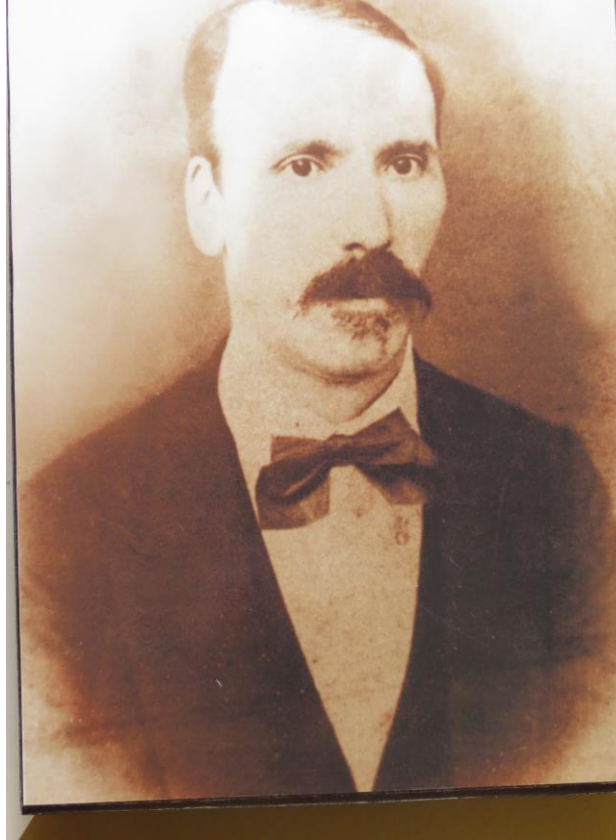
Подзаборавениот Илија Б'лсков и неговото творештво, ги носат со себе можностите за развитокот и значењето на бугарската раскажувачка проза.

Користена литература:

1. Ѓоцов, Борис: ИЛИЈА Б'ЛСКОВ, <https://litternet.bg/publish10/bjocov/iblyskov.htm>, видено на 13.03.2018 година.
2. Б'ЛСКОВ ИЛ.Р.: ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ, ХЕМУСЪ Софија, 1940, том I

8. ДОБРИ ВОЈНИКОВ

(1833-1878)

8.1. Потекло и образование

Издигнат не толку од образовно-воспитните услови на бугарското училиште колку од општествените задачи како фактор на националното самоосознавање, Добри Војников постепено допирал до областите кои ќе го изменат во значајна степен бугарскиот културен развиток.

Добри Војников е роден на 10-ти ноември, 1833-та во Шумен, како трето дете, но прва машка рожба на своите родители. Потекнува од стар, војнички род, кој веќе ги изгубил привилегиите, а оттука и неговото презиме.

Татко му, поп Васил бил свештеник, кој важел не само за примерен слуга на црквата туку важел и за славен музичар, кој мајсторски умеел да свира со чисто бугарскиот инструмент „булгарина“. Но, за жал, тој не живеел долго: починал кога син му сè уште бил дете. Грижата за семејството останува на мајка му, подоцна потпомогната од зетот Андреј Стојанов, угледен граѓанин во тоа време.

Како ученик, долги години бил запишуван како Добри Попов. Тој завршил средно образование во шуменското училиште кое подоцна било темелно преобразено од Сава Доброплодни и наречено Преславско-шуменска прогимназија. Овде се предавале следните предмети: христијанска наука, бигарски јазик (стар и нов), грчки

јазик (стар и нов), француски јазик, германски јазик, турски јазик, математика, општа историја, географија и природна историја. Овие предмети повеќе имале за цел да ја истакнат ученоста на учителите отколку да овозможат формално и материјално образование на учениците. Практичното обучување било сведено на сува схоластика и, од време на време проследено со раскази за романтичното бугарско минато. Сепак, питомците на Преславско-шуменската прогимназија ревносно ги усвојувале знаењата за туѓите зборови и правилата за падежните и глаголските форми, при што, со особен успех се истакнувале токму Добри Војников и неговиот сонародник Симеон Јанчев.

8.2. Полската и унгарската емиграција во Шумен.

Токму во тој период се случува значаен настан во Шумен кој го преобразува идниот личен и општествен живот на бугарското население. Имено, тогаш во Шумен се населуваат околу 2000 полски и унгарски емигранти на чело со Лајош Кошут, најнапред во касарни, а потоа и во куќите на шуменци.

Тие биле протерани од својата земја заради неуспешната револуција, а со себе го понеле слободарскиот дух, културните навики и желбата за независност. Во Шумен останала цела една година (од октомври 1849-та до септември 1850-та). Иако краток, овој нивен престој бил доволен за да даде една сосема поинаква насока во духовната и материјална традиција на шуменци.

Дотогаш во Шумен, како град со многубројна турска војска и мнозинство исламско население, била туѓа секаква идеја за слободен и независен живот, а туѓи им биле и културните придобивки на западниот свет. Желбата на емигрантите за слобода и независност и отсуството на страв по однос на турските власти, буквално ги „заразила“ дотогаш ропски настроените шуменци.

Полските и унгарските емигранти речиси темелно го промениле животот на шуменските граѓани, кои почнале да се облекуваат по „француски“-со палта и со чевли, наместо опинци. Јавниот живот добил на интензитет, така што се организирале литературно-музички вечери, дури и балови, каде што освен бугарски ора, се играле и полска мазурка и унгарски чардаш. Бил организиран и оркестар, во кој Добри Војников свирел гајда. Се изучувала дури и „азбуката на тоновите“.

8.3. Учител во родниот град.

Војников добро го изучил францускиот јазик, учителот Сава Доброплодни, настојува пред зет му, да го прати во француското училиште на Бебек во Цариград. Од оваа идеја Доброплодни не се откажал и кога ДВ речиси цела година работел во еден од дуќаните на зет му Андреј Стојанов. Најпосле се исполнила желбата и на учителот и на ученикот, кога зетот се согласил материјално да го поддржи Добри Војников, кој заминува во цариградскиот француски колеџ во 1855-та.

Кога Андреј Стојанов набрзо умира, половина од школарината ја плаќа брат му Атанас Стојанов, а другата половина ја подмирува училиштето. Тоа било причина Добри Војников само две години да помине во ова училиште, кое сепак, било доволно да ги усвои основите на францускиот јазик и да се запознае со француската класична литература и да стане познат во училишните кругови како добар музичар и основач на првиот ученички оркестар, кој често учествувал на приредбите.

Откако бил принуден да го признае образованието за завршено, Добри Војников заминува во родниот Шумен, каде што почнува да работи како учител во 1858-та, заедно со неговиот другар Симеон Јанчев. Веќе во 1859-та, откако Сава

Доброплодни заминал во родниот град Сливен, Војников станува директор, кој го преименува училиштето од Преславско-шуменска прогимназија во Шуменско народно училиште. Ги изменил и методите на учење, а воведува и нови предмети: бугарска историја и литература.

Од преобразбата на шуменското училиште произлегува и, според Војников, идниот карактер на бугарското училиште, кое треба да дава не универзални туку народни знаења. Ученикот треба, пред да се осознае како син на човештвото, да се познава како син на својот народ. За таа цел, според сведоштвата на Илија Б'лсков, Добри Војников почнал секоја недела во црква да говори за значењето на народноста за човекот, но и за дадена општествена средина и за човештвото, воопшто. Ваквото свое убедување, Војников и неговите другари-истомисленици биле подготвени да го поддржат не само на зборови туку и на дела. За нив, името Бугарин претставувал светост. Заради ова, бил убиен другарот на Добри Војников Атанас Бљударов од еден фанатизиран Турчин.

Раководен од таквите сфаќања, тој особено ставал акцент на годишните испити, кога подготвувал специјални текстови и песни за декламација од учениците, составувал и разговори (=дијалози), а работел и со својот училишен оркестар, кој броел 12 члена. За неговите текстови што биле изведувани од учениците на завршните приредби, Илија Б'лсков пишува дека биле нарекувани претстави (претставенија на бугарски), а кои многу влијаеле на љубопитството на шуменските граѓани. Тие текстови третираше теми за односот на ученикот спрема учењето, за должностите на секој еден спрема учењето, и сл. *

Добри Војников имал слабост спрема ваквите културни случувања, така што ја користел секоја прилика за приредување претстави, а особено сите поголеми празници, на кои изведувал и мали театарски претстави со своите ученици.

На првата театарска претстава што била изведена во Шумен, на 17-ти јануари, 1863-та, учествувал и Илија Б'лсков како еден од актерите. Како што известувал Илија Б'лсков, „...немало ниту сцена, ниту кулиси, ниту шарени завеси, ниту суфлери, ниту осветлување од ламби (тогаш во Шумен сè уште се користеле газиени ламби)“. Самиот салон бил во една стара куќа, во која собирало 100-150 души и бил осветлен од лоени свеќи, залепени на прозорците.

Пиесата била претпоставен дијалог меѓу двајца селани: едниот со бугарски чувства, а другиот заблуден Бугарин. Претставата започнала и завршила со музичка точка изведена од оркестарот на Војников. Оваа дејност на Добри Војников во училиштето и надвор од него, направила силен впечаток не само меѓу неговите сограѓани туку и меѓу целата напредна бугарска интелигенција. Освен како примерен во секој поглед учител, тој важел и за примерен човек.

8.4. Во Браила. „Дунавска зора“.

Сепак, Добри Војников не можел долго да се задржи како учител во родниот град. Прв против него се огласил влијателниот чорбација аџи-Симеонко, познат како човек кој бил таен противник на бугарската просвета, иако и самиот бил Бугарин. Тој бил длабоко убеден дека од Бугарите не може да се изродат учени луѓе, па затоа претпочитал туѓинци за учители. Заедно со него застанале и еснафите, кои отсекогаш ја имале в раце црковната каса, од која пак, се исплаќала плата на учителите.

Причините за отпорот против Добри Војников биле иницирани заради неговиот оркестар. Во тоа време се мислело дека „свириењето не храни куќа“ и дека Војников по

---

*Само потсетуваме дека, многу слична беше дејноста и на нашиот Јордан Хаџи – Константинов – Џинот во периодот на неговото учителствување во училиштето кое работеше во составот на црквата Св. Богородица во Скопје.

таков начин непримерно ги учел децата на еснафите, кои веќебиле доволно закрепнати по Кримската војна (1853-1856), која Шумен го претворила во воена база на Турција и нејзините западни сојузници.

Хаџи-Симеонко го искористил ова непријателство на еснафите спрема Војников за своја лична корист. Нетактична била постапката на Добри Војников кога се согласил да свири со оркестарот на една свадба, на која присуствувал и месниот паша.

Сепак, причините биле подлабоки и тесно поврзани со општествената дејност на Војников, кој не бил во добри односи со грчкиот владика Венеамин, за што се пишувало во печатот. Владиката бил принуден да ја продаде покуќнината и во 1861-та да ја напушти епархијата. На овие причини треба да се придодаде и отпорот на Војников спрема суеверието и отпорот кон некој неписмен народен лекар, кој за 40 дека, од народот имал собрано 17 000 гроша (=годишна плата на учител).

Војников и неговите поддржувачи, инаку почитувачи на науката силно се спротивставувале на ваквата суеверност на народот и малоумниот лекувач, на чија страна пак, застанал дури и „Цариградски вестник“, кој истакнувал дека работата на „лекарот“ не се коси со светото писмо. Ваквиот однос на Војников, во суштина насочен спрема суеверието, предизвикал протест на учениците, пролетта, 1864-та, така што и работата на училиштето, после еден блескав живот од неколку години, почнува да опаѓа, а неговиот главен столб (Војников), бил принуден да го напушти не само родниот град туку и татковината.

Му било предложено учителско место во Белград, но наместо таму заминал за учител во Браила. И тука, тој го продолжил својот веќе зацртан пат. На учителствувањето му дава чист национален карактер, трудејќи се кај учениците да ги разбуди бугарските чувства. Тоа влијаело и на нивните родители во Браила, која била голема бугарска колонија во Унгарија, составена од околу 1000 семејства, а давала само 80 ученици. Исто така, и во Браила организирал јавни годишни испити. Така, во првата учебна година овде, тој составил разговор меѓу шест ученици, во кои се истакнувала користа од новиот начин на образование. Во 1867-та година, тој започнува да го редактира и весникот „Дунавска зора“, што го редактирал до 1870-та.

Во секојдневниот живот тој и натаму си останал „смиртен, разумен, искрен, трудољубив и ревносен човек“, кој воопшто не ги изменил добрите навики и „туѓото влијание воопшто не му го променило доброто поведење“.

8.5. Драмски претстави: успех и слава.

Интересот спрема театарот, во чие што значење сè повеќе и повеќе се убедува, станува посилен за сметка на неговите училишни интереси. Тој целосно се оддал на драмско-театарската дејност, зашто открил во неа моќно оружје за развој и прогрес на неговите заостанати сонародници. На театарот како школа за млади и стари, сè уште не било посветено доволно внимание ниту во Турција, ниту во Романија, ниту во која било балканска држава. А во Западна Европа драмата, односно театарот биле фактор кој придонел за издигнување на доброто и убавото во животот.

Станува збор за период од почетокот на втората половина на 19. Век, кога бугарскиот театар сè уште не може да му се доближи на европскиот. Војников во таа смисла се залагал тој, театарот да биде прифатен од сонародниците како една образовна неопходност.

Војников го поттикнувал ваквото свое сознание преку дијалошко претставување на патриотски теми, а првата претстава ја изведува на 29-ти јануари, 1866-та. Била изведена од неговата театарска труппа „Стојан војвода“, со ученици од бугарското училиште во Браила. Успехот бил неочекувано голем. Успехот го повторил и на 10-ти април, со драмата „Кнегинката Рајна“, која била изведена со цел да се собере хуманитарна помош за гладните во Молдавија. Оваа претстава била изведена во

големиот театар во Букурешт, на 17-ти април, во прилог на бедните. На неа присуствувал и романскиот крал Карол I, кој восхитен од играта, подарил поголема сума пари.

Грчките емигранти во романската столица се обиделе да ја скандализираат претставата, мавајќи по актерите со лук на сцената, но нивниот обид не бил успешен. Уметничката игра на бугарските артисти ги поразила. На 27-ми април, на истата сцена била одиграна претставата „Стојан војвода“, во полза на бугарските сиромашни.

Претставите и настапите на музичарите се ределе едно по друго, а се изведувале со една цел-да им се помогне на училиштата, на бедните граѓани или пак како помош на настраданите сонародници. Исто така, во Букурешт, со учениците од тамошното медицинско училиште била изведена претставата на Војников „Покрстување на преславскиот двор“, во полза и на повик на бугарското букурештско читалиште „Братска љубов“.

Инаку, најголемото успех Добри Војников го постигнал во Галац, каде што бил пречекан со големи почести. Била изведена претставата „Велислава“, на 3-ти мај, на која, меѓу другите присуствувале и Англичани. Воодушевувањето било толку големо, што на сцената се фрлале букети цвеќиња, па дури и пари, а авторот, кој едновременно бил и режисер и актер, бил изваден на сцената, на која долго му се ракоплескало. Особено силен впечаток направиле бугарските артистки од Браила.

Реномето на театарот на Добри Војников, кое почнало да расте од 1867-та, сега веќе дефинитивно се потврдило. Тие успеси придонеле да заработи и многу непријатели, така што некои заслугите ги припишувале на неговите актери, дека наводно ги принудувал да се откажат од популарноста, за сметка на организаторот на претставите. Меѓу оние кои ги оспорувале литературните вредности на драмите на Војников бил и неговиот сограѓанин Васил Друмев, кој тогаш бил редактор на „Периодическо списание“. Сепак, мнозинството Бугари, меѓу кои и некои странци, во Добри Војников гледале исклучителна личност. Нему му упатувале покани да посети многу места со својата театарска трупа, во која некое време учествувал и Христо Ботев. Војников настојувал да одговори на сите покани, со длабока верба во себе дека по таков начин му служи на народот.

После овие случувања, Добри Војников во 1869-та заминува во руска Бесарабија, заедно со некои свои пријатели. Присуствувал на Хусовите свечености во август, 1869-та во Прага, како претставник на училишниот одбор и на театарското друштво од Браила. Учествовал и на свечениот банкет, на кој зборувал на бугарски јазик пред високите духовни претставници на словенските и други земји: Палацки, Куртин, Ралстон, Ригер, Сладкович. Поднесува и извештај во името на друштвата што ги претставувал.

Добри Војников бил особено почитуван меѓу Бугарите во Браила. Тие му биле особено благодарни заради работата во училиштето, заради бугарската народна музика, заради театарот, со кои „му направил голема чест на бугарското име во бугарската дијаспора“. Сепак, најзначајна е неговата дејност поврзана со работата на театарската трупа, на кој трикратно ѝ послужил: за да го поддржи бугарското училиште во Браила, за да го разбуди бугарското самочувство меѓу браилските иселеници-Бугари и за да ги претстави пред сонародниците способностите на бугарската младина, кои можат да го издигнат бугарското име.

До кога Војников останал во Браила и кои биле причините за да замине оттаму каде што ја изградил својата слава како драматург и театарски работник-недостигаат податоци за точно да се утврди. Може да се претпостави дека една од причините била несреќниот брак, склучен во 1870-та, кога го имал достигнато врвот на својата слава.

Разочаран од својата избраничка, која многу ја љубел, тој изгубил секаква волја за работа. Со сигурност се знае само дека во 1873-та Војников станал учител во Гјоргево, поканет од тамошните Бугари, каде што останува до 1875-та. Тука тој основал црковен хор, кој бил прв во цела Романија: пред него немало црковни хорови во ниту една романска црква.

Но, Добри Војников веќе бил незадоволен од себе, од своето опкружување и од својот емигрантски живот, тој се обидел повторно да се врати во родниот Шумен.

8.6. Крајот на животот.

Во 1875-та, Добри Војников се наоѓа во Османлиската Империја, но веќе не како турски туку како руски поданик, така што бил под опсервација на турската полиција и уште гонет од неа. Истата година тој прави обид да добие учителско место во Шумен.

Бил свечено пречекан од граѓаните. Неговаото барање било поткрепено и со барање на дванаесет еснафи. Но, училишниот совет, со кој претседателствувал Симеон, Варненско-преславски митрополит, не го назначува за учител по препорака на русенскиот валија. Тогаш еснафите поднесуваат второ барање до егзархот во Цариград. И тогаш, барањето не било поддржано. Најпосле, барањето им било задоволено по настојување на Димчо Чорбацијата, руски конзул во Русе.

Војников бил назначен за учител во женското училиште. Како таков работи една година во Шумен, а потоа во 1876-та заминува во Гјоргево, каде што ги пречекува руските војски, повторно како учител. Јасно е дека преживеал неправда во татковината штом морал да ѝ даде предност на туѓината, од која со болка сакал да си замине час-поскоро.

Се знае дека за време на Руско-турската војна, тој го придружувал генералот Столетов во обиколката по Бугарија. Потоа бил назначен за управник на сиропиталиштето кое било отворено од Славјанскиот добротворен комитет во Петропавловиот манастир до Трново, кој бил прифатилиште за децата-сираци и жените-вдовици, кои успеале да побегнат од турското прогонување во Тракија.

Во воени услови, Добри Војников се разболува од тифус и умира на 27-ми март, 1878-та година, со неосстварена желба да го види слободен својот роден град. Познато е дека Шумен, бил предаден на руските воени власти веќе на 6-ти јуни, 1878-та, откако на Берлинскиот конгрес Бугарија, како што се вели во изворите од бугарската критеристика била подложена на безмилосно распарчување.

Несреќната судбина го следела Добри Војников и по смртта.

Младите од неговиот роден град почнале да собираат средства за да му ги пренесат коските од Трново, каде што бил погребан во Шумен, но наскоро и тие го заборавиле. Дури 25 години по неговата смрт, шуменци направиле обид да го вратат споменот на нивниот сограѓанин, така што именувале едно основно училиште со неговото име и собрале средства за да му изградат споменик.

Во 1902-та, на Војников, родоначалникот на музичката култура во Бугарија се сеќаваат членовите на друштвото „Родни звуци“, кои одат во Трново да го посетат неговиот гроб. Но, до ден денеска, не се знае точно каде почива Добри Војников.

8.7. Општиот карактер на дејноста на Добри Војников.

Почитуван од широките народни маси, дури и преценет од нив како учител, журналист, писател и театарски работник, Добри Војников постојано се движел во една атмосфера на злонамерност и одрекување, систематски создавана од неговите собраќа по перо. Ниту една негова книга не поминала без неодобрување од нив (од писателите на неговото време). И не пропуштале да речат нешто лошо и непримерно, дури и повеќе од она што ги дозволуваат границите на пристојноста. Целта им била, како што тврди современата бугарска критеристика потценување и клеветење. Современите бугарски критичари прават исклучителни напори за да се даде

објективна и праведна проценка за неговото дело, зашто најголемиот дел на од него напишаните книги, во негово време останале незабележано.

И навистина, книжевното дело на Војников, споредено со современата состојба во бугарската литература и наука нема голема уметничка и научна вредност, но таква немаат ни делата на неговите современници. И покрај тоа, односот спрема Војников и неговите современници-писатели и натаму останува нееднаков.

Според критериумот и принципите на критичарот Стилијан Чилингиров, делото на Добри Војников допушта во него да бидат препознаени естетски вредности, што не е случај со творештвото на писателите-современници, кои остануваат на нивото на културно-историска проценка. Обично, токму на Војников му се припишувала само книжевно-историска квалификација, без притоа да се води сметка дека токму тој е писател од периодот пред ослободувањето кој со полно право заслужува да биде наречен родоначалник на многу културни дејности и литературни видови.

Дури и да бил врвен талент, тој не би можел да направи повеќе од тоа што направил, зашто и бугарските обрасци биле оскудни и толку несовршени што не можеле којзнае колку да му послужат. Освен тоа, дидактизмот, како основна карактеристика на неговата природа, како и неговиот културен, а не политички патриотизам, не му дозволувале да застрани од целите што си ги имал поставено. А тие биле: максимум просвета со сите можни средства и едновременно влијание и над училиштето и над општеството. Тој работел без прекин, така што целата негова дејност, вклучително и книжевното творештво, произлегува од училиштето. За училиштето, тој најнапред во татковината го основа својот оркестар, кој постигнал голем општествен углед, дотолку што за него се пишувало во "Сборник от разни съчинения, исчерпены из Французка-та литература", како и во "Ръководство по словесност", каде што, меѓу другото се даваат примери од бројните поетски видови кои тој за првпат ги воведува во бугарската литература: еклоги, триолети, кантати, романи и др.

Творештвото на Добри Војников е повеќе резултат на дидактизам, неопходен во тоа време во училиштето, а помалку на неговиот творечки нагон. Дури и да биле дело на неговиот поетски нагон и на чисто творечката, а не дедактичката интуиција, тешко дека би можеле да постигнат поголемо совршенство, зашто изразните средства на бугарскиот јазик тогаш, во тој период сè уште се движеле во сферата на поетските доживувања.

8.8. Дидактичките тенденции во драмите на Добри Војников.

Ваквите основни карактеристики за творештвото на Добри Војников се одлика и на неговите драми. Тие, пред сè, немаат уметничка, естетска цел. Тој ги пишувал не за да го доближи Бугаринот до повисоките пројави на духот, ниту пак од него да направи поклоник на естетски убавото и психичото доживување, туку да го разбуди во него елементарното морално чувство за сопствено човечко и национално достоинство. Тој и самиот тоа го подвлекол во драмите „Георги Тертер“ и „Криворазбрана цивилизација“, каде што објаснува зошто токму историската драма и комедијата на карактер најмногу ги претпочитал. Тој сметал дека токму тие драмски видови можат да бидат од голема коерист за почетокот на еден национален развиток.

„Историската драма, пишува Војников, која има за цел да изложи херојски, благородни и за народот полезни дела на некои историски личности, а најмногу од националната историја, освен што ги запознава читателите (=гледачите) со тие доблесни личности, уште и служи да му вдахнува на народот благородна утеха, позитивни мисли и човекољубиви стремежи, но и да укаже на некои слабости или заблуди, како: несогласие, раздори, интриги, кои му штетат на општото народно добро.

Комедијата на карактери пак, која живо претставува слаби и смешни карактери како: глупави и неумесни постапки, одземени умови со чудни идеи и фанатични предрасуди, ја има моралната цел да ги поправи грешките и на еден весел и смешен начин да остави да говори наравоучението, кое зад смета, остава силен впечаток“.

Така, морална цел на „Криворазбрана цивилизација“ е „да го заштити младото поколение од развратот, од прифаќањето на модата ‘ала-франга’ и воопшто од викиншката култура на таа т.н. европска цивилизација“.

Во „Георги Тертер пак, ‘историска театарска игра во 5 дејства’, се претставуваат мноштво од интриги и раздори кои биле причина за пропаѓањето на Бугарското Царство“.

Тие задачи на драмата, како средство за морално и дидактичко влијание меѓу широките народни маси, се предопределени од задачите кои Војников си ги поставува по однос на театарот, а кој, според него, „Претставува еден од условите за развитокот на еден народ“. Во народниот театар, Добри Војников открива едно сеопшто училиште за неговата народност, зашто во своите драми/претстави тој прикажува живи дејства од славното народно минато и зборува со жив јазик, на кој ги изразува чувствата и мислите на своите славни предци. Според Војников, прадедовците биле достоинствени да го прослават народното име. Освен тоа, народниот театар станал причина за подигање на нивото на драмската писменост.

Со ваквите утилитарни цели, кои Војников ги поставил во основата на театарското искуство воопшто, неговото дело, произлезено главно од тогашните просветни фактори-читалиштата и училиштата-наидува на голем број противници. Еден од нив бил и Т. Икономов, кој го отфрлувал чисто образовното значење на театарот. Тој сметал дека театарските претстави не можат на читателите да им вдахнат никаква љубов спрема сериозната наука. Најмногу што може да се постигне со претставите е да го повлечат народот кон лекомисленото и да му ги променат грубите со пософистицирани и поскапи форми на задоволство.

Освен тоа, кога тие се даваат од ученици, кои учесвуваат како актери: 1. Го отклонуваат училиштето од неговата основна функција; 2. Дејствуваат врз ученичкиот ум, кои ги прават актери. Токму актерите се „најлекомислениот народ“, кои не знаат за друг вид задоволство, освен одобрувањето од гладачите.

Со неодобрување спрема театарските претстави се однесувал и „Периодическо списание“, кое во нив гледа една излишна и непотребна активност, исто како и читалиштата. „Тоа покажува, како што натаму се вели во списанието дека сè во нашиот живот се создава над националните елементи и не во естетскиот поредок туку со придојдени елементи и како секому ќе му дојде“. Така, нашите читалишта долго време не знаеја што да прават. Затоа, од нивната просветна дејност не прозиле ништо друго освен рамнодушност. Нивниот концепт, преземен од туѓина не најде место во Бугарија. Ги отворавме со елан и набрзо ги напуштавме, зашто нивната сериозна дејност не беше по вкусот на Бугарите. За да ги разбудиме, се свртевме кон театарот-друга заемка-место за забава. „За да закрепнеме од една мода, побрзавме да преземеме друга“.

Сличен став, и тоа во форма на заклучок, бил изнесен и во весникот „Турција“, каде што се вели: „Сега за сега, воведувањето на театарот во татковината не може да биде полезно, зашто подобро е да го немаме, најмногу заради тоа што сме бедни и необразовани“.

8.9. Тешкотиите во процесот на соодавање на бугарската драма.

Ваквиот негаторски однос спрема театарот, поддржан од највидните претставници на бугарската интелигенција не допуштило да се развие идејата за создавањето на драмата. Не само Војников, ами и било кој друг автор на негово место, талентиран за драмски писател не можел да придонесе повеќе од она што тој

го направил. Најдобар доказ за тоа е искуството со драмските преводи за бугарската сцена, меѓу кои, на прво место е драмата „Многустрадната Геновева“.

При толку развиено драмско искуство во Западна Европа, при еден богат репертоар од драми, напишани од талентирани и генијални драматурзи, изборот паднал токму на оваа драма, која во себе речиси и да нема ништо општо и уметничко во себе. Одоговорот се наметнува сам по себе: во стилски издржаните драми се разработени такви композициски и стилски потфати кои биле достапни за широките бугарски народни маси, но и за големиот дел од бугарската интелигенција. Заради тоа и театарот не можел да се конституира како просветен фактор, не можел да се приврзе токму за тие маси, без чие учество не ни можело да се мисли ниту за театар ниту за драма. За да се основа театарот во Бугарија требало да се прибегне кон заемки од туѓителитератури и да се создаде такви дела кои би ги задоволиле нејзините примитивни вкусови, кои можеле да бидат впечатливи само преку изненадувачкото, гротескното и немотивираното.

И Војников, во согласност со таквата состојба, која веројатно интуитивно ја чувствувал, не можел а да не се сообрази со тие вкусови. Тој, поставен пред алтернативата-за или против театарот, требал да застане на страната на противниците или пак, да пребегне кон вкусовите на публиката, со што би победил, за и самиот да не биде победен од неа. По таков начин, од театарот се раѓа драмата, а од актерот-драмскиот писател, не за да создаде уметничко дело туку да изнесе една пиеса на сцената. Честопати тоа го прави потпирајќи се на своите внатрешни побуди, како на пример во драмата „Рајна кнегинката“.

Овде Војников ја драматизирал поевата на Велтман, според желбата на неколкумина браилски Бугари, кои сакале, како и Власите и Грците, да дадат своја, бугарска пиеса на бугарски јазик. Тие ја отпечатиле пиесата и, како што со гордост признавале, нивната трговска и национална сметка не им била погрешна: од само една изведба добиле 100 жолтници заработка.

8.10. Проценка на делото на Војников.

Современата опсервација на драмското творештво на Добри Војников допушта да му се припишат сосема поинакви заслуги од оние кои му биле припишувани од современите. Во прилог на таквиот пристап доаѓа и сознанието што и самиот Војников ги знаел причините што го принудувале да отстапи од чисто уметничкото: тие се кријат во „состојбата на книжевна заспаност“, во која „ни еден талентиран литературолог, ниту еден надарен поет, ниту еден гениј не можел да се развие, зашто меѓу Бугарите сè уште немало основен поттик кој бил насушно потребен за генијален талент, како што е неопходна и храната за човекот да преживее“. Во тогашната состојба на „заспаност на бугарските умствени сили“, во тогашното „мртвило на литературниот вкус, еден Шилер, еден Шекспир, еден Бајрон не би се родил во Бугарија, без притоа да се убие духот на општото непочитување. Тој би умрел од недостаток на потребниот поттик за создавање“.

Ете затоа, како што се вели во бугарската критеристика, на Војников не му преостанувало ништо друго, освен да тргне по патот кој требал да ја изгони таквата заспаност, со сите оние средства кои времето ги правеше невозможни. А таа, според „научните“ проучувања на Раковски, посочува на историските мотиви на лириката. Природно било и драмата да тргне по тој пат, ако не сакала да остане навистина туѓа заемка, особено за оние кои преку неа требало да се разбудат од вековниот сон.

Во тоа светло посматрано, значењето на Војников треба да се сведе на будител, а не на револуционер, како Раковски. И ако Раковски се смета за родоначалник на бугарската историска наука, која, благодарение на него ги поттикнува романтичарските идеи од славното минато на бугарскиот народ, така и на Војников треба да му се даде таквото место во областа на драмата.

Историската или животната правда, која ја преопределува уметничката вредност на секое литературно дело, која е толку чувствително нарушена и пренебрегната од Војников, не треба да значи дека неговото творештво треба да се одрекува во секоја смисла. Таа правда, во неговата драмска литература е прекроена по таков начин што за целната група е една неоформена народна маса со засебна националност, и за таа да се поттикне не мораше авторот да биде просветител и голем уметник и поет, каков веројатно би бил, но доволно беше што бил толку вдихновен патриот. Токму во таа саможртва се состои големината на неговото дело.

Имало искажувања за творештвото на Добри Војников од типот дека: „никој освен тој не влијаел толку многу на развитокот на вкусот по однос на драмските претстави“, или она на Каравелов, според кој, со творештвото на Војников „бугарската литература почнала да ги шири своите области и да допушта такви родови и видови кои дотогаш ѝ биле туѓи“. Во таа смисла треба да се има предвид дека ни кај соседните народи вкусот спрема убавото не бил толку развиен, зашто имено, драмите на Војников биле преведувани на грчки и романски и играни пред странска публика, на која ѝ се допаѓале, додека пак „Рајна кнегинката“, во предвод на чешки јазик, била одиграна и на прашката сцена.

По однос на проценката на новитетите што ги внесува Војников во бугарската книжевност и бугарскиот културен живот, тогаш неминовно е да се спомне дека тој е првиот основач на оркестар и хор, првиот основач и раководител на драмска труппа и, ако не првиот тогаш вистинскиот и од никого неоспорен основач на бугарската драма, која пред него нема сериозни претходници. Оваа заслуга му ја признал и Петко Рачев Славејков, кој го нарекува „нејзин (на драмата) основач“.

8.11. Драмата „Криворазбрана цивилизација“

„Криворазбрана цивилизација“, првата авторска драма во историјата на новата бугарска литература става акцент на дидактичките, поучителни аспекти по однос на новините што бугарската младина ги прифаќа од западноевропската култура.

Во Предговорот, Војников дава критика на бугарската младина која ја прифаќа модата, а не цивилизацијата, зашто надворешната ласкавост прави поголем впечаток. Како што сосема соодветно вели Војников, од европската цивилизација младината ја прифаќа формата, а ане суштината. Кон тоа всушност е насочена критиката на Војников.

Од духовните вредности, пак, вели Војников, младите го прифаќаат исмевањето на верските обреди, презирот кон постарите, неучтивоста кон понежниот пол, а граѓанската добродетел, братската љубов, човекољубието и социјалната приврзаност не постојат во речникот на оние што ја прифаќаат европската цивилизација.

Војников ги критикува младите народи кои сè уште немаат традиција, а сакаат да се носат со Европа.

Војников, уште во Предговорот си дозволува да морализира. Според него, за таквото зло навреме да се отстрани, треба да се заземат учителите-просветители, да се подигне на повисоко ниво просветата на бугарскиот народ, за тој да знае да си ги почитува своите духовни вредности.

Деморализацијата, Добри Војников ја нарекува – зараза!

Тој смета дека театарот може да придонесе за надминување на таквата деморализација, за пример наведувајќи го искуството во античките Атина и Рим, како и солидното драмско и театарско искуство од епохата на класицизмот, во драмското творештво на Корнеј, Расин и Молиер, чии драми, познато е уште од Никола Боало, предизвикувале естетска наслада и го подигале вкусот на публиката.

Добри Војников смета дека за тоа може да придонесе историската драма.

Ликовите во драмата „Криворазбрана цивилизација“, според Војников претставуваат критика на криворазбраната цивилизација, наспроти почитувањето на бугарштината.

Целта на драмата е, според Војников – да се изгони деморализацијата, по таков начин што младината ќе стане свесна за значењето на националните вредности.

Прифаќањето на одликите на европската цивилизација од еден млад народ, Војников, мошне успешно го прикажува како „китење со туѓи перја“.

Драмата е работена така што запазена е класичната драмска композиција.

Првиот чин, кој ја претставува експозицијата ги донесува ликовите и почетната случка од која треба да се изроди заплетот.

Претставени се Злата и аџи – Коста во заемна расправија: аџи – Коста ја критикува жена си дека се оддала на помодарство, притоа запоставувајќи ги куќните работи. Тој го критикува и однесувањето на ќерка си Анка, која воопшто не работи низ куќи и по дворот, но и покажува каење што синот Димитраки го пратил да учи во Франција, наместо да станеше чесен трговец.

Злата ги брани децата. Таа сака Анка „скапо“ да ја продаде, да има богат и учен зет.

Уште во почетокот паѓа во очи начинот на кој зборува аџи – Коста. Имено, тој употребува архаизми и турцизми, така што тоа е основната одлика на неговиот идиолект, нешто што воопшто не е случајно во рамките на стилскиот и семантичкиот контекст на драмава. Имено, тој е претставник и застапник на народната традиција и на ставот дека таа, традицијата треба да се негува и да се продолжува низ поколенијата.

Злата, и покрај противењето на мажот, смета дека една мома треба да има убави облеки и затоа одлучува да не го слуша мажот. Таа мисли дека за нејзината ќерка нема достоинство момче, оти таа била како „Французојка“. Злата дури смета дека нејзината ќерка изгледа толку добро, „како да не е Бугарка“. Овде директно се согледува критиката на Војников дека неосознаените синови на својот народ се недоволно способни да ја проценат сопствената вредност, секогаш погрешно сметајќи дека другите, оние од Запад се подобри од нив.

Мајката Злата силно ја возфалува својата ќерка Анка, а тоа го потврдува и нејзината другарка Марика. Се потенцира дека облеката на Анка е направена според „журнал“, дека за таква европејка треба и вистински европеец.

Златка и Анка погрешно го изговараат зборот цивилизација, со што, индиректно се критикува нивното формално однесување, односно ставање акцент само на формата, а не и на суштината на нештата.

Ќерката Анка е силно заведена од европското однесување на својата мајка. Таа ја кани својата другарка Марика почесто да доаѓа кај нив за да ги научи европските манири на однесување, на што Марика, иако директно не се спротивставува, само потврдува дека нејзините родители нема да го дозволат тоа. Злата, мајката на Анка, на тоа се надоврзува, нарекувајќи ја мајката на Марика „проста“, дека таков е и аџи – Коста, но дека тие не го слушале него, ами си терале по „алафрангата“.

Марика се претставува како поддржувач на бугарските традиционални и национални позиции-таа сака да се омажи за Бугарин, смета дека сè уште е рано да се воведуваат во европската цивилизација. Според Марика, за да бидат Бугарите цивилизирани треба да се просветуваат и образуваат. Анка се сеќава дека учителката така ги учела и ја нарекува проста. И Злата ќе ја иссмее учителката, која, како што вели Злата, не знаела да рече едно „бонжур“.

Следен, се воведува ликот на Димитраки, братот на Анка, кој употребува многу француски зборови. Тој ќе се обиде да ја убеди Марика да ја воведи во европската и француската мода. Марика, овој пат речиси жестоко се спротивставува, велејќи дека таа мода е далеку од Бугарија и Бугарите и дека Анка е единствената таква девојка во градот.

Димитраки кој учел во Париз, ќе објасни дека таму жените се послободни и еднакви со мажот, а Анка дополнува дека жените таму ништо не работат, само се

негуваат и се дотеруваат. Мајката Злата ќе заборава да го стави ручекот, на што аџи - Коста ќе се лути -осуда на запоставувањето на традицијата и неодговорноста на жената.

Текот на драмското дејство ќе почнува да влегува во фазата на својот заплет тогаш кога ќе се воведат ликот на Маргариди, лекар Грк, другар на Димитраки, кој е проевропски настроен и во зборувањето и во однесувањето. И тој ја убедува Марика да ја прифати цивилизацијата.

Марика се претставува како силна приврзаничка на традицијата и патријархалните обичаи, така што јасно истакнува дека за неа, срамот е идентификација со честа. За разлика од неа, Анка „слободно“ се однесува со Маргариди: интимно си шепоти со него. И Димитраки се обидува така да се однесува со Марика - се обидува да и' изјави љубов на Марика, повеќе затоа што тоа е модерно, а не дека вистински ја сакал. Марика го одбива, велејќи дека честа и' е од Бога, а не од европската цивилизација.

Сето ова тајно го слуша слугата Рајчо. Оттука се раѓаат и елементите на заплетот. Мајката Злата ги предупредува да поминат во другата одаја зашто доаѓа аџи - Коста. Тоа уште еднаш покажува дека нивното однесување е формално, а не суштински, дека не можат ниту пак смеат да се „откажат“ од традицијата и патријархалното однесување.

Злата доцни со ручекот и измислува дека нема сол, за Рајчо да оди да донесе, а мажот да не ја критикува заради доцнењето. Аџи - Коста од Рајчо дознава дека овде бил докторот Маргариди кој си шепотел со Анка. Аџи - Коста ги прекорува Злата и Анка - да си го соберат умот, да не му ја срамат куќата и да се тргнат од алафрангата. Тој е претставен како вистински приврзаник на традицијата. Злата е смешна и контрадикторна - пред мажот се прави традиционална жена, а пред младите - приврзаничка на европската цивилизација.

Значи, експозицијата ни ги претставува спротивставените ставови во едно чорбаџиско семејство по однос на традицијата и европската мода, односно помодарство.

Вториот чин го дава заплетот на драмското дејство. Овде е претставено чесното момче Митко, инаку вљубен во Анка. Тој бара помош од баба Стојна, молејќи ја, таа да му биде стројничка за Анка. Баба Стојна знае дека Анка и мајка и' се помодарки и дека ги омаловажуваат Бугарите, а во комичен манир коментира дека и таа е како нејзината мајка, односно дека крушата нема да падне подалеку од крушата.

Пенчо, Ѓорѓи, другарите на Митко, сите разговараат со баба Стојна, која треба да биде стројничка на Митко за Анка. Тие се подбиваат со алафрангата и цивилизацијата. Двајцата другари на Митко споменуваат дека околу Анка се врти Гркот Маргариди, кој е приврзаник на француското влијание и мода. Младите се шегуваат со баба Стојна, која останала вдовица и сакаат и незе да и' најдат маж.

Кога останува сама, баба Стојна им се радува на парите што и ги дал Митко и се соживува со шегата на момците - дека и не е толку стара за повторно да се омажи.

Треба да се потенцира дека Војников, мошне умесно знае да ги вметне вредносните елементи во драмскиот текст, успевајќи да ја фаворизира традицијата и патријархалното воспитување и однесување, да ја искритикува европската мода и сосема на место, да вметне и елементи на хумор. Освен тоа, за посебен квалификатив во драмава може да се сметаат и убаво окарактеризирани ликови.

Анка си ја прекорува судбината што не се родила како ќерка на некој европеец. Ќе доајде Рајчо слугата кој го најавува доаѓањето на аџи - Коста кој сака да јаде дома. Злата го брка Рајчо. Доаѓа Маргариди кој и' изјавува љубов на Анка, велејќи и' дека таа е цивилизирана и дека и' треба Европеец, а не прост Бугарин. Веќе дејството почнува да се заплета. Анка вели дека и таа сака, дека мајка и ја поддржува, а и брат и, но дека татко и е против. Веќе дејството се заплетува, а уште повеќе кога доаѓа баба Стојна - стројничката.

Доаѓаат аџи - Коста и баба Стојна.

Баба Стојна ја проси Анка за Митко, татко и' се согласува, зашто смета дека е тоа вредно и писмено момче. Мајка и' се спротивставува, зашто сака некој што знае „вранцуски“. Аци - Коста бара момчето да дојде кај нив дома. Претходно и тие се шегуваат со баба Стојна - да и најдат маж. Златка и аци - Коста се караат околу просењето на Анка. Дејството се заплетува по таков начин што Маргариди ја бара Анка, од една страна, а од друга баба Стојна ја проси за Митко. Во заплетот свој удел имаат и спротивставените ставови по однос на традицијата и модата на Злата и аци - Коста.

Третиот чин ја чини кулминацијата.

Младите се на свадба. Маргариди го прекинува бугарското оро и ги критикува сите дека се прости па почнува да ги учи да играат полка. Сите момци со по една девојка, само Митко останува сам, зашто Маргариди играл со Анка. Баба Стојна ги критикува зашто го оставиле убавото бугарско оро, а играат чудни игри. Митко го удира Гркот Маргариди. Доаѓаат заптиите и Маргариди ги клевети Митко, Ѓорѓи и Пенчо. Ова е едниот аспект на оваа фаза од драмското дејство.

Ја убедуваат Марика да научи француски јазик и да се однесува цивилизирано, на што Марика одговара дека тие криво ја сфаќаат европската цивилизација, а за да се цивилизираат Бугарите треба да се образуваат - веќе третпат ова се споменува.

Значи, повеќепати се потенцира само формата на таа европска цивилизација, дека само формата се практикува, а дека овие нејзини приврзаници се сè уште далеку од суштината.

Сцената во која Маргариди е сам и се разоткрива неговото лицемерие е уште еден аспект на кулминацијата - имено, тој знае дека Анка сака да биде со него, а пак тој ја констатира нејзината и глупоста на нејзината мајка и брат. Сето ова го слуша баба Стојна. Маргариди уште ги исмева и затоа што ги завел и ја исмева нивната лажна цивилизација. Баба Стојна го изгонува.

Пенчо, Митко и Ѓорѓи ја исмеваат европската цивилизација, зашто е криво разбрана и се сведува на тоа мажите да даваат комплименти, а жените да се облекуваат по алафрангата, сите да знаат да играат полка и мазурка, да кажат по некој француски збор и да ја потценуваат традицијата. И ова е во функција на кулминацијата.

Четвртиот чин е всушност перипетија, кога изненаден настан ќе упати кон правецот во чија полза ќе се разреши драмското дејство.

Аци - Коста прави сметки и критикува зошто толку пари се потрошени за облека. Доаѓа Митко - по старски, со традиционални обичаи ја бара Анка за жена, со што аци - Коста се согласува. Златка се бунтува. Анка е лута, се смета за несфатена, зашто таа се родила да не биде робинка. Доаѓа другарка и Марика - вели дека Митко е добра прилика и дека е најдобар меѓу момците во градот, а таа меѓу девојките.

Црно - белото сликање на ликовите е токму тука изразено, но и покрај тоа, ликовите се доволно полнокрвни. Марика и' објаснува на Анка дека цивилизираноста значи добро воспитание, а за мажите добро трговско и граѓанско достоинство. Доаѓа Димитраки и вели дека ќе организира балови за да го воведат градот во европската цивилизација. Ја критикува мајката на Марика, а пак Марика која е дојдена кај Анка за да позајми фустан, вели дека треба да се има почит спрема родителите.

Во заседна сцена, Гркот Маргариди ја убедува Анка да побегне со него во Европа, а тој ќе ја направи европска матмоазел. Ова е момент на перипетија, која води кон расплет.

Доаѓаат Злата и аци - Коста. Аци - Коста му изразува негостопримство на Маргариди и го брка.

Доаѓа и баба Стојна. Се зборува за свадбата на Анка и Митко во недела,

Доаѓаат, сосема изненадно заптии, кои го одведуваат аци - Коста. И овој момент е аспект на перипетија, што води кон расплет.

Анка не знае зошто е уапсен татко и, а мајка и отишла по него. Таа и се срами затоа што луѓето зборуваат за свадбата со Митко.

Доаѓа Маргариди кој е подготвен да ја носи Ака во село за да се венчаат, а оттаму да одат во Европа. Анка се подготвува, но се колеба. И ова е во прилог на композициската фаза – перипетија.

Доаѓаат Ѓерѓи и Пенчо кај Митко на честитање. Јадат, пијат и зборуваат дека за напредок на трговијата со Европа потребно е да знаат јазици (пак се алудира на образованието кое носи напредок), а не она што го прават помодарите-кажуваат само по некој збор на француски.

Доаѓа Рајчо кај Митко. Тој соопштува дека аџи - Коста бил одведен од заптии, а Златка недомаќинка, шетала по сокаци, така што Анка останала сама и била грабната од Гркот Маргариди. Имено, докторот Маргариди ги наговорил заптиите да го одведат аџи - Коста, за тој да може да ја грабне Анка.

Крајот на четвртиот чин ја носи пресвртницата:

Сите се гневни на Гркот Маргариди што ја грабнал Анка. Дури и Злата признава дека тој глумел и мамел и сега е најбитно ќерката да се врати.

Димитраки одеднаш станува ревносен Бугарин, кој бара помош од оние што до вчера ги омаловажувал-Ѓорѓи, Митко и Пенчо и бара спас за сестра си. И оваа нагла пресвртница во однесувањето на Димитраки е во функција на перипетијата и конечното разрешување на драмското дејство.

Според Димитраки, тие треба да покажат дека младите Бугари имаат сила да му се спротивстават на предавникот и измамникот. Сите со пушки и сабји одат да го бараат Гркот Маргариди.

Петтиот чин го носи расплетот на драмското дејство.

Анка се наоѓа во селска кука и многу се кае што не го послушала татко си и Марика, која секогаш велела дека треба да се почитува и негува домашното и традиционалното, а не да му верува на еден туѓинец.

Маргариди ја исмева и неа и нејзините мајка и брат, а со тоа и Бугарите- нарекувајќи ги глупави и прости, зашто нивната наивност е таа што ја богати европската цивилизација.

Најпосле доаѓаат вооружените момчиња и родителите на Анка-таа се ослободува.

Драмата завршува со песна.

Морализаторството и дидактизмот на Добри Војников се сведува на критика на европското, т.е. француското влијание врз младите народи, кои се заблудени од формата, од начинот на однесување, а суштински не можат да се сообразат со европската цивилизација, зашто живеат во поинакви, патријархални услови, а не дека се покаку вреди од нив.

Тоа го потврдува репликата на Маргариди кој вели дека на грбот на младите народи се богати европската цивилизација.

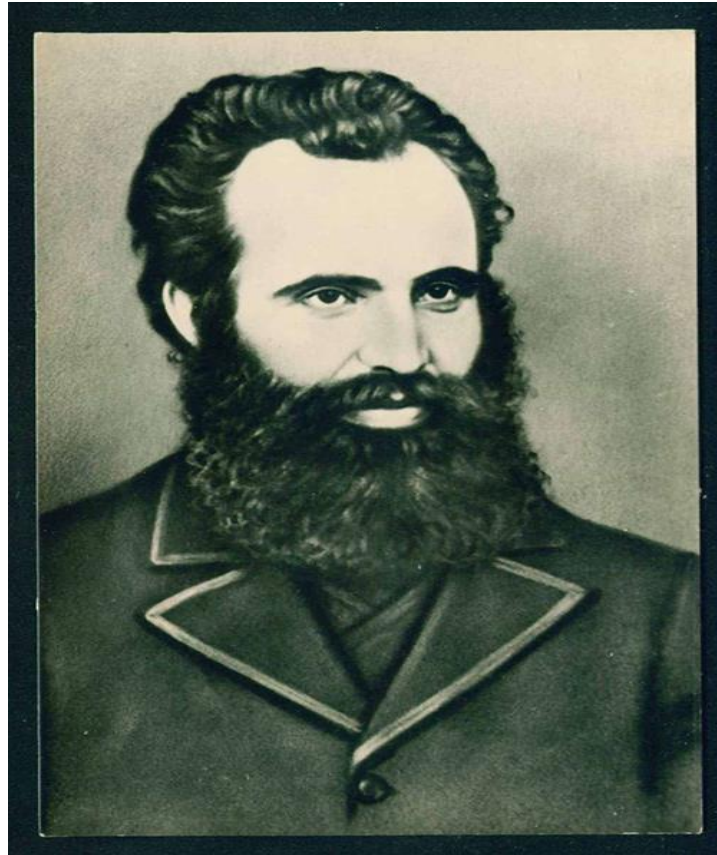
Користена литература:

1. Чилингинов, Стилијан, ДОБРИ П. ВОЈНИКОВ,
<https://litenet.bg/publish10/schilingirov/dvojnikov.htm>, видено на 13.03.2018

9. ЛЪУБЕН КАРАВЕЛОВ

(1837-1879)

Љубен Каравелов, истакнат општествено – политички и културен работник од втората половина на 19 – от век се смета за основоположник на реалистичниот метод во Новата бугарска литература. Иако повеќе општественик и публицист, а помалку писател, неговото присуство во општествениот и културниот живот во Бугарија во тоа време ќе остане забележано колку со неговиот цврст карактер и контроверзна личност, толку и со својот придонес за прогрес на бугарскиот народ. Тој бил истакнат фолклорист, одличен познавач на битот на бугарскиот народ, патеписец, раскажувач.

9.1. Родниот град Копривштица.

Кога било за првпат населено родното место на Каравелов не се знае и за тоа постојат неколку преданија и легенди. Според едно предание, Копривштица била населена уште во 16-от век од овчари, според друго, основач на градот била некоја бугарска болјарка, а трето говори дека, првите жители на градот биле бугарски благородници, бегалци од Велико Трново. Како и да е, во сознанието на луѓето оттаму длабоко била всадена мислата дека тие се потомци на слободољубиви предци, зашто само по таков начин се објаснува нивниот силен копнеж кон слобода и независност.

Извесно е дека кон крајот на 18 - век, градот веќе бил под Отоманската Империја, а историски се документирани редица крвави напади кои го уништиле градот. Од 1810-та градот започнува нов живот. Во 1819-та веќе имал 1000 куќи, а кон средината на 19 - от век, веќе имал 10 000 жители.

Тогаш, Копривштица во својот економски растеж, имала две цркви и две училишта-машко и женско. Во 1837-та Неофит Рилски отворил заедничко училиште, трето по ред, во Габровско и Сливенско, а во 1846-та, Најден Геров, штотуку вратен од Одеса, отворил и класно училиште. Во периодот од 30- тите до 70-те години на 19-от век, овде биле организирани силни еснафи, кои се натпреварувале во општественото дејствување и родољубие. Тие подигнале величествена црква и материјално ги издржувале училиштата. (ова е период кога во повеќето јужнословенски земји се развива т.н. граѓански staleж, кој закрепнува благодарение на развојот на трговијата и занаетчиството, за сметка на масовните миграции село-град, кои придонеле до опустошување на селата. Оваа миграција била предизвикана од анархијата во Империјата, заради ослабувањето на централната власт на султанот и самоволното однесување на локалните паши и бегови).

Еснафските здруженија внесувале демократичност во општествените односи, а сите претпријатија се наоѓале под заедичка управа и контрола. Граѓаните биле трудољубиви и благородни.

Во Копривштица немало плодна земја-само камења, песок и глина, па затоа што немало услови за равој на земјоделството, главно се преживувало од занаетите и сточарството. Продавале и овци во Цариград за исламскиот празник Курбан-Бајрам. Имало во Копривштица во тоа време едно познато семејство Чалковци, кои откупувале овни за цела европска Турција и се сметале за царски луѓе, со големо влијание пред турските власти. Благодарение на нив, целиот град уживал извесни слободи. Во Копривштица турската власт ја претставувале само неколку чиновници, кои не применувале насилни мерки врз населението.

Освен легендите за своето болјарско потекло, луѓето од Копривштица ги негувале и спомените за хероите-ајдути, кои го чувале градот од разбојници. Некои од тие херои-Детелин војвода и Дончо војводата ги величи и Караелов во своите раскази.

Во извонредни природни услови, делумно автономна и со завидна материјална благосостојба, Копривштица, во текот на целиот 19 -ти век го зачувала својот патријархален живот. Нејзините жители се одликувале, освен со слободољубие и патриотизам, уште и со големата љубезност и ученољубивост. Оттука и големиот број видни раководители на бугарското просветно и револуционерно дело потекнуваат од Копривштица.

9.2. Родителите на Каравелов. Неговите детски и младешки години.

Стојчо Љубенов Каравела, таткото на писателот потекнувал од „аристократијата“ на Копривштица. Бил поврзан со семејството Чалковци, кај кои бил настојник за собирање на овни, така што имал прилика многупати да патува по Балканскиот Полуостров, закупувајќи овни и продавајќи ги во Цариград. Бил еден од најосвестените жители на градот, заинтересиран за бугарската книжевност и училишната просвета. Мајката на Каравелов, Недела, родена Доганска, потекнувала од чорбаџиски род, познат по својата независност и горд карактер.

Во такво гордо и моќно семејство се родил Љубен Каравелов, во ноември, 1837-та. Бил палаво и немирно дете. Во тоа време, татко му и семејството живееле во благосостојба. Дивата и сурова природа на Копривштица, слободниот живот на нејзините жители и строгиот ред во односите, го определуваат карактерот на идниот општественик, фолклорист и писател. Во неговото детство се зародува неговиот интерес кон просветата и книгата, зашто впрочем, сите негови најблиски биле

осознаени и родољубиви луѓе. Имал достоин примери за подражавање, што било и предуслов за неговата самоволна и непокорна природа.

Основното образование Љубен Каравелов го стекнал во родниот град, каде што имало и заедничко, машко-женско и класно училиште. Во класното училиште учителствувале познатите Геров и Јаоким Груев, познати првенци во бугарската култура во 40-те и 50-те години на 19 -от век, кај кои учел и Каравелов.

Во Копривштица, Каравелов учел 7 години, имајќи можност да стекне наклонетост спрема Русите и руската култура и литература, не само преку своите домашни туку и преку своите учители Геров и Груев. Потоа, некое време со татко му патувал по Балканскиот Полуостров, по таков начин запознавајќи го народниот живот не само на бугарскиот туку и на другите соседни народи. Тие патувања биле значајна животна школа за идниот писател. Живите и разнообразни описи на бугарските села и градови во неговите раскази се должат токму на тие патувања. Впрочем, сликовитоста и праведноста се најголемата заслуга на Каравелов, заедно со неговата набљудувачка дарба-нешто што го поседувал уште во младоста.

Татко му сакал да стане голем трговец, па затоа решил да го испрати во Пловдив, каде што имало прочуени грчки училишта. Таму Каравелов го продолжува школувањето. Патувањето и животот во Пловдив, тој ги опишал на руски јазик во 1867-та во "Отечественые записки" (Татковински записи), кои подоцна ги објавил во одделна книга "Страницы из книги страданий болгарскаго племени" (Москва, 1868). Овие патеписни белешки под наслов „Записки за Бугарија и за бугарите“ тој подоцна ги печати и во весниците „Независност“ и „Знаме“. Напишани живо, интересно, проткаени со хумор и иронија и богар фолклорен и историски материјал, овие се први патеписи во историјата на бугарската литература.

9.3. Во Пловдив.

Како 18 годишно момче, ЉК доаѓа во Пловдив, тогаш познат по силното грчко влијание во него. Тој, по желба на родителите, се запишал во грчка гимназија. Во своите спомени, Каравелов пишува дека грчките учители биле надмени и дека му забранувале да носи бугарска облека, да зборува бугарски јазик. Во Пловдив останал две години. Живеел под кирија во грчко семејство, а имал можност да го запознае одблиску и пловдиското граѓанство и сложените односи меѓу Грците, Турците и Бугарите. Дотогаш му била непозната гркоманијата (=елинофилството). Тогаш почнал да ги набљудува и противречностите меѓу богатите и сиромашните, застанувајќи на страната на бедните. Тогаш и се формираат неговите социјални гледишта, како и омразата спрема Турците и Грците. Бил згрозен од развратот на градските грчки семејства, од лицемерието на градот воопшто, кои биле сосема спротивни на селскиот патријархален живот. Не помалку бил згрозен и од Бугарите кои дозволувале да паднат под грчко влијание.

Љубен Каравелов воспоставил врски со младата интелигенција, која под влијанието на Геров, Чалков и Груев започнала да се организира за борба против Грците и Турците. Тој бил симпатизер на демократските идеи на тие млади Бугари. Во многу свои социјални повести Каравелов ги одразува токму противречностите меѓу одделите социјални слоеви и нации во Пловдив, кои и го принудиле да се замисли за состојбата на својот беден и чесен, но трудољубив народ. Таква е повеста „Децата не личат на татовците“, каде што меѓу другото, преку репликата на еден свој јунак, вели дека, Пловдив за бего била поголема школа од Московскиот универзитет.

Летно време, Каравелов, заедно со семејството на Кир Јанко (каде што живеел под кирија), патувал по околните пловдивски села и таму го потврдил впечатокот за ропската положба на бугарскиот народ. Под влијание на Геров, тој веќе пројавувал интерес кон народниот бит и народното творештво, така што она што го чувал и

гледал, подоцна влегува како богат и свеж материјал во неговите повести, статии и стихови. Впрочем, народносниот карактер на неговите општествени и литературни погледи се оформил токму тука, во Пловдив.

Кон крајот на своето двегодишно школување во Пловдив, Каравелов се префрлил во унгарско училиште, што уште повеќе го закрепнало неговото родољубие. Во куќата на Гркот каде што живеел, имал можност да прочита и многу руски книги. Бугарски книги, колку малку и да имало тогаш, не можеле да стигнат до Грците. Сепак, преку таткото на еден негов другар, успеал да дојде до интересни руски книги, благодарение на кои го изучувал рускиот јазик. Освен тоа, Каравелов земал и приватни часови по латински јазик кај еден Унгарец, свештеник.

Воопштено зборувајќи, двете години на Љубен Каравелов во Пловдив имале огромно значење за идната негова дејност.

Кога по две години се вратил дома, татко му бил многу разочаран што син му, наместо трговскиот занает, се враќа оттаму со љубов спрема народот и гнев спрема Грците, Турците и чорбаџиите.

Татко му сè уште не се откажувал од идејата од него да направи трговец. Го зел со себе на патување низ Бугарија, Македонија и Србија, што била уште една можност да го запознава народот, да ги набљудува обичаите, да запишува песни и поговорки. Во 1857-та, во Одрин некое време учел абаџиски занает, а подоцна, една година живеел во Цариград, каде што работел во трговски дуќан.

Заради Кримската војна, љубовта кон Русија меѓу Бугарите била особено силна. Каравелов, кој веќе ги познавал убавините на рускиот јазик, бил привлечен од идејата на многу млади Бугари, да замине и тој во Русија. Го напушта Цариград во 1857-та и патува низ Бугарија, собирајќи народни песни. Во своите белешки, тој, освен животот во Пловдив, го опишувал и селскиот бит. Веќе 20-годишен, Каравелов имал здрава подготовка за општествена и книжевна работа. Тој одлучил, заедно со некои свои роднини да замине во Русија. Овде, тој го дооформува веќе создадениот светоглед и поминува нова, голема школа на морално и политичко воспитание.

9.4. Во Русија. 60-тите години.

Кон крајот на 1857-та, Љубен Каравелов од Одеса заминал во Москва, за да се запише во воено училиште. Претходно морал да зема часови по математика. Но, набрзо го изгубил интересот спрема нив и се запишал како слободен слушател на Филолошкиот факултет. Неконтролиран од никого, во Москва тој помнал цели 9 години. Тој, во 60-тите години на 19-от век се наоѓа во руска интелектуална средина, во услови кога дејствуваат Доброљубов, Чернишевски и Писарев-знаменити обрасци на руската младина во тој период. Од тие идеи се повлијаел и Каравелов, чија дејност во Русија не може да се објасни без да се познаваат основните тенденции во рускиот општествен живот и во руската литература во тие „60-ти“ години.

Под терминот „60-тите години“, во историјата на руската општествена мисла се сметаат годините од 1856-1868, а кои совпаѓаат со првите години од владеењето на рускиот цар Александар II, познат меѓу Бугарите како цар-ослободител. Тоа биле години на големи надежи и разочарувања. Тоа се услови кога се создава руската интелигенција и народ. Споровите меѓу Запад и словенофилите се изместуваат кон едно чисто социјалистичко и радикално стојалиште, кое на животот гледа не со око то на егзалтиран мечтател, туку како набљудувач, кој пред сè сака да се справи со економската и социјалната состојба на рускиот народ. Главното прашање на рускиот општествен живот било крепостништвото (Толстој во „Ана Каренина“ нуди едно утопистичко решение во таа смисла). Во февруари, 1861-та излегол знамениот Манифест за ослободување на селаните, познат уште и како аграрни реформи. На една страна е знамениот интелектуалец Херцен, кој ги величел идеите на рускиот

император за неговата намера за ослободување на селаните. Неговите идеи биле своевидна синтеза меѓу Западот и словенофилството: западните социјалистички идеи, кои претпоставувале општинско владеење со руските области, кои би се дале во рацете на селаните (=локална самоуправа, со современ вокабулар) и словенофилскиот став за своеобразноста на руската душа и спасителската улога што ја одигрува рускиот народ во ослободувањето на словенските земји од ропство.

И Чернишевски, заедно со Херцен имал раководно место меѓу руската интелигенција во првата половина на 60-тите години. Најнапред, тој бил близок до идеите на Херцен, сметајќи, исто така, дека царот треба да го поддржи општинското владеење со руските околии, за веќе во 1858-та да се заложи за солободување на околиците од големите долгови. Постепено, тој застанал на чело да едно движење кое се залагало за порадикални промени во стопанското устројство на Русија. Тој е претходник на социјализмот со своите стопански теории за народна благосостојба, кои се опонентни на оние за националниот доход. Сепак, и Чернишевски и Херцен, настапуваат како луѓе-индивидуи, чии теории не наишле на масовен одзив. Чернишевски се спротивставувал на ставот примарна да биде државата-како повисока цел, наспроти одделните потреби на народот-за правда и праведност. По таков начин, Чернишевски, од чисто политички и општествени позиции, постепено преоѓа на морално стојалиште. За него државата треба да претставува етичка целина.

Ова значи дека, во текот на 60-тите години Русија постепено се револуционизира-се издигнува култот кон руското селанство и се повикува младата интелигенција да помогне и да се поучи од него – одселанството. Се создава руско револуционерно народно движење кое игра значајна улога во руската историја.

Во областа на моралот се создава принципот за полезноста-утилитаризам, принцип кој надвладува во литературата, која во овој период одигрува морална, ослободителска улога, која е крајно реалистична и морална. Литературата станува средство за пропаганда, за подобрување на животот.

Во својата знамените статија „Естетските односи на уметноста кон стварноста“, Чернишевски вели: „Прекрасното-тоа е животот; прекрасното е таква суштина преку која го гледаме животот таков каков што треба да биде, според нашите разбирања“.

Таквата, чисто реалистична теорија се развива во делото на Доброљубов, гејалниот критичар од 60-тите и ученик на Чернишевски, кој ги доразвива во литературата неговите литературни и општествени идеи. И за Доброљубов, литературата има смисла само ако претставува одраз на стварноста (Аристотеловиот мимезис). За него, естетскиот критериум е оној кој ја препознава ползата од литературното дело.

Таквите идеи, кои произлегуваат од темелната проценка на руската стварност и кои ѝ припишуваат големи и тешки задачи на интелигенцијата, го зафаќаат и младиот Каравелов. Тој веќе го имал опсервирано искуството на бугарскиот народ, уште во Пловдив, каде што ги согледал социјалните и националните противречности, бил запознаен со тешката судбина на поробените. Со својата бујна природа, Каравелов во Москва потпаѓа во средина чие идејно и морално влијание му било блиско, уште од времето на неговиот прв учител. Ги читал Херцен, Чернишевски и Доброљубов и ги усвојува не само нивните идеи туку и нивниот технички речник-со саркастичен патос. Особено му биле блиски нивните либерални идеи. Подоцна, кога станал лидер на бугарската емиграција во Букурешт, како публицист и белетрист, тој ги насадува на бугарска почва своите идеи за улогата на интелигенцијата и литературата. Со такво влијание се напишани неговите социјални повести и политички статии.

Едновременно, освен од овие идеи, Каравелов се повлијаел и од идеите на словенофилите, а се дружел најмногу со И.С.Асаков, кој им помагал на Бугарите. Под влијание на словенофилите, Каравелов го интензивирал интересот спрема бугарското и словенското народно творештво. Тие две насоки во тогашната руска литература: реалистично-утилитаристичката и битово-сентименталната ги определуваат стојалиштата на Каравелов, кој овде, во Москва се пројавува и како писател: пишува и, за првпат, објавува.

9.5. Првите дела.

Кога Љубен Каравелов заминал во Русија, татко му почнал веќе економски да пропаѓа. Тој 9 години во Москва живеел во крајна сиромаштија. Дури кон крајот на својот престој овде, кога почнал да објавува свои текстови, едвај малку ја подобрил својата материјална состојба. Се движел меѓу боемски и револуционерни кругови и постојано работел: ја прочитал руската оригинална и преведена литература: Тугењев, Достоевски, Успенски, го запознал руското народно творештво, претставниците на социјалните науки со еден збор, севкупните духовни и интелектуални интереси во Русија во тоа време.

Во 1860-та, под влијание на московските словенофили, се издава списанието „Братски труд“, во кој објавуваат, освен Љубен Каравелов уште и В. Попович, Рајко Жинзифов, Константин Миладинов, Нешо Бончев и Теохаров. Од ова списание излегле сè н сè 4 книшки. Овде Каравелов објавил неколку песни и две статии - за бугарската литература и за Словените во Австрија.

Со поддршка на словенофилите, Каравелов имал намера да издаде редица „Паметници на българският народен бит“, а првиот веќе бил објавен во 1861-та „Памятники народного быта болгар“, (издаваемые Любеном Каравеловым) книга прва, Москва. Книгата содржела 3000 пословици и забелешки, народен дневник, во кој паралелно се запишани руски, белоруски, украински, полски и српски обреди, легенди и преданија, бугарски лични имиња, легенди, преведени и на руски и на краједен речник со бугарски зборови. Овој Зборник, помогнат од словенофилите не значел и дека Љубен Каравелов ги имал прифатено нивните политички и државнички разбирања. Зашто имено, тој ја усвоил од нив љубовта спрема народното творештво, чиј зародиш е од неговиот пловдивски период, но во суштина, тој останал доследен воспитаник на Чернишевски. Заради тоа, неговиот втор „Паметник“, кој содржел „женски“ и „детски“ песни, останал во ракопис.

Каравелов веќе ја имал усвоено писателската техника и на утилитаристите (реалистите) и на „народњациите“ (словенофилите) и, изворно познавајќи го бугарскиот народен живот, тој почнал да пишува и оригинални повести, чија цел била потемелно да ги претстави духовната состојба и страдањата на поробениот Бугарин.

Печати во некои од најзначајните руски списанија во тоа време: „С. Петербургскія ведомости“, „Отечественныя записки“, „Журнал министерства народного просвещения“, „Русскій вестник“ и др.

Првите негови повести се со исклучиво битов карактер и под силно влијание на Гогољ и Марко Вовчок, а ги издава во одделен зборник: „Страницы из книги страданий болгарскаго племени, повести и рассказы Любена Каравелова, Москва, в Университетской типографіи (Катков и К-о) 1868 г., во кој се вбројуваат: „Турски паша“, „Бугари од старо време“, „Бошко“, „Војвода“, „На туѓ гроб без солзи плачат“, „Сирото семејство“, „Дончо“ и „Неда“.

Подоцна, сите биле преведени на бугарски од самиот Каравелов и тогаш, во истото издание ги објавил и своите патеписни белешки „Из записок Болгара“. Во патеписите, до детали го опишал битот на бугарското село, животот на Пловдив, обичаите, животот на бугарските овчари, заедно со скапоцени автобиографски белешки.

Љубен Каравелов во овие свои повести и патеписи го привлекува вниманието со својот строг реализам во описите и големата страст при претставувањето на народниот живот. Во две одделни статии („Лазар“ и „Святки у болгар“), тој ги разгледува празничните обичаи на Бугарите, кои ги споредувал со другите словенски народи.

Со статиите и битовите раскази, Каравелов го привлекува вниманието на руското општество, каде што почнува да важи за добар познавач на словенството,

особено јужното. Од историчарот Пипин, бил советуван да се оддаде на проучување исклучиво на јужнословенското народно творештво.

Во 1867-та во "Журнал Министерства народнаго просвъщенія", ја печати својата значајна статија за некои битни српски и хрватски литераурни остварувања, под наслов: "Южнославянская библиография за 1867 г.". Јасно е дека Љубен Каравелов мошне многу се интересирал за историјата и литературата на српскиот народ, што се должело на влијанието на словенофилите и, се разбира, на неговото делумно познавање на српскиот јазик.

Во оваа статија тој го подвлекува големото значење на зближувањето меѓу Словените, заради што тој поинтензивно се зафатил со следење и популаризација на јужнословенската литература и историја.

9.6. Каравелов во Србија.

Кога во 1863-та избува востанието во Полска, кое било поддржано од радикалната социјалистичка интелигенција, а заради нејзините врски со полските револуционери, таа била проследена од полицијата. Каравелов, кој бил во врски со револуционерната младина, веќе не можел да остане во Русија, така што пролетта, 1867-та, тој заминува во Белград, што го одбира за идно средиште на својата идејна дејност, најмногу заради врските што ги имал воспоставено со српската литература и интелигенција, но и заради блискоста до неговата татковина.

Познато е дека врските меѓу Србија и Бугарија не се нови-постоеле како такви меѓу бугарските револуционери и српската дипломатија. Ова зближување меѓу двата јужнословенски народа се интензивирало во 60-тите години на 19 - от век, заради истата вера, заради можната српска помош за бугарското ослободување. Во 1862- та, Георги Сава Раковски ја организирал својата легија во Белград, која била разорена од српските власти, што било и прво разочарување на Бугарите од „братските“ чувства на Србите. Ова разочарување било сè уште живо кога Љубен Каравелов стигнува во Белград во 1862-та. Љубен Каравелов ќе се потруди да го возобнови ова српско-бугарско зближување и да го постави на поздрави основи.

Српската младина ќе го прифати Каравелов како скап гостин, кој во таа средина ќе ги донесе идеите на руските словенофили и реалистите-утилитаристи. Српското општество и литературата, кои дотогаш биле преоптоварени од романтизмот и сентаментализмот постепено се навикнувале на новите идеи на реализмот и позитивизмот. Каравелов бил првиот апостол на тие идеи. И како писател и како агитатор, тој ги подложил на беспопштедна критика целиот еснафски и бирократски дух на белградското општество. Во Белград, Каравелов наидува на плодна почва за пропагирање на идеите на Дарвин и на Чернишевски, Доброљубов и Писарев.

Каравелов бил прифатен од српските прогресивни и радикални елементи, кои сакаат да го променат општеството според принципите на научност и социјална праведност. Со низа статии и повести, Каравелов ги поттикнува стремежите на младината и станува нејзин љубимец. (Каравелов бил висок човек, со црна брада, благ поглед и високо чело).

Србија станала втора татковина на писателот Љубен Каравелов. Тој го изучил српскиот јазик и станал омилен писател на српската интелигенција од тоа време. Тоа го постигнал благодарение на прогресивните идеи што ги донел и усвоил од Москва, но и заради благородниот патос во неговите наративни дела.

Пишува статии во „Застава“ за федерализација на Јужните Словени, говори за руската литература и ја упатува српската младина да ги преведува Гогољ и Тургенев, кои ги почитувал не само заради уметничката дарба туки и заради нивната умешност да ги разобличуваат општествените слабости.

Преку својата литература и својата усна проповед, Каравелов сакал да го подготви српското општество на една здружена борба со Бугарите-чија крајна цел е ослободувањето на двата народа, нивно организирање во федерација. Каравелов силно верувал во белградската интелигенција. Набрзо, меѓутоа, тој паѓа во немилост на белградските власти. Така, по речеси едногодишен престој во Белград, тој преминува од другата страна на Дунав, во Нови Сад.

Овде се зближува со Светозар Марковиќ, виден општественик и публицист и со поетот Јован Јовановиќ-Змај и др. Во „Застава“, која била уредувана од Светозар Марковиќ, тој пишува статии за литературни и општествени прашања, а во големото списание „Матица“, ја печати многузначајната и со историско значење за српската литература повест-„Дали е судбината виновна?“

Во ова прво реалистично дело во српската литература, во кое нема белетристика, туку раскажување и каде што се велича науката, праведноста и вистината, Љубен Каравелов јасно ја изразил својата протест спрема белградската стварност, позитивистичките разбирања и идеализацијата на напредната српска младина. Акцент е ставен на критикувањето на бирократијата и патријархалниот и жесток семеен бит на белграѓани.

Како и во повеќето свои повести, Каравелов нема објективен уметнички однос спрема своите ликови, туку само ги користи за преку нив да го изрази протестот и новите идеи кои ќе го преобразат општеството. Силно во неговите повести се чувствува сатиричниот поглед спрема бирократите, лицемерите и поробените. Затоа, „Дали е судбината виновна“ е всушност еден памфлет и проповед во духот на позитивизмот и радикализмот. Тука силно е изразен односот кон литературата и општествената дејност.

Целата повест е полна со откритија кои имале големо влијание врз читателите. Таа се оформува како една огнена апологија на радикализмот, на науката, на слободата, на демократските начела, наспроти деспотизмот и суеверието на благородниците. Од српските водачи тој ги возвишува само Караорѓе и Милош Обреновиќ, кои биле најверни изразувачи на народното слободољубие, а од писателите Вук Караџиќ и Доситеј Обрадовиќ, кои, заедно со народните војводи „му го покажаа на целиот свет лицето на српскиот народ, такво какво што е“.

Во оваа повест, пишувана под силно влијание на Чернишевски и Херцен, Љубен Каравелов заедно со слободољубието и својот позитивизам, се пројавува и како жесток заштитник на жената. Се огласува против семејното насилство над жената-мајка или ќерка, против оневозможувањето на творечките сили на жената. За него жената има низа морални доблести, кои се основа на повеќето добрини во општеството. Идеализацијата на жената, кое е во дослук со бугарската и српската преродба, кај Каравелов е поставено не само на романтичарска и етичка туку и на социјална основа. Тој еден од првите апостоли меѓу јужнословенските народи кои зборува за рамноправноста меѓу половите. А таквите свои идеи подоцна ги развива во повеќе свои статии и повести.

Во "Наказал я бог", печатена повторно на српски јазик во „Млада Србија“, 1870, Каравелов јасно застанува против целиот воспитен систем, кои го обесмислуваат живеењето на жената. Спсаот, според него ќе дојде кога ќе се превоспитаат и мажите и жените во духот на позитивистичките науки и праведноста. Човек треба да се откаже од предрасудите и мрзливоста, во името на новиот, поквалитетен живот. Каравелов, како општественик и писател се стреми да учествува во создавањето на такви апостоли кои ќе го ослободат општеството од сите понижувачки и нечовечки пројави и состојби.

Љубен Каравелов го подложува белградскиот живот на беспощедна критика, отворајќи ѝ ги очите на српската интелигенција по однос на состојбата во која се наоѓа белградскиот морал, просветата и заемните односи во семејството и општеството. Иако туѓинец, тој тоа го правел искрено.

Влијанието на повестите на Љубен Каравелов меѓу српската младина било огромно.

Според современата бугарска критеријка, не само тогаш туку и денес, историчарите на српската литература го сметаат Љубен Каравелов за родоначалник на српскиот реализам.* Нагласената тенденциозност и публицистичност на повестите на Каравелов биле во прилог на единствениот долг на литературата: таа да придонесе за морално и политичко ослободување на граѓанинот. Впрочем, Каравелов не сакал да пишува чисто уметнички (под влијание на руските утилитаристи, кои честопати ги цитирал или парафразирал во своите дела, без притоа да ги именува), зашто сакал пред сè читателот да го научи на својот нов морал, да ги пропагира идеите, кои треба да го преобразат општеството.

Повестите на Каравелов одговорице на многу општествени прашања и биле учени на памет и честопати биле толкувани. Тој многу придонел за култивирањето на српската младина, зашто имал способност да се соживее со психата и стремежите на туѓите народи, на кои им помагал со својот личен пример.

Кога на 10-ти јуни, 1868-та бил убиен кнезот Михаил Обреновиќ, Каравелов, како раководител на незадоволниците, бил обвинет за убиство и заедно со неговиот пријател Владимир Јовановиќ бил затворен во Будимпешта, цели 7 месеци. Со ослободителна пресуда, двајцата пријатели биле ослободени во јануари, 1869-та. Српската интелигенција, преку печатот, од Пешта до Нови Сад, застанала на страната на Каравелов, кој го прогласиле за „маченик за народот“, притоа, поплатно истакнувајќи ги и блиските врски меѓу двата словенски братски народа и потребата од нивно обединување.

Кога од затворот во Будимпешта Љубен Каравелов се вратил во Нови Сад, повторно ја почнал својата општествена дејност. Но, набрзо требал да одговори на поканата на бугарската емиграција во Букурешт, која била запознаена со неговите активности. Ова е период кога Каравелов ги живеел најблескавите моменти во својата општествена и писателска кариера.

Имено, по долгогодишни патешествија по туѓи земји, имал можност својот развиен талент да го стави во служба на својот народ и татковина. Во јуни, 1869- та тој е веќе во Букурешт, но врските со српската литература и општественото дејствување на таа почва не ги прекинал.

Така, освен „Дали е судбината виновна?“, на српски јазик печати и други раскази: „Сока“, „Горка судбина“, „Наказао ги Бог“, „Из мртвог дома“. Потоа, лично тој, а и некои други српски книжевници од руски на српски јазик ги преведуваат неговите повести: „Българи от старо време“ (1868), „Неда“ (1872), „На чужди гроб без сълзи плачат“ (1879), „Хаджи Ничо“ (1872). Од сите творби што ги напишал на српски јазик, освен „Дали е судбината виновна?“, најзначајно негово остварување е „Из мртвог дома“, каде што раскажува за животот во затворот во Будимпешта и со значаен автобиографски карактер, кое сè уште не е преведено на бугарски јазик. Овие записки на Каравелов, заедно со „Неповинен Българин“ на Раковски (1854) се првите затворски белешки пишувани од Бугари и во таа смисла, имаат големо историско значење.

Во оваа повесть Љубен Каравелов се изразува чувствително, со хумани идеи и протестен патос, како нигде на друго место во своите дела. Овде, освен доживеаното и виденото во затворот, тој пред сè сакал да предизвика разбранување на слободољубивоста и да го прероди бугарскиот (и српскиот) дух. За него, како и за Достоевски, затворот е човечка гробница, во која се уништува секој благороден стремеж и го принудува и најчесниот и најдобриот човек-да стане престапник.

Според Каравелов, нема ништо поопасно за моралната природа на човекот од самотијата, особено кога таа е под насилство. Преступниците и престапите нема да се

---

*Треба да се спомене дека, во литература од српска провиниенција, и критичарска и со литературно – историски карактер, за родоначалник на српскиот реализам се споменува не Љубен Каравелов туку Светозар Марковиќ. Очигледно е дека заради своето руско влијание Каравелов можел да повлијае врз Светозар Марковиќ, кого српската литературна историја го смета за прв теоретичар на српскиот реализам.

надминат со жестокоста на затворот, туку преку едно темелно социјално устројство во името на хуманоста и праведноста. Овде Љубен Каравелов се предава на размислувања за состојбата во денешното општество, критикувајќи го и изложувајќи ги неговите жестоки неправди. Тој зборува за политиката на Унгарците спрема Словените, за состојбата во Босна и Херцеговина. Зборува и за Бугарите, зашто и бугарскиот народ сè уште страда од своите почитувани „чорбаџии“, кои се подготвени да си ги продадат и родените деца, само за да можат добро да се најадат и напијат. Слични ставови, Каравелов изразил подоцна во рецензијата по повод делото на Силвио Пелико, преведено од Драган Цанков „Моите темници“.

Иако присуството на Љубен Каравелов во српската младинска средина е краткотрајно, сепак, неговото влијание во литературата и општествениот живот на Србија е големо. Тој, како што се вели во бугарската критеријтика, ги поставил темелите на реализмот, со своите критики и повести во општествениот дух внел доза на критицизам, на позитивизам и идеите за едно социјално преуредување. Ги организирал младите Срби околу идејата за федерација на Јужните Словени, идеја на која ѝ останал доследен до крајот на животот.

Врската со Србија и по неговото заминување за Букурешт останува цврста. Две од своите повести тој ги печати во „Млада Србија“ и останува предвесник на Светозар Марковиќ, исто така руски воспитаник, кој во 70-тите ќе создаде богата социјална литература во Србија.

Љубен Каравелов не престанал да верува во српската интелигенција и до крајот на својот живот ја негува мислата дека Србите искрено го посакуваат заедничкиот, братски живот со Бугарите. Во оваа смисла, како што смета современата бугарска критеријтика, тој се манифестира како наивен и копнежлив политичар. Но, таквата негова политичка романтика колку и да претставува негов недостаток, сепак има и извесна предност-ги разоткрива големината и благородноста на неговиот дух.

9.7. Каравелов во Букурешт.

Бугарската колонија во Букурешт била составена од исклучително слободољубиви и енергични интелектуалци, кои во 60 – тите години се обединиле во еден комитет во Букурешт и ѝ дале револуционерна насока на својата дејност. Таква не била состојбата во меѓу бугарската емиграција во Цариград или на други места во тогашна Турција. Откако членовите на овој комитет ја изгубиле довербата на Романците, на кои им помогнале при детронизацијата на романскиот кнез Куза (февруари, 1866), исто како и со Белград во случајот со легијата на Раковски, тие потесно се организираат, со устав и таен церемонијал за прием на нови членови со клетва.

Од октомври, 1867-та го издаваат и весникот „Народност“, како орган на комитетот. Пред тоа, еден член на комитетот П. Кисимов, издал една брошура „Бугарија пред Европа“, во која пишува за тешката положба на бугарскиот народ и дволичната, жестока политика на Високата порта, апелирајќи на европските држави да се застапат за овој народ и да го спасат од муслиманскиот режим. Оваа брошура се сметала за прв значаен чекор на Комитетот, а во неа немало ништо револуционерно. Вториот чекор бил еден "Мемоар до негово Императорско Величество Султан Абдул Азис Хана", издаден во 1867-та, чиј автор повторно бил Кисимов. Овој Мемоар бил интересен со својата дипломатска содржина, бидејќи барал од султанот политичка и религиозна самостојност за Бугарија.

Потоа бил издаден и еден Протокол за идна можна федерација меѓу Србија и Бугарија, поддржана од русофилите. Овие два битни документа, придонеле за создавање на две фракции меѓу бугарската емиграција во Букурешт: едната, која се залагала за самостојна дејност на бугарскиот народ, а другата, под силно влијание на

руската дипломатија. Првите биле нарекувани „млади“, а вторите „стари“. Освен нив, имало и една трета партија-составена од бугарски војводи, следбеници на заветите на Раковски.

Конечното расцепување на бугарската емиграција се случило во 1868-та, кога луѓето од Добротворната дружина, т.е. „старите“ испратиле една телеграма до Париската конференција, по повод Критското востание. Весникот „Народност“, остро ја осудил оваа телеграма на „старите“, која барала од Конференцијата да издејствува од Портата автономија за Бугарија, која би била управувана од кајмакам, назначен од султанот. Весникот „Народност“, во чија редакција имало членови на „младите“, кои имале подемократски идеали, остро се спротивставил, истакнувајќи дека „старите“ не водат сметка за народните потреби.

Ова се почетоките на создавањето на двете политички струи во новата бугарска историја-конзервативната и демократската. Демократската партија на „младите“ била сиромашна, а сите фондови биле во рацете на старите, т.н. „нотабили“. „Народност“ ја критикувал телеграмата до Париската конференција од декември, 1868-та, особено затоа што биле против лажниот впечаток што би се оставил пред западноевропските држави, дека бугарскиот народ има аристократска сила.

„Старите“, конзервативците, веќе имале намера да издаваат свој орган и очите им биле свртени кон Каравелов, како погоден за уредувачка, журналистичка работа. Љубен Каравелов, кој во тоа време се наоѓа во Нови Сад и во својата дејност за основање на јужнословенска федерација, веројатно знаел за Протоколот на „старите“, без темелно да ја познава природата на бугарските „нотабили“, ја прифатил поканата на Христо Георгиев, лидерот на „старите“, за да дојде во Букурешт.

Веќе во март, 1869-та, Каравелов бил во Букурешт. Тој составил програма и веќе претстоело излегувањето на новиот весник. Но, пред да излезе првиот број, Каравелов, кој не поднесува ничиј авторитет, особено не на чорбациите, ги прекинал врските со „старите“.

Првиот број на весникот „Татковина“ („Отечество“), со мотото „Работи и надевај се“, излегол во јули, 1869-та. Во весникот „Народност“, од јуни, таа година, Каравелов издал соопштение, каде што се изјаснува против „старите“, кои ја измениле неговата програма. Потенцира дека тој никогаш не бил туѓо орудие и дека никогаш не го продал својот народ и дека заради тоа се откажува од тој весник.

Првото пројавување на Љубен Каравелов пред бугарската емиграција во Букурешт го издава неговиот темперамент и неподнесувањето на чорбациите. Имал средба и со „младите“ (меѓу нив и Ботев), кои целосно му ја осветлиле политиката на „старите“.

Преговорите и соработката меѓу Љубен Каравелов и „старите“ завршува. „Старите“ ќе го напаѓаат и Бугарското книжевно дружество, нарекувајќи ги неговите челнови „нашите половина учени“. А токму од него, од тоа другарство постепено се развивала Бугарската академија на науките.

9.8. Епохата на „Слобода“ и „Независност“.

Годината 1869-та кога Љубен Каравелов дошол во Букурешт обележува нова етапа во идејниот развој на бугарската емиграција. Под влијанието на Каравелов таа добива нова ориентација во својата дејност.

Наместо старите разбирања за изолирана револуционерна, комитска акција, сега се прифаќала теоријата за сенародно востание. Идеолозите на таа теорија се, освен Каравелов, уште Левски и Ботев. Каравелов бил мозокот на новата организација, Ботев негов помошник и продолжувач, а Левски срцето и душата.

Левски и Каравелов се познавале уште од 1867-та, во Белград и имале едни, исти разбирања за организирање на револуцијата. Во 1869-та и 1870-та, Левски веќе ја обиколил Бугарија и подготвил одделни револуционерни гнезда. Каравелов го потпомагал со совети од Букурешт, каде што емиграцијата го поддржувала.

Од ноември, 1869- та, Каравелов започнува да го издава седмичниот весник „Слобода“, во кои ги изнесува идеите за самостојна борба на бугарскиот народ, за балканска федерација и против секако туѓинско влијание, а особено против она на офоцијална Русија.

Во програмската статија, Каравелов пишува дека, целта на „Слобода“ е да ги заштити бугарските интереси и да му го покаже на бугарскиот народ патот до неговото морално совршенство и до својата политичка независност. „Слобода“ ќе ги употреби сите сили за да го запознае бугарскиот народ со неговите соседи и обратно. Освен уводни политички статии, весникот поместува и дописки од Бугарија, Бесарабија, Србија, Австрија, Босна, Далмација и др., потоа, повести и раскази од бугарскиот живот, статистички податоци, критики и библиографија, историја, наука и сл. Весникот излегувал до 25. Септември, 1872-та, кога бил забранет од турската управа.

Веќе од февруари, 1873-та, Љубен Каравелов почнува да го издава новиот весник „Независност“, со истата програма. Сите броеви на весникот биле исполнети со текстови на Љубен Каравелов и делумно и на Христо Ботев. Весникот се одликувал со неговиот личен стил и со неговите идеи.

Со овие два весника, Каравелов ја организирал емиграцијата и нејзините органи и раководители. Никој пред него не пишувал толку јасно и убедливо, со таква категоричност во убедувањето и со идејна последователност.

Во истојата на бугарската општествена мисла, името на Љубен Каравелов е непосредно поврзано со она на Раковски и Ботев. Од Раковски ја наследил идејата за самостојна борба на бугарскиот народ, а на Ботев му ја предал организираната и демократизирана бугарска емигрантска интелигенција, која тој прв ја инспирирал со слободољубиви идеи. И, ако до Раковски се доближува според силата на еволуцијата, со Ботев врската е многу поинтимна и обусловена од низа општи претпоставки на таквото политичко воспитување.

Ако треба да се определи пак значењето кои двајцата го имаат во процесот на организирањето на емиграцијата, тогаш Каравелов сигурно има предност над Ботев, чија вредност е повеќе во неговата „огнена“ поезија, како што ја нарекува бугарската критеријалка. Кога пак, објективно се проценува дејноста на Каравелов, тогаш односот кон него е само историски. Тој е единствениот општественик од периодот на бугарското ослободување кој оригинално ја пренесува состојбата во бугарската општествена стварност.

Весникот „Слобода“ (а потоа и „Независност“, „Дума“, „Будилник“ и „Знаме“) е првиот идеен слободољубив орган во бугарската историја, чија што исклучителност се должи пред сè на личноста на Каравелов, на неговата писателска дарба и идеи.

Кои биле идеите на Каравелов?

Во писмо објавено во „Народност“, наменето на бугарската емиграција во Букурешт, а пред да дојде во Букурешт, Каравелов пишува: „За човек да достигне полна независност и да биде достоин да го носи името човек, пред сè треба образование, тврда волја и здрав разум. Само народот кој стои на пониско образовно ниво од својот господар, може да му биде роб на друг“.

И во своите статии, Каравелов го изразува својот светоглед: образованието, просветата-како здраво и сигурно средство за вистинска слобода.

Критиката вели дека во светогледот на Љубен Каравелов најсилно се чувствува влијанието на Чернишевски. Како и својот учител, и Љубен Каравелов го изразува своето убедување дека, без наука, без просвета, нема и не може да има напредок и национална слобода. Образованието било, според Каравелов прв услов за бугарската слобода.

На науката и разумот Каравелов гледа како на природен и неизбежен револуционерен фактор. „Ако човек открие недостатоци во општествениот живот,

тогаш тој треба да се труди да ги поправи, а не да чека да се поправат самите по себе“.

Каравелов експлицитно ја изразува и омразата спрема Турците, најмногу заради своето длабоко убедување дека тие се по природа ограничени и жестоки и на нив им е туѓ секој стремеж кон усовршување и благородност. Има и радикалност и дуализам во ставовите на Каравелов, особено кога вели (во истото писмо до бугарската емиграција во Букурешт) дека: „...Многу наши браќа мислат дека ние можеме да се сложиме со Турците, да му плаќаме данок на султанот, но да имаме свои закони и своја самоуправа. Само луд човек може да поверува дека тоа може да биде така. Турчинот е Турчин, него ниту Бог, ниту фаволот не можат да го направат човек...Може ли чесен народ да има нешто заедничко со таквите луѓе. Не браќа. Оставете сè на страна и негувајте братство меѓу себе и своите браќа, кои трпат исто како и ние“.

„Нотабилите“ во 1868-та испратиле писмо до Париската конференција, во кое барале од големите сили да го принудат султанот да ѝ даде автономија на Бугарија. Љубен Каравелов реагирал на тој став и преку ова писмо.

По однос на Турција, ставот на Каравелов и денеска се смета за принципиелен и правилен (за борба за самостојност, чиј организатор бил покрај Раковски и заедно со Левски), а против автономија во рамките на Турција. Зашто, како што сметал, ниту една голема сила, никаков дипломатски фактор не може да ја извојува бугарската слобода, туку само револуција, со свои сили-до политичка слобода, како услов за напредок.

Љубен Каравелов се борел против турското политичко и грчкото духовно ропство. И според него, првото го условува второто. За народот да биде духовно слободен, сметал тој, треба пред сè да биде политички слободен.

Третиот, економскиот фактор на ропството, во статиите на Љубен Каравелов е најслабо застапен. Тој сепак, јасно ја изразува омразата спрема чорбаџиите. Но, тој ги мрази чорбаџиите не затоа што се чорбаџии, туку зашто е убеден дека тие го поседуваат капиталот, и затоа се инертни кон Турците и им угодуваат. Во тие економски фактори, кај Каравелов не може да се најде системност во пристапот кон нив. Тој бил пред сè револуционер-идеалист, кој е наклонет кон онеправданите, за кои е подготвен да се жртвува, а омразата спрема чорбаџиите е поттикната од таквиот идеализам и од хуманизмот, воопшто. Понекогаш потенцирал дека чорбаџиите се многу поопасни од Турците.

Освен тоеретски, за политичкото и духовното ослободување на Бугарите Љубен Каравелов се залагал и по политички пат. Имено, советувањето од него, во Женева, во 1869-та, заминала делегација на Бугарскиот револуционерен комитет. Извесните Херцен, Бакунин, Мацини, со кои требале да се сретнат, не можеле да им ги наметнат на членовите на Комитетот нивните социјалистички идеи, зашто овие пак, инсистирале на специфичните услови во Бугарија.

Во 1872-та во Букурешт бил одржано Собрание на Бугарскиот револуционерен комитет, кој под влијание на ЉК и Левски, иработил Устав. Тој Устав ги подразбирал следниве точки за битни: 1. Целта е да се ослободи Бугарија со револуција, морална и со оружје. 2. Дозволени се средства за пропаганда-печат, оружје, оган, смрт, итн. 3. Бугарите сакаат да живеат со сите соседи здружено, во федерација, во која секој народ сам ќе управува.

Овој Устав ги изразува, во основа убедувањата на Љубен Каравелов.

Според Каравелов, бугарскиот народ треба најнапред да се ослободи, а потоа да мисли на црковното и граѓанското уредување. Тој бил убеден дека Бугарите можат сами да се ослободат од Турците, а помош можат да очекуваат само од оние народи со кои делат иста судбина. Оттука и неговата идеја за балканска федерација, која тој подробно ја разработил. *

---

*Меѓу другото во тој негов план стои: „Бугарија, Македонија и Тракија да претставуваат едно цело“.

Влијанието на ЛѢК меѓу бугарската емиграција во Букурешт било големо и безусловно. Впрочем, неговиот темперамент бил таков што или требало да го слушаш-или да си далеку од него. Според сведоштвата за него, тој имал челична, императивна волја. Исказот му бил категоричен, а сомненија и противречности-не поднесувал.

Овие квалификувани на неговата личност не ги почитувале и оние кои со него не се согласувале. Честопати бил предупредуван од Левски да не ги напаѓа толку „старите“, зашто по таков начин го одвлекува вниманието на емиграцијата. Исто така, доаѓал во конфликт и со Левски, кој го предупредувал да не му се меша во работата околу револуцијата во Бугарија, зашто тој, бил долго време надвор од татковината и не ги познавал одблиску состојбите.

Сепак, нивните обиди за кревање револуција во раните 70- ти ќе бидат осуетани, откако Левски ќе биде уапсен и изведен на бесилка, во февруари, 1873-та. Неговата смрт силно го погодила Љубен Каравелов.

Од февруари, 1873, до октомври, 1874, Љубен Каравелов, покрај списанието „Слобода“, почнува да го издава и весникот „Независнот“. Идеите и во овој весник биле исти, само енергијата на Каравелов веќе ослабела. Се засилиле и клеветите на негова адреса и недоразбирањата меѓу народот и Централниот комитет.

Од тој период, во животот на големиот и горд писател почнува нова ера – ера на морални страдања, на преоценување и мизерија. Уште пред излегувањето на „Независнот“, тој им се жалел на пријателите дека гладува, заради весникот. Освен тоа, имал и долг кон печатницата од 102 жолтици.

Љубен Каравелов бил убеден демократ и патриот, кој во револуцијата гледал средство за постигнување на слободата. Тој мечтаел за револуција, организирана, осмислена во која ќе земе учество целиот народ. Ги советува соработниците од избрзано дејствување. Тоа придонело, особено во периодот пред смртта на Левски, емиграцијата да се отуѓи од него, за разлика од Ботев, кој и натаму бил енергичен и доследен во тој поглед.

Внимателната анализа на идеите на Љубен Каравелов, особено во периодот на т.н. „прелом“, допушта, според мислењето на бугарската критеристика, да биде разгледувана во едно ново светло. Не станува збор за некаков категоричен рез во неговите ставови, туку за нова тактика. Тој, по смртта на Левски, видел дека главниот организатор на револуцијата (Левски) загинал предаден и откако го почувствувал Ботев за соперник, одлучил да се повлече и повторно да се оддаде на своите првични идеи-општествен напредок преку просвета. По таков начин си останал доследен на својата природа, која веројатно, кога би живеел во едно поспокојно време, од него ќе направеше голем писател, учен фолклорист и жесток проповедник на човештината и демократијата.

Од јануари, 1875- та, Каравелов почнал да го издава чисто научното и литературно списание „Знание“, кое редовно излегувало сè до Руско-турската војна. Целта на списанието била, пред сè да го издига народот морално и да просветува. Во ист дух бил и неговиот потфат да отвори една детска библиотека, веднаш штом дошол во Букурешт.

Бугарските современи критичари упорно настојуваат да истакнат дека Љубен Каравелов не треба да се смета за одметник од револуционерната борба, зашто тој, сепак, на крајот на краиштата си останал доследен на себе.

По повод смртта на Чернишевски (умрел во Сибир, како затвореник, 1870), Љубен Каравелов пишува за него, истакнувајќи дека, тој, Чернишевски, „...не само што пишува и зборувал либерално, туку исто така и работел и живеел како што пишува“. Во таа смисла, Каравелов се угледува на својот учител: во текот на целиот свој живот тој страда само заради своите идеи и до крај останал морален како личност, принесувајќи им се себеси како жртва на народната слобода и просвета.

Кога во текот на ослободувањето и куцо и сакато почнало да бара државна служба, Љубен Каравелов веќе болен и речиси заборавен, ја пренел печатницата во Трново, со намера да почне да издава нов весник „Основа“. Тој најдобро знаел дека

бугарскиот народ токму во тој момент има најголема потреба од политчка просвета. Тука најмногу доаѓа до израз неговата морална величина. Неговиот пример е исклучителен-рамен на него нема ниту во целата ниту во новата политичка историја.

9.9. Односот спрема човекот, природата и моралноста.

Комплетноста и значењето на личноста на Љубен Каравелов уште посилно се чувствува преку неговиот однос спрема човекот воопшто, спрема општеството, религијата, моралот. Овде најсилно доаѓа до израз неговиот идеализам, неговиот морален патос и широкото благородно срце. Каравелов бил неуморен проповедник на доброто, на трудот и слободата.

Така во „Дали е судбината виновна?“ тој ги критикува моралистите, според кои, човекот треба да биде задоволен од себе и доволен за себе“. Тие, вели, Каравелов не ја познаваат човековата природа. Она што ја одликува човековата природа според него е-непрекинатиот стремеж да се издигне над другите, над својата средина. А тоа може да се постигне на два начина: морално и материјално.

Љубен Каравелов верувал во човекот. Тој бил убеден дека доброто е својствено за секоја личност, но дека „лошото воспитание и лошите примери и навики во него ја развиваат склоноста да прави зло“.

Веќе е познато дека тој негувал омраза спрема чорбациите, па во таа смисла во „Богатиот сиромав“ тој пишува дека: „ништо повеќе не го прави човекот говедо колку парите“.

Исто така, спред него, турската свирепост се должи не на природата на Турчинот туку на неговото воспитание, на неговиот бит и религијата („Турски паша“).

Каравелов секој човек и општествена појава ги проценувал од гледиштето на моралноста, на доброто и ползата која може да му ја донесе на општеството. Со истиот овој критериум, тој се однесува и спрема политиката, религијата и спрема искуството. Според него, секој акт треба да биде разумен и сообразен со средината во која се пројавува. Тој се спротивставувал на суеверието, на бесмисленоста, на мистиката и на секое дело кое немало хумана цел. Оттука и неговата литература има таква, морално- дидактичка цел!

За Љубен Каравелов природата била свето божество, која тој ја разбира потесно: нацијата, средината во која се раѓаме.

За него, идеалот на религијата е слободата-слободата на народите, слободата на човекот, прочистен од неморалноста. Затоа, тој човековите духовни постапки ги проценува од аспект на слободата, благородноста и моралноста. Во човековото искуство, смета тој, религијата треба да биде врховна пројава на бескрајно чистото, божественото, бесстрашното.

9.10. Статии, повести, стихови.

Статиите, повестите и стиховите на Љубен Каравелов се преполни со енергичен протест против сите насилства кои се всадице во бугарското општество. Тој е познат и како бранител на жената, од насилствата на родителите и сопругот. Тој бил огнен апологет на жената и најревностен проповедник на рамноправноста меѓу половите.

Од гледна точка на неговата морална филозофија, мажот и жената се рамноправни: „Кога кај мажот се појавува енергијата, тогаш тој е величина; кога таа ќе

се пројави кај жената, неа ја нарекуваат со страшни имиња“. Каравелов го постави прашањето за судбината на Бугарката на прво место во своето проповедништво.

Каравелов бил еден од малкуте општественици на своето време. Ја познавал целата хуманитарна култура на 19-от век, ги познавал сите видни мислители и учени луѓе, хероите на минатото, нешто што го збогатувало неговиот дух и неговите творечки можности. Не бил политичар по вокација, но имал богат дух и ум, со кои на човековата личност гледал како на скапоценост, на морална скапоценост. Овие негови одлики кои се присутни во неговото творештво и неговите статии придонесуваат до ден денеска тој да се смета за апостол на бугарската слобода.

9.11. Литературно наследство.

Кога веќе се познати општествените идеи, темпераментот и литературното воспитание на Љубен Каравелов, прашањето за значењето на неговите повести и стихови е јасно. Неговото литературно дело енеодвоиво од општественото. Тој своите повести не ги пишувал заради естетска сатисфакција или затоа што немал што да прави, туку тие се пред сè општествен акт, апел за борба, протест против политичките и социјалните неправди. Тие многу и не се разликуваат од неговите политички статии. Но, сепак, неговата белетристика, проценета од литературно-историско становиште има висока цена.

Пред него, повести пишуваат и Б'лсков и Друмев. Доволен е само површен поглед за да се забележи офромната разлика меѓу нив и Каравелов. Тој оставил зад себе 25 повести, кои сведочат за неговата богата ерудиција, за проникливата и творечка опсервација и за високата белетристичка дарба.

Во неговите повести е претставена бугарската стварност од тоа време, погледната од окоето на еден богат, благороден, културен дух. Во нив е предаден животот на бугарските селани, на чорбаџиите и Турците. Во нив живее бугарската природа, патријархалниот народен бит, насилствата на силните и бескрајните добродетели на слабите.

Како верен ученик на руските критичари од 60 – тите години на 19 – от век, на позитивизмот и утилитаризмот, Љубен Каравелов израснал во белетрист, поет и строг реалист и социјален агитатор.

Своите литературни задачи самиот ги определил: „Како што од историјата сакаме да ни ја открие вистината и да ни го покаже човечкиот живот со сите негови големини и слабости, со сите негови заблуди и добродетели, така и од нашата писменост (=литература) треба да сакаме да ни го открие, да ни го опише човекот, таков каков што е, без да ги возвишува или намалува неговите пороци и доблести“. Ова е строго и типично реалистичко гледиште, благодарение на кое тој ја подложува на критика тогашната бугарска па и српска литература.

Заедно со Нешо Бончев и Христо Ботев, тој е еден од првите критичари во историјата на бугарската литература. Како белетрист меѓутоа, кај него отсуствува непристрасноста, типична за уметникот, зашто неговиот темперамент и времето во кое живеел не му го дозволувале тоа. Книжевноста тогаш била полна со „услуги кон животот“, па требало да се разрешуваат практични, животни задачи-да служи за морално и политичко ослободување на бугарскиот народ (ангажирана, тенденциозна, утилитаристичка). Според Каравелов, „Една драма, роман или повест само тогаш ќе можат да се наречат бугарски кога во нив се опишуваат сцени од бугарскиот живот. Колку поприродно и поверно е изразен бугарскиот живот, толку е посовршено и подрагоцено самото литературно дело“. Такви ослободителни и морални задачи поставувал Каравелов за бугарската литература и на нив им служел и во своите повести и во стиховите.

Карактеристичен белег на неговата белетристичка дарба е набљудувањето: неговите повести се исполнети со описи за социјалните односи, на бугарскиот

патријархален дух, на природни слики, зашто тој го познавал бугарскиот живот до подробности.

Со особена љубов, Каравелов пишува за домашниот патријархален живот. Тој бил вљубен во чистотата на селскиот морал и обачаите на народните маси. Тоа е веројатно најдобро изразено во неговата повест „Бугари од старо време“, која иако е пишувана под силно влијание на Гогољ, сепак е исполнета со бугарско остроумие и со издржан ироничен стил. Каравелов темелно го познавал народното творештво, неговата форма и содржина. Тој негува култ кон простите обичаи на народот, кон неговите песни и приказни. За него народното творештво е најсигурното средство за зачувување на типично народната душа, за откривање на добродетелите на народот.

Љубен Каравелов е еден од првите бугарски фолклористи и собирачи на народни песни. И во оваа дејност ја согледувал нејзината општествена цел: „Од секој настан, но и од секој умствен продукт ние треба да извлечеме општа полза, која ќе му служи на идното поколение. Ако собираме народни умотворби, ние тоа треба да го правиме не заради волјата на боговите туку за љубовта и вистината, кои ќе не научат со какви средства треба да им се спротивставиме на грубите суеверија“. Така размислувал утилитаристот Љубен Каравелов.

Меѓутоа, сосема е поинаков неговиот однос кон народниот бит и народното творештво кога и самиот создава поезија. Тогаш, тој во суеверието разоткрива убавина, а во простотата, во едноставноста-поезија, кои привлекуваат и го галат срцето. Врпчем, според тврдењето на бугарската книжевна критика, најиздржани се оние негови теворби кои обилуваат со битови слики. А такви има во сите негови повести.

Композициски и стилски, ниту една повест на Љубен Каравелов, освен „Бугари од старо време“ не е издржана, така што раскажувањето е развлечено и без центар и последователност. Естетски подобри се само оние негови повести што се пишувани на руски јазик.

Имено, живеејќи во крајно тешки услови, принуден самиот да ги издава своите списанија, Каравелов во Букурешт немал никаква можност да се внесува во сиежата, да ги обмислува и компонира. Честопати, тој почнувал да пишува, без да знае како ќе го заврши делото. Неговото раскажување се одликува со случајности и застранувања. Отстапувањата- лирски, публицистички и други -се најкарактеристични за неговиот стил. Лирските отстапувања ги научил од Гогољ, а публицистичките од Чернишевски и Доброљубов. Преку лирските отстапувања, Каравелов влегува во практични разговори со читателите, откривајќи им ја убавината на народниот живот. Публицистичките отстапувања се среќаваат почесто.

Како што математички пресметува бугарската книжевна критика, три четвртини од неговите повести се всушност проповедничка публицистика. Љубен Каравелов ги користи своите ликови, главно, за да ги изложи сопствените идеи за политичкото и социјалното устројство.

Љубен Каравелов бил неспокоен, колеричен темперамент. Како писател тој е пристрасен-или сака или мрази. Кога зборува за Турчинот, чорбаџијата или предавникот, тој не може да се воздржи од гневот-еден по еден се низат сè пострашни епитети и изрази. И обратно: убавините на бугарската природа, добродетелите на Бугарката и на простиот Бугарин се претставени со умилни имиња и изрази, какви што се познати во народниот говор.

Компарацијата и метафората се најкарактеристичните уметнички средства на Каравелов. Честопати, тој ги именува чорбаџиите со еден збор: шкембе, или Турците-чалми. Тие потфати се својствени за секој ироничен или саркастичен стил. Во таа смисла, Љубен Каравелов се угледувал на својот голем учител Гогољ. Од него тој научил да предизвикува комични ефекти. Разликата меѓу нив е што Љубен Каравелов нема, не знаел за уметничка мерка.

Единствено „Бугари од старо време“ е издржана до крај и според шеговитиот тон и со лесната и остроумна иронија. Каравелов, како утилитарист нема, за цел да продуцира издржани типови, туку сакал да го одврати народот од некои постапки.

Затоа, тој, едновременно со претставувањето, им дава и проценка, воздигнувајќи го доброто и исмевајќи и критикувајќи го лошото. Сепак, има одделни места во неговите повести кои се напишани спокојно, чувствително и уметнички. Особено значајни во таа смисла се неговите споредби (=компарациите), кои ги црпел од народните говори. Распрснати низ неговите повести и статии, тие споредби зборуваат за богатиот животен опит на Каравелов и за неговата интимна блискост со народната душа.

Воопштено зборувајќи, белетристиката на Каравелов, макар што е пишувана под влијание на туѓи автори, иако има речиси и цели страници преземени од Успенски, од Гогољ и др., има големо значење за развојот на бугарската уметничка литература. И денеска, кон неа може да се заземе став, не само од историско значење, како нешто што поминало, туку и како кон жив уметнички организам, кој сè уште може да го возбуди читателот. Или, во најмала рака, таа ќе биде ценета како откровение на еден широк, благороден дух.

Многу помало значење има неговото поетско дело. Тоа е лишено од секаква поетична нишка, внатрешно неорганизирано, па како такво нема значење по однос на еволуцијата на бугарскиот стих. Сепак, во негово време, тие стихотворби одиграле голема улога-како проповед, како агитација за бунт и човечност. Народот ги читал, ги рецитирал и се соживувал со нив, а и денеска сè уште се пеат "Хубава си, моя горо" и "Преминуват годинките".

Каравелов напишал и една драма-"Хаджи Димитър Ясенов", која нема никаква естетска вредност.

Неспорно е и значењето на Каравелов за бугарскиот литературен јазик, во кој внесува богатство од зборови, пресврти и сентенции. Тој извонредно добро ја познавал бугарската душа и природа, се соживувал со сите проблеми на своето време и се разоткривал себеси и околниот свет со леснотија и широчина на перото.

Интересно е што сите бугарски писатели од пред периодот на ослободувањето имале свој, индивидуален јазик. Личностите на Славејков, Каравелов и Ботев се во таа смисла мошне важни. Тие имаат свој речник и своја синтакса.

Литературниот бугарски јазик сè уште не е создаден, така што тие со своето писателско искуство мошне многу придонесуваат во таа смисла. Инаку, тогаш се живеело прилично напрегнато со проблемот на јазикот и нацијата.

Во тој поглед, Бугарите заостануваат: за нив, за Бугарите воопшто, јазикот е механизам, а за пистаелите од тоа време, тој е организам-симбол на животот и на народот. Причината за таквата индивидуалност на јазикот на бугарските писатели од периодот пред ослободувањето се нивните силни карактери. Можеби најсилно ќе се почувствуваат личностите на Ботев или Каравелов токму преку нивниот јазик, во некоја случајна фраза или збор. Затоа, изучувањето на јазикот, на речникот на тие писатели е неопходна претпоставка не само на едно филолошко или естетско проучување туку и на проучувањето за чисти социјални или општи портретистички цели.

9.12. Во текот на ослободувањето.

По завршувањето на Априлското востание од 1876-та, Љубен Каравелов повторно бил зафатен од револуционерниот оган. Се знае дека тогаш тој собирал четници, за да ги префрли од другата страна на Дунав. Таа година се води и војна меѓу Србите и Турците. Каравелов ги поттикнува Бугарите и тие да се борат. Подоцна, во текот на Руско-турската војна, тој го напушта Белград, каде што престојувал во 1876-та и станал водач на главната руска воена единица. Со руските војски, Каравелов доаѓа во Бугарија. Во 1878-та стигнал во родното место Копривштица и, со двајца руски офицери се упатил кон училиштето. Таму, од картата на Балканскиот Полуостров откинал едно парче и го ставил во паричникот. Кога чорбаџиите го

прашале што ќе му е тоа парче, тој им објаснил дека го откинал од картата местото на Бугарија, која за него е светост. Го ставил во паричникот како талисман.

Со таквиот религиозен однос спрема татковината, Каравелов повторно ја отпочнува својата општествена служба. Незаинтересиран за високи служби и почести, тој ја пренел печатницата најнапред во Трново, а потоа и во Русе и го продолжил издавањето на весникот „Знание“, чие излегување било прекинато во 1876-та. Имал намера да го започне и новиот, голем весник „Основа“, за кое го поканил и Вазов да земе учество.

Но, туберкулозата, која ја заработил заради непрекинатата работа и сиромаштијата, придонела, тој да го загуби животот на 21 - ви јануари, 1879-та. Погребан бил во Русе, каде што и до ден денеска стои неговиот гроб, заборавен и обраснат во трева. Никаков споменик не го краси неговото вечно почивалиште. Само неговиот портрет ги краси училиштата и клубовите.

9.13. Заклучок. Каравелов и Бугарите.

Во своите повести, Љубен Каравелов за првпат широко и верно ја одрази бугарската стварност од периодот пред ослободувањето, која ја проткаја со чувство на романтика. Во таквиот свој однос, Каравелов си имал создадено строги норми. Како претпоставка на секое уметничко создавање, тој сакал од себе и од секој писател, одново да го запознае народниот бит, духот, мечтите, верата и склоностите на народот.

Оттаму и љубовта, со која зборува за бугарската патријархална природа, оттаму и тагата која го обзема кога си споменува за убавите предели на татковината. Оттаму и чувствителниот поглед кон нерасипаниот Бугарин, особено кон Бугарката. Во неа, Каравелов има безрезервна доверба и таа е симбол на чистотата и родољубието. За нејзините права, тој се бори со сите сили преку своето публицистичко и уметничко слово.

Каравелов е воспитаник на руската општествена практика од 60-тите години на 19-от век, кога во литературата владее т.н. утилитаризам, чиј прв услов по однос на секој општествен акт, па според тоа и на литературното дело била-ползата. И кога подоцна застанува на чело на бугарската емиграција во Букурешт, тој на пишувањето гледа како на дополнување на главната цел на својот животен подвиг-слободата. Оттука и постојаните отклонувања во неговите раскази и повести, каде што тој раскажува, жигосува и ги исмева народните непријатели. Колку што Бугарите и Бугарките се идеализирани, толку повеќе се исмеани и критикувани Турците, Грците и Гркинките. Да се биде непристрасен, било туѓо на темпераментот на Каравелов, така што токму неговата пристрасност им дава облик на неговите јунаци.

Но, не смее да се заборава дека Љубен Каравелов бил пред сè писател и тоа, со голем талент. Неговата огромна енергија била нелицеплива. Тој имал голем број следбеници во бугарската литература.

Тој е основоположник на битовата поест во бугарската литература, која најтипично го одразува бугарскиот дух. Впрочем, тој ѝ ја дал насоката. И не само тоа-тој дал редица целосни типови и чувствителни уметнички страници, кои имаат огромен придонес за бугарската поетика.

Затоа, современата критеририка смета дека нејзин долг е да го рехабилитира името на Каравелов како пистаел и да го извади од заборавот. (Каравелов се изучува како револуционер и историска личност долго време).

Каравелов е значаен, не помалку и како општественик и политички работник. Неговите идеи, неговиот категоричен радикализам, неговата политичка романтика е и денескаблиска на бугарската интелигенција.

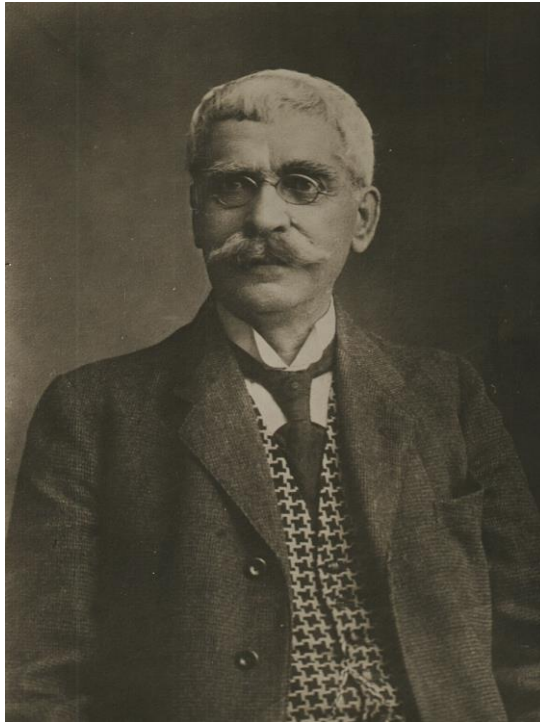
Каравелов, со својот редок пример-својот идеализам и својата упорност е еден од патријарските на Новата бугарска литература.

Користена литература:

1. Каравелов, Љубен: Мамино детенце:
<http://litternet.bg/publish4/lkaravelov/maminoto/content.htm> MAMINO DETENCE
2. Каравелов, Љубен: Крива ли е судбата:
<http://litternet.bg/publish4/lkaravelov/kriva/content.htm> KRIVA LI E SUDBATA3.
3. Константинов, Георги web | Библиотека "Български писатели", т. III <https://litternet.bg/publish7/gkonstantinov/lkaravelov.htm> , видено на 28.03.2018.

10. ИВАН ВАЗОВ

(1850-1921)

10.1. Родно место, школување, поетски почетоци.

Иван Манчов Вазов се родил на 27 јуни, 1850-та година во планинското градче Сопот, во чија близина било подготвено и избувнало Априлското востание. Неговиот татко Минчо Иванов, бил заможен трговец и прочуен чорбаџија. Неговата мајка С'ба, била жена со поетска природа и прва покровителка на талентот на нејзиниот син.

Родната куќа, патријархалното огниште на традицијата, дворот и градината, манастирот Св. Спас, убавата природа-тоа била материјалната и духовната опстановка во која се разбудиле и оформиле силите на Вазов.

Умерената трезвеност, практичноста, приврзаноста кон востановеното и помирувањето со него, тивката мечтателност, интерес кон секојдневието, без желба за негова промена, елементарност на душевните пориви и интереси-тоа се цртите што Вазов ги учи и презема од својата средина, акои ги задржува до крајот на животот. Широкиот свет, хероизмот, вечните идеи, бунтот против стварноста-не му ја мамат душата ниту кога бил млад ниту подоцна, кога бил во зенитот на славата.

Вазов не му припишувал големо значење на образованието.

Тој учел многу малку и се јавува како самоук, што ќе биде судбоносно врз неговиот развиток како поет. Имал извонреден и голем талент, кој меѓутоа не го култивирал низ образование, така што тој не можел целосно да го развие својот уметнички вкус, да го развие чувството за мерка, да ѝ одолее на елементарноста на своите уметнички шпекулации.

Учел последователно во заедничкото класно училиште во Сопот и во Пловдив. Рано се запознал со старата руска поезија-на Ломоносов, Державин, Хомјаков и почнал да пишува стихови, со што го разочарал татка си, кој сакал тој да стане трговец. Кога во Калофер му се разбудил поширок интерес кон рускиот јазик и поезија, тоа веќе значело негово конечно определување кон творечката дејност.

На инсистирање на татко му, се запишал во четвртиклас во епархиското училиште во Пловдив, кај знаменитиот учител Јоаким Груев, со цел да научи турски и грчки. Но, тука, учителот по француски јазик му ги открива убавините на француската поезија, Виктор Иго, Ламартин, Бернаже, кои Вазов почнал да ги преведува.

Откако паднал на годишниот испит по турски јазик, тој се враќа во Сопот, каде што продолжил да пишува стихови дури и во трговските тефтери на татко му. Татко му воопшто не бил задоволен од него, бидејќи сметал дека тие работи нема да го нахранат, така што тој продолжил тајно да пишува во една соба, притоа поддржуван од мајка му.

Стихозбирката „Смесна китка“ (1852) на Петко Рачев Славев го воведува во занаетот на стихотворењето, па тој почнува да пишува за љубовта, природата, младешките мечти. По својот квалитет, овие стихови не зборуваат многу за идниот голем поет. Тие стихови се собрани во книгата „Мајска китка“.

10.2. Патувања, емигранти, востание.

Во 1871-та Вазов бил испратен во Романија, во Олтеница, кај својот чичко трговец, за да му помага и да го испече трговскиот занает. Престојува некое време и во Букурешт, Браила и Галац, искуство кое подоцна го пренесува во „Немили недраги“. Овде се запознава и со Љ.Каравелов и Христо Ботев. Новата револуционерна средина му го променила самочувството и тој одлучил да се посвети на народното дело. Објавил и неколку песни, меѓу кои и "Борът", со која го привлекува вниманието како поет. На пат за Сопот, престојувал и во Цариград, каде што се запознал со Петко Рачев Славев. Така, сега, познавајќи ги тројцата водачи на бугарскиот народ, тој одлучува да тргне по нивните стапки.

Во 1872-1873 учителствувал во Свиленград, каде работи и како преведувач во една железничка компанија. Кога есента, 1874-та се вратил во Сопот, со мноштво поеми и оди, неговиот татко бил ужаснат од него. Во Сопот, младината веќе била обземена од револуционерниот вриеж. Кога пропаднало Априлското востание, тој преку Пловдив и Цариград, бега во Влашко. Сврското задолжување на востанието и тешката судбина на народот влијаат и на неговото творештво.

Во тој период ги издава збирките: "Пряпорец и гусли" (1876), "Тъгите на България" (Букурешт, 1877) и "Избавление" (Русе, 1878).

10.3. На слобода.

Во 1877-та, Вазов бил назначен за низок чиновник при губернаторот Најден Геров во Свишцов, а потоа и во Русе. Бил решен да го продолжи школувањето во Загреб, но се откажал од намерата кога дознал дека татко му бил убиен од Турците, а мајка му била заробена.

Животот во ослободена Бугарија веќе заземал нова насока. Малубројната еснафска интелигенција била назначена на раководни служби, кои дотогаш биле заземани од неподготвени личности. Од друга страна пак, борбата за внатрешното уредување на државата и нејзината независност придонела за оформување политички

партии, кои почнале да негуваат материјалистички и групни одлики во себе. Ваквата состојба придонела за Вазов да се исмее над грдотите во животот („Митрофан и некои сатири“) и да ја разоткрие во себе силата на публицистичката дарба.

Во стиховите и расказите тој ги разобличува негативните страни на општествениот и културниот живот („Епоха кърмачка на велики хора“, „Избор“). Разочаран пак од сегашноста, тој го свртува погледот кон минатото („Немили недраги“, „Епопея на забравените“, „Чичовци“, „Хаджи Ахил“), а барајќи лек за својата огорчена душа, се свртува кон природата („Гусла“ (1881), „Поля и гори“ (1884), „Италия“ (1884)).

Тешко и болно, Вазов ги преживува 80-тите години. Во 1879-та станал претседател на Окружниот суд во Берковица, каде што бил сведок на распаѓањето на патријархалниот живот. Скорешното минато го оживеал во поемата „Грамада“ (1880).

Откако бил преместен во Видин, тој ја напуштил службата и заминал во родниот Сопот, а во 1880-та се иселил во столицата на Источна Румелија-во Пловдив. Веќе 30-годишен маж, Вазов зазема раководно место во политичкиот и литературниот живот во провинцијата и како пратеник и како претседател на тамошното книжевно другарство. Ги редактирал списанијата „Наука“ (1881-1884) и весникот „Народен глас“. Во овој период кога е активен во општествено-културниот живот, тој ги напишал поемите „Зихра“ (1881) и „Загорка“ (1883) и издал неколку стихозбирки. Во 1884-та, заедно со Константин Величков ја издава првата бугарска христоматија (Българска христоматия или Сборник от избрани образци по всичките родове съчинения. С приложение на кратки жизнеописания за знаменитите писатели).

Кога прекинал со издавањето на списанието „Наука“, почнал да го издава списанието „Зора“, а во 1886-та ја издава стихозбирката „Сливница“.

Политичките борби на 9-ти август, 1886-та (симнувањето на Батенберг), го принудуваат како русофил да емигрира во Русија, каде што престојувал до 1889-та. Во Одеса ја напишал сатирата „Епоха кърмачка на велики хора“, („Епоха на доилката на големиот народ“) како и поголемиот дел од романот „Под игото“ („Под јаремот“) и ја изразува носталгијата и осаменоста во низа стихотворби, кои во 1893-та биле публикувани во збирката „Звукови“.

Откако ги посетил Москва и Петроград, тој пролетта, 1889-та се враќа во Софија, каде што се оженил, но бракот траел многу кратко. Ова е период кога созреал и политичкиот талент на Вазов и кога конечно се дефинирал и неговиот поетски хоризонт. Тој прераснува во поет кој ја одразува судбината на народот. Иста проблематика третира и во публицистиката.

10.4. Општопризнат поет.

Социјално-економското издвојување во Бугарија ја завршило првата фаза во 90-тите години. Стопански и економски примат заземале побогатите слоеви, носители на повеќекратниот напредок на државата. Вазов се откажал од активното учество во политичкиот живот и целосно ѝ се предал на литературата. Тој бил првиот писател од периодот на олободувањето кој целосно живеел од пишување.

Во почетокот на 90 – тите го уредувал списанието „Деница“. Во своите дела ги возвишувал убавините на бугарската природа, која го отргнувала од животните тешкотии: „Великата Рилска пустиня“ (1891), „В недрата на Родопите“ (1893).

Го пишува романот „Нова земја“, кој бил продолжување на „Под игото“, а каде што ја изразува својата умерено конзервативна идеологија. Ги драматизирал „Немили недраги“ во „Хъшове“ (1894); ги издал лирските збирки „Звукови“, „Скитнички песни“ (1899) и „Под нашето небо“ (1900); публикувал два тома раскази „Драски и шарки“ (1893-1895) со публицистички карактер.

Во овој период тој не е вклучен во народното движење и во средината на напредната интелигенција. Во 1897-та го празнувал својот 25-годишен творечки јубилеј, кога и бил назначен за министер за народна просвета, после што веднаш влегол во конфликт со учителството (образованието).

Кога настапила стопанската криза кон крајот на 19 -от и почетокот на 20 -от век, Вазов бил непосредно засегнат. Тогаш го напишал романот "Казаларската царица" (1903), во кој препорачува мирна стопанско-просветна работа на учителите и издава три збирки раскази "Видено и чуто" (1901), "Пъстър свят" (1902) и "Утро в Банки" (1905).

Кога во 1903-та избило македонското востание, делото за ослободување на Македонија било поддржано како државна политика, така што Вазов сметал дека е должен да ја помогне таа политика. Затоа, се задлабочувал во минатото, од каде што црпел материјал, инспирација и поука за современите. Така настанале: романот "Светослав Тертер" (1907), повеста "Иван Александър" (1907), која потоа ја драматизирал како „Кон пропаста“ (1910), драмите „Борислав“ (1909), „Ивајло“ (1911) и „Легенди кај Царевец“ (1910). Сите тие биле добро прифатени од публиката. Во 1910-та го драматизирал и романот „Под игото“. Во 1903-та ја напишал комедијата „Службогонци“.

Во турбулентните 20-ти години на 20-от век, Вазов е склон кон историска романтика. Тогаш настанале повеќе стихозбирки: "Под гръма на победите" (1914), "Песни за Македонија" (1914)⁸, "Нови екове" (1917). Потоа и „Јулска китка“ (1917) и "Не ще загине" (1920). Тој бил единствениот поет кој создавал во текот на Првата светска војна.

Иван Вазов им служел на националните интереси и ја одразувал променливата судбина на народот. Во период од половина век, тој создал една, како што ја нарекуваат „литература во минијатура“ (бил мошне плоден). На 24-ти октомври, 1921-та доживеал сенароден јубилеј, а во септември, таа година ја почнал својата последна драма „Престолот“, која останала недовршена.

Историјата на бугарската литература го смета Иван Вазов за последен преродбеник. Ако имено, Паисиј Хилендарски во крупни црти ја дал бугарската национална програма, таа програма целосно се исполнува во поетското и воопшто, литературното дело на Иван Вазов.

10.5. Вазов како поет. Преглед.

Поетскиот талент на Иван Вазов созрева бавно, а односот кон светот го определува мошне доцна. Дури по задушувањето на Априлското востание кај него ќе се јават нови инспирации, кои ќе го определат неговиот творечки пат до крајот на животот. Стихозбирката „Мајска китка“ ја разоткрива неговата наивност и отуѓеност од животот. Овде има мотиви на сентиментална еротика и неопределена верба за подобрување на животот. Оваа збирка е лишена од автентичен израз и семантички квалитет и претставува своевидно предворје на идниот поет Вазов. Голема пресвртница во неговиот поетски растеж претставуваат средбите со Љубен Каравелов, Христо Ботев и Петко Рачев Славевков. Од престојот во Романија, тој полака прераснува во поет на татковината, заштитник на домашното и патриотски поет во вистинска смисла на зборот.

Лирското богатство и разновидност на Иван Вазов ги опфаќа следниве мотиви: татковина, природа, Бог, социјални прашања, граѓански проблеми, филозофија на животот, љубов и лична судбина. Најфреквентен во неговата поезија е татковинскиот, патриотскиот мотив, кој го „расчленува“ на своевиден начин, зборувајќи за ропството, бунтот, ослободувањето, Македонија, војните, јазикот и минатото.

Од лириката на Иван Вазов посветуваме внимание на оние стихови каде што тој пее за Македонија, за да го видиме неговиот однос во таа смисла и на прашањето за јазикот на неговата поезија. Што се однесува пак до стилот на неговата патриотска поезија, главната квалификација е дека е тој еднообразен и реторски. Зашто имено, секоја воспевана победа наликува по јазикот-на претходната. Компарациите, епитетите, хиперболите, омилените атрибути на славата- сите и секаде се исти.

10.6. Македонија.

Во патриотските песни на Иван Вазов, Македонија зазема значително место. Во периодот пред ослободувањето, таа за него нее е одделна област туку неразделен дел од Бугарија:

„Там, где Вардар през полјата
мътен лей се и шуми,
где на Рила греј главата,
и при охридски вълни“.

Во 80-тите, тој пишува „Македонски сонети“, во кои на поробената Македонија ѝ припишува трагични белези. Иван Вазов никогаш не ја посетил Македонија, но тој во својата поезија ја доживува како „света маченица“. Тој категорично во своите стихови го изразува правото на Македонија да биде слободна во енергичната песна „Резоните на историјата и на правото“, во која карактеристичен е рефренот „Но, Македонија е наша!“. Оттука, очигледно е дека, не само поетите и интелектуалците од 19-от век биле необјективни кон македонското прашање, туку тоа ѝ се случува и на современата бугарска критеристика-нешто што ние го знаеме и на што сме и самите сведоци.

Иван Вазов бил привлечен од Македонија заради нејзиното минато, заради страдалничката историја и нејзините прекрасни легенди. За него, таа е „земја полна со блескави преданија и лулка на големи имиња“, како Крали Марко, браќата Миладоновци, Самоил, Свети Климент, кои ги споменува во своите песни. Во песната „На Ком“, тој границите на Бугарија ги гледа до Вардар.

Чувството на братски долг кон поробените, постојано го тера, ослободените Бугари да ги посетува на овој долг, зашто „Македонија е наша! Не ја даваме неа!“. Со години поетот Вазов ја опева Македонија и го очекува денот кога ќе изгрее слободата во несреќната земја („Немезида“, „Па џа си ти?“).

10.7. Бугарскиот јазик.

Во патриотските преокупации на Иван Вазов спаѓа и прашањето за бугарскиот јазик.

Очигледно е дека односот на поетот кон ова најголемо национално богатство не доаѓа спонтано, самоволно, туку се јавува како повод еднадвор. Така, нападите на туѓинците, особено Русите, па и некои Бугари против некои негови јазични грубости, сиромаштвото и незвучноста на бугарскиот јазик, го принудиле да напише две апологии „Бугарскиот јазик“ (1883) и „Полиња и шуми“, како и „Јазикот наш“ (1916) и „Песни за Македонија“, во кои сатиричниот гнев против клеветниците преминува во возбудена заштита на мајчиниот јазик. Проучувањето на бугарскиот јазик во

поборените бугарски краишта и клеветите на циничните туѓинци, го принудиле да го напише и трудот „Па што си ти?“. Во оваа смисла, особено е значајна песната „Родната реч“, која станала своевидна химна на бугарскиот јазик.

За Иван Вазов бугарскиот јазик е свет, зашто тој е осветен од маките и културните подвизи на народот кој пет века се наоѓал во ропство. Тој ги критикува туѓинците, според кои бугарскиот јазик е погоден само за практична употреба, а не и со него да се создава творештво. Иван Вазов ја презема на себе тешката мисија да ја докаже и разоткрие во својата поезија убавината, силата и можноста за прецизна изразност на бугарски јазик, зашто тој, јазикот бил „чудесно сечиво за творби идеални“. И навистина, Вазов го исполнува својот долг. На тој јазик „звучен и кристален“, тој ги напишал своите најубави песни.

По однос на другите мотиви во лириката на Иван Вазов значајно место заземаат песните во кои тој ја воспева природата, за преку неа да ги изнесе и херојските подвизи од бугарското минато.

Песните со т.н. граѓански мотиви пак, упатуваат на сознанието дека Вазов не останувал имун и на тековните настани од современата стварност.

Во лириката на Вазов, мошне е очигледен неговиот оптимизам, кој веројатно најмногу доаѓа до израз во годините на Првата светска војна, кога за разлика од другите поети кои едноставно занемеле, тој бил оној којшто со поезија ја искажувал вербата во посреќни денови.

Еден корпус од поезијата на Вазов, расфрлен низ повеќе негови збирки се одликува со дидактизам. Имено, според него, во основата на општествениот живот треба да влезат „честа, правдата и слободата“, од една и од друга страна долгот, трудот и љубовта.

Во духот на неговиот дидактизам се и песните во кои се негува идејата дека мирниот општествен развој може да се постигне само со чесна и благородна работа (=труд).

Во едно такво опсежно поетско дело какво што е она на Вазов, би било нелогично да не бидат застапени и социјалните мотиви. Реагира на злото, на неправдите. Неговата критика во таа смисла е многу општа и не се врзува за конкретни социјални проблеми, што не му пречи да ја изрази својата огорченост спрема неправдата.

Застапени се во неговата поезија и песни во кои тој зборува општо за животот. За да можел подлабоко да навлезе во таа проблематика и да ги засегне вечните проблеми и дилеми на човештвото, на Вазов му недостигало образование.

Мотивот на смртта не се развил доволно во поезијата на Иван Вазов. Тој се сретнува индиректно, преку дождливите есенски денови или поцрнетите облаци и голата природа.

На мотивот на љубовта, Иван Вазов му одредил скромно место во својата лирика. Впрочем, премногу бил обземен од случувањата во општествениот живот, националното прашање и величењето на природата, така што ретко посветувал внимание на интимните мотиви. Тоа сепак не значи дека нема љубовни песни во неговата поетска оставнина. Има мноштво нежни песни и лирски тонови. Впрочем, на залезот од својот живот, тој ја напишал стихозбирката „Љуљка ми замириса“, која бугарската критеристика ја квалификува како лебедова песна на неговото творештво, а која е полна со нежност, мечтателност и копнежи.

Иван Вазов ретко пишува за интимните болки. Интимниот мотив е многу малку присутен во неговата поезија.

Вазов се обидел да направи преработка и на народни мотиви. Така, на херојски теми, ги напишал епските пиеси: „Крали Марко и пушката“ и „Татунчо“, а на љубовно-хумористични: „Либен и планина“, „Самодивска дружба“, „Змия в пазуха“, „Майчин совет“, „Калинкин сѐн“, „Мома Ангелина“, „Злата и мајка ѝ“ и „Къпината“.

Во преработките на народните песни, тој не дал естетски прилог. Имено, тие со ништо не се продлабочени ниту пак се усложнети со нови естетски моменти, а ни

текстот не е суштински преработен. Едноставно, тие се само стегнати во строфи и римувани, со што ја изгубиле првобитната поетичност, сила и убавина.

Голем дел од творештвото на Вазов заземаат неговите балади и легенди. Во нив тој ја открива романтичноста на својата душа. Се одликуваат со лиризам, а некои од нив се преработка од народни преданија: "Моми на баня", "Кулата", "Клепалото бие", "Рицар Балафре". Други пак, претставуваат поетска разработка на бугарското минато, од 13 - от и 14 – от век, Трновското Царство и сл. Така зборката „Легенди на Царевец“ содржи 24 балади и легенди. Иако се убаво замислени, овие балади и легенди не секогаш се одликуваат со поетска сила и страдаат од сентиментална реторика и едноличност во техниката.

10.8. Вазов како раскажувач.

Проучувачите на поезијата на Иван Вазов тврдат дека тој бил повеќе склон кон раскажување. Во таа смисла, во многу од неговите лирски творби, се наоѓа не само богатство од слики туку и елементи на расказност, која најчесто е детална, интересна и жива. Неговата склоност кон наратив се манифестирала во способноста да компонира поеми, раскази, повести и романи. Имено, токму на Иван Вазов му припаѓа заслугата на втемелувач на поемата како лирско-епски вид во бугарската литература, а создал и голем број раскази со трајна уметничка вредност.

10.8.1. Поеми.

Поемата е лирско-епски вид, каде што раскажувањето се прекинува со реминисценции и описи на природата. Првиот обид е идилата „Видул“ од 1879-та, каде што сижето е преземено од животот на Бугарите под османлиско ропство. Во ова дело на Вазов отсуствува сиже. Поемата „Грамада“ (1881) пак, има суштински разрешена епска задача. Оваа е една од најдобрите поеми во периодот во кој е создадена. Поемата „Загорка“ (1883) претставува една љубовна интрига, која се развива за време на ропството, со повеќе сложеност во дејството, повеќе ефектни сцени во романтичарски дух. Поемата „Зихра“ пак, е напишана како резултат на симпатиите на поетот спрема една млада Турчинка од Берковица, а во неа се чувствува влијанието на Бајрон и Пушкин. Од романтичарско-битовите поеми, богати со лирски елементи, поетот преминува кон хумористични теми, како во „Мојата сосетка Гмитра“ и „Кихавицата на Салюстија“. Сепак, Вазов, не се потврдува во хумористичните теми.

Со поемите, тој покажува голем успех, несомнена дарба во градбата на фабулата, опишувајќи живи луѓе, создавајќи интересни конфликти и внесувајќи лиризам, со што ја затврдува поемата како лирско-епски вид во бугарската литература.

10.8.2. Патни белешки (=патеписи).

Вазов има голема заслуга за култивирање на љубовта кон природата, поконкретно, кон бугарската природа, во неговите извонредни патни

белешки/патеписи, со кои за првпат во бугарската литература на широко се третира прашањето за убавините на природата. Таков е поетскиот патепис од 1882-та "Един кџт на Стара планина", каде што преку описот на долината на реката Леевица и на Стара Планина, тој навлегува и во бугарското минато и си споменува за легендарниот Крали Марко, и го оплакува убиениот татко.

Како резултат на неговото патување во Италија во 1884-та, кога пропатувал и низ Јужна Македонија, настанала збирката патеписи "Италия" (1884).

Од неговото патување на Рила (планина), во 1891-та, настанал патеписот "Великата Рилска пустина" (1892), а ова патување го овековечил и во поетскиот циклус "В лоното на Рила". Напишал и неколку пократки патеписи: "Јумрукчал", "Мургаш", и др., како и неколку збирки по повод неговите излети во бугарската природа ("Скитнишки песни", "Јулска китка").

Патеписите на Вазов за Стара Планина, Рила и Родопите, претставуваат интересни драми на природата и, според уметничката вредност, честопати ги надминуваат песните за нив. Со овие впечатливи описи, поткрепени со белешки за историски сведоштва и интересни набљудувања и размислувања, Вазов го разбудува љубопитството кон природата, но и љубовта кон неа кај младите поколенија. Овие патеписи до ден денеска не ја изгубиле својата поетска свежина, интерес и внимание, исто како и патните белешки за Бај Гањо на Алеко Константинов.

10.8.3. Раскази и повести. Сижеа и идеи.

Покрај Каравелов, Вазов е првиот белетрист во бугарската литература кој создава бесмртни уметнички творби во областа на белетристиката.

Првите раскази и повести имаат сижеа преземени од блиското минато. Тоа е главно мемоарска белетристика. За Вазов, тоа минато има две лица-од една страна, еснафството, расцепкано во две насоки-заможното и она во распаѓање и, од друга, револуционерната емиграција. Животот на заможното еснафство го претставил во расказите "Чичовци" и "Епитроп", а на она во распаѓање и интелигенцијата во "Хаджи Ахил" и "Даскалите".

Расказот „Епитроп“ претставува, како што се вели во бугарската критеририка, тивка трагедија на заможното еснафство, кое треба да им го отстапи раководството во културата на помладите, кои се претставувани од учителите, но не како на робови, туку како на независна и жива културна сила.

"Аџи Ахил" е духовит, домашен филозоф, кој ја претставува морално-борбената стихија на прогресивното еснафство пред ослободувањето, а кој со својот критичен дух и хуманистички идеи, израснал на плеќите на националната борба. Хумористичната фигура на ликот на аџи Ахил, му помогнала на писателот да ги претстави не само туѓите навики и идеи, но и идеализмот и самостојниот дух на жилавото, мудро и работно еснафство пред ослободувањето.

Расказот „Даскалите“ пак, пишуван во 20-от век, претставува една културно-историска галерија од портрети на културни работници, со кои Вазов бил во непосреден контакт уште од младоста.

Во овие раскази, Вазов го засегнува животот на паланката од периодот пред ослободувањето, го разоткрива нејзиниот бит, идеите и сфаќањата, кои подоцна, на поширок план ги претставува во романот „Под игото“.

„Немили недраги“ е повест за животот на револуционерите-емигранти во Романија пред ослободувањето од Османлиите, во која пластично е одразен животот и високо идеализираниот патриотски дух. Ликовите прераснуваат во типови, дејството е драматично, а најсилно е претставен историскиот лик на револуционерот-водач Левски, кому Вазов му го посветил и расказот "Из кривините".

На овој период од бугарското минато, Иван Вазов ги посветил и расказите "Една българка", "Белимелецът", "Поборник".

Односот пак на постарите кон слободна Бугарија, Иван Вазов го претставил во расказите "Дядо Нистор" и "Дядо Йоцо гледа".

Голем број раскази на Вазов се со политичко-публицистичка проблематика. Во нив, тој исто така зборува за скапоцените спомени од бугарското минато, нафрлајќи се критички на новините во животот, во кој доминира борбата на ниските страсти. Такви се расказите: Епоха кърмачка на велики хора", "Кандидат за хамама" и "Избор", како и "Тъмен герой" и "Михаил Чонин", както и в "От оралото до урата". Овде Вазов дава повеќе памфлетни херои, тенденциозно-политички карикатури, а не уметнички осмислени ликови. Таква е оваа негова политичка кратка проза-композициски и естетски неиздржана.

Живеејќи во „матното време“ на државното устројство, Вазов продолжува да го следи животот околу себе. Во тој живот, тој како на големо зло гледа на интелигенцијата, која била „наместена“ на „државната трпеза“, така што ги злоупотребувала општествените богатства. Вазов сатирично се однесува кон неа, а особено кон чиновништвото.

Негативните црти и постапки на бугарската интелигенција, а особено на државното чиновништво, Иван Вазов шематски и протоколно, без некои особени уметнички вредности, ги претставил во расказите од збирката „Драски и шарки“. Овде, тој навлегол во прекумерна субјективност и тенденциозност. Вазов, тука, се нафрлил врз младото поколение, изразил омраза дури и кон еснафството заради неговиот морал, односно неморал, притоа, не можејќи да види ниту една светла, идеалистичка пројава.

Меѓу најдобрите раскази на Иван Вазов, во кои тој се претставува како реалист и дисциплиниран белетрист, спаѓаат: "Бикоглав", "Иде ли?" и "Ново преселение".

Во првиот, со висок драматизам се претставува една љубовна интрига. Расказот „Иде ли?“, претставува една трогателна историја за вознемиреноста на една мајка и судбината на нејзиниот син-војник на бојното поле. Третиот расказ пак, претставува една минијатурна одисеја за разореното еснафство.

Тематски, кругот на расказите на Вазов е ограничен: во него отсуствуваат народот, селото, работниците, учителите. Идејната проценка за нив е песимистичко-конзервативна.

10.8.4. Композиција.

Првичното признание и популарност на Вазов се должи токму на неговите раскази и повести. Тоа е и логично, ако се знае дека токму белетристиката е најдостапна за широкиот читателски аудиториум. Особено кога во нив се засегнуваат познати теми од секојдневието, како што тоа го направил Иван Вазов, јасно е дека ќе предизвикаат голем интерес. Токму тој читателски интерес за неговата кратка проза, ќе биде поттик, Вазов да го даде најдоброто од себе во своите романи и драми.

Вазов умеел да го постави читателот *in medias res*, со некоја загатка, која го поттикнувала љубопитството. Во неговата белетристика доминира драматичното дејство. Психологијата на ликовите на Вазов е тесно поврзана со средината и атмосферата во која се случува дејството. По таков начин тој влијае на имажинацијата на читателот, без да го натрупува своето раскажување со случки и епизоди кои немаат органска врска со дејството. Зарди тоа, тој честопати прибегнува кон романтичарско-театрални ефекти. Понекогаш, раскажувањето го сведува на дневна историја, на вест од дневен печат, но раскажана просто, живо и интересно. Дејството кај него, секогаш е прогресивно (=линеарно): го избегнувал ретроспективното излагање, така што,

изненадувањето и сензацијата се невозможни. По таков начин, не го принудува читателот да се враќа назад и не ја забавувал интригата.

Стилот на расказите на Иван Вазов е динамичен, енергичен и драматичен. Јазикот му е свеж. Душа на неговата фраза е глаголот. Неговата реченица е сочна, но и елегантна (отсутствува нагласена книжевна естетичност), разнообразна, но не натрупана.

Инаку, Иван Вазов не секогаш е објективен раскажувач. Тој е почесто субјективен, пристрасен и тенденциозен. Негативните типови кај него се безмалку чудовишта и таквите, природно се невозможни (значи неверојатни).

Вазов, подражавјќи ги Каравелов и Виктор Иго, внесува публицистички елементи во својата проза. Душевниот живот пак на неговите ликови го квалификуваат како елементарен-значи едноставен. Тој не секогаш ја осветлува психологијата на ликовите, не ги мотивира нивните постапки и не ги објаснува состојбите што претходат.

Во многу свои раскази пројавил ненагласен хумор. И најпосле, многу од неговите прозни текстови не се одликуваат со творечко продолжување на суровата стварност, ниту пак со уметничко пресоздавање на суровите факти (значи ги пренел такви какви што ги гледа, а тоа е „примитивен реализам“).

Сепак, и како таков, Вазов го проширува кругот на сужеата на Каравелов, ги удира темелите на бугарската граѓанска белетристика, оставајќи зад себе дела кои до ден денеска претставуваат обрасци во бугарската проза.

10.8.5. Романи-„Под игото“ („Под јаремот“), 1894.

Романот „Под игото“ на Иван Вазов е не само првиот роман во историјата на бугарската литература, туку до ден денеска се смета за најубавиот бугарски роман. Тој е првото крупно литературно дело, преведено на туѓи јазици (и на македонски).

Сиџето на романот е преземено од настаните поврзани со востанието на Средногорието од 1876-та. Во центарот на вниманието е една романтична љубов-меѓу Рада и Огњанов. Тоа му овозможило на авторот да направи широка и разнообразна слика на квечерината на Ослободувањето, за што го искористил своето огромно искуство од веќе синтетизирани набљудувања, впечатоци и спомени.

Фабулата на романот се разгранува низ три дела (линии, етапи).

Бојчо Огњанов, чие вистинско име е Иван Краличот, избегал од Диарбекир, каде што бил затворен заради бунтовништвото. Тој оди во Бела Црква, со намера да ја продолжи револуционерната дејност. Овде не им бил познат на властите, а се наоѓал и под закрилата на таткото на неговиот пријател чорбаџи Марко. Гонет од полицијата заради сомнителноста, тој се сокрива во една воденица, во која случајно ја спасува ќерката на воденичарот од насилството на двајца турски разбојници. Нив ги убива и бега во блискиот манастир. Во запленетата од полицијата облека, што д-р Соколов му ја дал, се наоѓале компромитирачки хартиени материјали, кои безмалку можеле да го чинат живот, ако чорбаџи Марко не ги заменил бунтовните книшки со други и по таков начин ја заташкал вистината.

Ослободен од секакви сомненија, Краличот се враќа во Бела Црква. На годишниот испит ја стекнал љубовта на граѓаните со својата љубезност и пристијно однесување, па го поставиле за учител. На испитот, тој ја стекнал и наклонетоста на учителката Рада Госпожина, па со тоа го навлекува гневот на месниот чорбаџија Киријак Стефчов. За кратко време, Огњанов се зближува со младите луѓе, кои ги воведува во револуционерната подготовка. Двајцата чорбаџии, туркофили-Мердевенциев и Стефчов, ги откриваат трагите на дејноста на Огњанов. Колчо слепиот ќе го спаси, кога во црквата ќе му соопшти дека е под опсада на заптиите. Огњанов набрзина ќе се пресоблече во облека на поп и ќе успее да се спаси од

рацете на полицијата. Ќе го засолнат неколцина селани од Веригово. Кога и таму ќе стане опасно за него, тој ќе замине за Алтаново, од каде, исто така, едвај успева да се спаси.

Во вториот дел од фабуларниот развој на романот, Огњанов повторно е во Бела Црква, каде што дотогаш, докторот Соколов му обезбедил поддршка. Тој ѝ се заветува на Рада, која сака да му биде сопруга, ја организира набавката на средства за востание, за кое веќе сите забрзано се подготвуваат. Огњанов бил прераспределен да го води бунтот во Клисуре, па заминува таму. Мотивираноста на народот е на високо ниво: црешовите топчиња и куршумите ги охрабруваат. Востанието во Клисура избувнуло на 20 – ти април, 1876-та. Во Клисура пристигнува и Рада, која била придружувана од вљубениот во неа студент, револуционерот Кандов. Едно негово писмо го налутува Огњанов и тој се разделува од Рада со злоба и гнев.

Уште од почеток, востаниците дејствуваат храбро и смело, но штом се појавуваат жестоките непријатели, ги обзема малодушност, дури и паника. Огњанов се обидува да ги востане и другите села, но не му успева. Востаниците се даваат на бегство. „Нечесната“ Рада се обидува да се самоубие, потпалувајќи се со барут, но била спасена од Иван Боримечката, кој заедно со жена си, ја одвел во Бела Црква.

Третиот дел од романот ја дава разврската на оваа народна епопеја. Востанието е задушено на најсверски начин, така што сите бегаат, исплашени од Турците. Бега и самиот Огњанов, во Влашко. Го згрешил патот, зашто бил во бунило и повторно се нашол во Бела Црква, каде што заблуден, мислел дека во градот има востание. Се сокрил во една напуштена воденица, му праќа абер на Соколов дека е таму, во воденицата доаѓаат Рада и Соколов. Во тоа време пристигнува потера, која ја опсадува воденицата и тројцата бидуваат убиени.

Во рамките на широко предадената фабула, Иван Вазов нафрла елементи што ги опфаќаат сите аспекти на животот во Бугарија до ослободувањето.

Има сцени од семејниот бит на чорбаџи Марко (знаменитата вечера) и аџи-Јордан, потоа, сцената на испитот, каде што убаво се предадени карактерите на Рада, Стефчов и Огњанов, како и односот на публиката; потоа, личната историја на Огњанов и Рада, на Соколов и Лалка, на Стефчов и Милка; па разговорите и духовните интереси на еснафскиот свет во „Ганковата кафеана“; идејните конфликти на двата општествени слоја-чорбаџиите и интелигенцијата, борбата на двата револуционерни тека (=насоки), претставни од Огњанов и Кандов.

Освен тоа, карактеристични се и сцените од претставата „Многустрадалната Геновева“ (дали е ова театар во роман?), животот во манастирот, заседанието на комитетот, подготовките за востанието, ропската неволја, како и многубројните описи на природата.

Битовите сцени, како и сите други важни моменти на дејството се предадени живо, со лесен хумор, понекогаш и мошне динамично и со шареноликост од ликови и настани, со интересно заплетени интриги и со вчудоневидувачка едноставност во изложувањето.

Извонредно добро се предадени и карактеристиките на претставниците на различните општествени слоеви. Треба да се истакне дека Иван Вазов не ги предал историски верно типовите револуционери-Огњанов, Соколов и Кандов, Рада, како и некои претставници на народот. Во карактерот на Огњанов забележителни се противречности: страв, малодушност, сентименталност, страв од навреме покажана смелост, сообразување со инцијативата.

Соколов е претставен повеќе како битова фигура отколку како револуционер и идеолог и раководител на востанието, а Кандов е донекаде искарикиран како анархист, понекогаш и како недоволно активен. Рада живее исклучиво со личните чувства, а не со делото. Воопштено гледајќи, херојскиот елемент кај револуционерите не е потцртан доволно убедливо.

Трагичниот карактер на жртвата не е предаден доволно мотивирано, а и револуционерната атмосфера на времето останала недоволно засегната од Вазов. Тој повеќе се вложил во внатрешната страна на случувањата и ликовите, во театарлниот

елемент на интригата и не се потрудил да се задлабочи во внатрешната смисла, во историската правда.

Чорбациите се претставени повеќе во традиционално светло, како кај Ботев и Каравелов. Така, Кријак Стефчов е вистинско чудовиште со својата подлост, нехуманост, душевна празнотија, хипокризија и сервилност спрема Турците. Многу посимпатичен е трезвениот, конзервативен чорбација Марко, како и наивниот Минчо.

И свештенството е подвоено, во зависност од односот кон народното дело: игумен Натанаил, ѓаконот Викентиј се приврзаници на револуцијата, а поп Димчо и поп Ставри се безлични, нарцисоидни простаци, кои се губат во масата.

Селаните се претставени преку неколку епизодни ликови-бај Цанко од Алтаново, дедо Стојко, Иван Боримечката, Иван Остена, Петар овчарот и др. Иако се само крокирани (не се детално претставени), сепак, тие ги носат сите карактеристики на целосни ликови-типови, приврзани кон делото и лидерите и подготвени на жртви и подвизи.

Бугарската жена од тој период е олицетворена во ликот на скромната учителка Рада Госпожина, спонтаната, шеговита и мудра Ганка, калуѓерката Аци Ровоама, жената на Боримечката, како жена со здрав дух и уште неколку поситни фигури.

Турската власт пак, е олицетворена во ликовите на разбојниците Емексис Пехливан и Топал Хасан и добродушниот бег. Воопштено земено, романот изобилува со галерија од ликови, кои не секогаш се уметно типизирани.

Композицијата на романот има романтичарски карактер. Вазов овде најмногу се потпира на Виктор Иго. Изобилството ликови и разнообразните сцени меѓутоа, не се потчинети на строгото чувство за уметничка дисциплина. Ако дијалогот на места се одликува со естетичност и природност, психолошката анализа не секогаш е соодветна. Не е сета маса на романот потчинета на едно органско единство, неопходно за развојот на дејството, и не секогаш уметничката нужда ги мотивира сцените и ликовите. Нестегнатата композиција го расејува, го демотивира читателот. Има сентиментални разговори, беспредметни сцени и непотребни моменти.

Романтичарското влијание е присутно преку доминацијата на случајот, сензационалните заплети, користењето на контрастот при подредувањето на сцените, во штедроста на слики од природата, во афектниот реторски стил, во склоноста кон гротеска.

Сепак, историско-реалистичниот роман „Под игото“ останува, и покрај своите темелни недостатоци, едно од најкрупните и најубавите епски остварувања во бугарската литература. Овој роман одразува не само еден значаен историски случај туку и духот на еден разбуден народ, желен за нов живот, за слобода и култура.

10.8.6. Наратолошки аспекти на романот „Под игото“

Почнува со опширна дескрипција што мошне многу потсетува на Балзак, со опис на вечерата во семејството на чорбачи Марко. Се претставува неговиот строг, а прведен однос спрема децата (им дава да се напијат вино, зашто знае дека она што на човека му се забранува, подоцна ќе сака често да го прави – една педагошко – дидактичка искусвена мерка -што се коси со естетизмот, зашто е експлицитно образложена.). Се споменува дека Марко е неук, но е свесен дека доаѓа времето на учените луѓе (во духот на просветителството). Има солиден однос и спрема мајка си и спрема жена си.

Оваа е „нулта точка“ на наративната линија – следува првото кардинално јадро – кога ќе се наруши вообичаениот семеен мир. Тоа ќе биде доаѓањето на Иванчо Кралевич, син на негов добар пријател од трговија, на дедо Манола, Кралскиот син од Видин по кого трагаат турските жандарми, зашто побегнал од озлогласениот затвор

Дијарбекир. Но, иако му ветил засолниште, Иван морал да побегне-после ќе се покаже дека бил виден од некого, што им јавил на Турците.

Сега се отвора нова сижерна линија – на Илија: тој ќе бега сè додека не се засолни во воденицата на дедо Стојан, кој ќе биде таму со неговата тринаесетгодишна ќерка Марика. Ќе дојде озлогласениот Емексиз-Пеливан со придружба на Топал Хасан (второро кардинално јадро) кој ќе посака да ја силува ќерката на воденичарот. Иванчо, кој дотогаш стоел скриен, ќе го убие со секира Емесиз-Пеливан, но сето тоа ќе биде случајно видено од некого (за сега не се знае кој е тој). (Тоа ќе биде недоветниот жител на манастирот).

Трето кардинално јадро: -Иванчо ќе биде одведен од воденичарот во манастирот каде се наоѓал отец Викентиј, кој им помагал на многу револуционери (и на Левски). Тука Иванчо ќе добие вечера и ноќевање. Во миот кога заспал, се покажало нешто како дух-кој се смее. Тоа бил недоветниот Мунча, оној што го видел убиството на двајцата Турци.

Сега сижерната линија се враќа на Марко, кој во својот дом ќе ги пречека соседот Иванчо Јотата. Тој тврдел дека реагирал на буката и вознемиреноста во куќата на Марко и дека никој не видел, а вториот гостин бил докторот Соколов, кој всушност и немал лекарска школа, но бил назначен за доктор само и само да го замени дотогашниот грчки доктор. Вториов бил дојден да го види Асенчо, синот на Марко, кој имал температура, зашто претходниот ден бил сведок на отсекување глава на негово другарче.

Романтичарски белези + вреднување на традицијата: описите на природата, собата-музеј во куќата на Марко и неговиот стар часовник, што го нарекувал-туберкулоза, зашто постојано се расипува. (тука нема посебно кардинално јадро, зашто во неколку сижерни линии се дообјаснува дејството поврзано со бегалецот од затворот).

Четврто кардинално јадро: Докторот Соколов од дома, кога си игра со мечката што ја припитомили ја одгледува (и ова е романтичарско, речиси неможно), ќе биде одведен во полиција од онбашијата. Ќе биде обвинет дека е во заговор со непознатиот (Иванчо Краличот), кому му го дал своето палто, кога не знаејќи кој е, му го покажал патот кон куќата на чорбаџи Марко. Соколов ќе тврди дека не знае кој е тој младич, што е точно, не нема конкретни докази. Заправо има, но тој тврди дека не смее да каже каде бил во тоа време, зашто тоа не го дозволува неговата лекарска етика.

Утредента Марко во Ганковата меана ќе дознае за апсењето на лекарот Соколов, при што потајно ќе се израдува дека на слобода е Иванчо Краличот.

Романот се одликува со прилично сложен наративен тек, кој на крајот мора да се спои во една сижерна линија. До сега, настаните околу Иванчо Краличот; во село – главно со чорбаџијата Марко и докторот Соколов.

Дејството се префрла во манастирот, каде што наоѓа Краличот. Кога до него ќе дојде веста дека Соколов е затворен, зашто неговото палто е најдено кај Краличот, а во џебовите имало конспиративни материјали, Краличот ќе посака да отиде и во името на честа и правдата да се предаде, за Соколов да биде ослободен. Тоа е показател за неговата храброст и херојство-убав опис на неговиот лик (и на манастирскиот двор и на другите негови жители-Вазов покажува успешна склоност кон описот и опишувањето-дескриптивната компонента е позастапена и поквалитетна во неговата нарација).

Дејството се префрла во куќата на чорбаџијата Јордан, кој е суштинска спротивност на Марко, зашто шурувал со Турците и му наштетува на својот народ. И на пладневниот ручек со мноштвото гости ќе се расправа темата на денот-апсењето на Огњанов (дејството останува во рамките на трите сижерни линии-Краличот, Огњанов, Марко, односно селото)

Петто кардинално јадро: докторот Соколов ќе се врати од притвор, јавнат на бел коњ, ќе биде забележан од Лалка, убавата девојка што служи кај чорбаџи Јордан. Таа весело ќе влезе во собата со гости и ќе им соопшти дека Соколов се вратил.

По однос на наративната категорија време,она што паѓа во очи е, ретроспективната сужејна линија. Имено, ликовите честопати, се навраќаат на дообјаснување на оние моменти од нарацијата кои останале недоречени до крај:

-Така, кога докторот Соколов ќе излезе од притвор ќе му раскаже на чорбаџи Марко дека, наместо конспиративните текстови, до судијата стигнале некои обични исечоци од весник.

-Марко пак, ќе му се довери дека тој дошол до писмата што требале да му бидат предадени на судијата, па ги отворил и ставил исечоци од весници какви што му дошле под рака.

-Следува средбата меѓу Бојчо Огњанов (алијас Иванчо Кралевич) и докторот Соколов- таа средба е всушност шестото кардинално јадро. (пред тоа, ќе се сретнат двајцата, кога Кралевич е тргнат со Викентиј за да се предаде, зашто знае дека Соколов е невин, а Соколов во тој миг се враќа на коњ од протворот)

Ова покажува дека силно е водена сметка за развојот и „комплицирањето“ на наративниот тек (повторно под влијаниена Виктор Иго и неговиот раскажувачки манир).

- Средбата меѓу Огњанов и Соколов...кај гробиштата во К. (Оваа средба овде само се споменува, а подолу се споменува и местото-кај гробиштата-редовно Вазов тоа го прави-спомнува некој завршен чин, а потоа му се навраќа и го дообјаснува-во секој случај, го задоволува неминовниот каузален принцип).

Паѓа во очи фактот дека, секогаш кога авторот сака детално нешто да објасни, а тоа го прави во текот на целата нарација, се очекува да отпочне нова наративна линија, но тоа сепак не се случува. Се отвора само еден сужеен обрач, кој потоа и не се затвора до крај, зашто се вткајува во главната – револуционерна приказна. Трите линии на сижето, (засега) остануваат константни...

Дејството се префрла во дворот на женскиот манастир, по таков начин што најнапред се опишуваат жените, односно калуѓерките, а најмногу сестрата на чорбаџи Јордан-госпоѓа Хаџи Ровоама, најславната познавачка на градските тајни. Таа била онаа која ги готвела приказните и од манастирот ги пуштала во градот. Подробниот опис на женскиот манастир е во функција на претставување на однесувањето на Огњанов и неговата средба со учителката Рада – тоа е веќе седмото кардинално јадро.

Имено, Стефчов, кој ги испрашувал ученичките на апстрактен начин, бил прекинат од Огњанов, кој тоа го направил многу поедноставно и по таков начин многу ѝ помогнал на Рада. Таа се вљубува во него. А Стефчов, бил познат како миленик на Турците. Сите граѓани покажале големи симпатии спрема Огњанов. Хаџи-Ровоама пак, и нејзините измислици дека Огњанов е турски шпион, паднале во вода.

Според причинско-последичниот принцип, логично е да се очекува дека Огњанов и Рада ќе се засакаат. Каузалноста е мошне уникатно спроведена во овој роман. Се загатнува „проблемот“, се „прескокнува“ некоја глава, па потем, најчесто во нова глава се објаснуваат по следниов начин: опширна, најчесто дескриптивна експозиција, опис на некој лик или предмет или пак природа, па однесувањето и дејствувањето на ликот и, конечно, нè донесува до последичниот дел на каузалниот принцип.

Така е и со љубовта меѓу Рада и Огњанов. Најнапред, тој, од човечки побуди ќе ѝ помогне на Рада на завршниот испит на нејзините ученички, поставувајќи ѝ многу едноставни прашања и можното вљубување на Рада во него, кога ќе се ракуваат (=ова е причинскиот момент на каузалниот принцип).

Потоа, ќе следи цела глава насловена Бојчо Огњанов. Овде станува збор за тоа дека докторот Соколов му го дал тоа име, дека во Бела Црква не може никој да го познае, па симпатиите на населението спрема Огњанов, па фактот дека станал учител и дека притоа, полека-полека ќе се вљубува во Рада.

Интересно е по каков начин се вметнува историското време во наративното. Еден таков елемент е исечокот од весникот „Независност“ (тоа е оној весник што го издава Каравелов, за бугарската емиграција во Букурешт и прогласот на Левски и

Каравелов). Тоа се прави божем попатно, но никако не и случајно – револуционерниот тон е перманентно присутен во нарацијата.

Друг таков момент е кога озборувачката Хаџи Ровоама, која најнапред ќе го прогласи Огњанов за шпион, за после годишниот испит, кога тој ќе поставува прашања на ученичките на Рада, да коментира дека тука има нешто револуционерно, бунтовничко, или пак, кога ќе ги искине песните на Огњанов што ги нашла кај Рада и повторно ќе ги нарече бунтовнички. Првиот може да се смета за веродостоен историски факт, што го потврдува бугарската историја. Вториот нема сигурно историско извориште.

Огњанов ѝ признава на Рада дека е навистина бунтовник и дека се подготвува за револуционер и дека неодамна убил двајца Турци. Тоа нема да ја поколеба нејзината љубов спрема него.

Осмо кардинално јадро. -Рада не се откажува од Огњанов, откако тој ќе ѝ признае дека е бегалец од затвор и убиец на Турци, но и револуционер и бунтовник. (ако се откажала, дејството можело да заземе поинаков правец).

Девето кардинално јадро. - Докторот Соколов доаѓа во училиштето во моментот кога Рада и Огњанов ја искажуваат својата љубов и носи една брошура со прозни и поетски текстови од емиграцијата во Букурешт. Потврдуваат дека се тоа слаби литературни текстови, но дека имаат револуционерен и поттикнувачки карактер. (стигнува писмо до Рада од некој нејзин обожавател, на што реагира Соколов, така што тој пишува писмо во име на Рада и го повикува навечер на закажано место, каде што ќе му ја пушти неговата мечка-доза хумор и исмевање, главно насочена кон оние што не биле поддржувачи на револуционерното дело. Во писмото се дава конкретен историски датум-28 септември, 1875 -та).

Десето кардинално јадро. Соколов го повикува Огњанов на средба со истомислениците на местото Силистра-Јолу, каде што со јадење и пиење се собирале прогресивните Бугари од Бела Црква. Тука во центарот на вниманието е подготовката за борба и вербалниот спор со социјалистот Кандов. Кандов се залага повеќе за повисока просветеност и издигнување на цивилизациското ниво на Бугарите. На тоа се спротивставува Огњанов, кој му вели дека тие идеи се неразбирливи за народот и дека најнапред треба да се добие поддршката од масите за спротивставување на Турците-многу разумно од Огњанов.

Пред дружината да се разотиде, Огњанов ќе исчезне, откако незабележително, едно момче ќе го повика.

Единаесето кардинално јадро -средбата на Огњанов со Муратлиски, на повик на воденичарот дедо Стојан, во неговата нова воденица. Ќе се покаже дека тие двајца се добри познаници. Муратлиски ќе добие ново име-Јарослав Брзобегунек, австриски Чех и фотограф во Бугарија. Нему Огњанов ќе му раскаже дека дошол во Бела Црква во мај (1875), сега е септември, дека од Турција, преку Одеса и со руска помош стигнал во Бела Црква, место каде што се криел и Левски (ова е уште едно каузално откривање – последично, претходно недообјаснето – Вазов мошне многу водел сметка за наративните закони).

Дванаесето кардинално јадро. - Средба меѓу игуменот од манастирот и Огњанов, кои следени од недоветниот Мунчо, одат кај запуштената воденица, за игуменот да вежба пукање. Им се придружува и онбашијата, а се појавува и загарот-пес на исченатиот Емесиз Пеливан, кој ќе душка по прагот на воденицата и ќе го лае Огњанов. Овој момент онбашијата ќе го запамти, подвлекувајќи дека загарот е големо злопамтило. На местото на закопаните Турци што ги убил Огњанов имало еден куп камења, за кои никој не знаел дека ги редел недоветниот Мунчо, во чија затемнета свест, една работа била јасна-омразата спрема Турците.

-Следува изведувањето на претставата „Многустрадалната Геноева“. Овде, целта на Вазов е да го исмее неукитот народ кој до толку се соживува со содржината, која однапред ја знае на памет, што ги поистоветува ликовите со актерите. Но она што е карактеристично е, што на крајот, се пее, масовно, бунтовничка песна, заради што

Огњанов утрдента бил повикан на разговор, но бил поштеден благодарение на бегот, кој иако не разбирал бугарски, тврдел дека тоа не била револуционерна песна.

-Веќе следната глава ги претставува сите поосознаени жители на Бела Црква, кои се собрани во Ганковото меанче, каде дискутираат за претставата и неминовно за политика. Се критикува еден од граѓаните, кој сметал дека Турција нема да падне без помошта на Русија. А, националното самочувство на Бугарите во тој период, 1875-та, било такво што сметале дека самите можат да си помогнат. Сепак, огнениот разговор завршил кога во меаната влегол Стевчов, човек што бил близок на Турците (битно е што се покажува осознаеноста на народот и желбата за бунт, на свои плеќи). Во меаната ќе дојде недоветниот Мунчо, кој ќе го прегрнува Огњанов, имитирајќи со рацете движење- колеж, но освен Огњанов и Соколов, никој друг не ни можел да претпостави што сака да каже.

-Огњанов, во меаната неколкупати вербално и индиректно ќе навреди Стевчов, за овој конечно да реши да му се одмазди-го поврзува со неоткривањето на бегалецот, првата ноќ, во куќата на Марко. Тој се упатува на средба со Мердевенциев, кој го имал во раце единствениот примерок од весникот „Дунав“ што стигнувал во Бела Црква. Тој весник го видел Огњанов и му го побарал на Мердевенциев-во весникот пишувало дека од злогласниот затвор е избеган Иван Краличот од Видин, затворен заради учество во бунтовничките акции во 1868-та. Мердевениев ќе го следи изрзот на лицето на Огњанов, кога овој ќе ја прочита цеста и потоа ќе му го довери тоа на Стевчов. Веста за бегството на Краличот од затвор е тринаесето кардинално јадро.

-Во меѓувреме, пред Огњанов да ја прочита оваа вест (и овој факт го покажува разгранетото сиже, кое овде оформува еден сижеен прстен), во разговор со Соколов ќе му каже дека Стевчов сака да се сврши со Лалка, ќерката на чорбацијата Јорданов. Дотогаш, Соколов само чувствувал симпатии кон неа и немал намера да се жени, заради тоа што подготвувале востание. Сега во него се рабудила гордоста.

-Дејството го следи заминувањето на Соколов и Огњанов на гости кај попот Ставре. Таму се јаде и се пие и се разговара за женското прашање, во името на новиот, либерален дух на 19-от век, на што повеќемина се спротивставуваат- попот, Огњанов и други.

-Однадвор ќе дојдат гласови и песни за убавата девојка Милка, која важела за послободна и сите ќе излезат, со цел дај помогнат нејзе и на нејзиниот сакан да се венчаат. Но, тогаш од мракот, наместо момчето се појавил Стевчов. Некој од толпата ќе изреагира така што ќе рече дека на чорбациите сè им е дозволено – отворена критика на протурски ориентираните чорбации. (имено, кога Огњанов и Соколов оделе кај попот, некој им избегал пред очи и се втурнал во една врата. Тоа бил Стевчо, кој предавството на Огњанов го одложил за утрдента, па влегол кај Милка, која тој прв ја имал обесчестено. По таков начин и на докторот Соколов му олеснило, зашто тоа можело да значи дека Стевчов нема да се сврши со Лалка).

- Четиринаесето кардинално јадро - Кога е фатен Стевчов кај Милка (тоа е очигледно во полза на докторот Соколов, па дејството, во таа смисла зазема поинаква насока).

Се повторува постапката на загатнување и необјаснување на некој настан, за набрзо да му биде придоден последиченфрагмент – ова е тоа што може да се нарече сижеен обрач, но нецелосен, незаокружен до крај, за даден период наративно време.

- Петнаесето кардинално јадро - Недоветниот Мунчо му открива на игуменот дека е разоткриена тајната за смртта на двајцата Турци. Се разбира, тоа го направил Стевчов, кога бил одведен од онбашијата во полиција. (сега имаме задоволување на каузалноста-кучето загар и неговото лаење по Огњанов, како и написот во весникот „Дунав“). Соколов и Рада се вознемирени и многумина приврзаници на Огњанов се трудат да му помогнат.

- Шеснаесето кардинално јадро - Огњанов, во романтичарски стил ќе успее да побегне од црквата, откако Колчо слепиот ќе му каже дека по него се трага. Колчо слепиот, ќе отиде на литургијата во црква и едвај ќе успее во мноштвото народ да го

пронајде Огњанов и да му шепне дека црквата е опколена и дека го бараат него. Огњанов ќе го земе кожувот на попот и неговите очила и така преправен, ќе успее да излезе од дворот на црквата (романтичарски елемент- во духот на Виктор Иго).

-Следува пребарувањето на женскиот манастир, но и таму нема да најдат ништо зашто Бојчо Огњанов успеал да побегне. Рада ќе дознае како побегнал од Колчо и ќе биде многу среќна и за првпат ќе ѝ се спротивстави на Хаџи-Ровоама. Трагањето во женскиот манастир и во училиштето е неуспешно.

-Огњанов ќе талка по планината Балкан, сè додека не најде на пријатели од селото Веригово, кои и ќе го засолнат. Тоа е седумнаесето кардинално. Огњанов се засолнува во Веригово, откако претходно ќе биде ранет.

-Ќе се смести во куќата на чичко Марин, а за него ќе се грижи целото село – сите ќе носат јадење и пиене. Впечатливи се средбите со дедо Мино, „старец антика“ од другото време (се сака да се укаже на новите сфаќања за слободата). Откако ќе го испрати чичко Марин во Бела Црква и кога тој ќе му каже дека Соколов е побегнат, а Рада мисли дека е мртов (гласините биле дека ловџиите го убиле), Огњанов, преправен во Турчин, ќе го напушти Веригово (седумнаесето кардинално јадро – напуштањето на Веригово).

-Преправен во Турчин, по длабок снег ќе стигне најнапред во еден турски ан и ќе сфати дека и Турците му се гневни.

-Потоа ќе оди во анот на еден човек од Бела Црква, кој ќе го препознае и ќе сфати дека тој е можеби предавник. Огњанов ќе го врзе анџијата за еден столб и по два часа одење по снегот, ќе стигне во селото Алтаново, во куќата на чорбаџи Цанко, кај кого ќе се засолни.

-Таа вечер тој нема да се покаже пред многубројните гости кои во неговата куќа правеле веселба. Огњанов ќе се воодушевува на песните што ги пееле младите (тие имаат дијалогски облик и подразбираат однос меѓу момчето и девојката- одраз на народната традиција).

-Тамошната младина била високо револуционерно осознаена и подготвена на востание, но го очекувале повикот на Апостолот и Учителот (како што го нарекувале Огњанов).

-По извесно време доаѓаат заптиите и го измачуваат чорбаџи Цанко, кој треба да им даде јадење и пиене и тоа пред Коледе (значи не посно). Тие го убиваат таткото на Петар, еден од најактивните бунтовници во селото. Тогаш сите, заедно со Огњанов, ќе се подготвуваат за одмазда-за да ги убијат заптиите.

-Убиството на заптиите што го убиваат таткото на Петар, во заседата во снегот-го чини осумнаесетото кардинално јадро.

-Дружината патува низ Балкан Планина по голем снег и силен ветер, во кој Огњанов ќе покаже малаксаност. Интересно е што сите се обидуваат да му помогнат. Солидарноста е белег што Вазов често го практикува.

-Се засолнуваат во колибата на овчарот Калчо, кому Огњанов многу ќе му се допадне.

Овчарот Калчо ќе ја извести дружината дека двајца заптии биле изедени од волците-ова е дрветнаесето кардинално јадро.

-Овчарот од Огњанов ќе го чуе зборот борба-што ќе остави големо влијание на него (ова е причинскиот дел од каузалното двојство, што потоа ќе се покаже подолуга е осеменувањето на значењето како што го нарекува Ролан Барт).

--Дружината ќе се спушти во селото, а Огњанов ќе одлучи да преноќи во анот на бај Дочко, но само што ќе се смести таму, веќе по него ќе се качат петнаесетина заптии со пушки. Го немало слепиот Колчо за да го предупреди. Дваесетото кардинално јадро е апсењето на Огњанов.

Втор дел на романот:паѓа во очи фактот дека романот и физички, квантитативно, според бројот на страници е еднакво поделен на два дела 446 вкупно, а вториот дел почнува од 222-та страница, во преводот на македонски јазик.

-Започнува со една концентрирана нарација, што може да се смета за недостаток, за грешка во раскажувањето, кое инаку е мошне опширно и темелно. Но, и

тука, Вазов, во истиот манир, ги дообјаснува случувањата, за тие до крај да се разјаснат (втора составка на каузалното двојство-последична на некои претходни недоволно објаснети настани): дека Мунчо недоветниот бил обвинет за предавство, а не Стевчов, дека Стевчов се венчал со Лалка, дека се ширеле разни приказни за убиството на Огњанов, а најсочни биле оние на Хаџи Ровоама, калуѓерката, дека Соколов бил изваден од затвор, благодарение на заложувањето на жената на бегот, која една ноќ му била љубовница. За сега, за Огњанов не се раскажува, туку настаните се врзуваат за подготовките на востанието во Бела Црква. Веќе е април, 1876-та (историско време).

- Дваесет и првото кардинално јадро – Обновувањето на комитетот за подготовка на востанието.

- Докторот Соколов: детален опис за тоа како се чувствувал по излегувањето од затвор; потреба од одмазда за предавникот Стевчов, кој ја оженил Лалка-општото дело било и негова лична потреба за одмазда.

- Постапката на детално опишување пред да почне интензивната нарација е иманентна за Иван Вазов во овој роман. Сега, на почетокот на вториот дел таа е уште поочигледна-опширна дескриптивна експозиција.

- Дваесет и второ кардинално јадро. Студентот Кандов доаѓа кај Соколов (оној либералистот, социјалистот и нихилистот, приврзаникот на новите идеи), и сака да стане член на комитетот. Но, кардиналното јадро го чини неговата информација дека предавството не може да му се припише на недоветниот Мунчо, туку дека тоа го сторил Стевчов-тој им кажал ноќта, кога бил уапсен кај девојката Магда, дека кај воденицата се закопани две тела на Турци и дека убиецот е Огњанов. Ова уште повеќе ја разгорела потребата од одмазда кај Соколов по однос на Стевчов.

- Дваесет и трето кардинално јадро. Стевчов ќе ја предаде идејата за востание пред бегот и пред шпионот Заманов. Тој е веќе зет на чорбаџи Јордан, и маж на Лалка, која го сака Соколов. Сите се подготвувале за востание, па дури и децата на чорбаџи Јордан, заради што тој добил силен напад на желудникот.

И додека предавниците и заптиите се подготвуваат да упаднат во комитетот на востаниците, Лалка бара начин како да му каже на Соколов дека нејзиниот маж ќе го предаде. Сепак, тоа нема да се случи, зашто таа од возбуда, ќе се врати дома во бунило.

-Заседанието на комитетот. Конкретни подготовки за востанието во април, 1876-та. (паѓа во очи ова конкретно споменување на историски факт, заедно со споменувањето на Каравелов и неговата желба за балканска федерација под кнез Милан и на Христо Ботев, кој бил огнен социјалист).

Исто така, интересно е сознанието дека Вазов, колку и да тупа настани, случки, личности, колку и детално нив да ги опишува, не заборава да ги подложи на каузалниот принцип, откако претходно на читателот ќе му се причини дека ги изгубил низ раскажувањето-во таа смисла, не наидовме на ниту една грешка, ниту еден пропуст. Така, вториот дел на романот почнува без да се следи патот на Огњанов, за внимателниот читател буквално да го почувствува моментот кога тој ќе се појави – а тој се појавува на заседанието на комитетот.

- Дваесет и четврто кардинално јадро. Доаѓањето на Огњанов на заседанието на комитетот-ќе го донесе Колчо слепиот.

-Додека трае заседанието, се појавува Заманов, предавникот, кој ги известува дека е фатено нивно писмо од бегот, а дека писмото го донел Стевчов. Заманов, како легитимен шпион на Империјата, знаел да го чита скриениот текст на писмото.

-Сега дилемата е- дали е тој, Заманов е предавник и шпион, или навистина им е приврзаник на револуционерите?

- Дваесет и петто кардинално јадро. Заманов навистина ќе помогне, зашто тој го имал убедено бегот да го одложи упадот во комитетот. (Нараторот констатира дека околностите го направиле шпион но тој немал извршено никакво политичко предавство, освен што собирал пари и од Турците и од Бугарите. Неговиот пример на припојување кон револуционерите упатува на сознанието дека е зрел историскиот

момент на кревање востание. Се кажува дека умрел во заточеништво во Азија, веднаш по Санстефанскиот договор-со тоа, неговата дејствителост е завршена.

Лалка не им помага, но Заманов ќе го стори тоа во име на просвестувањето на сите Бугари за големото дело.

Ова може да се смета за недостаток на нарацијата – имено, во вториот дел од романот се воведува лик и некаде во втората половина на нарацијата со него и се завршува.. Како такви седоживуваат и мноштвото ликови во нарацијата, кои се всушност, отповеќе во раскажувањето.

(Последичниот аспект на наоѓањето на писмото, Вазов малку неумесно го дообјаснува, во загради-дека писмото е најдено пред портата на чорбаци Јордан, а неговиот син Пенчо требал да го предаде тоа писмо, веројатно, слугинката го нашла-овие се малку наивни моменти во нарацијата-но нема поинаков начин за Вазов кој продуциратолку обемно и омасовено со настани раскажување.

-Дваесет и шесто кардинално јадро. Огњанов го принудува Ѓаконот Викентиј да украде 200 лири од отец Јеротеј, за да се откупат пушките, зашто утре ќе биде доцна.

Повторно истата постапка на „кратка“ во „долга“ нарација, која е завршена. Или, кус, заокружен наративен, сижеен обрач-приказната за отец Јеротеј-тој без никој да знае, давал пари за школување на напредни момчиња, значи за доброто на Бугарија. Му имал оставено пари и на Викентиј. Откако накратко ќе се каже дека немал свое семејство, се споменува дека набрзо по овој настан-Викентиј ги краде парите, а Јеротеј го наоѓа во тој чин- отецот ќе почине.

Приказната за отецот е веројатно со цел да се покаже и докаже дека свештените лица не се само праисториски животни кои живеат на туѓ грб, ами и луѓе кои работат за народното дело-впрочем, во 1870-та е конституирана Егзархијата, па Бугарите имаат слободен цковно-христијански живот.

Најчесто не е така со другите настани, кои се претставуваат така што сижејниот обрач се остава незаокружен, за во продолжителното раскажување да се задоволат потребите на каузалниот принцип.

Многу малку има директно вметнато историско време, со факти, но се знае дека се работи за Априлското востание во годината 1876-та.

-Средбата меѓу Рада и Огњанов-изливи на љубов и емоции-во романтичарски стил. Во таков стил е предаден и оној дел од нарацијата што недостасува-како се спаси Огњанов од меаната кога по него дојдоа неколку турски заптии-тој скокнал од прозорецот во реката и бегал два часа, сè додека не дошол во едно село, каде што му помага некој близок и му помага да дојде во Бела Црква.

-Она што во оваа средба може да се смета за „осеменување на значење“ е претчувството на Огњанов дека ќе загине во востанието (причински дел од каузалното двојство). Ова е дваесет и седмо кардинално јадро. Заедно со ветувањето на Огњанов дека ќе ја повлече Рада во некое село, за да се венчаат, зашто сакал да носи негово име.

-Следува правењето на црешовиот топ, за кој чорбацијата Марко се согласил да биде исечена црешата од неговиот двор. Марко ќе биде умерен поддржувач на востанието, но откако на топот ќе биде испишано пророштвото со симболи (црковни букви и арапски бројки - Турција ќе падне, 1876- та, историски миг, во романтичарски стил), како шагринската кожа на Балзак, и откако подоцна ќе се увери дека и неговите деца се вмешани во подготовките (скривницата во куќата била претворена во магацин за оружје, без негово знаење), тој скришум ќе се моли за Бугарија.

-Свадбата. Еден куц и пијан сограѓанин на таа свадба, ќе го натера Турчинот да се симне од коњот и ќе го јавне Турчинот: тоа е веќе показател дека народот не му се плаши на поробувачот.

-Следува една глава без многу дијалог и настани, во која се опишува националната самосвест на Бугарите, која во таа пролет, 1876-та достигнала највисок степен: сите работеле за востанието-се плетело, се шиело, се готвело, се правеле куршуми, дури и децата ги замениле играчките со импровизирани пушки и пиштоли.

Дваесет и осмо кардинално јадро -Шлаканицата што студентот Кандов ќе му ја удри на Стевчов, кога овој ќе рече дека Рада е неморална и дека кај неа навечер одат во посета непознати мажи.

-Кандов всушност бил вљубен во Рада, иако знаел дека нејзиното срце му припаѓа на Огњанов.

-Смртта и погребот на Лалка: таа умира од болка по Соколов.

-Филозофирањето на Кандов, дека може од себе да ја истисне Рада се уништува при погледот на двете врапчиња на сливовото дрво кои се бакнувале како луѓе. Оваа љубовна сцена ја урива филозофијата на Кандов.

-Кандов оди кај лекарот измислувајќи дека пишува љубовен роман, за да бара чаре за својот јунак да се спаси од љубовта. Лекарот му дава совети-бабини деветини, кои се во романтичарски дух.

-Рада заминала за Клисуре, сега веќе како свршеница на Огњанов.

-Кандов кога сфаќа,заминува по неа.

-Кандов на гости кај Рада во Клисуре: ќе дојде Огњанов, кој ќе им биде лут и на двајцата, зашто целото село знаело, само тој не.

-Во моментот кога го предизвикува на двобој (романтичарски стил), стигнува глас дека востанието почнува (иако, според договорот требал да почне на 1-ви мај).

- Дваесет и девето кардинално јадро -Кревање на востанието и сомнежот на Огњанов спрема Рада и Кандов и нивната евентуална тајна врска.

- Триесето кардинално јадро – Деморализираноста на востаниците од Клисуре, зашто останале осамени во напорот да успее востанието. (во таа смисла е и неуспешното прво испукување со црешовиот топ-овој момент е претставен дури и комично - артилеријата нема успех)

- Триесет и прво кардинално јадро - казна за деморализираните-по индиректен начин- го убиваат Циганинот, за кој од претходно знаеле дека им помага на Турците. Четворица колебливи востаници го убиваат, за да послужи како пример.

- Вметнато историско време:

-20 – ти април, 1976 година, денот на востанието во Клисуре.

- ВЕЌЕ НА 25 ти април се случува деморализација, зашто клисурци останале без поддршка.

Романтичарски елемент: Боримечката и неговата огромна, натприродна сила.- хиперболизирана...

-Триесет и второ кардинално јадро – Огњанов тргнува за Бела Црква за да го крене и таму востанието, како поддршка за Клисуре.

- Триесет и трето кардинално јадро – Огњанов дознава дека и Турците, на чело со Тосун – бег се подготвуваат да го задушат востанието во Клисуре. Тој очајно бара начин како да ги извести другарите во Бела Црква, но, облечен како Турчин, мора да седи во меаната со нив, во село во близнаина на Бела Црква. Испраќа писмо преку синот на меанџијата Аврам, негов поранешен ученик. Со помош на Аврамица, успева да се врати назад во Клисуре.

- Триесет и четврто кардинално јадро. Битката кај Клисуре. Почеток на востанието. (очигледно ова има историска веродостојност, како и личноста на Тосун - бег, од чија чета се нападнати востаниците).

-Битката е практично однапред изгубена- востаниците се опфатени со страв, само Огњанов е мотивиран, но се чини повеќе е мотивиран од потребата да го даде сега и овде, животот за татковината.

-Тој добива писмо од Рада, но не го отвора.

-Во битката востаниците се поразени, зашто многумина ги напуштиле рововите.

-Во таа битка умираат студентот Кандов и ѓаконот Викентиј.

-Утрото, пред почетокот на битката, востаниците се обземени со здрав, народен хумор-одраз на битот на бугарскиот народ.

- Триест и петто кардинално јадро. Востанието е задушено:

- Народот од Клисуре бега, некои носат со себе непотребни работи (сиден часовник, сито).

-Рада е решена да се самоубие со барут.

-Во меѓувреме, Огњанов, откако останал сам на боиштето, го чита писмото од Рада, во која таа се колне дека е невина.

-Тој се спушта во градот и стигнува до куќата каде што престојува Рада, во моментот кога гори катот, каде што таа се наоѓала.

-Опишан е и ужасот на бегството на клисурци-очајна слика, верно доловена.

Овде завршува вториот дел на романот.

Почнува третиот дел од романот „Под игото“.

Историски баланс, кој во романот е вака претставен: „Априлското востание беше недоносенче, зачнато под занесот на најврелата љубов и задушено од мајката, во ужасот на раѓањето. Таа умре, пред да почне да живее. Ова востание нема историја. Беше краткотрајно. Златните надеки, верата длабока, силата гигантска, а ентузијазмот-капитал од неколку страдалнички века-сè отиде во еден миг. Страшно будење“ (Вазов, 2005: 390)

Ова имено значи метафорично толкување за незораноста на мигот, на историскиот миг за кревањето на Априлското востание...

-Огњанов бега, гладен, по Стара Планина, која сега, од мајка станала макеа.

-Триесет и шесто кардинално јадро – Гркот-чорбација што ќе му даде да јаде ќе биде истиот и што ќе го предаде на Турците зашто имено, по неуспехот на востанието, сите Бугари се плашеле да помогнат на поранешните востаници.

-Кучињата загари со кои бил следен, најверојатно биле оддалечени од некој зајак или друго диво животно по кое што тргнале.

- Триесет и седмо кардинално јадро. Огњанов се среќава со Иван Боримечката и уште тројца клисурци. Од Боримечката ќе дознае дека Рада побегнала во Бела Црква.

-Следуваат миговите на слабост на Огњанов, кој ќе плаче сам и наместо да тргне за Влашко, како што мислел, тргнува во спротивен правец накај Бела Црква.

-Кај него се имешани чувството на интимна љубов и патриотизмот.

-Ќе биде сведок на неков неред во Бела Црква, уште додека го набљудува градот од височина, па ќе помисли дека таму, сепак, се кренало востанието...

-Огњанов оди во Бела Црква. Тоа поглавје (5-то од 3-от дел), како и повеќето во романот, се одликува со широка, дескриптивна експозиција, во романтичарски стил. Се опишуваат гробиштата, стравот што го обзема Огњанов, и трите трупа што ќе ги види во зградата на машкото училиште, преку прозорецот.

-Ќе ја сретне Марика, девојчето, заради кое ги уби двајцата Турци (ова е еден наративен момент, кој ја потврдува раскажувачката умешност на Вазов. Тој можеше и да не ја вметне Марика во нарацијата, но кога еден елемент еднаш се споменува, не може да се заборави, иако се прави грешка, па се нарекува внука на дедо Стојан, а претходно се споменува како негова ќерка).

-Огњанов ќе ѝ даде писменце на Марика да го однесе на Соколов или на Германецот-фотограф, но таа ќе најде на коњаницата на Топуз-бег и ќе се исплаши. Ќе го сретне и Колчо слепиот, кој од нејзиното плачење ќе сфати дека таа веројатно е емисарката на Огњанов.

-Поглавјето на ливадата, каде што се наоѓа семејството на чораџи Јордан. Тие биле противници на револуцијата (освен Гинка), а со нив е и Рада.

-Иронијата на судбината-Стевчов го „спасува“ градот од Топуз - бег и неговите насилства, успевајќи да собере данок кој го барал Топуз - бег. Од предавник, тој станува спасител на Бела Црква – ова е триесет и осмо кардинално јадро.

-Тогаш ќе се дознае дека некоја Циганка го видела Огњанов и Стевчов ќе оди да го предаде (тука е и Рада, која сето тоа го слуша). Триесет и девето кардинално јадро – ПРДАВСТВОТО НА Огњанов од Циганката – Стевчов ја пренесува веста до властите.

- Четириесето кардинално јадро. Рада го наоѓа писмото од Огњанов кај Марика (заправо, писмото ќе биде згазнато од копитото на бикот, каде што Марика, гонета од Стевчов го испуштила). Рада тргнува да бара помош во Бела Црква-слепиот Колчо ќе

и помогне, така што ќе и ја даде својата облека за Огњанов. Рада се упатува инстинктивно на местото каде што се наоѓа Огњанов.

И овде, како и на повеќе места во романот, се наидува на романтичарски елементи: гонењето на Марица од Стевчов, помошта за Марица од дебелиот селанка, сопругата на Боримечката и „интервенцијата“ на бикот, кога ќе го згазне писмото.

-Огњанов, во воденицата очекува помош. Наидува Соколов во турска облека.

- Четириесет и прво кардинално јадро – Средбата меѓу Огњанов и Соколов. Соколов ќе му раскаже зошто Бела Црква не се кренала: суштината е во недоволната психичка подготвеност на народот и преовладувањето на ставот на Стевчов и чорбаџи Јордан, да одат во депутација да го дочекаат Тосун-бег, кој се враќа од Клисура и да му понудат откуп и предавање на оружјето. Затоа, тие се сметале за спасители. Ова се веројатно историски веродостојни податоци-за неуспехот на Априлското востание.

-Соколов ќе го искаже ставот дека тие не се страшливци, но дека востанието било преурането.

-Доаѓа Рада. Средбата Рада – Огњанов го чини четириесет и второто кардинално јадро. Таа ќе ја донесе облеката од Колчо и известувањето дека кон воденицата доаѓа ордата на Тосун - бег.

-Јунаците ги чуваат куршумите за непријателот и последните за себе.

-Рада ќе умре од одбиен куршум, Соколов ќе се самоубие, а тоа на крај ќе го стори и Огњанов. Нивните глави (на тројцата) на колец ќе бидат однесени во градот.

- Смртта на трите лица го чини четириесет и третото кардинално јадро.

-И во умирањето има романтизам-и хероиза во љубовта и страдањето за татковината.

- Сведок на овие последни трагични настани ќе биде Мунчо недоволниот, кој ќе биде обесен од Турците.

-Романот завршува со констатацијата, мошне моќна дека имено: „Тој лудак беше единствениот човек, кој се обиде да протестира“ (Вазов, 2005: 446).

10.8.7. Другите романи на Вазов. Преглед.

Во 1896 – та година, Иван Вазов го издава романот „Нова земја“ (роман од животот на Бугарите од првите години на ослободувањето). Замислен е како продолжување на „Подигото“, но без уметничка свежина, животност и историско значење. Овој е првиот политички роман во бугарската литература.

Романот "Казаларската царица" е роман à thèse. Тој претставува обид на Вазов да го пресоздаде животот на бугарската интелигенција, главно на учителите од крајот на 90-тите години на 19-от век.

Романот "Светослав Тертер" (1907) е историски роман, каде што преку забавна романтика се претставени смелите и комплицирани патриотски борби на болјарите со татарското благородништво, во времето на Второто бугарско царство (13 - ти век).

„Иван Александар“ (1907) ја претставува трагедијата на Бугарското царство од 14-ти век, кога државниот инстинкт му отстапува место на личната страст и интереси, благодарение на кои повторно се разгорува богомилското движење.

Овие два последни историски романа на Вазов се со тема од далечното минато. Неговата цел била преку примерот на претците, да ги заштити современите од некои негативни појави во современиот живот и да го зајакне националното самочувство на бугарското општество во предвечерието на Балканската војна.

10.9. Вазов како драматург.

Интересот на Вазов кон драмската поезија се пројавил уште во 80-тите години. Имено, Вазов бил замолен од Пловдивскиот театар, кој немал национални пиеси, да напише нешто за нив.

Така биле создадени комедијата комедијата "Михалаки чорбаџи" (1882) и драмата "Руска" (1883), која била преработка на поемата „Загорка“. Иако покажува драматуршки талент во својата белетристика, Иван Вазов ѝ се враќа на драмата многу подоцна-дури по 30-тина години. Дотогаш, тој е главно посветен на лириката и епосот и по таков начин ја одразува тешката стварност.

Кога во Бугарија, во почетокот на 20-от век настапува општествено-духовна криза, многу писатели се одрекуваат од третманот на реалниот живот, навлегувајќи во индивидуализам и мистицизам, Вазов, кому му биле туѓи антиреализмот и мистичната екстаза, своето „бегство од реалноста“ го прави преку интензивираниот интерес спрема минатото. Пишува историски легенди и балади, повести и романи и најпосле и историски драми. Силен поттик за тоа добива со отворањето на Народниот театар во 1907-та, на кој Вазов ќе му служи преку еден значителен репертоар од историски драми и драматизирани епски творби.

Вазов е автор на комедиите: "Михалаки чорбаџи", "Вестник ли?" (1900), "Службогонци" (1903), која е негова најубава комедија.

Вазов драматизирал и повеќе свои, веќе напишани епски творби: поемата „Загорка“ во драмата „Руска“, повеста „Немили недраги“ во "Хъшове", како и романите „Под игото“, "Казаларската царица" и романот „Иван Александар“ во историската драма „Кон пропаста“ (1910).

Автор е на уште две историски драми: "Борислав" (1909) и "Ивайло" (1913). Неговите историски драми се одликуваат со извонредна животност, разнообразност на дејството, кое инаку е лишено од напрегнатост и психолошка мотивираност. Неговите историски драми се интересни и многу значајни за историскиот развој на бугарската драма.

10.10. Заклучок.

И најревносниите негирачи на Вазов, кои први се обиделе да го развенчаат како надарен и значаен поет за бугарската литература, самите биле принудени, било премолчано, било експлицитно да ја признаат својата заблуда и да се ослободат од неа.

При обележувањето на 50-годишниот јубилеј на неговото творештво, тој бил признаен како единствен жив првенец на бугарската литература, но и како голем поет, чиј живот и творештво претставува жива врска меѓу литературата пред и по ослободувањето. Создавал, како што се вели литература во минијатура“ (значи бил исклучително плоден), оставил огромен број дела, кои имаат крупни и трајни уметнички вредности и се смета за стожер на бугарската уметничка литература.

Вазов живее во општественото сознание како голем писател, чиешто творештво ја одразува континуирано судбината на народот во период од половина столетие. Денеска никој не го оспорува неговото прво место во бугарската литература, ниту пак неговото неизмерно големо значење за културниот и литературниот развој на бугарскиот народ.

10.11. Значење.

Иван Вазов долго време останал единствена школа за искуство и поезија, за бугарски јазик и национален дух во Бугарија. Неговото творештво претставува неисцрпен и разнороден извор за сите возрасти и општествени слоеви. Цела Бугарија, во период од половина век-од Априлското востание до Доброполскиот бунт живее со неговото творештво, со неговите мисли, со промените, со идеите, со пороците, со убавините на природата и луѓето. Создаденото од Вазов претставува вистинска творечка/поетска енциклопедија на бугарскиот народ, во која судбината му е одразена последователно.

Вазов со своето творештво му дава на народот доволно материјал за негово самоосознавање. Во таа смисла, тој има улога и на преродбник, кој многу го олеснува процесот на национално самоосознавање. Бугарската духовна преродба, како психолошко-етнички и културен феномен сè уште не е завршена, а физиономијата на бугарскиот народ не е целосно оцртана во своите основни линии. Во таа смисла, Вазов и неговата поезија особено, придонеле за помагање на бугарската културна преродба. Во таа насока работи и Пенчо Славев (синот).

Преку Вазов се популаризира бугарската литература во Европа. Впрочем, првите творби на бугарската нација со кои се запознава европското општество се оние на Вазов. Неговиот роман „Под игото“ е преведен на сите европски јазици и неговата слава е слава и на бугарската уметност во туѓина.

Создаденото пред Вазов во бугарската литература носи епизодичен, недовршен карактер. Националните борби ги онеспособиле другите писатели да се предадат на својот позив. Вазов е првиот писател, кој живее исклучиво за и од својата литература. Тоа му овозможува целосно да ги развие своите творечки сили и да создаде една литература во мало. Тој се обидува да пишува во сите родови и видови на поезијата и успева во лириката и епосот да создаде обрасци кои никогаш нема да го изгубат значењето.

Стилот на Вазов е лесен, слободен, јасен дури и прост, едноставен. Јазикот му е преполн со од него создадени зборови (неологизми), а најубавите прозни дела му се совршени. Овие карактеристики на творештвото на Вазов придонесуваат за тој да влијае подеднакво и на лиричарите и на раскажувачите.

Користена литература:

1. Вазов, Иван: „Под игото“, Матица македонска, 2005, Скопје, Превод од бугарски јазик: Катерина Стојанова и Евдокија Ристевска.
2. Kapanikolova, Lusi (2012) Историското и наративното време во романот „Под игото“ од Иван Вазов. Зборник од Единаесетти славистички четенија, Софија. pp. 322-330.
3. Минков, Цветан, Иван Вазов, <https://liternet.bg/publish10/cminkov/vazov.htm> Видено на 02.04.2018 год.
4. Нягулов, Б., Историја на Б'лгарите, 2002, Софија.

11. ПЕЈО ЈАВОРОВ

(1878-1914)

Пејо Јаворов, заедно со Теодор Трајанов се смета за еден од зачетниците на бугарската модерна, поточно симболизмот.

Неговото вистинско име е Пејо Тотев Крачолов. Тој е бугарски поет и револуционер, како и војвода на Внатрешната македонско – одринска револуционерна организација. Тој е еден од најистакнатите бугарски поети од почетокот на 20 – от век.

11.1. Живот и дејност

Пејо Јаворов е роден во градот Чирпан, на 13 –ти јануари, 1878 – та година. Гимназија завршил во Пловдив, а подоцна, во период од четири години, од 1897 - та до 1901 -та година, работи како телеграфист во повеќе места: Чирпан, Стара Загора, Сливен, Софија. Од 1897 – та стапува во контакт со Внатрешната македонско – одринска револуционерна организација. Од 1901 – та до 1902 – та, станува редактор на весникот „Дело“.

Првпат, како четник, влегува во Македонија со четата на Михаил Чеков во 1902 – та, за набрзо да биде заробен од врховистичката чета и да биде вратен во Бугарија.

Бил редактор на повеќе весници што биле поврзани со македонското и одринското револуционерно движење: освен весникот „Дело“, уште и „Слобода или смрт“, „Автономија“, „Илинден“.

Првата негова објавена стихозбирка носи наслов „Напред“, а излегува во весникот „Глас македонски“. Бил член на четата на Јане Сандански и ќе стане еден од најистакнатите придружници на Гоце Делчев. Бил еден од првите биографи на Гоце

Делчев („Гоце Делчев“, 1904). На Кустендилскиот конгрес на ВМРО е избран за дополнителен член на Задграничното претставништво на ВМРО.

Во 1909 – та година, Пејо Јаворов ја издава мемоарско – есеистичката книга „Ајдучки копнежи. Спомени од Македонија 1902 – 1903“.

Пејо Јаворов бил и редактор на литературното списание „Мисла“, а прва негова творба која остава силен впечаток е поемата „Калиопа“.

Во 1901 – та година ја издава својата прва стихозбирка со наслов „Стихотворби“, додека нејзиното второ издание, од 1904 – та година е со предговор на тогаш познатиот писател Пенчо Славевков.

Во овој период, поетот Пејо Јаворов работи како библиотекар, а подоцна и како драматург во Народниот театар. Плод на наговата тетарска работа се пиесите „Во полето на Витоша“ (1910) и „Кога удира гром, ехо се слуша“ (1912).

Пејо Јаворов и многу патувал. Престојувал во Нанси, Женева, Виена, Париз. Тие негови патувања придонеле до него да допре и европската, а посебно франсуската култура и литература.

Од 1905 – та година станува близок пријател со Дора Габе. Во 1906 – та година се вљубува во Мина Тодорова, која за жал, умира од туберкулоза, во санаториум, а ќе биде погребана во Париз, во 1910 – та година.

Во 1907 – та година, излегува неговата втора збирка „Несоници“, која ќе го отвори патот на модерната бугарска литература.

Поезијата на Јаворов е симболистичка, метафизичка, во неа владее длабок скептицизам.

Со својата поезија, Јаворов внесува новини во бугарската литература и воспоставува нов начин на пишување.

Во 1910 – та година излегува од печат неговата антологиска песна „По сенките на облаците“, а вториот издание на оваа песна од 1914 – та година, му отвора нови можности во поезијата.

Симболистичката поезија на Јаворов, проткаена со силна доза на модернизам од француска провиниенција и исправеност на поетското „јас“ пред вечните прашања и дилеми кои никој не успеал да ги разреши, радикално го промениле бугарското литературно мислење. Имено, симболизмот на Пејо Јаворов наложил нов начин на пишување.

Во Првата балканска војна Јаворов ќе учествува како доброволец, а по војната станува прв градоначалник на Неврокоп.

Во 1912 – та, Пејо Јаворов се жени со Лора Каравелова, ќерка на државникот Петко Каравелов. Таа љубов е фатална, со бурни моменти и трагичен крај. Лора се застрелува, после што и Јаворов прави обид за самоубиство. Тешката судбина и гласините дека е убиец, кај него предизвикуваат тешка депресија. Во 1914 – та година, Пејо Јаворов зема поголема количина отров и се самоубива.

Користена литература:

1. <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=130>, видено на 25.03.2018

12. ТЕОДОР ТРАЈАНОВ

(1882 - 1945)

Теодор Трајанов, роден 1882 – та година во Пазарџик, а умира во Софија, во 1945 - та година. Учел машка гимназија во Софија, која ја завршил во 1899 – та година. Потоа студира на Физичко – математички факултет (1899 – 1900) и на Вишото техничко училиште во Виена (1901 – 1908).

Учествува како доброволец во двете балкански војни, во текот на 1012 – та и 1013 – та година. Бил вклучен во четата на Христо Чернопеев.

Потоа, зазема различни дипломатски должности во бугарската дипломатија во Виена, во периодот од 1914 – та до 1920 – та година и во Бугарскиот генерален конзулат во Вроцлав, во 1922 – та година. Во 1921 – та година, привремено е ослободен од должноста и престојува во Бугарија. Во текот на 1923 – та година, управата на Ал. Цанков целосно го отповикува Трајанов, после што тој заминува во татковината и се занимава со поетска дејност. Бил учител во Првата машка гимназија во Софија, од 1926 – та до 1933 – та година.

Првпат печати стихови во списанието "Смях" во 1899 – та година. Соработува со следниве списанија: "Българска сбирка", "Наш живот", "Демократически преглед", "Художник", "Ново общество", "Съвременник", "Съвременна мисъл", "Свобода", "Художествена култура", "Факел". "Звено", "Народ и армия", "Везни", "Парнас", "Хиперион", "Модерно изкуство", потоа со алманахот "Южни цветове", со весниците "Ден", "Оса", "Злъчка", "Епоха", "Вестник на жената", "Зора", "Литературни новини", "Мисъл", "Заря", "Литературен глас", "Литературен свят", "Мир", "Литературен живот" и др.

Учествува во следниве литературни зборници и антологии: "Българска антология" (1910), "Поетична година" (1915), "Най-отбрани песни" (1917), "Млада България" (1922), "Одрин" (1923), "Лорд Байрон" (1924).

Заедно со Иван Радославов и Людмил Стојанов го редактира најголемото и најзначајното бугарско симболистичко списание „Хиперион“, во периодот од 1922 – та до 1931 – та година.

Заедно с Ив. Радославов и Людмил Стојанов редактира през 1922-1931 најголямото българско симболистичко списание - "Хиперион".

Суштинско влијание врз неговото идејно – естетско сознание одиграл неговиот долгогодишен престој во Виена, кога имал прилика во оригинал да ги запознае делата на големите германски филозофи? Фихте, Хегел, Ниче, како и со делата на романтичарите и неоромантичарите. Ја имал таа среќа, во виенските боемски кругови да другарува со Рилке, Хофманстал, Бар и други.

Бил и непосредно вклучен во виенскиот културен живот со драматизацијата (=пантомимата) на „Младиот крал“.

Теодор Трајанов е единствениот бугарски поет – симболист, за кого симболизмот е филозофија. Како писател – творец со високо самосознание, нему, симболистичката поетика му била речиси од рационален, а многу помалку од интуитивен тип.

Трајанов, заедно со Пејо Јаворов, се смета за родоначалник на бугарскиот симболизам. Тогашните претставници на бугарската книжевна критика, особено оние собрани околу списанието „Хиперион“, сметале дека неговата стихозбирка „Нов ден“ од 1905 – та година е прво симболистичко дело во бугарската литература.

Целото творештво на Теодор Трајанов е потчинето на строгата концепција – постигнување на универзалното преку целосно изживување на индивидуализмот во делата "Regina mortua", "Химни и балади", како и преку проткајување на бугарскиот дух, одразен во „историската свадба“ во "Български балади" и „националниот мит“ во "Романтични песни" и "националниот гениј" во "Пантеон".

Кога ја отфрла непосредната исповедност, поетот навлегува во надидиличното, космичкото, трансценденталното. Неговиот стремеж бил да проникне во мистично – ирационалните видувања на душата, да го предочи и проследи потсвесното повеќе како идеја, а помалку како пластичен израз.

Поетскиот парадигматски систем на Трајанов не ја пренебрегнува симболистичката конвенција и носи редица традиционални реалистичко – импресионистички црти. Конструктивно – комбинативен, стихот на Трајанов, во повеќето случаи не го постигнува соодветното мешање на поетските замисли со визуелно – музичките аспекти, толку типични за симболистичката поезија, така што честопати звучи изнасилено, патетично и реторично.

Меѓу бугарските симболисти, Трајанов се разоткрива и издвојува според богобојазниот и животновдахновениот дух на својата поезија. Тој ги поврзува бугарската магија и месијанство со романтичниот титанизам, симболот на ослободувањето на европскиот човек. За неговата поезија својствени се митологиските обрасци, поврзани со варварското прабитие, со богомилството.

Врв на неговото животно и творечко кредо биле – победата на духот над материјалниот живот, содржани во книгата „Пантеон“ – поетска апологија на избраниците на духот, химна на бугарските „проколнати“ поети, оригинална според замислата и артистичкото приопштување, која има своевидна поврзаност со „Островот на блажените“ од Пејчо П. Славејков.

Трајанов е автор и на статии и рецензии за литература, театар и музика, исто така печатени во списанието „Хиперион“.

Преведувал и драми од истакнати европски драматурзи, меѓу кои и Шекспирови, а кои биле поставувани на сцената на Народниот театар во Софија. Исто така, адаптирал и дела од литературата за деца на бугарски јазик.

Користена литература:

1. <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=242>, видено на 02.04.2018 година.

13. ДИМЧО ДЕБЕЛЈАНОВ (1887 - 1916)

Димчо Дебелјанов е роден на 28 – ми март, 1887 – та година во Копривштица. Бил последно, шесто дете во семејството на Вељко Дебелјанов и Цана Илиева Стајчина. Бил крстен по својот дедо Динчо Дебелјанов.

Во текот на 1896 – та година, по смртта на татко му, се иселуваат во Пловдив, кај најстариот брат Иван. Тука се запишал како ученик во т.н. „Жолто училиште“. Првите години од гимназиското образование ги поминува во машката гимназија „Александар I“, каде што ги пишува и првите стихови, кои потоа ги спалува.

Во 1904 – та година, семејството се сели во Софија. Веќе во 1906 – та година, во списанието „Современост“ се отпечатени и првите публикувани творби на поетот Дебелјанов: "На таз, която в нощи мълчаливи", "Когато вишните цъфтяха" и други, на кои тој се потпишал како Димчи Дебелјанов. Тогаш имал 19 години. Негов поетски ментор и образец во тоа време бил Пенчо Славев, а нешто подоцна и Пејо Јаворов.

Од 1907 – та и во текот на следните девет години од неговиот краток живот, Димчо Дебелјанов соработува со списанијата „Бугарска збирка“, „Современост“, „Нов пат“, „Оса“ и други.

Во хумористичните списанија тој печати сатирични творби со псевдонимите: Аз, Амер, Тафт, Сулнатор и други.

Есента, 1907 – та година се запишува на Историско – филолошкиот факултет – литература, но стурдира само две години.

Кон крајот на октомври, 1912 – та година, Димчо Дебелјанов се вклучува во 22 – от Тракиски полк во градот Самоков, а две години подоцна произведен е во чин потпоручник.

Во јануари, 1916 – та, Дебелјанов стигнува на фронтот, каде што престојува околу осум месеци.

Згинува на втори октомври, 1916 – та, во битка во близината на Демир Хисар, како командир на чета, кога имал навршено едвај 29 години и шест месеци.

Родната кука на Димчо Дебелјанов е реставрирана и во текот на 1958 – година е претворена во кука – музеј.

Користена литература:

1. <https://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=180>, видено на 05.04.2018.

14. ДОРА ГАБЕ

(1886 - 1983)

Дора Петрова Габе, ќерка на Петар Габе, доселеник од Русија, публицист и општественик. Таа завршува гимназија во Варна (1903), после што се запишува на естетски науки на Софискиот универзитет (1904), слуша француска филологија во Женева и Гренобл (1905 – 1906). Учителка е по француски јазик во Добрич (1907). Од 1911 – та до 1932 – та, повеќекратно престојува во странство (заедно со сопругот Бојан Пенев, но и сама, занимавајќи се со преведувачка дејност): во Полска, Германија, Швајцарија, Австрија, Чешка, Франција и Англија.

Во 20 – тите и 30 – тите години на 20 – от век во ББугарија и надвор од Бугарија издава текстови за проблеми врзани со бугарската литература и за судбината на Добружда. Во 1925 – та, Министерството за народна просвета и' налага да редактира литература за деца, под наслов „Библиотека за најмладите“ (1939 – 1941). Била редактор и на детското списание „Прозорче“.

Дора Габе е една од директорите на Бугарско – полскиот комитет (1922), член на бугарскиот ПЕН – центар (1927) и една од неговите долгогодишни претседателки. Била советничка за културни прашања во Бугарската амбасада во Варшава (1947 – 1950), претставничка на Бугарија на меѓународните конгреси на ПЕН – клубовите, на меѓународните средби на писателите, преведувачите и културните дејци. Член била и на Националниот комитет за заштита на мирот.

За прв пат Дора Габе публикува како ученичка во Шумен, стихотворбата „Пролет“, во списанието „Младина“ (1900). Дебитира со поетските циклуси поместени во списанието „Мисла“, „Демократски преглед“ и „Ново општество“, во текот на 1905 – 1906 година.

Од почетокот на 20 – тите до крајот на 30 – тите години, објавува поезија за возрасни и деца, патеписи, раскази, есеистичка проза, импресии, осврти за тетарски поставки и концерти, статии по прашањето за туѓите и бугарската литература, спомени

за поети и писатели во списанијата : „Современа мисла“, „Златорог“, „Полско – бугарски преглед“, „Демократски преглед“, „Листопад“, Добруждански преглед“, „Искуства од критиката и други. Исто така објавува и во весниците: 2Слово“, „Епоха“, „Весник на жената“, „Слободна реч“, „Зора“, „Женски глас“, „Мисла“, „Современик“, „Весник на весниците“, „Дневник“, „Зора“ и други.

Објавува и во детските периодични списанија „Светулка“, „Детска радост“, „Детски свет“, „Другарче“, „Детски живот“, „Росица“, „Славејче“, „Весела дружина“, „Прозорче“ и други.

Во текот на 1944 публикува во литературниот и периодичниот печат, во детските списанија „Славејче“, „Дружина“, „Деца, искуство, книги“ и други.

Првата лирска стихозбирка на Дора Габе „Темјанушки“ е во духот на модерниот во почетокот на 20 – от век сентиментализам и поетичката конвенција на симболизмот. Создаена под редакторство на Пејо Јаворов (што стигнува до коавторство) и при составувањето од професорот Бојан Пенев, чии обрасци поетесата ги почитува трајно во емоционалната свест, имплицитно остануваат во неа и се одразуваат во подоцнежното нејзино творештво.

Втората поетска книга за возрасни „Земјен пат“ претставува уметнички кивотопис и психологија на лирската хероина, изразена во време на личното консолидирање и новите патеки во животот. Избраниот пат е земски; именките „пат“ и „земја“ функционираат со денотативна јаснотија и низ богатството на симболистичките значења. Во сложено опкружение од ситуационо – психолошките преплетувања и емоционално – чувствителните пројави се разгранува темата на љубовта како страдање, како благороден избор и поведение, доминантни во животот на жената, проследен од традиционални битови реалности, низ градскиот пејзаж или при активното доживување на природата.

Лирската хероина, земна, животна, целата полет и преобразба, открива потпорни точки за духот надвор од субјективното – јас, во светот на искуството, во секојдневието на „обичните млади луѓе“, во историското битие на нацијата, на поробената и родна Добружда.

Симптоматично за еволуцијата на поетесата – животната драма на безусловната љубов се претвора постепено во драма на духот: лирскиот субјект се ослободува од канците на скептицизмот, страдањето и самотијата, па тие стануваат лична школа на духовното исцелување и филтри, изострувачи на интелектуалната впечатливост.

Созрева гносеолошки пренасоченото сознание, свртено од дилемите на човечкото битие кон загатките на природата и вселената. Виталноста на лирскиот субјект е извор на светол пантеизам, во кој духот открива празнично ликување или поема кон проблемите на свемирот и трансцедентното.

„Земјен пат“ ги обележува особеностите на лирската рефлексивност на Дора Габе, ги оцртува основните семантички јадра во прекрасната нејзина лирика.

Поемите пак, поместени во книгата „Лунатичка“ сведочат за напорите на авторката да се приопшти кон идејно – тематските, формално – изразните и лексичките трансформациони процеси, кои почнале да доминираат во естетиката и поетиката во 20 – тите и 30 – тите години на 20 – от век.

Лирскиот субјект се ориентира спрема социјалната проблематика, така што поетесата сега размислува не само за самотијата како егзистенцијален проблем, туку се стреми да ги разграничи и механизмите на општествено обусловената осаменост и понижување. Чувствува лична, сопствена вина за трагедиите на претставниците на најниските општествени слоеви; со тој поетски немир се доловува незадоволството од непостигната социјална реализација.

Од 1944 – та, Дора Габе се потчинува на доминантната закономерност во литературниот живот, забрзаната продуктивност, патосно – декларативната отчетност на конкретните општествено – политички поводи, осмислувајќи го творечкиот гест како социјална нарачка на денот.

Тематските преокупации на Дора Габбе во овој период од творештвото се одликуваат со пренагласена индивидуално – психолошка значенка.

Се ориентира кон темите за престапите на фашизмот, антифашистичкото движење, партизанското движење (во поемата „Вела“), војните во Бугарија, начелото на социјалистичкото устројство, борбата за мир и друго (книгата „Неспокојно време“).

Продуктивноста на Дора Габбе и тематската разноликост на нејзиното творештво се обратнопропорционални на нејзината склоност спрема медитација, мигичниот пантеизам и задлабочувањето во наративно – филозофската проблематика. Но нејзиното творечко поведение не е резултат само на конјуктурен тематски притисок; тоа носи белези и на индивидуална мотивација за изживување на императивите на времето, како сопствени преокупации, имплицира и стремеж спрема нови идејно – тематски параметри.

Изневерувајќи ја медитативната нагласка во својата поезија, поетесата не го изневерила своето непомирување со постигнатото, како и својата жед за општествена ангажираност. Дора Габбе постигнува значителна версификаторска точност, користи збогате римо – ритмичка и стрфична структура, графичка експресивност на текстовите. Затоа, кога таа се „свртува спрема себе“, според нејзините лични тврдења во книгата „Нови стихови“, таа ги носи со себе мудроста на годините, на човечката љубопитност, на граѓанските искуства, на натрупаниот уметнички опит.

„Сршнувањето“, како оплодено самооткривање, нова идентификација на личноста и рехабилитација на сувереното, човечко „јас“ се чувствува во контекстуалното единство на низа поетски книги: „Почекај сонце“, „Згустена тишина“, „Длабочини“, „Светот е тајна“. Поетесата со нив обележува прекрасна ренесанса, што претставува своевидна лисрско – филозофска серија во нејзиното поетско творештво, единствена според својата семантика, според изразноста и стилско – лексичкиот систем.

Промената во поетските преокупации на Габбе се очигледни: од индивидуалниот свет (се разбира дискретно пренесен во поезијата) кон свет на социјално – психолошки и карактерно – филозофски вредности. Личното „јас“ на лирскиот субјект е средиште и изразител на проблемите на современото; тоа се конкретизира во психолошки времепростор на самоанализата и сабеизразувањето на творечката личност.

Со богата мотивска и интерпретациска скала, со максимален јазичен лаконизам кој граничи со аскетизам, поетесата ги расветлува темите за сезоните на човековиот живот, љубовта и самотијата, духот и материјата, индивидуалното и вселенското пространство, радоста на суштествувањето и вакумот на смртта, ефемерноста на персоналните Изгреви и Залези и вечноста на Миросозданието.

Поетесата е концентрирана кон самоосмислувањето на човекот сред загатките на свемиорот.

Темата за љубовта е истенчена и со пригушена драматизам. Љубовта за Дора Габбе е емоционална потреба, доминантна суштина, срцевина битието, па таа, темата на љубовта кај неа е возвишена до ниво на универзална егзистенцијална и естетичка категорија.

Дора Габбе открива и богата симболика во динамиката на природата („Длабочини“), синхронизирана со динамиката на човековото суштествување, со приливите и одливите, со искушенијата на човековиот дух. Таа создала своја поетска вселена, со која внела свежина преку внесувањето на рефлексивно – аналитичката тенденција во бугарската литература во текот на 60 – тите и 70 – тите години на 20 – от век.

Дора Габбе го збогатила бугарското национално стихотворение и поетичката култура воопшто.

Својот тален, Дора Габбе го раскрилила, се чини мошне многу, ако не и најмногу во областа на литературата за деца. Дебитирала со книгата „Златна книга на нашите деца“ во 1921 – та. Нејзините книги за деца во периодот од 20 – тите до 60 – тите години на 20 – от век се основно четиво на повеќе поколенија бугарски деца и

припаѓаат на класиката на детското литературно наследство воопшто. Се одликуваат со карактерно здравје, добротворство и животољубие. Ним им е туѓа дидактиката и проткаени се со доверба спрема младиот мислител - човек, му ги откриваат на детето животните вистини преку логиката на емоциите, интуицијата и размислувањето. Му го култивираат вкусот спрема бугарската поетска реч со разигран ритам, звучна рима и моќна интонација.

Посебно место во творештвото за деца на Дора Габе заземаат мемоарските импресии, собрани во книгата "Някога", мали психолошки етиди во поетска форма, кои помагаат за адаптацијата на детето во светот на возрасните, природата и семејството. Овде станува збор за односите меѓу личностите, за индивидуалните вистини, за интелектот, за чувствата и имагинацијата, за местото на природата во современата цивилизација.

Со оваа книга, поетесата прави огромен влог во развитокот на субјективизираната, лирска проза на 20 – тите години. Интертекстуалните врски ги поврзуваат споменатите импресии со нејзината подоцнежна поезија.

Од 1917 – та година до крајот на животот, Дора Габе развива и активна преведувачка дејност. Преведува од руски, полски, чешки, француски, грчки јазик дела од огромен број автори. Нејзино најголемо преведувачко (препејувачко) дело се антологиите на „Полските поети“ (1921).

Делата на Дора Габе се преведени во Австрија, Аргентина, Велика Британија, Виетнам, Грција и Кина.

Користена литература:

1. Габе, Дора, Биографски белешки, <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=87> видено на 04.04.2018.

2. Габе, Дора, Поезија, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AulD=87&WorkID=2609&Level=1> Видено на 03.04.2018

15. ЕЛИСАВЕТА БАГАРЈАНА (1893 - 1991)

Елисавета Љубомирова Белчева, позната под уметничкиот псевдоним Елисавета Багарјана родена е 1893 – та година во чиновничко семејство во Софија.

Основно и гимназиско образование завршила во Софија, во 1910 – та година, Една година со семејството живее во Трново, каде што ги пишува и првите стихови (1907 – 1908). Во текот на 1910 – 1911 година учителствува во село Афтане, каде што стекнува непосредни впечатоци од животот на бугарското село и на селската жена.

Како студентка по славјанска филологија на Софискиот универзитет (1911 – 1915) жедно чита бугарска и странска поезија и се дружи со многу писатели од тоа време: Г. Рајчев, К. Константинов, Д. Дебелјанов, Христо Јасенов. Во текот на 1915 – та година, отпечатени се за првпат две нејзини стихотворби „Вечерна пена“ и „Зошто“, објавени во списанието „Современа мисла“.

Во периодот од 1915 до 1919 година е гимназиска учителка во Враца и Ќустендил. Веќе од 1921 – та година, редовно учествува во литературниот живот.

Соработува со „Весник на жената“, весникот „Лик“, со списанијата „Современик“, „Златорог“ и други. Како поетеса, конечно се докажува со првата книга „Вечната и светата“ (1927). Се пријавува како писателка за деца и преведувачка. Подоцна соработува и со весникот „Литературен фронт“, со списанијата „Искуство“, „Септември“, „Пламен“ и други. Од 1952 – та година, член е на редакцискиот одбор на списанието „Септември“.

Елисавета Багарјана навлегува во бугарскиот литературен живот во текот на Првата светска војна, кога доминацијата на симболистичката поезија во претходното десетлетие се изместува кон еден нов поетски и поетичен свет – реален и земен,

раздвижен од социјалните случувања и кој се стреми кон сестрано ослободување на човековата личност.

Нејзината лирика се покорува на првичната стихија од пориви и чувства, со младешки одлики. Во нејзините стихови забележителен е полникрвниот пулс на здравиот земен човек, исполнет со животна сила и радост, стихијно материјалистички во своето себесознание себечувствување. Нејзината поезија не ја бара смислата на нештата некаде надвор од нив, во скриените тајни на други светови – таа го восприема светот со непосреден трепет на своите сетила, подготвени да го прифатат како богатство на животот. Дури и кога стигнува до дното на човечкото страдање, таа не ја губи животната сила, туку во најтешките мигови наоѓа поттик за нова надеж.

Елисавета Багарјана го изразува витализмот и обновливите сили во текот на воените години. Нејзината самобитна и силна лирска хероина има корени во длабоките недра на народната душа. Светлиот и оптимистички поглед и непоколебливата стаменост сред животните незгоди се црти, пресоздадени од литературната класика како одлични белези на бугарскиот национален карактер. Оттука и естетиката со која прозвучува лириката на Багарјана. Тоа се стихови со народски дух и стил.

Душевноста и лиричноста на хероината се прелева непосредно од облик на современа жена кон цртите на жена од народот (како во циклусот „Старонародни образи“). Образот на татковината е неприкосновена чест од душевниот свет на поетесата („Мојата песна“).

Најубавите творби на Елисавета Багарјана се проткаени со податлив и логички определен национален дух. Во поезијата на Багарјана присутен е со векови потиснуваниот порив на жената за слободен израз, кон широките простори на големиот свет.

Нејзината лирска хероина е храбра и смела. Внатрешниот нејзин полет ги урива преградите на условеностите и предрасудите.

Патешествијата, широкиот свет со чудесата од непознатите земји ја привлекуваат како магнет. Пулсот и тетне со динамичен ритам на современоста, трепетот пред опасноста за неа е пријатен („Стихии“, „Видение“, „Зовът на морето“, „Птицата с моторно сърце“ и др.). Универзалното, севременото е присутно во цртите на потенцираната женственост – во неа говори срцето на „последната и првата жена“, преку нив се изразуваат сите пориви и желбе, сета нејзина животна филозофија. Оската околу која се врти нејзиниот свет е оската на женското срце – своето постоење таа го изразува во љубовта и преку љубовта.

Во поезијата на Елисавета Багарјана за првпат во бугарската литература жената смело и отворена ја разоткрива својата природа („Потомка“, „Interieur“, „Пенелопа на XX век“ и др.). Љубовта се спојува со копнежот по слободен и полнокрвен живот, нераскинливо е поврзана со претставата за разоткривање на човековата личност, за полет на мислите и чувствата („Вик“, „Ден първи“, „Среща“, „Requiem“ и др.).

Лириката на Елисавета Багарјана се одликува со интензивност на емоцијата, со психичка напрегнатост. Во неа владее хармонично чувство на единство со другите.

Пред животната радост на поетесата постојано никнуваат нови прегради – еснафските ограничувања на општеството, жестоките случајности на животот и во животот, тешката атмосфера во предвечерието, за време и по Втората светска војна. Таа минува низ сето тоа и излегува од разочараноста и искушенијата збогатена за едно големо животно и поетско искуство.

Нејзиниот идејно творечки развој познава душевни кризи кои водат кон проширување и продлабочување на нејзиниот уметнички поглед.

Преку искушението, Багарјана стигнува до драмата на своето време, во нејзината лична болка прозвучува болката на современиот човек, потиснат од огромната тежина на еден свет на војни, катастрофи и глад („Мъгла“, „Сеизмограф на сърцето“, „Херкулес на XX век“, „Днес“). Стихијниот бунт на младата и непокорна крв

сè повеќе преминува во протест и добива јавно антифашистички белези во стихотворбата „Кловнот говори“.

Долгиот творечки пат на Багарјана преминува низ различни идејно – естетски премрежија и подразбира неколку трансформации. Тој пат е тврд и јасен уште во стихозбирките од 30 – тите години ("Звезда на морјак" и "Сърце човешко"), каде што животната радост, лирскиот опит и нежната мелодија на стихот се заменуваат со интелектуалноста.

Во текот на 50 – тите години на 20 – от век, Багарјана го плаќа данокот на типичната за тој период литература – декларативна (стихозбирката „Пет ѕвезди“), но во 60 – тите години повторно се свртува кон себеси (стихозбирките „Контрапункти“, „Светлосенки“ и „На брегот на времето“).

Нејзиното поетско вдахновение продолжува да се носи низ времето и просторот, но негов терен останува пред сè човечкото срце.

Богатата животна и духовна биографија на поетесата сега ја разоткрива својата обопштена смисла. Кога настапил периодот на израмнување на животните сметки, таа обопштена смисла на лично исстраданото останува силно потцртана.

Стиховите на Елисавета Багарјана од последните десетлетија се веќе мошне силни, но и со интелектуално осмислени чувства, со мудро сознание на интуитивно постигнатото и со хармонија на битието.

Опсегот на вдахновението и високата поетска култура придонесуваат поезијата на Багарјана да добие голема дејствувачка сила. Нејзините стихови се преведени на повеќе од триесет јазици и издадени во Франција, Чешка, Словачка, во повеќе држави од поранешна Југославија, Русија, Романија, Италија, Швајцарија, Полска. Добитничка е на златен медал на Меѓународната асоцијација на поетите во Рим, за 1969 – та година. Елисавета Багарјана објавувала и под псевдонимите: Елизабета Б., Ел. Бленова, Ничия Долче, Микаела.

Умира во Софија, во 1991 – та година.

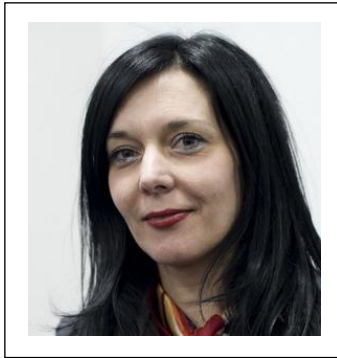
Користена литература:

1. Багряна, Елисавета, Биографски белешки, <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=183> видено на 02.04.2018;
2. Багряна, Елисавета, Поезија, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=183&WorkID=5356&Level=1> видено на 04.04.2018;
3. 2. Багряна, Елисавета, Поезија, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=183&WorkID=5441&Level=1> видено на 04.04.2018.

БИБЛИОГРАФИЈА:

1. Арнаудов, Михаил: Г. С. Раковски, <https://litternet.bg/publish9/marnaudov/bpisатели/2/gsrakovski.htm>, видено на 27.02.2018;
2. Атанасов, Тома: СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ, <http://zdrasti.info/sofronij-vrachanski.html>, видено на 27.02.2018;
3. Багряна, Елисавета, Биографски белешки, <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=183> видено на 02.04.2018;
4. Багряна, Елисавета, Поезија, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=183&WorkID=5356&Level=1> видено на 04.04.2018;
5. Багряна, Елисавета, Поезија, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=183&WorkID=5441&Level=1> видено на 04.04.2018.
6. Ботев, Христо: „Поезија“, Матица, Скопје, 2005;
7. Българска Народна Библиотека (<http://www.narodnabiblioteka.info/index.php/start>;
8. БЛЪСКОВ ИЛ.Р.: ИЗБРАНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ, ХЕМУСЪ Софија, 1940, том I
9. Вазов, Иван: „Под игото“, Матица македонска, 2005, Скопје, Превод од бугарски јазик: Катерина Стојанова и Евдокија Ристевска.
10. Врачански, Софроний: Житие и страдања грешнаго Софрония, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=167&WorkID=4641&Level=1>, видено на 27.02.2018;
11. Габе, Дора, Биографски белешки, <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=87> видено на 04.04.2018.
12. Габе, Дора, Поезија, <http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=87&WorkID=2609&Level=1>, видено на 03.04.2018
13. Димитрова, Елка: „Поезията на Христо Ботев в нейния литературноисторически контекст. Образи и проблематика“, <http://slovo.bg/showwork.php3?AuID=27&WorkID=10904&Level=3>; видено на 06.03.2018 година;
14. Житие на преподобни Паисий Хилендарски, <http://martin.mitov.org/biblioteka/paisii.html>, видено на 04.04.2018;
15. Игов, Светлозар (2001): История на българската литература, Ciela, София;
16. Йоцов, Борис: ИЛИЯР. БЛЪСКОВ, <https://litternet.bg/publish10/bjocov/iblyskov.htm>, видено на 13.03.2018 година.
17. Йоцов, Борис ПЕТКО РАЧЕВ СЛАВЕЙКОВ, <https://litternet.bg/publish10/bjocov/prslaveikov.htm>, видено на 01.03.2018 година.
18. Каравелов, Лъuben: Мамино детенце: <http://litternet.bg/publish4/lkaravelov/maminoto/content.htm> MAMINO DETENCE
19. Каравелов, Лъuben: Крива ли е судбата: <http://litternet.bg/publish4/lkaravelov/kriva/content.htm> KRIVA LI E SUDBATA3.
20. Караниколова, Луси: Историското и наративното време во романот „Под игото“ од Иван Вазов. Зборник од Единаесетти славистички четенија, Софија. 2012, pp. 322-330.
21. Караниколова, Луси: „Категоријата простор во поезијата на Христо Ботев (Просторот во функција на менталитетот и идентитетот“, Книжевна академија, Скопје, 2013;
22. Константинов, Георги web | Библиотека "Български писатели", т. III <https://litternet.bg/publish7/gkonstantinov/lkaravelov.htm>, видено на 28.03.2018.

23. Минков, Цветан, Иван Вазов, <https://litenet.bg/publish10/cminkov/vazov.htm>,
видено на 02.04.2018 год.
24. Михайлов, Камен ПОЕЗИЯТА НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ,
<https://litenet.bg/publish4/kmihailov/prslaveikov.htm>, видено на 01.03.2018
година.
25. Нягулов, Б., Историја на Б'лгарите, 2002, Софија.
26. Радев, Иван (1997): История на българската литература през възраждането,
Велико Търново
27. Раковски, Георги С: Горски патник,
https://books.google.mk/books?id=w1EEAAAAYAAJ&dq=inauthor:%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D1%81%D0%BA%D0%B8&pg=PA1&redir_esc=y&hl=en#v=onepage&q&f=false, видено на 28.02.2018;
28. Словото – Българска виртуална библиотека (<http://www.slovo.bg>)
29. Специализиран портал LiterNet (<http://www.litenet.bg>)
30. Стоянов Людмил : ХРИСТО БОТЕВ,
<https://litenet.bg/publish5/lstoianov/hbotev.htm>, видено на 05.03.2018;
31. Тодоровски, Гане: Христо Ботев, „Поезија“, Матица, Скопје, 2005.
32. Хилендарски, Паисий: Славянобългарска история,
<https://www.slovo.bg/showwork.php3?AulD=15&WorkID=92&Level=1>, видено на
04.04.2018.
33. Чилингиров, Стилиян web | Библиотека “Български писатели”, т. III,
<https://litenet.bg/publish10/schilingirov/vdrumev.htm>, видено на 06.03.2018 г.
34. Чилингиров, Стилиян, ДОБРИ П. ВОЙНИКОВ,
<https://litenet.bg/publish10/schilingirov/dvojniov.htm>, видено на 13.03.2018;
35. <https://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=15> видено на 04.04.2018;
36. <https://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=167>, видено на 28.02.2018;
37. <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=130>, видено на 25.03.2018;
38. <http://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=242>, видено на 02.04.2018;
39. <https://www.slovo.bg/showbio.php3?ID=180>, видено на 05.04.2018.

Луси Караниколова-Чочоровска е родена во Гевгелија, 1970 година. Докторира на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, 2006 година. Автор е на книгите: „Описот во прозата“ (2011), „Наратоструктури – читања“ (2012) и „Детаљот во Ана Каренина и Пиреј“ (2013), како и на универзитетските учебници „Техники на усно и писмено изразување“ (2010), „Прилози од јужнословенските литератури“ (2014), „Хрватска книжевност“ (2015), „Српска книжевност“ (2016) Автор е и на повеќе статии од областа на теоријата на литературата, теоријата на менталитетот и историјата на јужнословенските книжевности.

Работи како редовен професор по јужнословенски книжевности на Катедрата за македонски јазик и книжевност на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип.

